· ODIA EDITION

CA FOUNDATION · PAPER 4

Business Economics

ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କରଣ

Scanner Revision Pointers

ପ୍ରତ୍ୟେକ Scanner ପ୍ରଶ୍ନ **ICAI Study Material (July 2026)** ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଛି — ଓ ତାହାର ଉତ୍ତର ଦେଉଥିବା ଗୋଟିଏ ଧାଡ଼ି।

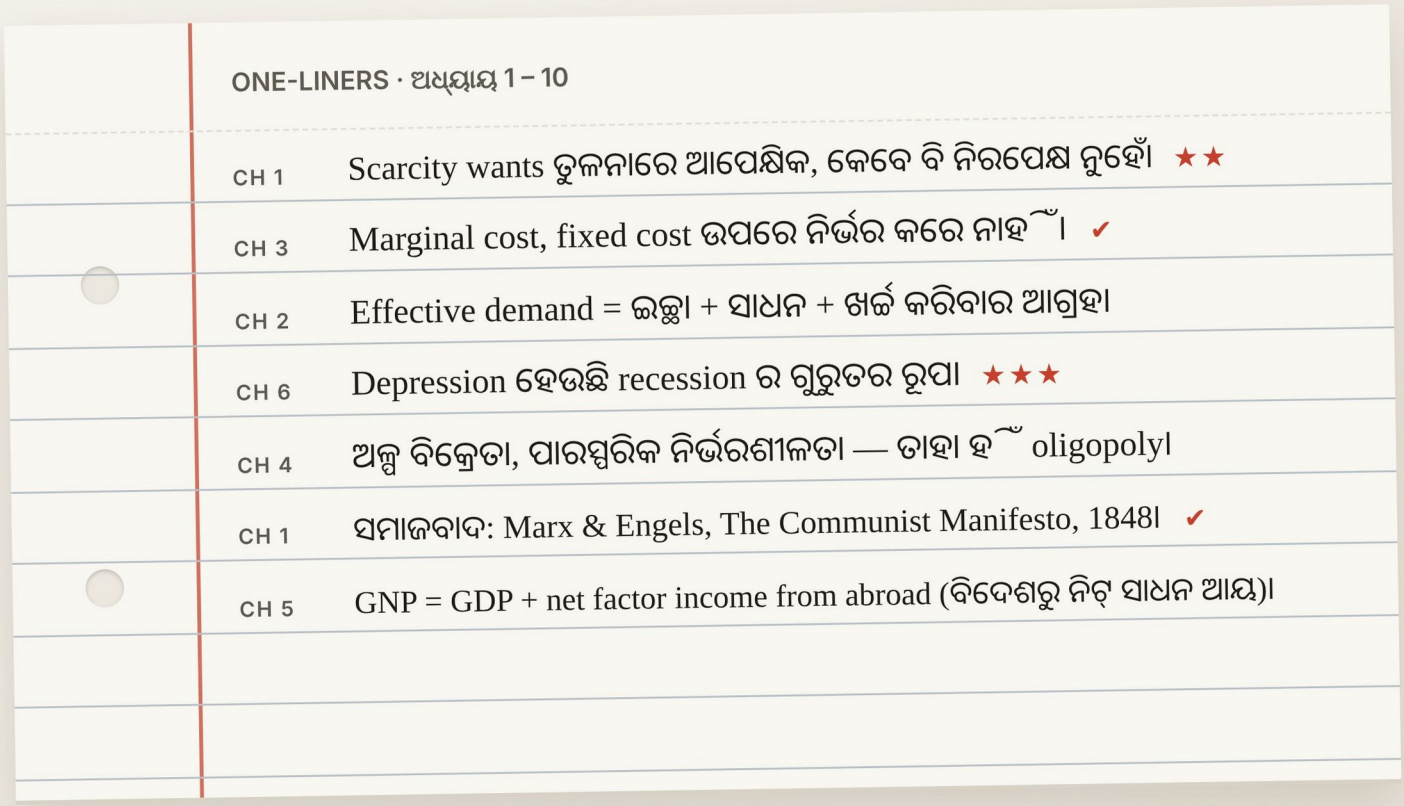

ONE-LINERS · ଅଧ୍ୟାୟ 1 – 10

CH 1	Scarcity wants ତୁଳନାରେ ଆପେକ୍ଷିକ, କେବେ ବି ନିରପେକ୍ଷ ନୁହେଁ। ★★
CH 3	Marginal cost, fixed cost ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ। ✔
CH 2	Effective demand = ଇଚ୍ଛା + ସାଧନ + ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାର ଆଗ୍ରହ।
CH 6	Depression ହେଉଛି recession ର ଗୁରୁତର ରୂପ। ★★★
CH 4	ଅଳ୍ପ ବିକ୍ରେତା, ପାରସ୍ପରିକ ନିର୍ଭରଶୀଳତା — ତାହା ହିଁ oligopoly।
CH 1	ସମାଜବାଦ: Marx & Engels, The Communist Manifesto, 1848। ✔
CH 5	GNP = GDP + net factor income from abroad (ବିଦେଶରୁ ନିଟ୍ ସାଧନ ଆୟ)।

10
ଅଧ୍ୟାୟ

2,495
SCANNER ପ୍ରଶ୍ନ

1,211
ONE-LINERS

Shuchita Prakashan
PVT. LTD.

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଟିପ୍ପଣୀ

Business Economics ର ପରୀକ୍ଷା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ objective questions ମାଧ୍ୟମରେ ହୁଏ, ଏବଂ ICAI ସେହି ସମାନ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବାରମ୍ବାର ପଚାରେ — ପ୍ରଥମେ ଏକ past paper ରେ, ତା'ପରେ ଏକ RTP ରେ, ତା'ପରେ ଏକ MTP ରେ, ପ୍ରତିଥର ଟିକିଏ ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦରେ। ଏହି ପୁସ୍ତିକା ସେହି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ଆଧାରିତ। CA Foundation Paper 4 ପାଇଁ Shuchita Scanner ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ICAI Study Material ର ସେହି ଅନୁଚ୍ଛେଦ ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଛି ଯେଉଁଥିରେ ତାହାର ଉତ୍ତର ଅଛି, ଏବଂ ସେହି ଉତ୍ତରକୁ ଗୋଟିଏ ଧାଡ଼ିରେ ଲେଖାଯାଇଛି।

ଫଳାଫଳ: 2,495 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ — past examination papers, RTPs, MTPs ଓ Shuchita Model Questions — କୁ 1,211 one-liners ରେ ସୀମିତ କରାଯାଇଛି, ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆହୁରି ସଂକ୍ଷେପ କରି 694 revision pointers କରାଯାଇଛି। ପ୍ରତ୍ୟେକ one-liner ICAI Study Material (July 2026) ର ଶବ୍ଦାବଳୀ ଅନୁସରଣ କରେ। ଯେଉଁଠି ପରୀକ୍ଷାର key ଓ Study Material ମଧ୍ୟରେ ମତଭେଦ ଅଛି, ସେଠାରେ one-liner Study Material ର ମତ (position) ହିଁ ଶିଖାଏ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟ କିପରି ସଜାଯାଇଛି

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners. ବିଷୟ ପରେ ବିଷୟ, Scanner କ୍ରମରେ। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାଡ଼ିରେ ଦିଆଯାଇଛି:

- **ସନ୍ଦର୍ଭ** — ଧାଡ଼ିର ଠିକଣା, Topic.Row (ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ, 1.2.9 ହେଉଛି ବିଷୟ 1.2 ର ନବମ ଧାଡ଼ି);
- **One-liner** — ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଉଥିବା ତଥ୍ୟ, Study Material ର ଭାଷାରେ;
- **Scanner ପ୍ରଶ୍ନ** — ଏହା ଯେଉଁ Scanner ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦିଏ (MQ = Model Question; '+' ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଷୟ ଅଧୀନରେ ରଖାଯାଇଥିବା ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଚିହ୍ନିତ କରେ);
- **କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି** — ICAI ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ପରୀକ୍ଷା, RTP ଓ MTP ରେ ସେହି ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଦେଇଛି;
- **SM ଉତ୍ସ** — Study Material ର section ଓ ପୃଷ୍ଠା।

ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)। ସେହି ଅଧ୍ୟାୟକୁ Study Material କ୍ରମରେ ଛୋଟ ଛୋଟ pointers ରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରାଯାଇଛି; ICAI ପ୍ରତ୍ୟେକ pointer କୁ କେତେଥର ପଚାରିଛି ସେହି ଅନୁସାରେ ତାହାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି ଏବଂ ତାହାର ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଛି।

ଏହି ପୁସ୍ତିକା କିପରି ବ୍ୟବହାର କରିବେ

1. ପ୍ରଥମେ Study Material ରେ ଅଧ୍ୟାୟଟି ପଢ଼ନ୍ତୁ; ଏହି ପୁସ୍ତିକା ପୁନରାବୃତ୍ତି (revision) ପାଇଁ, ପ୍ରଥମ ଥର ଶିଖିବା ପାଇଁ ନୁହେଁ।
2. ଭାଗ B ରୁ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରନ୍ତୁ। ଯେଉଁଠି କୌଣସି pointer ତୁରନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉନାହିଁ, ତାହାର ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭକୁ ଯାଆନ୍ତୁ, ପୂର୍ଣ୍ଣ one-liner ପଢ଼ନ୍ତୁ ଏବଂ ତାହା ସାମ୍ନାରେ ଦିଆଯାଇଥିବା Scanner ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ସମାଧାନ କରନ୍ତୁ।
3. ଶେଷ ସପ୍ତାହରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟର କେବଳ ★★★ ଓ ★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ନ୍ତୁ — ICAI ଯାହା ପଚାରିଛି ତାହାର ଅଧିକାଂଶ ସେଥିରେ ଅଛି।
4. ଧୂସର italics ରେ 'ବିଷୟ … ଦେଖନ୍ତୁ' (See Topic) ରୂପେ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିବା ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ଆପଣଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଷୟ ଅଧୀନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା one-liner କୁ ପଠାଏ; Scanner ରେ ପ୍ରଶ୍ନଟି ଏହି ବିଷୟ ଅଧୀନରେ ରଖାଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଉତ୍ତର ଅନ୍ୟତ୍ର ଦିଆଯାଇଛି।

ସଙ୍କେତ ଓ ପରିପାଟୀ (Conventions)

PYQ	ICAI ପରୀକ୍ଷାର ପୂର୍ବ ବର୍ଷର ପ୍ରଶ୍ନ (Previous-year question) (ମାସ ଓ ବର୍ଷ ଦର୍ଶାଯାଇଛି)
RTP / MTP	ICAI Revision Test Paper / Mock Test Paper (S1, S2 = ଶୃଙ୍ଖଳା / series)
MQ / Model Q (ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନ)	Shuchita Model Question, Study Material ର ଏକ section ଉପରେ ଲିଖିତ
★★★ ★★ ★	ICAI ଦ୍ୱାରା 6 ବା ଅଧିକ ଥର ପଚରାଯାଇଛି · 3 – 5 ଥର · ଥରେ ବା ଦୁଇଥର
MQ (ଗୁରୁତ୍ୱ)	ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳ Model Questions ରେ ଆସିଛି
SM ରେ ନାହିଁ	ତଥ୍ୟଟି ପରୀକ୍ଷାରେ ପଚରାଯାଇଛି କିନ୍ତୁ Study Material ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ; one-liner ICAI key ଅନୁସରଣ କରେ

ଅଧ୍ୟାୟ କ୍ରମାଙ୍କ। ଏହି ପୁସ୍ତିକା Scanner ର ଅଧ୍ୟାୟ-କ୍ରମ ଅନୁସରଣ କରେ। July 2026 Study Material ରେ Determination of National Income ହେଉଛି ଅଧ୍ୟାୟ 6 ଏବଂ Business Cycles ହେଉଛି ଅଧ୍ୟାୟ 5; ଏଠାରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ ଅଧ୍ୟାୟ 5 ଓ 6, ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର Study Material ପୃଷ୍ଠା-ସନ୍ଦର୍ଭରେ Study Material ର ନିଜସ୍ୱ କ୍ରମାଙ୍କ (6.x ଓ 5.x) ରହିଛି।

ଅଧ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକ ଏକ ନଜରରେ

ଅଧ୍ୟାୟ	ଅଧ୍ୟାୟର ନାମ	ପ୍ରଶ୍ନ	One-liners	Pointers	★★★ ଅଂଶ
1	Business Economics ର ପ୍ରକୃତି ଓ ପରିସର (Nature and Scope of Business Economics)	170	67	50	56%
2	Demand ଓ Supply ର ତତ୍ତ୍ୱ (Theory of Demand and Supply)	345	165	93	57%
3	Production ଓ Cost ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Production and Cost)	248	107	66	56%
4	ବିଭିନ୍ନ markets ରେ price ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Price Determination in Different Markets)	376	128	102	54%
5	National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Determination of National Income)	270	133	74	28%
6	Business Cycles	191	58	40	74%
7	ସାର୍ବଜନୀନ ବିତ୍ତ (Public Finance)	259	174	86	17%
8	Money Market	201	101	53	43%
9	ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟ (International Trade)	257	165	85	22%
10	ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି (Indian Economy)	178	113	45	43%
	ମୋଟ	**2,495**	**1,211**	**694**	

Prof. Arun Kumar
ମୁଖ୍ୟ ସମ୍ପାଦକ (Editor-in-Chief), Shuchita Prakashan Pvt. Ltd.
ଅକ୍ଟୋବର 2026

ସୂଚୀପତ୍ର

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଟିପ୍ପଣୀ 1

ଅଧ୍ୟାୟ 1 Business Economics ର ପ୍ରକୃତି ଓ ପରିସର (Nature and Scope of Business Economics) 7

ଏକକ 1: ପରିଚୟ (Introduction) 7

ବିଷୟ 1.0 ପରିଚୟ (Introduction) 7
ବିଷୟ 1.1 Business Economics ର ସଂଜ୍ଞା (Definitions of Business Economics) 8
ବିଷୟ 1.2 Business Economics ର ପ୍ରକୃତି (Nature of Business Economics) 8
ବିଷୟ 1.3 Business Economics ର ପରିସର (Scope of Business Economics) 10
ବିଷୟ 1.4 Economics ଓ Business Economics ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ (Difference between Economics and Business Economics) 11

ଏକକ 2: ଏକ economy ର ମୌଳିକ ସମସ୍ୟା ଓ price mechanism ର ଭୂମିକା (Basic Problems of an Economy and Role of Price Mechanism) 12

ବିଷୟ 2.0 ଏକ economy ର ମୌଳିକ ସମସ୍ୟା (Basic Problems of an Economy) 12
ବିଷୟ 2.1 Capitalist Economy 13
ବିଷୟ 2.2 Socialist Economy 14
ବିଷୟ 2.3 The Mixed Economy 16

ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) 17

ଅଧ୍ୟାୟ 2 Demand ଓ Supply ର ତତ୍ତ୍ୱ (Theory of Demand and Supply) 20

ଏକକ 1: Law of Demand and Elasticity of Demand 20

ବିଷୟ 1.0 Demand ର ଅର୍ଥ (Meaning of Demand) 20
ବିଷୟ 1.1 Demand କେଉଁଥିରୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୁଏ (What Determines Demand) 21
ବିଷୟ 1.2 The Demand Function 23
ବିଷୟ 1.3 Law of Demand 24
ବିଷୟ 1.4 Expansion and Contraction of Demand 27
ବିଷୟ 1.5 Elasticity of Demand 28
ବିଷୟ 1.6 Income Elasticity of Demand 31
ବିଷୟ 1.7 Cross-Price Elasticity of Demand 31
ବିଷୟ 1.8 Advertisement Elasticity 32

ଏକକ 2: Consumer Behaviour ର ତତ୍ତ୍ୱ (Theory of Consumer Behaviour) 33

ବିଷୟ 2.0 ମାନବ wants ର ପ୍ରକୃତି (Nature of Human Wants) 33
ବିଷୟ 2.1 Wants ର ବର୍ଗୀକରଣ (Classification of Wants) 33
ବିଷୟ 2.2 TU ଓ MU ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ (Relationship between TU & MU) 34
ବିଷୟ 2.3 Law of Diminishing Marginal Utility 34
ବିଷୟ 2.4 Consumer Surplus 35
ବିଷୟ 2.5 Indifference Curve Analysis 36

ଏକକ 3: Supply 38

ବିଷୟ 3.0 ପରିଚୟ (Introduction) 38
ବିଷୟ 3.1 Supply ର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ (Determinants of Supply) 39
ବିଷୟ 3.2 Law of Supply 39
ବିଷୟ 3.3 Supply Curve ଉପରେ ଗତି — quantity supplied ର ବୃଦ୍ଧି ବା ହ୍ରାସ (Movements on Supply Curve-increase or decrease in the quantity supplied) 40
ବିଷୟ 3.4 Supply Curve ର ସ୍ଥାନାନ୍ତର — supply ର ବୃଦ୍ଧି ବା ହ୍ରାସ (Shifts in Supply Curve-increase or decrease in supply) 40
ବିଷୟ 3.5 Elasticity of Supply 40
ବିଷୟ 3.6 Equilibrium Price 42

ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) 43

ଅଧ୍ୟାୟ 3 Production ଓ Cost ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Production and Cost) 48

ଏକକ 1: Production ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Production) 48

ବିଷୟ 1.0 Production ର ଅର୍ଥ (Meaning of Production) 48
ବିଷୟ 1.1 Factors of Production 48
ବିଷୟ 1.2 Production Function 52
ବିଷୟ 1.3 Production ର ଅନୁକୂଳନ (Production Optimisation) 54

ଏକକ 2: Cost ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Cost) **55**
ବିଷୟ 2.0 Cost ର ଧାରଣା (Cost Concepts) 55
ବିଷୟ 2.1 Cost Function 57
ବିଷୟ 2.2 Short Run Total Cost 58
ବିଷୟ 2.3 Long Run Average Cost Curve 60
ବିଷୟ 2.4 Economies & Diseconomies of Scale 61
ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) **63**

ଅଧ୍ୟାୟ 4 ବିଭିନ୍ନ markets ରେ price ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Price Determination in Different Markets) **67**
ଏକକ 1: Market ର ଅର୍ଥ ଓ ପ୍ରକାର (Meaning and Types of Markets) **67**
ବିଷୟ 1.0 Market ର ଅର୍ଥ (Meaning of Market) 67
ବିଷୟ 1.1 Market structures ର ପ୍ରକାର (Types of Market Structures) 69
ବିଷୟ 1.2 Total Revenue, Average Revenue ଓ Marginal Revenue ର ଧାରଣା (Concepts of Total Revenue, Average Revenue and Marginal Revenue) 70
ଏକକ 2: Determination of Prices **72**
ବିଷୟ 2.0 ପରିଚୟ (Introduction) 72
ବିଷୟ 2.1 Determination of Prices — ଏକ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟି (Determination of Prices - A General View) 73
ବିଷୟ 2.2 Demand ଓ Supply ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Changes in Demand and Supply) 73
ବିଷୟ 2.3 Demand ଓ Supply ରେ ଏକକାଳୀନ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Simultaneous Changes in Demand and Supply) 74
ଏକକ 3: ବିଭିନ୍ନ market forms ରେ price ଓ output ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Price-Output Determination under Different Market Forms) **75**
ବିଷୟ 3.0 Perfect Competition 75
ବିଷୟ 3.1 Monopoly 78
ବିଷୟ 3.2 Imperfect Competition-Monopolistic Competition 81
ବିଷୟ 3.3 Oligopoly 82
ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) **86**

ଅଧ୍ୟାୟ 5 National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Determination of National Income) **92**
ଏକକ 1: National Income Accounting **92**
ବିଷୟ 1.1 National Income Accounting 92
ବିଷୟ 1.2 National Income ଆକଳନର ଉପଯୋଗିତା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ (Usefulness and Significance of National Income Estimates) 92
ବିଷୟ 1.3 National Income ର ବିଭିନ୍ନ ଧାରଣା (Different Concepts of National Income) 93
ବିଷୟ 1.4 ଭାରତରେ National Income ର ମାପ (Measurement of National Income in India) 97
ବିଷୟ 1.5 ଭାରତରେ Regional Accounts ବ୍ୟବସ୍ଥା (The System of Regional Accounts in India) 100
ବିଷୟ 1.6 GDP ଓ କଲ୍ୟାଣ (GDP and Welfare) 101
ବିଷୟ 1.7 National Income ଗଣନାର ସୀମାବଦ୍ଧତା ଓ ଆହ୍ୱାନ (Limitations and Challenges of National Income Computation) 101
ଏକକ 2: National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର Keynesian Theory (The Keynesian Theory of Determination of National Income) **102**
ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction) 102
ବିଷୟ 2.2 ସରଳ Two-Sector Model ରେ circular flow (Circular flow in a Simple Two-Sector Model) 103
ବିଷୟ 2.3 ମୌଳିକ ଧାରଣା ଓ functions (Basic Concepts and Functions) 104
ବିଷୟ 2.4 National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର Two-Sector Model (The Two-Sector Model of National Income Determination) 105
ବିଷୟ 2.5 The Investment Multiplier 107
ବିଷୟ 2.6 Equilibrium Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ — Three Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Three Sector Model) 108
ବିଷୟ 2.7 Equilibrium Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ — Four Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Four Sector Model) 108
ବିଷୟ 2.8 ଉପସଂହାର (Conclusion) 109
ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) **110**

ଅଧ୍ୟାୟ 6 Business Cycles **114**
Business Cycles **114**
ବିଷୟ 6.0 ପରିଚୟ (Introduction) 114
ବିଷୟ 6.1 Business Cycle ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ (Phase of Business Cycle) 115
ବିଷୟ 6.2 Business Cycle ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (Features of Business Cycle) 119
ବିଷୟ 6.3 Business Cycles ର କାରଣ (Causes of Business Cycles) 120
ବିଷୟ 6.4 ବ୍ୟବସାୟିକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣରେ Business Cycles ର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା (Relevance of Business Cycles in Business Decision Making) 122
ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) **123**

ଅଧ୍ୟାୟ 7 ସାର୍ବଜନୀନ ବିତ୍ତ (Public Finance)..... 126

ଏକକ 1: Fiscal functions — ଏକ ସାମଗ୍ରିକ ଦୃଷ୍ଟି, କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance)....126

ବିଷୟ 1.2 ଏକ economic system ରେ ସରକାରଙ୍କ ଭୂମିକା (The Role of Government in an Economic System).....126
ବିଷୟ 1.3 ଆବଣ୍ଟନ କାର୍ଯ୍ୟ (The Allocation Function).....127
ବିଷୟ 1.4 ପୁନର୍ବଣ୍ଟନ କାର୍ଯ୍ୟ (The Redistribution Function).....127
ବିଷୟ 1.5 ସ୍ଥିରୀକରଣ କାର୍ଯ୍ୟ (Stabilization Function).....128

ଏକକ 2: Market failure / Market failure ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure)..... 129

ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction).....129
ବିଷୟ 2.2 Market failure ର ଧାରଣା (The Concept of Market Failure).....130
ବିଷୟ 2.3 Market କାହିଁକି ବିଫଳ ହୁଏ (Why Do Market Fail).....130
ବିଷୟ 2.4 Public Goods.....131
ବିଷୟ 2.5 ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୂଚନା (Incomplete Information).....132
ବିଷୟ 2.6 Market power କମାଇବା ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention to Minimize Market Power).....133
ବିଷୟ 2.7 Externalities ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention to Correct Externalities).....133
ବିଷୟ 2.8 Merit goods କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention in The Case of Merit Goods).....134
ବିଷୟ 2.12 Information failure ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention for Correcting Information Failure).....135

ଏକକ 3: Budget ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରକ୍ରିୟା — revenue ର ଉତ୍ସ, expenditure management ଓ public debt ର ପରିଚାଳନା (The Process of Budget Making: Sources of Revenue, Expenditure Management and Management of Public Debt)..... 135

ବିଷୟ 3.1 ପରିଚୟ (Introduction).....135
ବିଷୟ 3.2 Budget ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରକ୍ରିୟା (The Process of Budget Making).....137
ବିଷୟ 3.3 Revenue ର ଉତ୍ସ (Sources of Revenue).....138
ବିଷୟ 3.4 Public Expenditure Management.....139
ବିଷୟ 3.5 Public Debt Management.....141

ଏକକ 4: Fiscal Policy..... 143

ବିଷୟ 4.1 ପରିଚୟ (Introduction).....143
ବିଷୟ 4.2 Fiscal policy ର ଲକ୍ଷ୍ୟ (Objectives of Fiscal Policy).....144
ବିଷୟ 4.3 Fiscal policy ର ପ୍ରକାର (Types of Fiscal Policy).....145
ବିଷୟ 4.4 Fiscal policy ର ଉପକରଣ (The Instruments of Fiscal Policy).....146

ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)..... 148

ଅଧ୍ୟାୟ 8 Money Market..... 153

ଏକକ 1: Money Demand ର ଧାରଣା — ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ theories (The Concept of Money Demand: Important Theories).....153

ବିଷୟ 1.1 ପରିଚୟ (Introduction).....153
ବିଷୟ 1.2 Money ପାଇଁ Demand (The Demand for Money).....153
ବିଷୟ 1.3 Demand for Money ର theories (Theories of Demand for Money).....154
ବିଷୟ 1.4 Demand for Money theory ରେ Post-Keynesian ବିକାଶ (Post-Keynesian Developments in the Theory of Demand for Money) 157
ବିଷୟ 1.5 ଉପସଂହାର (Conclusion).....158

ଏକକ 2: Money Supply ର ଧାରଣା (The Concept of Money Supply)..... 158

ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction).....158
ବିଷୟ 2.2 Money Supply ମାପିବାର ଯୌକ୍ତିକତା (Rationale of Measuring Money Supply).....159
ବିଷୟ 2.3 Money Supply ର ଉତ୍ସ (The Sources of Money Supply).....159
ବିଷୟ 2.4 Money Supply ର ମାପ (Measurement of Money Supply).....160
ବିଷୟ 2.5 Money Supply ର ନିର୍ଦ୍ଧାରକ (Determinants of Money Supply).....161
ବିଷୟ 2.6 Money Multiplier ର ଧାରଣା (The Concept of Money Multiplier).....162
ବିଷୟ 2.7 Supply of Money ପ୍ରତି Money Multiplier Approach (The Money Multiplier Approach to Supply of Money).....162
ବିଷୟ 2.8 Monetary Policy ଓ Money Supply (Monetary Policy and Money Supply).....163
ବିଷୟ 2.9 Money Supply ଉପରେ Government Expenditure ର ପ୍ରଭାବ (Effect of Government Expenditure on Money Supply).....163

ଏକକ 3: Monetary Policy..... 163

ବିଷୟ 3.1 ପରିଚୟ (Introduction).....163
ବିଷୟ 3.2 Monetary Policy ର ସଂଜ୍ଞା (Monetary Policy Defined).....163
ବିଷୟ 3.3 The Monetary Policy Framework.....164
ବିଷୟ 3.4 Monetary Policy ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ସାଂଗଠନିକ ଢାଞ୍ଚା (The Organisational Structure for Monetary Policy Decisions).....167
ବିଷୟ 3.5 ଉପସଂହାର (Conclusion).....167

ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) 168

ଅଧ୍ୟାୟ 9 ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟ (International Trade) 171

ଏକକ 1: ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱ (Theories of International Trade) 171

ବିଷୟ 1.1 ପରିଚୟ (Introduction) 171
ବିଷୟ 1.2 ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ (Important Theories of International Trade) 172

ଏକକ 2: Trade Policy ର ସାଧନ (The Instruments of Trade Policy) 174

ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction) 174
ବିଷୟ 2.2 Tariffs 174
ବିଷୟ 2.3 Non-Tariff Measures (NTMs) 176
ବିଷୟ 2.4 Export ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପଦକ୍ଷେପ (Export-Related Measures) 178

ଏକକ 3: ବାଣିଜ୍ୟ ଆଲୋଚନା (Trade Negotiations) 178

ବିଷୟ 3.1 ପରିଚୟ (Introduction) 178
ବିଷୟ 3.2 RTAs ର ବର୍ଗୀକରଣ — Taxonomy of Regional Trade Agreements (RTAs) 179
ବିଷୟ 3.3 The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) 180
ବିଷୟ 3.4 Uruguay Round ଓ WTO ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା (The Uruguay Round and the Establishment of WTO) 180
ବିଷୟ 3.5 The World Trade Organisation (WTO) 181
ବିଷୟ 3.6 The Doha Round 183
ବିଷୟ 3.7 ବାଣିଜ୍ୟ ସହଜୀକରଣ — G 20 Economies: Facilitating Trade 184

ଏକକ 4: Exchange Rate ଓ ଏହାର ଆର୍ଥିକ ପ୍ରଭାବ (Exchange Rate and its Economic Effects) 184

ବିଷୟ 4.1 ପରିଚୟ (Introduction) 184
ବିଷୟ 4.2 The Exchange Rate 185
ବିଷୟ 4.3 The Exchange Rate Regimes 185
ବିଷୟ 4.4 Nominal ବନାମ Real Exchange Rates (Nominal versus Real Exchange Rates) 186
ବିଷୟ 4.5 The Foreign Exchange Market 187
ବିଷୟ 4.6 Nominal Exchange Rate ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ (Determination of Nominal Exchange Rate) 188
ବିଷୟ 4.7 Exchange Rates ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Changes in Exchange Rates) 189
ବିଷୟ 4.8 Devaluation Vs Depreciation 189
ବିଷୟ 4.9 Exchange Rate ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧିର ଘରୋଇ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ପ୍ରଭାବ (Impacts of Exchange Rate Fluctuation on Domestic Economy) 190

ଏକକ 5: ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ପୁଞ୍ଜି ଗତିବିଧି (International Capital Movements) 191

ବିଷୟ 5.2 Foreign Capital ର ପ୍ରକାର (Type of Foreign Capital) 191
ବିଷୟ 5.3 Foreign Direct Investment (FDI) 191
ବିଷୟ 5.4 Foreign Portfolio Investment (FPI) 192
ବିଷୟ 5.5 Foreign Direct Investment ର କାରଣ (Reason for Foreign Direct Investment) 193
ବିଷୟ 5.6 Modes of Foreign Direct Investment (FDI) 193
ବିଷୟ 5.7 Foreign Direct Investment ର ଲାଭ (Benefits of Foreign Direct Investment) 194
ବିଷୟ 5.8 Foreign Direct Investment ସହ ଜଡ଼ିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସମସ୍ୟା (Potential Problems Associated with Foreign Direct Investment) 194
ବିଷୟ 5.9 ଭାରତରେ FDI — Foreign Direct Investment in India (FDI) 195
ବିଷୟ 5.10 ଭାରତୀୟ କମ୍ପାନୀଗୁଡ଼ିକର Overseas Direct Investment (Overseas Direct Investment by Indian Companies) 196

ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) 197

ଅଧ୍ୟାୟ 10 ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି (Indian Economy) 203

ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି (Indian Economy) 203

ବିଷୟ 10.1 ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତିର ସ୍ଥିତି: ସ୍ୱାଧୀନତା-ପୂର୍ବ ଅବଧି — Status of Indian Economy: Pre Independence Period (1850-1947) 203
ବିଷୟ 10.2 ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି: ସ୍ୱାଧୀନତା-ପରବର୍ତ୍ତୀ — Indian Economy: Post Independence (1947-1991) 204
ବିଷୟ 10.4 ଆର୍ଥିକ ସଂସ୍କାର — The Economic Reforms of 1991 206
ବିଷୟ 10.5 ସଂସ୍କାର-ପରବର୍ତ୍ତୀ GDP ବୃଦ୍ଧି ହାର — GDP Growth Rates Post 1991 Reforms 210
ବିଷୟ 10.6 NITI Aayog: ଭାରତର ରୂପାନ୍ତର ପାଇଁ ଏକ ସାହସିକ ପଦକ୍ଷେପ (NITI Aayog: A Bold Step for Transforming India) 211
ବିଷୟ 10.7 ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତିର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତି: ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସମୀକ୍ଷା (The current state of the Indian Economy: A brief overview) 212
ବିଷୟ 10.8 ଉପସଂହାର (Conclusion) 216

ଭାଗ B — ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet) 217

ଅଧ୍ୟାୟ 1

Business Economics ର ପ୍ରକୃତି ଓ ପରିସର (Nature and Scope of Business Economics)

170 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 67 one-liners · 50 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: ପରିଚୟ (Introduction)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 1, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 1.2 – 1.15

ବିଷୟ 1.0 ପରିଚୟ (Introduction)

17 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 11 · RTP – · MTP 12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.0.1	Adam Smith ଙ୍କ 'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations' (1776), ସଂକ୍ଷେପରେ 'The Wealth of Nations', ହେଉଛି Economics ର ପ୍ରଥମ ଆଧୁନିକ ଗ୍ରନ୍ଥ।	Q1, Q4, Q7 (+ 1.2 Q12)	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Dec; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.0.1, p. 1.2
1.0.2	'Economics' ଶବ୍ଦଟି Greek ଶବ୍ଦ 'Oikonomia' ରୁ ଆସିଛି, ଯାହାର ଅର୍ଥ 'household' (ଗୃହସ୍ଥାଳି); 19th ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାକୁ 'Political Economy' କୁହାଯାଉଥିଲା।	Q8	PYQ 2023-Dec	1.0.1, p. 1.2
1.0.3	ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ତଥ୍ୟ Economics ର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଗଠନ କରେ: ମଣିଷର wants ଅସୀମ, ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପୂରଣ କରିବାର ସାଧନ (means) ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ଦୁର୍ଲଭ (relatively scarce) — ତେଣୁ ସମସ୍ତ wants କେବେ ବି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ପୂରଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ।	Q2, Q12, Q16	PYQ 2018-Nov; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.1, p. 1.3
1.0.4	Economics ରେ scarcity ସର୍ବଦା ଆପେକ୍ଷିକ (relative) — ସମାଜର wants ତୁଳନାରେ ମପାଯାଏ — କେବେ ବି ନିରପେକ୍ଷ (absolute) ନୁହେଁ; economic goods scarce, କାରଣ ସେଗୁଡ଼ିକର ପରିମାଣ wants ପୂରଣ ପାଇଁ ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ।	Q3, Q6 (+ 1.3 Q2)	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jan	1.0.1, p. 1.3
1.0.5	Resources ର scarcity ହିଁ ସମସ୍ତ ଆର୍ଥିକ ସମସ୍ୟାର ମୂଳ।	Q5, Q9	PYQ 2020-Nov, 2022-Dec, 2023-Dec	1.0.1, p. 1.3 ଓ ଚିତ୍ର (diagram) p. 1.5
1.0.6	ଅସୀମ ଲକ୍ଷ୍ୟ (unlimited ends) ଓ ସୀମିତ ସାଧନ (limited means) ମିଶି ବଛିବାର ସମସ୍ୟା (problem of choice) ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି; ପ୍ରତ୍ୟେକ ବଛା (ଏପରିକି ଟିକେ ଶୋଇବା ବା university ଯିବା) ରେ ଏକ trade-off ଥାଏ।	Q13, Q17	MTP 2025-Aug S2, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.1, p. 1.3
1.0.7	Rational decision-making ର ଅର୍ଥ ବିକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରି ସେହି ବିକଳ୍ପ ବଛିବା, ଯାହା ସର୍ବାଧିକ (ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସର୍ବୋଚ୍ଚ) ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ଦିଏ।	Q11	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.0.1, p. 1.3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.0.8	Business ଏକ ଆର୍ଥିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ (economic activity) — inputs (land, labour, capital, entrepreneurship) କୁ output ରେ ପରିଣତ କରି net value added ସୃଷ୍ଟି କରିବା; charitable dispensary ଭଳି NPOs ମଧ୍ୟ 'social benefit' ପାଇଁ ଆର୍ଥିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ କରନ୍ତି।	Q15	MTP 2026-Apr S2	1.0.0, p. 1.2
1.0.9	Business Economics ଆର୍ଥିକ ତତ୍ତ୍ୱ (economic theory) ଓ decision science ର ଉପକରଣ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଏକ ସଂସ୍ଥାକୁ ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସବୁଠୁ ଦକ୍ଷତାର ସହ ହାସଲ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ, ଏବଂ ଅନିଶ୍ଚିତତା ମଧ୍ୟରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେବା ପାଇଁ management କୁ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଓ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଉପକରଣ (ଯେପରି break-even analysis) ଯୋଗାଏ।	Q10, Q14	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1	1.0.2, p. 1.7

ବିଷୟ 1.1 Business Economics ର ସଂଜ୍ଞା (Definitions of Business Economics)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 6 · RTP – · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.1	Joel Dean, Business Economics କୁ business policies ପ୍ରସ୍ତୁତି (formulation of business policies) ରେ ଆର୍ଥିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ (economic analysis) ର ବ୍ୟବହାର ଭାବେ ସଂଜ୍ଞାୟିତ କରିଥିଲେ।	Q1	PYQ 2018-May	1.1, p. 1.7
1.1.2	Business Economics କୁ Managerial Economics ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ; ଏହା Applied Economics, ଯାହା economic theory ଓ business practice ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବ୍ୟବଧାନ ପୂରଣ କରେ; ଏବଂ ଏହା ମୂଳତଃ Micro Economics ସହ ସମ୍ପର୍କିତ।	Q2, Q5	PYQ 2018-Nov, 2024-Sep	1.0.2 and 1.1, p. 1.7; 1.2, p. 1.9
1.1.3	Applied Economics ଭାବେ Business Economics କିଛି ବଛା ବଛା quantitative techniques ବ୍ୟବହାର କରେ: linear programming, regression analysis, capital budgeting, break-even analysis ଓ cost analysis।	Q3 (+ 1.3 Q4)	PYQ 2019-May, 2021-Jul	1.1, p. 1.7
1.1.4	ଦୁଇଟି ତଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ economy ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ: ମଣିଷର wants ଅସୀମ ଏବଂ resources (ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ) scarce।	Q4, Q6	PYQ 2021-Jan, 2025-May	1.0.1, p. 1.3; Summary, p. 1.14

ବିଷୟ 1.2 Business Economics ର ପ୍ରକୃତି (Nature of Business Economics)

51 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 49 · RTP 4 · MTP 16

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	Economics କୁ ମୋଟାମୋଟି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ — Micro Economics ଓ Macro Economics; Managerial Economics, Economics ର ଏକ ଶାଖା, କିନ୍ତୁ 'family structure' **ନୁହେଁ** ।	Q1, Q24	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun	1.2, p. 1.8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.2	Micro Economics ହେଉଛି ଏକ economic system ଭିତରେ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସଂସ୍ଥା (consumers, firms, resource owners) ର ଆଚରଣର ଅଧ୍ୟୟନ — ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଏକକଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କର scarce resources କିପରି ବଣ୍ଟନ କରନ୍ତି ଏବଂ goods, services ଓ resources ର prices କିପରି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ। (ଏହାକୁ 'price theory' ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ।)	Q7, Q9, Q13, Q20, Q47, Q49	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun; RTP 2025-Sep, 2026-Jan	1.2, p. 1.8 ('price theory' ଶବ୍ଦଟି SM ରେ ନାହିଁ)
1.2.3	Micro Economics ଅଧ୍ୟୟନ କରେ: product pricing; consumer behaviour; factor pricing; ଏକ ବର୍ଗର ଲୋକଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା; firms ର ଆଚରଣ; ଏବଂ location of industry। Firm-ସ୍ତରର ବିଷୟ — staff ର ଆବଶ୍ୟକତା, product pricing, outlet location, ଗୋଟିଏ industry ରେ wages, demand forecasting, cost ଓ inventory analysis — ସବୁ Micro।	Q16, Q17, Q25, Q36, Q37, Q39, Q41, Q45	PYQ 2021-Dec (×4), 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	1.2, p. 1.8
1.2.4	Macro Economics ସମଗ୍ର economy ର ଅଧ୍ୟୟନ କରେ — ବୃହତ୍ ଆର୍ଥିକ ସମଷ୍ଟି (aggregates) ର (ସେଥିପାଇଁ 'aggregate economics'): national income ଓ output; general price level ଓ interest rates; balance of trade ଓ balance of payments; ମୁଦ୍ରାର ବାହ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ (external value of currency); ସାମଗ୍ରିକ savings ଓ investment; employment ର ସ୍ତର ଓ economic growth। Consumer behaviour ଓ firms ର ଆଚରଣ Macro **ନୁହେଁ** ।	Q6, Q11, Q14, Q18, Q23, Q28, Q35, Q40, Q43	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jan (×2), 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May; RTP 2026-Jan; MTP 2025-May S2	1.2, pp. 1.8 – 1.9
1.2.5	Business Economics ମୂଳତଃ Micro Economics ସହ ସମ୍ପର୍କିତ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ Macro analysis ର ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟ ସାମିଲ, କାରଣ ଏକ firm ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ (vacuum) ରେ କାମ କରେ ନାହିଁ — general price level, ଆୟ ଓ employment ର ସ୍ତର, କରାଧାନ, interest ଓ exchange rates ସବୁ ଏହାର ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି।	Q2, Q46	PYQ 2018-Nov; MTP 2025-Aug S2	1.2, pp. 1.9 – 1.10
1.2.6	Business Economics ର ପ୍ରକୃତି (ଆଠଟି ବିନ୍ଦୁ): ଏହା ଏକ Science; Micro Economics ଉପରେ ଆଧାରିତ; Macro analysis ର ଉପାଦାନ ସାମିଲ; ଏହା ଏକ Art; theory of markets and private enterprise ବ୍ୟବହାର କରେ; ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ Pragmatic; ପ୍ରକୃତିରେ Interdisciplinary; ପ୍ରକୃତିରେ Normative। 'Abstract and purely theoretical' ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା **ନୁହେଁ** ।	Q3, Q4, Q34, Q44, Q46	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	1.2, pp. 1.9 – 1.10
1.2.7	Business Economics ଅନ୍ତଃବିଷୟକ (interdisciplinary) — ଏହା Mathematics, Operations Research, Management Theory, Accounting, Marketing, Finance, Statistics ଓ Econometrics ରୁ ଉପକରଣ ନିଏ।	Q3, Q4, Q44	PYQ 2018-Nov, 2019-May; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-May S2, 2025-Aug S1	1.2, p. 1.10
1.2.8	Pragmatic ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ: Micro Economics abstract ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ ତାତ୍ତ୍ୱିକ, ଏବଂ unrealistic assumptions ଅଧୀନରେ ଘଟଣାବଳୀର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରେ; ଏହାର ବିପରୀତରେ Business Economics ବାସ୍ତବ ଦୁନିଆରେ firms ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିବା ବ୍ୟାବହାରିକ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରେ।	Q10, Q15, Q22, Q26, Q27, Q34	PYQ 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan	1.2, p. 1.10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.9	Positive economics କାରଣ-ପରିଣାମ (cause-and-effect) ର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରେ, 'what is' (କ'ଣ ଅଛି) କହେ ଏବଂ ଏଥିରେ କୌଣସି value judgement ନାହିଁ; Normative economics ରେ value judgements ଥାଏ, ଏହା prescriptive, 'what should be / ought to be' (କ'ଣ ହେବା ଉଚିତ) କହେ ଏବଂ ଏଥିରେ କଲ୍ୟାଣ (welfare) ର ବିଚାର ନିହିତ। କରାଧାନରେ incidence ଓ incentives ଉପରେ ପ୍ରଭାବ positive; 'fairness' normative।	Q5, Q8, Q19, Q21, Q29, Q31, Q32, Q42, Q51	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Jan; RTP 2025-May; MTP 2024-Aug S2, 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	1.2, p. 1.10
1.2.10	Business Economics ସାଧାରଣତଃ normative (prescriptive) — policy formulation, decision-making ଓ planning ରେ କ'ଣ କରାଯିବା ଉଚିତ ତାହା ସୂଚାଏ — କିନ୍ତୁ ଏହା normative ଓ positive theory ଉଭୟର ମୂଳ ଉପାଦାନ ମିଶାଏ, ଏବଂ ଗୁରୁତ୍ୱ normative ଉପରେ ରହେ।	Q30, Q50	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	1.2, pp. 1.10 – 1.11
1.2.11	Business Economics ହେଉଛି Economics ର applied branch (ଏହାର ଓଲଟା ନୁହେଁ), ଏହାର scope ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ, ଏହା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ business entity ରେ ଉଚିତ decision-making ସହ ସମ୍ପର୍କିତ, ଏବଂ demand, supply ଓ profit ଭଳି micro-ସ୍ତରର ବିଷୟର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରେ।	Q38	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.4 table, p. 1.13
1.2.12	Macro-economic stability ସେତେବେଳେ ଥାଏ, ଯେତେବେଳେ inflation କମ୍ ଓ ସ୍ଥିର, ମୋଟ ବ୍ୟୟ (total spending) ମୋଟ ଉତ୍ପାଦନ (total output) ସହ ସମାନ, ଏବଂ labour resources ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ।	Q33	MTP 2024-Aug	SM ଅଧ୍ୟାୟ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.2.13	Economics ରେ ଆମର ସମ୍ପର୍କ exchange value (value in exchange) ସହ, value in use ସହ ନୁହେଁ।	Q48	MTP 2025-Dec S1	SM ଅଧ୍ୟାୟ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.2.14	*ବିଷୟ 1.0 ଦେଖନ୍ତୁ: 'The Wealth of Nations' — Adam Smith।*	Q12	PYQ 2021-Jul	1.0.1, p. 1.2 (1.0 Q7 ର ଦ୍ୱିରୁକ୍ତ ପ୍ରବିଷ୍ଟି)

ବିଷୟ 1.3 Business Economics ର ପରିସର (Scope of Business Economics)

9 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 7 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.1	Economic theory ଦୁଇ ପ୍ରକାର business issues ରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ: internal ବା operational issues (Micro Economics ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ) ଓ external ବା environmental issues (Macro Economics ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ)।	Q9	PYQ 2026-Sep	1.3, p. 1.11

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.2	Internal issues ରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ Micro theories: Demand analysis and forecasting; Production and cost analysis; Inventory management; Market structure and pricing policies; Resource allocation; Theory of capital and investment decisions (capital budgeting); Profit analysis; Risk and uncertainty analysis। Accounting standards ଓ 'cost standards' scope ଭିତରେ **ନାହିଁ** ।	Q1, Q3, Q5, Q7	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	1.3, pp. 1.11 – 1.12
1.3.3	ପ୍ରମୁଖ macro-economic (external) କାରକ: economic system ର ପ୍ରକାର; business cycle ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ; national income, employment, prices, saving ଓ investment ର ସାଧାରଣ ଧାରା; ସରକାରଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ନୀତି; central banks, financial sector ଓ capital market ର କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣାଳୀ; ସାମାଜିକ-ଆର୍ଥିକ ସଂଗଠନ (trade unions, cooperatives); ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ପରିବେଶ। ଏଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ management ର **କୌଣସି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନାହିଁ**, ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତିକୂଳ ପ୍ରଭାବ କମାଇବା ପାଇଁ ଏହାକୁ ନିଜ ନୀତିକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବେ ସଜାଡ଼ିବାକୁ (fine-tune) ପଡ଼େ।	Q6, Q8	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	1.3, pp. 1.12 – 1.13
1.3.4	*ବିଷୟ 1.1 ଦେଖନ୍ତୁ: Applied Economics ର quantitative techniques — 'economic analysis' ତାଲିକାଭୁକ୍ତ techniques ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ **ନୁହେଁ** ।*	Q4	PYQ 2021-Jul	1.1, p. 1.7
1.3.5	*ବିଷୟ 1.0 ଦେଖନ୍ତୁ: Economics ରେ scarcity ଆପେକ୍ଷିକ (relative), ନିରପେକ୍ଷ (absolute) ନୁହେଁ।*	Q2	PYQ 2019-Nov	1.0.1, p. 1.3

ବିଷୟ 1.4 Economics ଓ Business Economics ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ (Difference between Economics and Business Economics)

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.1	Economics ର scarcity definition, Lionel Robbins ଙ୍କ ସହ ଜଡ଼ିତ (Scanner/MTP ରେ 'Robinson' ଛପା ହୋଇଛି — Editorial Note 1 ଦେଖନ୍ତୁ)। SM ଅଧ୍ୟାୟ 1 ଏହି ସଂଜ୍ଞା କାହାରି ନାମରେ ଦିଏ ନାହିଁ।	Q1	MTP 2025-Aug S1	SM ଅଧ୍ୟାୟ 1 ରେ ନାହିଁ
1.4.2	Economics ବନାମ Business Economics — Economics ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗଢ଼େ, micro ଓ macro ଉଭୟ, positive ଓ normative ଉଭୟ, scope ବ୍ୟାପକ, production ଠାରୁ consumption ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ theories ସାମିଲ କରେ, ଏବଂ Business Economics ଏହାର applied branch; Business Economics ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରେ, ସ୍ୱଭାବରେ micro, କେବଳ normative, scope ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ, profit theory ଓ micro ବିଷୟ (demand, supply, profit) ସହ ସମ୍ପର୍କିତ, ଏକ business problem ର economic ଓ non-economic ଉଭୟ ଦିଗ ବିଚାର କରେ, ଏବଂ ପ୍ରୟୋଗ ସମୟରେ ଏହାର କିଛି assumptions ଅବୈଧ ହୋଇଯାଏ।	(+ 1.2 Q38)	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.4 table, pp. 1.13 – 1.14

ଏକକ 2: ଏକ economy ର ମୌଳିକ ସମସ୍ୟା ଓ price mechanism ର ଭୂମିକା (Basic Problems of an Economy and Role of Price Mechanism)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 1, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 1.16 – 1.27

ବିଷୟ 2.0 ଏକ economy ର ମୌଳିକ ସମସ୍ୟା (Basic Problems of an Economy)

16 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 16 · RTP 1 · MTP 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.0.1	Central economic problem ହେଉଛି wants ତୁଳନାରେ resources ର scarcity; ଏହା ଉପୁଜେ କାରଣ resources ସୀମିତ **ଏବଂ** ସେଗୁଡ଼ିକର ବିକଳ୍ପ ବ୍ୟବହାର (alternative uses) ଅଛି — ଯଦି resources ଅସୀମ ହୋଇଥାନ୍ତା, ବା କେବଳ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟବହାର ଥାନ୍ତା, ତେବେ କୌଣସି economic problem ଉପୁଜି ନଥାନ୍ତା।	Q3, Q5	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Jun	2.0, p. 1.16
2.0.2	Central problem ଚାରୋଟି basic economic problems ରେ ବିଭକ୍ତ: What to produce? (କ'ଣ ଉତ୍ପାଦନ କରିବା?) How to produce? (କିପରି ଉତ୍ପାଦନ କରିବା?) For whom to produce? (କାହା ପାଇଁ ଉତ୍ପାଦନ କରିବା?) What provisions are to be made for economic growth? (economic growth ପାଇଁ କ'ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା?) ('Where' ଓ 'When' to produce, ଏବଂ FDI ଗ୍ରହଣ କରିବା କି ନାହିଁ — ଏଗୁଡ଼ିକ basic problems **ନୁହେଁ** ।)	Q2, Q4, Q10, Q12	PYQ 2021-Jul, 2022-Dec (×2), 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-May	2.0, pp. 1.16 – 1.17
2.0.3	'What to produce' ରେ ଉଭୟ କଥା ଆସେ — କେଉଁ goods ଓ services ଉତ୍ପାଦନ ହେବ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକର କେତେ ଏକକ (guns vs butter; capital goods vs consumer goods); market economy ରେ ଏହା market demand ଓ profit signals ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହୁଏ।	Q8, Q15	PYQ 2023-Dec; MTP 2026-Apr S1	2.0 (i), p. 1.17; 2.1.0, p. 1.20
2.0.4	Capital goods (ଯନ୍ତ୍ର, ଉପକରଣ, ବନ୍ଧ) ର ଅଧିକ ଉତ୍ପାଦନ ଭବିଷ୍ୟତର ଉତ୍ପାଦନ କ୍ଷମତା ବଢ଼ାଏ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅଧିକ production ଆଣେ।	Q6	PYQ 2019-Nov, 2023-Dec; MTP 2025-Aug S1	2.0 (i) and (iv), pp. 1.17 – 1.18
2.0.5	'How to produce' ହେଉଛି technique ର ବଛା — labour-intensive ବା capital-intensive — ଯାହା factors ର ଉପଲବ୍ଧତା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ଆପେକ୍ଷିକ prices ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ; ଯେଉଁଠି capital ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ଶସ୍ତା (capital-surplus economy) ସେଠି capital-intensive technique, ଏବଂ ଯେଉଁଠି labour ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ଶସ୍ତା ସେଠି labour-intensive technique ବଛାଯାଏ।	Q7, Q11, Q14	PYQ 2023-Dec; RTP 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1	2.0 (ii), p. 1.17; 2.1.0, p. 1.20
2.0.6	'For whom to produce' ସ୍ଥିର କରେ ମୋଟ output ରୁ କିଏ କେତେ ପାଇବ — national cake ରେ ବିଭିନ୍ନ ଲୋକଙ୍କ ଅଂଶ (ଯେପରି ଧନୀଙ୍କ ପାଇଁ ଉତ୍ପାଦନ ନା ଗରିବଙ୍କ ପାଇଁ)।	Q4	PYQ 2022-Dec	2.0 (iii), pp. 1.17 – 1.18
2.0.7	'Provision for economic growth' ର ଅର୍ଥ ଭବିଷ୍ୟତ ପ୍ରଗତି ପାଇଁ କେତେ saving ଓ investment — ବର୍ତ୍ତମାନର consumption ର କେତେ ତ୍ୟାଗ — କରାଯିବ ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା; ସମସ୍ତ resources ବର୍ତ୍ତମାନର consumption ରେ ଲଗାଇଦେଲେ ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ସ୍ଥିର (stagnant) ରହିଯାଏ।	Q16	PYQ 2026-Sep	2.0 (iv), p. 1.18

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.0.8	Economic system ହେଉଛି ଏକ ସମାଜରେ goods ଓ services ର production ଓ distribution ପାଇଁ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା (arrangements/devices) ର ସମଷ୍ଟି; production, exchange, distribution ର ପଦ୍ଧତି ଓ ସରକାରଙ୍କ ଭୂମିକା ଅନୁସାରେ economies କୁ capitalist, socialist ଓ mixed ରେ ବର୍ଗୀକୃତ କରାଯାଏ।	Q9	PYQ 2024-Sep	2.0, p. 1.18
2.0.9	ଯେତେବେଳେ ଆପେକ୍ଷିକ ଲାଭଦାୟକତା (relative profitability) ବଦଳେ (ଯେପରି EV ର profit ପାରମ୍ପରିକ ଯାନର profit ଠାରୁ ଅଧିକ ହୁଏ), price mechanism ଉତ୍ପାଦକମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ଲାଭଦାୟକ good ଆଡ଼କୁ ନେଇଯାଏ।	Q13	MTP 2026-Apr S1	2.1.0, p. 1.20
2.0.10	*ବିଷୟ 1.0/1.1 ଦେଖନ୍ତୁ Business Economics, economic theory କୁ business practice ସହ ଯୋଡ଼।*	Q1	PYQ 2018-Nov	1.0.2, p. 1.7 (ଏକକ 2 ଅଧୀନରେ ଭୁଲ ସ୍ଥାନରେ ରଖାଯାଇଛି)

ବିଷୟ 2.1 Capitalist Economy

28 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 30 · RTP 1 · MTP 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	Capitalism — ଆଧୁନିକ global economy ର ପ୍ରମୁଖ system — ଏପରି ଏକ system ଯେଉଁଥିରେ ସମସ୍ତ means of production profit ପାଇଁ private individuals ଙ୍କ ମାଲିକାନା ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଥାଏ; ଏହାକୁ free market (free) economy ବା laissez-faire economy ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ (laissez-faire = ସର୍ବନିମ୍ନ government interference)। ଉଦାହରଣ: USA, UK, Hong Kong, South Korea (କେହି ବି ବିଶୁଦ୍ଧ capitalist ନୁହେଁ)।	Q7, Q11, Q18, Q23	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jan, 2023-Jun, 2026-Jan	2.1, pp. 1.18 – 1.19
2.1.2	Capitalist economy ର ସାତୋଟି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: right to private property; freedom of enterprise; freedom of economic choice; profit motive (ଚାଳକ ଶକ୍ତି); consumer sovereignty; competition; government interference ର ଅଭାବ। 'Collective ownership' ଓ 'absence of consumer choice' ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ **ନୁହେଁ** ।	Q2, Q10, Q22, Q26, Q28	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-May S2	2.1, p. 1.19
2.1.3	Competition ହେଉଛି capitalist economy ର ସବୁଠୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ — ଏହା buyers ଓ sellers ଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସର୍ବୋତ୍ତମକୁ ବାହାରକୁ ଆଣେ ଏବଂ resources ର ଦକ୍ଷ ବ୍ୟବହାର ନିଶ୍ଚିତ କରେ।	Q12	PYQ 2021-Dec	2.1, p. 1.19
2.1.4	Consumer sovereignty (consumer is king) ର ଅର୍ଥ ଶେଷରେ buyers ହିଁ ସ୍ଥିର କରନ୍ତି କେଉଁ goods ଓ services କେତେ ପରିମାଣରେ ଉତ୍ପାଦିତ ହେବ — ଏହା capitalist / laissez-faire economy ର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ।	Q8, Q16, Q21, Q25	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2025-Jan, 2026-May; RTP 2026-May	2.1, p. 1.19

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.5	Capitalist economy ରେ **କୌଣସି central planning authority ନାହିଁ**; ଏହା what, how ଓ for whom to produce କୁ impersonal price mechanism (demand ଓ supply ର market forces) ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ କରେ — ଏହା self-regulating, 'invisible hand' ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ, ଏବଂ price ହିଁ resources ବଣ୍ଟନର ମୁଖ୍ୟ ମାଧ୍ୟମ।	Q1, Q4, Q6, Q14, Q17, Q19, Q20	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Sep	2.1 and 2.1.0, pp. 1.19 – 1.20
2.1.6	Capitalism ରେ 'how to produce' cost minimisation ଓ profit maximisation ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୁଏ — ଉଦ୍ୟୋଗୀ (entrepreneur) ସେହି technique ବଛନ୍ତି ଯାହା cost of production କୁ ସର୍ବନିମ୍ନ କରେ।	Q27	MTP 2026-Apr S1	2.1.0, p. 1.20
2.1.7	Capitalism ର ଗୁଣ (merits): price mechanism ଦ୍ୱାରା self-regulating; private property ଓ profit motive ରୁ ଦକ୍ଷତା ଓ କାମ କରିବାର ପ୍ରେରଣା; ଦ୍ରୁତ growth; resources ର optimum allocation; ଉଚ୍ଚ ମାତ୍ରାର operative efficiency; ଦକ୍ଷ economic decisions ପାଇଁ incentives; consumers ପାଇଁ ବିବିଧତା ଓ choice ର ସ୍ୱାଧୀନତା; innovation ଓ technological progress ପାଇଁ incentives; ମୌଳିକ ଅଧିକାରର ସୁରକ୍ଷା; ପଦକ୍ଷେପ (initiative) କୁ ପୁରସ୍କାର; ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଢାଞ୍ଚା; enterprise ଓ risk-taking କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ।	Q5, Q15 (+ 2.2 Q20)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2022-Dec, 2025-May	2.1.1, p. 1.21
2.1.8	Capitalism ର ଦୋଷ (demerits): ବ୍ୟାପକ ଅସମାନତା ଓ ସାମାଜିକ ଅନ୍ୟାୟ ('haves' ଓ 'have-nots'); human rights ଉପରେ property rights ର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ; human welfare ର ଉପେକ୍ଷା; labour ର ଶୋଷଣ; consumer sovereignty ଏକ ମିଥ୍ୟା କଳ୍ପନା (myth) ହୋଇଯାଏ; luxury goods ଆଡ଼କୁ ଭୁଲ ବଣ୍ଟନ ଓ merit goods କମ୍; ଅସ୍ଥିରତା (over-production, depression, unemployment); advertising ରେ ଅପଚୟ; monopolies; ପରିବେଶର ଅବକ୍ଷୟ।	Q3, Q9, Q13, Q24	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.1.2, pp. 1.21 – 1.22

ବିଷୟ 2.2 Socialist Economy

28 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 24 · RTP – · MTP 8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	Socialist economy ର ଧାରଣା Karl Marx ଓ Frederick Engels 1848 ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'The Communist Manifesto' ରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ।	Q1, Q7, Q9, Q13, Q15, Q27	PYQ 2018-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2026-Apr S2	2.2, p. 1.22
2.2.2	Socialist economy ରେ production ର ଭୌତିକ ସାଧନ (factories, capital, mines) State ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରାଯାଉଥିବା ସମଗ୍ର community ର ମାଲିକାନାରେ ଥାଏ; ଏହାକୁ Command Economy ବା Centrally Planned Economy ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ; resources central planning authority ର ଆଦେଶ (commands) ଅନୁସାରେ ବଣ୍ଟନ ହୁଏ, ଏବଂ production ଓ distribution ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମଗ୍ର community ର welfare ସର୍ବାଧିକ କରିବା — central problems planning ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ ହୁଏ।	Q3, Q4, Q5, Q6, Q8, Q10, Q17, Q19	PYQ 2019-May, 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2024-Sep, 2025-May	2.2, pp. 1.22 – 1.23

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.3	Socialism ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: collective ownership (ଛୋଟ ଚାଷଜମି, କର୍ମଶାଳା, ବ୍ୟବସାୟିକ firms ବ୍ୟତୀତ); central planning authority ଦ୍ୱାରା economic planning; consumer choice ର ଅଭାବ; ଆୟର ଆପେକ୍ଷିକ ସମାନ ବଣ୍ଟନ; price mechanism ର ସର୍ବନିମ୍ନ ଭୂମିକା; competition ର ଅଭାବ (State ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ୟୋଗୀ)।	Q28	PYQ 2026-Sep	2.2, p. 1.23
2.2.4	Consumer choice ର ଅଭାବ: ଭୋକରୁ ମୁକ୍ତି ନିଶ୍ଚିତ, କିନ୍ତୁ ଚୟନାତ୍ମକ, planned production ଯୋଗୁଁ consumers' sovereignty ସୀମିତ; right to work ନିଶ୍ଚିତ, କିନ୍ତୁ ବୃତ୍ତି (occupation) ର choice ସୀମିତ, କାରଣ ଏହା central planning authority ସ୍ଥିର କରେ।	Q21, Q23, Q25	PYQ 2019-May, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May; MTP 2026-Apr S1	2.2, p. 1.23
2.2.5	Socialism ରେ price mechanism ର ଭୂମିକା କେବଳ ଗୌଣ (secondary — ସବୁଠୁ ଦୁର୍ବଳ); prices ହେଉଛି 'administered prices' — ଏକ ବାହ୍ୟ authority, ଅର୍ଥାତ୍ central planning authority (government), socio-economic ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆଧାରରେ ସ୍ଥିର କରେ, demand ଓ supply **ନୁହେଁ** ।	Q24, Q26	MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	2.2, pp. 1.23 – 1.24
2.2.6	ପୂର୍ବତନ USSR (1917–1990) socialist economy ର ଏକ ଉଦାହରଣ ଥିଲା; ଆଜି କୌଣସି ଦେଶ ବିଶୁଦ୍ଧ socialist ନୁହେଁ — China, Vietnam, Cuba ଓ North Korea କୁ ଉଦାହରଣ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଏ।	Q16	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.2, p. 1.24
2.2.7	Socialism ର ଗୁଣ (merits): ଧନ ଓ ଆୟର ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ବଣ୍ଟନ; ଦ୍ରୁତ ଓ ସନ୍ତୁଳିତ economic development; resources ର ଉନ୍ନତ ବ୍ୟବହାର, advertising ରେ ଅପଚୟ ନାହିଁ; unemployment ସର୍ବନିମ୍ନ ଓ business fluctuations ଦୂର; ସହଯୋଗର ମାନସିକତା, ଶ୍ରେଣୀ ସଂଘର୍ଷ (class war) ନାହିଁ; right to work ଓ minimum standard of living; ଶୋଷଣରୁ ସୁରକ୍ଷା; ବ୍ୟାପକ social security। (Profits ର ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ବଣ୍ଟନ **ନ** ହେବା socialism ର ବିପରୀତ।)	Q2, Q14, Q18 (+ 2.3 Q9)	PYQ 2019-May, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2025-Jan S2	2.2.0, p. 1.24
2.2.8	Socialism ର ଦୋଷ (demerits): bureaucracy ର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, ଯାହା ଅଦକ୍ଷତା, ବିଳମ୍ବ, ଦୁର୍ନୀତି, red-tapism ଓ ପକ୍ଷପାତିତା (favouritism) ସୃଷ୍ଟି କରେ; ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ସୀମିତ କରେ; right to private property ଛଡ଼ାଇନିଏ; କଠିନ ପରିଶ୍ରମ ପାଇଁ କୌଣସି profit incentive ନାହିଁ; administered prices ର କୌଣସି cost ଆଧାର ନାହିଁ; ଅନିୟନ୍ତ୍ରିତ State monopolies; ସୀମିତ consumer choice; personal efficiency ପାଇଁ କୌଣସି ପୁରସ୍କାର ନାହିଁ; ଚରମ socialism ଅବ୍ୟବହାରିକ।	Q11, Q12, Q22	PYQ 2022-Jun, 2022-Dec, 2026-Jan	2.2.1, pp. 1.24 – 1.25
2.2.9	*ବିଷୟ 2.1 ଦେଖନ୍ତୁ, 'collective ownership' capitalist economy ର ଗୁଣ (ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ)* ***ନୁହେଁ*** */*	Q20	PYQ 2025-May	2.1.1, p. 1.21

ବିଷୟ 2.3 The Mixed Economy

14 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 14 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	Mixed economy resources ର ବଣ୍ଟନ ପାଇଁ markets ଓ governments ଉଭୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ; ବାସ୍ତବ ଦୁନିଆର ପ୍ରତ୍ୟେକ economy ଉଭୟକୁ ବ୍ୟବହାର କରେ ଏବଂ ତେଣୁ ସ୍ୱଭାବରେ mixed — India ଏକ mixed economy। Resources ର ବ୍ୟବହାର consumers, firms **ଏବଂ** government ର ନିଷ୍ପତ୍ତିର ଫଳରେ ହୁଏ।	Q2, Q8, Q10, Q13	PYQ 2018-Nov, 2022-Dec, 2026-May; MTP 2024-Dec S1	2.3, p. 1.25
2.3.2	Mixed economy ର ପ୍ରଥମ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି private ଓ public sectors ର ସହାବସ୍ଥାନ (co-existence); ଏଥିରେ industry ର ତିନୋଟି sectors ଥାଏ — private, public ଓ combined (joint) sector।	Q1, Q4, Q5, Q6, Q11	PYQ 2018-May, 2021-Jan (×2), 2021-Dec, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1	2.3.0, pp. 1.25 – 1.26
2.3.3	Mixed economy ର ଗୁଣ — ଏହା ଉଭୟ systems ର ସର୍ବୋତ୍ତମ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରେ: economic freedom ଓ private property (କାମ କରିବାର ପ୍ରେରଣା); price mechanism ଓ competition; consumer sovereignty ଓ freedom of choice; innovation ପାଇଁ incentives; enterprise ଓ risk-taking କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ; planning ଓ ଦ୍ରୁତ development; ଅଧିକ ସମାନତା ଓ ଶୋଷଣରୁ ମୁକ୍ତି; regulation ଦ୍ୱାରା cut-throat competition ଉପରେ ରୋକ।	Q12, Q14	PYQ 2024-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-May S2	2.3.0, p. 1.26
2.3.4	Mixed economy ସର୍ବଦା capitalism ଓ socialism ମଧ୍ୟରେ ଏକ 'golden path' **ନୁହେଁ** — ଏହାର ଦୋଷ: ଅତ୍ୟଧିକ State controls, planning ର ଦୁର୍ବଳ କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା, ଅଧିକ କରାଧାନ, ଅଦକ୍ଷତା, ଦୁର୍ନୀତି, ବିଳମ୍ବ, public sector ର ଦୁର୍ବଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ, ଦୁଇ sectors ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଳନ ରକ୍ଷାରେ ଅସୁବିଧା, ଏବଂ private sector ର ଅସମାନୁପାତିକ ବୃଦ୍ଧି।	Q7	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun	2.3.0, pp. 1.26 – 1.27
2.3.5	Mixed economy ରେ fundamental economic questions ର ଉତ୍ତର ପାଇଁ cost–benefit analysis ବ୍ୟବହାର ହୁଏ (ICAI ର keyed answer; ଏହି ବାକ୍ୟାଂଶ SM ରେ ନାହିଁ)।	Q3	PYQ 2020-Nov	SM ଅଧ୍ୟାୟ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
2.3.6	*ବିଷୟ 2.2 ଦେଖନ୍ତୁ centrally planned (socialist) economy ରେ ଶୋଷଣ ଓ ଅସମାନତା ସର୍ବନିମ୍ନ।*	Q9	PYQ 2023-Dec	2.2.0, p. 1.24

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 1 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 56% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — ପରିଚୟ (Introduction)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Economics ← Greek 'Oikonomia' = household (ଗୃହସ୍ଥାଳି); ପୂର୍ବରୁ Political Economy କୁହାଯାଉଥିଲା।	★	1.0.2
2	**'The Wealth of Nations' (1776), Adam Smith — Economics ର ପ୍ରଥମ ଆଧୁନିକ ଗ୍ରନ୍ଥ।**	★★★	1.0.1
3	ଅସୀମ wants + ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ scarce ସାଧନ = Economics ର ବିଷୟବସ୍ତୁ।	★★	1.0.3, 1.1.4
4	Scarcity wants ତୁଳନାରେ ଆପେକ୍ଷିକ (relative), କେବେ ବି ନିରପେକ୍ଷ ନୁହେଁ।	★★	1.0.4
5	**Scarcity → ସମସ୍ତ economic problems; ଅସୀମ ଲକ୍ଷ୍ୟ + ସୀମିତ ସାଧନ → problem of choice; ପ୍ରତ୍ୟେକ choice ଏକ trade-off।**	★★★	1.0.5, 1.0.6
6	Rational choice = ସର୍ବାଧିକ ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ଦେଉଥିବା ବିକଳ୍ପ।	★	1.0.7
7	Business = net value added ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା economic activity; NPOs ର ଲକ୍ଷ୍ୟ social benefit।	★	1.0.8
8	Business Economics = Managerial Economics = Applied Economics; economic theory କୁ business practice ସହ ଯୋଡ଼େ; ମୂଳତଃ Micro।	★★	1.0.9, 1.1.2
9	Joel Dean: business policies ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ economic analysis ର ବ୍ୟବହାର।	★	1.1.1
10	Quantitative techniques: linear programming, regression, capital budgeting, break-even ଓ cost analysis।	★	1.1.3
11	Economics = Micro + Macro — ଦୁଇଟି ଭାଗ।	★	1.2.1
12	**Micro = ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଏକକ (consumers, firms) ର ଆଚରଣ; 'price theory'।**	★★★	1.2.2
13	**Micro ତାଲିକା: product pricing, consumer behaviour, factor pricing, ଏକ ବର୍ଗର ଲୋକଙ୍କ ଅବସ୍ଥା, firms ର ଆଚରଣ, location of industry।**	★★★	1.2.3
14	**Macro ତାଲିକା: national income/output, general price level ଓ interest rates, BoT ଓ BoP, ମୁଦ୍ରାର ବାହ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ, ସାମଗ୍ରିକ savings ଓ investment, employment ଓ growth।**	★★★	1.2.4
15	**ପ୍ରକୃତି (8 ବିନ୍ଦୁ): Science · Micro ଉପରେ ଆଧାରିତ · Macro ସାମିଲ · Art · theory of markets ଓ private enterprise · Pragmatic · Interdisciplinary · Normative।**	★★★	1.2.5, 1.2.6, 1.2.7
16	**Pragmatic: Micro abstract, ତାତ୍ତ୍ୱିକ, unrealistic assumptions; BE ବାସ୍ତବ ଦୁନିଆର ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରେ।**	★★★	1.2.8
17	**Positive = 'what is', କାରଣ–ପରିଣାମ, କୌଣସି value judgement ନାହିଁ; Normative = 'what ought to be', value judgement, prescriptive, welfare।**	★★★	1.2.9
18	**କର: incidence ଓ incentive effect = positive; fairness = normative।**	★★★	1.2.9

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
19	BE ଉଭୟକୁ ମିଶାଏ, ଗୁରୁତ୍ୱ normative ଉପରେ (Nature ପାଠ) — କିନ୍ତୁ Economics-vs-BE ତାଲିକାରେ 'only normative'।	★★	1.2.10, 1.4.2
20	ପରିସର (Scope): internal/operational issues → Micro; external/environmental issues → Macro।	★	1.3.1
21	Micro scope ତାଲିକା: demand analysis ଓ forecasting, production ଓ cost, inventory, market structure ଓ pricing, resource allocation, capital ଓ investment, profit, risk ଓ uncertainty। Accounting standards ନୁହେଁ ।	★★	1.3.2
22	Macro କାରକ: economic system, business cycle, ଜାତୀୟ ଧାରା (national trends), ସରକାରୀ ନୀତି, central bank/financial sector, ସାମାଜିକ-ଆର୍ଥିକ ସଂଗଠନ, ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ପରିବେଶ — ଏଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ management ର କୌଣସି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନାହିଁ।	★	1.3.3
23	BE, Economics ର applied branch; ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ scope; micro-ସ୍ତରର ବିଷୟ; ଏକ business entity ରେ decision-making।	★	1.2.11, 1.4.2

ଏକକ 2 — ମୌଳିକ ସମସ୍ୟା ଓ price mechanism (Basic Problems and Price Mechanism)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Central problem = wants ତୁଳନାରେ scarcity; ଉପୁଜେ କାରଣ resources ସୀମିତ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ବିକଳ୍প ବ୍ୟବହାର ଅଛି।	★★	2.0.1
2	**ଚାରୋଟି basic problems: What · How · For whom · What provision for growth (Where / When ନୁହେଁ) ।**	★★★	2.0.2
3	What to produce = କେଉଁ goods + କେତେ; guns vs butter; capital vs consumer goods।	★	2.0.3
4	ଆଜି ଅଧିକ capital goods → ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅଧିକ production।	★★	2.0.4
5	How to produce = labour- ବନାମ capital-intensive technique, factors ର ଉପଲବ୍ଧତା ଓ ଆପେକ୍ଷିକ prices ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର।	★★	2.0.5
6	Growth provision = କେତେ saving ଓ investment (ବର୍ତ୍ତମାନର consumption ର ତ୍ୟାଗ)।	★	2.0.7
7	Economic system = production ଓ distribution ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସମଷ୍ଟି; ତିନି ପ୍ରକାର: capitalist, socialist, mixed।	★	2.0.8
8	**Capitalist = free market = laissez-faire: means of production profit ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମାଲିକାନାରେ; USA, UK, Hong Kong, S. Korea।**	★★★	2.1.1
9	Capitalist ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (7): private property · freedom of enterprise · freedom of economic choice · profit motive · consumer sovereignty · competition · govt interference ନାହିଁ।	★★	2.1.2
10	Competition = capitalism ର ସବୁଠୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ।	★	2.1.3
11	Consumer sovereignty: କ'ଣ ଓ କେତେ ପରିମାଣରେ ଉତ୍ପାଦନ ହେବ, buyers ସ୍ଥିର କରନ୍ତି।	★★	2.1.4
12	**Capitalism central problems କୁ price mechanism (demand ଓ supply) ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ କରେ; କୌଣସି central planning authority ନାହିଁ; invisible hand; self-regulating।**	★★★	2.1.5, 2.0.9

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
13	Capitalist 'how' = cost-minimising technique; 'for whom' = ଯେଉଁମାନଙ୍କର କ୍ରୟ କ୍ଷମତା (ଆୟ) ଅଛି।	★	2.1.6, 2.0.6
14	Capitalist ଗୁଣ: self-regulating, ଦକ୍ଷତା ଓ incentive, ଦ୍ରୁତ growth, optimum allocation, ଉଚ୍ଚ operative efficiency, ଦକ୍ଷ economic decisions, innovation, ସ୍ୱାଧୀନତା, enterprise ଓ risk-taking।	★★	2.1.7
15	**Capitalist ଦୋଷ: ଅସମାନତା, human rights ଉପରେ property rights, welfare ଉପେକ୍ଷା, labour ଶୋଷଣ, sovereignty ଏକ myth, luxury-goods ପ୍ରତି ଝୁଙ୍କ, ଅସ୍ଥିରତା, advertising ରେ ଅପଚୟ, monopolies, ପରିବେଶ।**	★★★	2.1.8
16	**Socialism: Karl Marx ଓ Frederick Engels, 'The Communist Manifesto', 1848।**	★★★	2.2.1
17	**Socialist = Command = Centrally Planned economy; means of production ର ମାଲିକ State; ଲକ୍ଷ୍ୟ = community ର welfare; planning ଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ।**	★★★	2.2.2
18	Socialist ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: collective ownership · economic planning · consumer choice ର ଅଭାବ · ଆପେକ୍ଷିକ ସମାନ ଆୟ · price mechanism ର ସର୍ବନିମ୍ନ ଭୂମିକା (administered prices) · competition ର ଅଭାବ।	★	2.2.3
19	ଭୋକରୁ ମୁକ୍ତି ନିଶ୍ଚିତ କିନ୍ତୁ consumer sovereignty ସୀମିତ; right to work ନିଶ୍ଚିତ କିନ୍ତୁ occupation ର choice ସୀମିତ।	★★	2.2.4
20	Administered prices = central planning authority / government ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର, demand ଓ supply ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ।	★	2.2.5
21	USSR 1917–1990; ଆଜି କୌଣସି ବିଶୁଦ୍ଧ socialist ଦେଶ ନାହିଁ (China, Vietnam, Cuba, North Korea ଉଲ୍ଲେଖିତ)।	★★	2.2.6
22	Socialist ଗୁଣ: ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ବଣ୍ଟନ, ଦ୍ରୁତ ଓ ସନ୍ତୁଳିତ development, ଅପଚୟ ନାହିଁ, unemployment/fluctuations ନାହିଁ, ସହଯୋଗ, right to work, ଶୋଷଣରୁ ସୁରକ୍ଷା, social security।	★★	2.2.7
23	Socialist ଦୋଷ: bureaucracy → ଅଦକ୍ଷତା, ବିଳମ୍ବ, ଦୁର୍ନୀତି, red-tapism; ସ୍ୱାଧୀନତା ନାହିଁ, private property ନାହିଁ, profit incentive ନାହିଁ, cost ଆଧାର ନାହିଁ, State monopolies, ସୀମିତ choice, efficiency ପାଇଁ ପୁରସ୍କାର ନାହିଁ।	★★	2.2.8
24	Mixed economy: markets ଓ government ଉଭୟ; ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାସ୍ତବ economy mixed; India।	★★	2.3.1
25	**Mixed economy ର ପ୍ରଥମ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: private ଓ public sectors ର ସହାବସ୍ଥାନ; ତିନୋଟି sectors — private, public, combined (joint)।**	★★★	2.3.2
26	Mixed ଗୁଣ: ଉଭୟର ସର୍ବୋତ୍ତମ — private property ଓ incentive, price mechanism ଓ competition, consumer sovereignty, innovation, enterprise ଓ risk, planning, ସମାନତା, cut-throat competition ର regulation।	★★	2.3.3
27	Mixed economy ସର୍ବଦା 'golden path' ନୁହେଁ; ଦୋଷ: ଅତ୍ୟଧିକ controls, ଦୁର୍ବଳ planning, ଅଧିକ taxes, ଦୁର୍ନୀତି, ବିଳମ୍ବ, sectors ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଳନ କଷ୍ଟକର।	★	2.3.4

ଅଧ୍ୟାୟ 2

Demand ଓ Supply ର ତତ୍ତ୍ୱ (Theory of Demand and Supply)

345 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 165 one-liners · 93 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: Law of Demand and Elasticity of Demand

SM ଅଧ୍ୟାୟ 2, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 2.1 – 2.49

ବିଷୟ 1.0 Demand ର ଅର୍ଥ (Meaning of Demand)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP – · MTP 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.0.1	Business firms ଙ୍କୁ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେ buyers ସେମାନଙ୍କ products ର କେତେ ପରିମାଣ ଚାହିଁବେ — ଯେକୌଣସି business firm ପାଇଁ theory of demand (ଓ supply) ର ଗଭୀର ବୁଝାମଣା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ତେଣୁ ସଫଳ firms ସେମାନଙ୍କ products ର demand ବିଶ୍ଳେଷଣ କରନ୍ତି।	Q4	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	ଏକକ ପରିଚୟ (Unit introduction), p. 2.3
1.0.2	'Demand' ହେଉଛି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଅବଧି ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ prices ରେ buyers କୌଣସି good ବା service ର ଯେତିକି quantity କିଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଓ ସକ୍ଷମ (willing and able); Economics ରେ ଏହା କିଣିବାର ଇଚ୍ଛା (desire) ଠାରୁ ଅଧିକ କିଛି (desire ଏହାର କେବଳ ଗୋଟିଏ ଉପାଦାନ), ତେଣୁ ଏହା desire, need, choice, preference ବା order ସହ ସମାନ ନୁହେଁ।	Q5	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	1.0, pp. 2.3 – 2.4
1.0.3	Effective demand ତିନୋଟି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ — (i) desire, (ii) କିଣିବାର ସାଧନ (means to purchase) ଓ (iii) ସେହି କିଣା ପାଇଁ ସେହି ସାଧନ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଇଚ୍ଛା (willingness); desire ପଛରେ purchasing power (ଦେୟ କ୍ଷମତା — ability to pay) ଓ willingness to pay ନ ଥିଲେ ତାହା demand ହୁଏ ନାହିଁ — 'unlimited wants' ଏହାର ଉପାଦାନ ନୁହେଁ। Economic analysis ରେ କେବଳ effective demand ହିଁ ଗଣାଯାଏ।	Q2, Q3, Q6, Q7	PYQ 2021-Jan, 2021-Dec; MTP 2026-Apr S1 (×2)	1.0, p. 2.4; Summary, p. 2.47
1.0.4	*ବିଷୟ 1.1 ଦେଖନ୍ତୁ conspicuous consumption ପାଇଁ status-seeking ଧନୀ ଲୋକମାନେ ଉପଭୋଗ କରୁଥିବା ଉଚ୍ଚ ମୂଲ୍ୟର goods = Veblen effect।*	Q1	PYQ 2018-May	1.1 (iv), p. 2.7

ବିଷୟ 1.1 Demand କେଉଁଥିରୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୁଏ (What Determines Demand)

32 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 21 · RTP 1 · MTP 14

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.1	Demand ର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ determinants: commodity ର price; related commodities ର prices; consumer ର disposable income; buyers ଙ୍କ tastes and preferences; consumers' expectations; ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ factors — population ର size ଓ age distribution, national income ର ସ୍ତର ଓ ଏହାର distribution, consumer-credit facility ଓ interest rates, government policies ଓ regulations। Cost of production ହେଉଛି supply ର determinant, demand ର ନୁହେଁ।	Q2, Q18	PYQ 2019-May; MTP 2025-Jan S2	1.1, pp. 2.4 – 2.9
1.1.2	Ceteris paribus ର ଅର୍ଥ 'other things being equal' (ଅନ୍ୟ ସବୁ ସ୍ଥିର ରହିଲେ): ceteris paribus, ଏକ commodity ର demand ଏହାର ନିଜ price ସହ ବିପରୀତ ଭାବେ ସମ୍ପର୍କିତ (inversely related) — income ଓ substitution effects ଯୋଗୁଁ।	Q16	PYQ 2025-Jan	1.1 (i), p. 2.4
1.1.3	Related commodities ଦୁଇ ପ୍ରକାରର: (i) complementary goods ଓ (ii) competing goods ବା substitutes।	Q30	MTP 2025-Aug S2	1.1 (ii), p. 2.4
1.1.4	Complementary goods ଏକାଠି କିଣାଯାଏ ବା ଉପଭୋଗ କରାଯାଏ — tea ଓ sugar, automobile ଓ petrol, pen ଓ ink, computers ଓ computer software। ଗୋଟିକର price ବଢ଼ିଲେ ଅନ୍ୟଟିର demand କମେ: ଏକ good ର demand ଓ ଏହାର complement ର price ମଧ୍ୟରେ inverse relation ଥାଏ। (Scooter ଓ petrol ପାଇଁ MTP ର 'joint demand' SM ର ଭାଷା ନୁହେଁ।)	Q5, Q19, Q27, Q28, Q31	PYQ 2021-Jul, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Dec S1	1.1 (ii), pp. 2.4 – 2.5
1.1.5	Substitutes (competing goods) ସମାନ want ପୂରଣ କରନ୍ତି ଓ ସହଜରେ ପରସ୍ପର ବଦଳରେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇପାରନ୍ତି — tea ଓ coffee, ink pen ଓ ball pen, toothpaste ର ବିଭିନ୍ନ brands। ଏକ product ର demand ଓ ଏହାର substitute ର price ମଧ୍ୟରେ direct (positive) relation ଥାଏ: tea ର price କମିଲେ ଲୋକେ ଅଧିକ tea ଓ କମ୍ coffee ଚାହାଁନ୍ତି; କୌଣସି good ର price ବଢ଼ିଲେ ଏହାର substitute ର demand ବଢ଼େ।	Q3, Q4, Q9, Q20	PYQ 2019-May, 2020-Nov; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	1.1 (ii), p. 2.5
1.1.6	Consumers ଙ୍କ disposable income ବଢ଼ିବା ସହ normal goods ର demand ବର୍ଦ୍ଧିତ ପରିମାଣରେ ହୁଏ (household furniture, clothing, automobiles, consumer durables); income କମିଲେ ସେଗୁଡ଼ିକର demand କମେ।	Q26	PYQ 2025-Sep	1.1 (iii), p. 2.5
1.1.7	Inferior goods: quantity demanded କେବଳ income ର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼େ ଏବଂ ସେହି ସ୍ତର ପରେ money income ବଢ଼ିଲେ କମେ।	Q22	PYQ 2025-May	1.1 (iii), p. 2.6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.8	Demonstration effect — James Duesenberry ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚଳିତ ଶବ୍ଦ — ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ consumption behaviour ର ଅନୁକରଣ କରିବାର ଲୋକଙ୍କ ଇଚ୍ଛାକୁ ବୁଝାଏ (ପଡ଼ୋଶୀଙ୍କ ପାଖରେ ଅଛି ବୋଲି ନୂଆ cell phone କିଣିବା)।	Q8 (+ 1.2 Q5)	PYQ 2021-Dec, 2023-Jun	1.1 (iv), p. 2.6
1.1.9	Bandwagon effect ହେଉଛି ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରୁଥିବାରୁ ଏକ commodity ର demand ଯେତିକି ବଢ଼େ — fashionable ହେବା ବା ସମସ୍ତଙ୍କ ସହ ତାଳ ମିଳାଇବାର ଇଚ୍ଛା; ଯଥା, ଅନେକ ଲୋକ ସୁବିଧା ଓ ଅସୁବିଧା ବିଚାର ନ କରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପଛେ ପଛେ share market ରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି।	Q14, Q15, Q24, Q32	PYQ 2025-Jan, 2025-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.10	Snob effect ହେଉଛି ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରୁଥିବାରୁ ଏକ consumers' good ର demand ଯେତିକି କମେ — exclusive ହେବା ଓ 'common herd' ଠାରୁ ଅଲଗା ରହିବାର ଇଚ୍ଛା; ଏକ product ସାଧାରଣ ହୋଇଗଲେ କିଛି ଲୋକ ଏହାର consumption କମାନ୍ତି ବା ବନ୍ଦ କରନ୍ତି (ଜଣେ ଧନୀ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କ ପିନ୍ଧିଥିବା ପୋଷାକକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି ଅଧିକ ଦାମୀ ପୋଷାକ କିଣନ୍ତି)। Snob effect ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ consumption ର function; Veblen effect price ର function।	Q6, Q10, Q21 (+ 1.2 Q4)	PYQ 2021-Jul (×2), 2022-Dec, 2024-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Aug S1	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.11	Veblen effect (Thorstein Veblen ଙ୍କ ନାମରେ): conspicuous consumption ର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ status-seeking ଧନୀ ଲୋକମାନେ ଉପଭୋଗ କରୁଥିବା ଉଚ୍ଚ ମୂଲ୍ୟର goods — ଯଥା ଦାମୀ cars ଓ ଅଳଙ୍କାର (jewels)।	Q7, Q23 (+ 1.0 Q1)	PYQ 2018-May, 2021-Jul (×2), 2025-May	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.12	Population ର age distribution: ଯଦି ଲୋକଙ୍କ ଅଧିକ ଅନୁପାତ ବୟସ୍କ age groups ର, ତେବେ geriatric care services, ଚଷମା (spectacles) ଓ ବାଡ଼ି (walking sticks) ର demand ବଢ଼େ ଏବଂ ପିଲାଙ୍କ ବହି (children's books) ର demand କମେ।	Q25	PYQ 2025-Sep	1.1 (b), p. 2.8
1.1.13	Consumer equilibrium: consumer ସେଠାରେ satisfaction ସର୍ବାଧିକ କରେ ଯେଉଁଠି ପ୍ରତି ଟଙ୍କା marginal utility ସମାନ (MUx/Px = MUy/Py) ଏବଂ, indifference-curve analysis ରେ, ଯେଉଁଠି budget line IC କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ (tangent) — ଦୁଇଟି ସର୍ତ୍ତ ଉଭୟ ଲାଗୁ ହୁଏ।	Q1	PYQ 2019-May; MTP 2025-May S2	1.3.4 (2), p. 2.15 (tangency condition: SM ଏକକ 2)
1.1.14	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: price କମିବା ଯୋଗୁଁ ଏକ commodity ଅନ୍ୟ commodities ତୁଳନାରେ ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ଶସ୍ତା ହୋଇ ଏହାର demand ବଢ଼ିଲେ, ତାହା substitution effect।*	Q11	MTP 2024-Dec S1	1.3.4 (1)(a), p. 2.14
1.1.15	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: demand curve ର slope ହେଉଛି −ΔP/ΔQ (vertical axis ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ horizontal axis ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ); negative sign law of demand ସହ ସଙ୍ଗତ।*	Q17	PYQ 2025-Jan	1.3.1, p. 2.12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.16	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: demand ରେ shift non-price factors (income, tastes, related goods ର prices ଇତ୍ୟାଦି) ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ହୁଏ।*	Q12	MTP 2024-Dec S1	1.4.1, pp. 2.19 – 2.20
1.1.17	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: demand curve ଉପରେ movement କେବଳ good ର ନିଜ price ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ହୁଏ, ତେଣୁ price elasticity of demand curve ଉପରେ movement ମାପେ; income ଓ cross elasticities shifts ସହ ସମ୍ପର୍କିତ।*	Q13	MTP 2024-Dec S1	1.4.2, p. 2.21; 1.5.1, p. 2.23
1.1.18	Effective demand ର ଅଭାବ (deficiency of effective demand) unemployment ର Keynesian କାରଣ; MTP ଏହାକୁ ଏକ developing country ରେ unemployment ର କାରଣ ଭାବେ key କରେ — ଏହା ଏହି SM ଏକକର ବାହାରେ ଓ ସନ୍ଦେହଜନକ (Editorial Note ଦେଖନ୍ତୁ)।	Q29	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 1.2 The Demand Function

14 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 6 · RTP – · MTP 9

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	Demand function ଏକ product ର demand (dependent variable) ଓ ଏହାର determinants (independent variables) ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କକୁ equation ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ କରେ: Qx = f(Px, Y, Pr) — ନିଜ price, money income ଓ related goods ର prices; ତାଲିକାରେ ନ ଥିବା factors ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବା ସ୍ଥିର ବୋଲି ଧରାଯାଏ। Unrelated goods ର prices determinant ନୁହେଁ।	Q2	PYQ 2021-Jan	1.2, p. 2.9
1.2.2	Q = k/P ରୂପର demand function (ଯଥା Qx = 1,500/Px) P × Q କୁ ସ୍ଥିର ରଖେ — ଏକ rectangular hyperbola — ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁରେ elasticity ଏକ (one) ସହ ସମାନ ($8 ରୁ $2 କୁ କମିଲେ ମଧ୍ୟ Ep = 1)।	Q7	MTP 2024-Dec S1	1.5.5, p. 2.30
1.2.3	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: price effect (substitution + income effects), diminishing marginal utility, ନୂଆ consumers ଙ୍କ ଆଗମନ ଓ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବହାର (different uses) ଯୋଗୁଁ demand curve ତଳକୁ ଢାଲୁ (slopes downwards) ହୁଏ।*	Q1	PYQ 2021-Jan	1.3.4, pp. 2.14 – 2.16
1.2.4	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: market demand ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ price ରେ ସମସ୍ତ individual households ଓ consumers ଙ୍କ quantities demanded ର ସମଷ୍ଟି।*	Q12	MTP 2025-May S2	1.3.2, pp. 2.12 – 2.13
1.2.5	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: conspicuous goods ଓ conspicuous necessities (TV sets, refrigerators, air-conditioners) law of demand ର exceptions; negative income effect substitution effect ଠାରୁ ଅଧିକ ହେଲେ law ଲଙ୍ଘିତ ହୁଏ।*	Q3, Q13, Q14	PYQ 2021-Jan; MTP 2025-May S2 (×2)	1.3.4 – 1.3.5, pp. 2.15 – 2.17
1.2.6	*ବିଷୟ 1.1 ଦେଖନ୍ତୁ: snob effect = ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ good ଟି ଉପଭୋଗ କରୁଥିବାରୁ demand କମେ; 'demonstration effect' ଶବ୍ଦ James Duesenberry ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ।*	Q4, Q5	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun	1.1 (iv), pp. 2.6 – 2.7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.7	Labour ର ନିଜ wage rate ପ୍ରତି ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରେ labour ପାଇଁ demand ହେଉଛି direct demand; ସେହି labour ଯେଉଁ goods (ଯଥା electronic goods) ଉତ୍ପାଦନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ, ସେଗୁଡ଼ିକର price ରୁ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ସେହି labour ର demand ହେଉଛି derived demand।	Q6	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.2.8	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ; arc elasticity demand curve ର ଦୁଇଟି ବିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରେ responsiveness ମାପେ; fares କମାଇବା ପରେ air travel ଉପରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ବଢ଼ିଲେ demand price elastic (total outlay method)।*	Q8, Q9, Q11	MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Jan S2	1.5.4, p. 2.28; 1.5.6, pp. 2.32 – 2.33
1.2.9	*ବିଷୟ 1.7 ଦେଖନ୍ତୁ; A ପ୍ରତି B ର cross-price elasticity = B ର demand ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ A ର price ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = 30% ÷ 20% = +1.5 (positive: substitutes)।*	Q10	PYQ 2025-Jan	1.7, p. 2.43; Illustration 7, p. 2.45

ବିଷୟ 1.3 Law of Demand

34 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 21 · RTP 4 · MTP 15

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.1	Prof. Alfred Marshall law of demand କୁ ସଂଜ୍ଞାୟିତ କରିଥିଲେ (traditional approach): 'the amount demanded increases with a fall in price and diminishes with a rise in price'। Marshall downward slope କୁ diminishing marginal utility ଦ୍ୱାରା ବୁଝାନ୍ତି; Hicks ଓ Allen ଏହାକୁ income effect ଓ substitution effect ଦ୍ୱାରା ବୁଝାନ୍ତି।	Q30, Q31	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.3, p. 2.10; 1.3.4, pp. 2.14 – 2.15; Summary, p. 2.48
1.3.2	Law of demand: ଅନ୍ୟ ସବୁ ସ୍ଥିର ରହିଲେ (other things being equal), ଏକ good ର price ବଢ଼ିଲେ quantity demanded କମେ, ଓ ବିପରୀତ କ୍ରମେ (vice versa) — ceteris paribus, price ଓ quantity demanded ମଧ୍ୟରେ inverse relationship। ଏହା price ଓ quantity demanded କୁ ସମ୍ପର୍କିତ କରେ; normal goods ପାଇଁ price ବୃଦ୍ଧି demand ହ୍ରାସ ଘଟାଏ।	Q2, Q4, Q6, Q12	PYQ 2018-Nov (×2), 2019-Nov, 2022-Jun	1.3, p. 2.10
1.3.3	Market demand ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ price ରେ ସମସ୍ତ buyers ପ୍ରତି ଏକକ ସମୟରେ (per unit of time) କିଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଥିବା ମୋଟ quantity — individual consumers ଙ୍କ quantities demanded ଯୋଗ କରି ମିଳେ; market demand curve ହେଉଛି individual demand curves ର horizontal (lateral) summation।	(+ 1.2 Q12)	MTP 2025-May S2	1.3.2 – 1.3.3, pp. 2.12 – 2.14
1.3.4	Price effect (ଏକ good ର price ବଦଳିଲେ ଏହାର କିଣାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ) = substitution effect + income effect।	Q14	PYQ 2023-Jun	1.3.4 (1), p. 2.14

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.5	Substitution effect: relative price ବଦଳିଲେ demand ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ — price କମିଲେ commodity ଟି ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ଶସ୍ତା ହୁଏ, consumers ଏବେ ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ଦାମୀ commodities ବଦଳରେ ଏହାକୁ ନିଅନ୍ତି ଏବଂ 'the total demand for the commodity whose price has fallen increases'। Price କମିଲେ ଏହା ସର୍ବଦା positive, ତେଣୁ real income ସ୍ଥିର ରଖିଲେ demand curve ସର୍ବଦା ତଳକୁ ଢାଲୁ ହୁଏ।	Q23, Q32, Q33 (+ 1.1 Q11)	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1 (×2)	1.3.4 (1)(a), pp. 2.14 – 2.15
1.3.6	Substitution effect ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୁଏ ଯେତେବେଳେ (a) goods ଅଧିକ close substitutes, (b) substitute କୁ switch କରିବାର cost କମ୍ ଏବଂ (c) switch କରିବାର ଅସୁବିଧା କମ୍।	Q22	RTP 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S2	1.3.4 (1)(a), p. 2.15
1.3.7	Income effect: price କମିଲେ real income (purchasing power) ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ demand ରେ ବୃଦ୍ଧି — ଏହା normal good ର demand ବଢ଼ାଏ।	(+ 1.4 Q3)	PYQ 2022-Dec	1.3.4 (1)(b), p. 2.15
1.3.8	Inferior goods ପାଇଁ income effect substitution effect ର ବିପରୀତ ଦିଗରେ କାମ କରେ: price କମିଲେ demand କେବଳ ସେତେବେଳେ ବଢ଼େ ଯେତେବେଳେ substitution effect income effect ଠାରୁ ଅଧିକ; ଯେଉଁଠି negative income effect substitution effect ଠାରୁ ଅଧିକ, ସେଠାରେ law of demand ଲଙ୍ଘିତ ହୁଏ (Giffen paradox)।	Q8, Q29, Q34 (+ 1.2 Q13)	PYQ 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.3.4 (1)(b), p. 2.15; 1.3.5 (ii), p. 2.16
1.3.9	Law ର ଯୌକ୍ତିକତା (demand curve କାହିଁକି ତଳକୁ ଢାଲୁ): (1) price effect — substitution + income effects; (2) utility-maximising behaviour — diminishing marginal utility; (3) କମ୍ prices ରେ ନୂଆ consumers ଙ୍କ ଆଗମନ; (4) ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବହାର (different uses) (ଯଥା electricity)।	(+ 1.2 Q1)	PYQ 2021-Jan	1.3.4, pp. 2.14 – 2.16
1.3.10	Law of demand ର exceptions: conspicuous goods; Giffen goods; conspicuous necessities; prices ବିଷୟରେ future expectations; incomplete information ଓ irrational behaviour; demand for necessaries; speculative goods। Normal goods, 'white goods', substitute goods, income ଓ price exceptions **ନୁହେଁ** ।	Q11, Q15, Q16, Q19, Q28 (+ 1.2 Q3)	PYQ 2021-Jan, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S1	1.3.5, pp. 2.16 – 2.17; Summary, p. 2.48
1.3.11	Conspicuous goods — prestige value ବା snob appeal ଥିବା ଜିନିଷ, ଯାହା ଧନୀମାନେ social prestige ବଢ଼ାଇବା ବା ଧନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ status symbols ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି (ଯଥା diamonds) — price ବଢ଼ିବା ସହ ଅଧିକ ଆକର୍ଷଣୀୟ ହୁଏ: Veblen ଙ୍କ 'Conspicuous Consumption' doctrine (Veblen ବା prestige-goods effect), ତେଣୁ demand curve ଉପରକୁ ଢାଲୁ (slopes upwards) ହୁଏ।	Q10, Q18, Q26	PYQ 2022-Jun, 2024-Jun, 2026-May	1.3.5 (i), p. 2.16

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.12	Giffen goods (Sir Robert Giffen — British workers bread ର price ବଢ଼ିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଅଧିକ bread କିଣିଥିଲେ) direct price–demand relationship ଦେଖାନ୍ତି, ତେଣୁ demand curve ଡାହାଣକୁ ଉପରକୁ ଢାଲୁ ହୁଏ; ଏଗୁଡ଼ିକ close substitutes ନ ଥିବା inferior goods, ଯାହା consumer ର budget ରେ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରେ (bajra ଭଳି coarse grains, ନିମ୍ନ ମାନର ଚାଉଳ)। ସମସ୍ତ Giffen goods inferior goods, କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ inferior goods Giffen goods ନୁହେଁ।	Q7, Q13, Q17, Q24	PYQ 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	1.3.5 (ii), p. 2.16
1.3.13	Inferior ହୋଇଥିବାରୁ income ବଢ଼ିଲେ Giffen good ର demand କମେ — ତେଣୁ ଏହାର income–quantity (Engel) curve negatively sloped (Engel curve ନିଜେ SM ରେ ନାହିଁ)।	Q3, Q9	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Apr S1	1.1 (iii), p. 2.6; 1.3.5 (ii), p. 2.16 (Engel curve SM ରେ ନାହିଁ)
1.3.14	Conspicuous necessities: ନିଜ social group ର demonstration effect ଯୋଗୁଁ TV sets, refrigerators ଓ air-conditioners ଭଳି goods ଜୀବନର necessities ହୋଇଯାଏ — ସେଗୁଡ଼ିକର prices କ୍ରମାଗତ ବଢ଼ୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ demand କମିବାର କୌଣସି ପ୍ରବଣତା ଦେଖାଏ ନାହିଁ (upward-sloping demand curve)।	Q25 (+ 1.2 Q14)	PYQ 2026-May; MTP 2025-May S2	1.3.5 (iii), p. 2.17
1.3.15	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: demand ରେ ବୃଦ୍ଧି (increase in demand — rightward shift) normal goods ପାଇଁ income ବୃଦ୍ଧିରୁ ହୁଏ — market price ହ୍ରାସ କେବଳ curve ଉପରେ movement ଘଟାଏ।*	Q1	PYQ 2018-May	1.4.1, p. 2.20
1.3.16	Law of demand ଅନୁସାରେ price ଓ quantity demanded inversely (directly ନୁହେଁ) ସମ୍ପର୍କିତ; supply cost of production ସହ inversely ସମ୍ପର୍କିତ (theory of supply, SM ଏକକ 3)।	Q5	PYQ 2019-May	1.3, p. 2.10; supply: SM ଅଧ୍ୟାୟ 2, ଏକକ 3
1.3.17	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ: horizontal (perfectly elastic) demand curve perfectly competitive market ରେ ଦେଖାଯାଏ, ଯେଉଁଠି firm ଜଣେ price-taker।*	Q20	MTP 2024-Aug	1.5.5, pp. 2.30 – 2.31
1.3.18	Average revenue = total revenue ÷ quantity = price, ତେଣୁ firm ର AR curve ହିଁ ଏହାର demand curve।	Q21	MTP 2024-Aug	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.3.19	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ: ଭାରୀ tax consumption କୁ କେବଳ ସେଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଭାବେ କମାଏ ଯେଉଁଠି demand elastic (ed > 1); governments inelastic demand ଥିବା goods ଉପରେ tax ଲଗାଇ revenue ସଂଗ୍ରହ କରନ୍ତି।*	Q27	MTP 2025-Apr S1	1.5.5, p. 2.30; 1.5.8, p. 2.37

ବିଷୟ 1.4 Expansion and Contraction of Demand

12 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 7 · RTP – · MTP 7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.1	Expansion (extension) of demand: price କମିବାରୁ quantity demanded ବଢ଼େ — ସେହି demand curve ଉପରେ ତଳକୁ movement (apples: price କମେ, consumer ଅଧିକ କିଣେ)। Contraction of demand: price ବଢ଼ିବାରୁ quantity demanded କମେ — ସେହି curve ଉପରେ ଉପରକୁ movement।	Q1, Q2, Q12 (+ 1.5 Q9)	PYQ 2018-Nov, 2020-Nov, 2022-Jun; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	1.4, p. 2.18; Summary, p. 2.48
1.4.2	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: consumer ର real income ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ demand ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି income effect।*	Q3	PYQ 2022-Dec	1.3.4 (1)(b), p. 2.15
1.4.3	Demand ରେ increase ଓ decrease non-price factors ଯୋଗୁଁ ହୁଏ: ପ୍ରତ୍ୟେକ price ରେ quantity demanded ବଢ଼ାଉଥିବା ଯେକୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ curve କୁ ଡାହାଣକୁ shift କରେ (increase in demand); ଏହାକୁ କମାଉଥିବା ଯେକୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ curve କୁ ବାମକୁ shift କରେ (decrease in demand)। Income ବୃଦ୍ଧି curve କୁ ଡାହାଣକୁ, income ହ୍ରାସ ବାମକୁ shift କରେ (normal goods)।	Q4, Q6 (+ 1.1 Q12, 1.3 Q1)	PYQ 2018-May, 2023-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.4.1, pp. 2.18 – 2.20
1.4.4	Leftward shift (decrease in demand): income ହ୍ରାସ (normal goods) ବା income ବୃଦ୍ଧି (inferior goods); substitute ର price ହ୍ରାସ; complement ର price ବୃଦ୍ଧି; buyers ଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ; tastes good ର ବିପକ୍ଷକୁ ଯିବା; ଭବିଷ୍ୟତରେ price କମିବାର expectation; consumption କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରୁଥିବା government regulations। ବିପରୀତ ପରିବର୍ତ୍ତନଗୁଡ଼ିକ rightward shift ଘଟାନ୍ତି।	Q7 (+ 1.5 Q44)	PYQ 2025-May, 2026-Jan	1.4.1 table, pp. 2.20 – 2.21
1.4.5	Demand curve ଉପରେ movement = quantity demanded ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ, କେବଳ good ର ନିଜ price ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ; demand curve ର shift = demand ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ, income, tastes, ଅନ୍ୟ goods ର prices ଇତ୍ୟାଦି ଯୋଗୁଁ। Good ର ନିଜ price ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏହାର demand curve କୁ shift କରେ ନାହିଁ।	Q5, Q11 (+ 1.1 Q13)	PYQ 2023-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	1.4.2, pp. 2.21 – 2.22
1.4.6	Comforts, necessities ଓ luxuries ମଧ୍ୟରେ ରହେ।	Q8	MTP 2025-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.4.7	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ: electricity ର demand elastic, କାରଣ ଏହାର alternative (multiple) uses ଅଛି — ଯେତେ ଅଧିକ uses, ସେତେ ଅଧିକ price elasticity।*	Q9	MTP 2025-Apr S1	1.5.8 (4), p. 2.36; 1.3.4 (4), p. 2.16
1.4.8	*ବିଷୟ 1.6 ଦେଖନ୍ତୁ: negative income elasticity = inferior good — income କମିଲେ କିଣାଯାଉଥିବା ପରିମାଣ ବଢ଼େ।*	Q10	MTP 2025-Apr S1	1.6, pp. 2.39 – 2.40

ବିଷୟ 1.5 Elasticity of Demand

67 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 53 · RTP 2 · MTP 26

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.1	Price elasticity of demand (PED) = quantity demanded ରେ percentage change ÷ ନିଜ price ରେ percentage change, ଅନ୍ୟ ସବୁ ସ୍ଥିର ରହିଲେ; ଏହା price ରେ ପ୍ରତି 1% ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ quantity ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦିଏ — ତେଣୁ Ep = −3 ର ଅର୍ଥ price 1% କମିଲେ quantity 3% ବଢ଼େ ବା price 1% ବଢ଼ିଲେ quantity 3% କମେ; Ep = 1 ରେ quantity ରେ 15% ପରିବର୍ତ୍ତନ price ରେ 15% ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ଘଟେ; 25% ÷ 22% = 1.14 elastic।	Q26, Q28, Q36	PYQ 2022-Dec, 2023-Dec (×2); MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.5, p. 2.23; 1.5.1, pp. 2.23 – 2.24
1.5.2	Two-point formula: Ep = (ΔQ/ΔP) × (P/Q), ଯେଉଁଠି P ଓ Q ହେଉଛି **ମୂଳ** price ଓ quantity; negative sign law of demand କୁ ଦର୍ଶାଏ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ କେବଳ magnitude ପଢ଼ାଯାଏ (₹40→₹50, 25→20 units: −0.8; ₹10→₹6, 10→20 units: −2.5; ₹50→₹60, 25→15 units: −2.0)।	Q24, Q56, Q67	PYQ 2023-Jun, 2026-May, 2026-Sep	1.5.1, p. 2.24; Illustration 1, p. 2.25
1.5.3	ଦିଆଯାଇଥିବା Ep ରୁ ନୂଆ quantity: ΔQ = Ep × Q × (ΔP/P) ମୂଳ base ଉପରେ, price ର ବିପରୀତ ଦିଗରେ (₹200→₹120, Ep 2, Q 60: ΔQ 48 → 108; ₹5→₹3, Ep 2.5, Q 20 → 40; ₹200→₹150, Ep 2.5, 25 kg → 40.625 kg; ₹10→₹15, Ep 1.25, 120 units → 45; ₹300→₹180, Ep 1, Q 90 → 126)। % ହିସାବରେ: Ep 1.25 ସହ 25% price ହ୍ରାସ (₹80→₹60) demand କୁ 31.25% ବଢ଼ାଏ; Ep −1 ସହ 20% ହ୍ରାସ Q କୁ 20% ବଢ଼ାଏ (= 120 units, ତେଣୁ 600 → 720)।	Q4, Q11, Q15, Q30, Q52, Q55, Q65	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	ଉଦାହରଣ (Illustrations) 3 – 4, pp. 2.25 – 2.26
1.5.4	ଦିଆଯାଇଥିବା Ep ରୁ ନୂଆ price: %ΔP = %ΔQ ÷ Ep, quantity ର ବିପରୀତ ଦିଗରେ ମୂଳ price ଉପରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ (₹6 ରେ 100 → 80 units, Ep −3: %ΔQ −20%, %ΔP +6.67%, ନୂଆ price ₹6.40)।	Q45	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1	Illustration 5, p. 2.26
1.5.5	Point elasticity ହେଉଛି demand curve ର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିନ୍ଦୁରେ price elasticity, ଯାହା price ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ infinitesimal (ଅତି ସାମାନ୍ୟ) ହେଲେ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ: Ep = −(dq/dp) × (p/q) — ସେହି ବିନ୍ଦୁରେ price–quantity ratio ଓ demand line ର slope ର reciprocal ର ଗୁଣଫଳ (ଯଥା ଏକ car ର price ରେ ₹100 ହ୍ରାସ)।	Q22, Q49, Q63	PYQ 2022-Dec, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	1.5.2, pp. 2.26 – 2.27
1.5.6	Linear demand function Q = a − bP ପାଇଁ dQ/dP = −b: Q = 1,000 − 50P ରେ P = ₹10 ହେଲେ Q = 500 ଓ Ep = −50 × 10/500 = −1।	Q42	PYQ 2024-Sep	1.3.3, p. 2.14; 1.5.2, p. 2.26
1.5.7	Geometric method: straight-line demand curve tT ର R ବିନ୍ଦୁରେ elasticity = lower segment ÷ upper segment (RT/Rt); slope ସ୍ଥିର କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁରେ elasticity ଭିନ୍ନ — mid-point ରେ ଏହା 1, ତା' ଉପରେ > 1, ତା' ତଳେ < 1, price-axis ମୁଣ୍ଡରେ (t) infinity ଓ quantity-axis ମୁଣ୍ଡରେ (T) zero; T ରୁ t ଆଡ଼କୁ ଉପରକୁ ଗଲେ ଏହା ବଢ଼େ।	Q1, Q6, Q7	PYQ 2018-May, 2019-May (×2)	1.5.3, pp. 2.27 – 2.28

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.8	Arc elasticity ଦୁଇଟି ବିନ୍ଦୁ (ଦୁଇଟି prices) ମଧ୍ୟରେ ଏକ arc ଉପରେ elasticity ମାପେ, ଯେତେବେଳେ price ଓ quantity ର ପରିବର୍ତ୍ତନ discrete ଓ ବଡ଼; base ବାଛିବା ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ mid-point method ଦୁଇଟି prices ଓ quantities ର averages କୁ base ଭାବେ ନିଏ: Ep = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1), minus sign ବାଦ୍ ଦେଇ।	Q2, Q10, Q25, Q51 (+ 1.2 Q8, 1.2 Q11)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2026-Jan; RTP 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2	1.5.4, pp. 2.28 – 2.29
1.5.9	Arc ସାଂଖ୍ୟିକ ଉଦାହରଣ (numericals): LED TV ₹60,000→₹50,000, 1,500→2,000 = 500/3,500 × 1,10,000/10,000 = 1.57; movie ₹120→₹200, 300→200 = 0.8; cable TV ₹300→₹400, 30,000→20,000 = 1.4; P ₹15→₹20, Q 50→75 = 1.4; ₹20→₹22, 300→200 = absolute value ରେ 4.2 (keyed −4.2)।	Q23, Q27, Q29, Q53, Q62	PYQ 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun, 2026-May; MTP 2026-Apr S1	1.5.4, p. 2.29
1.5.10	Price elasticity ର numerical value zero ରୁ infinity ମଧ୍ୟରେ ଯେକୌଣସି ହୋଇପାରେ (Table 4): 0 perfectly inelastic; 0 ଓ 1 ମଧ୍ୟରେ inelastic; 1 unit elasticity (demand curve ଏକ rectangular hyperbola); 1 ଓ infinity ମଧ୍ୟରେ elastic; infinity perfectly elastic। (କଠୋର ଭାବେ, sign ସହ, ଏହା minus infinity ରୁ zero ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ।)	Q17	PYQ 2021-Dec	1.5.5, pp. 2.30 – 2.32; 1.5.1, p. 2.24
1.5.11	Ep = 0 — perfectly (completely) inelastic: price ବଦଳିଲେ quantity demanded ଆଦୌ ବଦଳେ ନାହିଁ (ପ୍ରତ୍ୟେକ price ରେ 52 aeroplanes); demand curve vertical।	Q18, Q37, Q60	PYQ 2021-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.5.5, p. 2.30; Table 4, p. 2.31
1.5.12	Ep > 1 — elastic: quantity demanded ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ price ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ଠାରୁ ଅଧିକ (fairly flat curve), ତେଣୁ price ବୃଦ୍ଧି quantity ରେ ଆନୁପାତିକ ଭାବେ ବଡ় ହ୍ରାସ ଆଣେ; Ep < 1 — inelastic: quantity ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ price ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ଠାରୁ କମ୍ (fairly steep curve)।	Q20, Q31, Q32, Q48	PYQ 2022-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Aug (×2), 2025-Aug S2	1.5.5, p. 2.30; Table 4, pp. 2.31 – 2.32
1.5.13	Ep = ∞ — perfectly (infinitely) elastic: demand curve price ସ୍ତରରେ horizontal, vertical axis କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ; buyers ସେହି price ରେ ଯେକୌଣସି quantity ନିଅନ୍ତି ଏବଂ ଟିକିଏ ଅଧିକ price ରେ କିଛି ନିଅନ୍ତି ନାହିଁ — perfectly competitive market ରେ ଦେଖାଯାଏ।	Q13, Q54 (+ 1.3 Q20)	PYQ 2021-Jan, 2026-May; MTP 2024-Aug	1.5.5, pp. 2.30 – 2.31
1.5.14	Curve ର ଆକୃତିରୁ elasticity ପଢ଼ନ୍ତୁ: vertical = 0; horizontal = ∞; rectangular hyperbola = 1; fairly flat = > 1; fairly steep = < 1।	Q64	PYQ 2026-Sep	1.5.5, p. 2.30 (Fig. 8)
1.5.15	Total revenue = price × quantity sold — demand curve ର ଏକ ବିନ୍ଦୁ ତଳେ ଥିବା rectangle (area OP1RQ1)।	Q40	MTP 2024-Aug	1.5.7, p. 2.34

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.16	Total outlay method (Table 5): elastic — price ବୃଦ୍ଧି TR କମାଏ, price ହ୍ରାସ TR ବଢ଼ାଏ; unitary — TR ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ; inelastic — price ବୃଦ୍ଧି TR (consumers ଙ୍କ ଖର୍ଚ୍ଚ) ବଢ଼ାଏ, price ହ୍ରାସ ଏହାକୁ କମାଏ। ତେଣୁ price ସହ TR ବଢ଼ିଲେ → inelastic (0 < e < 1); TR ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ → unitary; fares କମାଇବା ପରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ବଢ଼ିଲେ → elastic। ତ୍ରୁଟି (drawback): ଏହା କେବଳ demand elastic ନା inelastic ତାହା ଦେଖାଏ, ସଠିକ୍ coefficient ନୁହେଁ।	Q38, Q39, Q46, Q50, Q59, Q66 (+ 1.2 Q9)	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep, 2025-May, 2026-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Aug (×2), 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.5.6 – 1.5.7, pp. 2.32 – 2.35
1.5.17	Price elasticity ର determinants: substitutes ର ଉପଲବ୍ଧତା (close substitutes → highly elastic); consumer ର budget ରେ ସ୍ଥାନ (income ର ଯେତେ ଅଧିକ ଅନୁପାତ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୁଏ, ସେତେ ଅଧିକ elasticity); ଆବଶ୍ୟକତାର ପ୍ରକୃତି (luxuries elastic, necessities inelastic); uses ର ସଂଖ୍ୟା (ଅଧିକ uses → ଅଧିକ elastic); time period (ଦୀର୍ଘ → ଅଧିକ elastic); consumer habits; tied demand; price range (ଅତି ଉଚ୍ଚ ବା ଅତି ନିମ୍ନ → inelastic, ମଧ୍ୟମ → elastic); minor complementary items।	Q12, Q47, Q58, Q61 (+ 1.4 Q9)	PYQ 2021-Jan, 2025-May; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	1.5.8, pp. 2.35 – 2.37
1.5.18	ଯଦି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି commodity ର habitual consumer, ତେବେ ଏହାର price ଯେତେ ବଦଳିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର demand inelastic ରହେ।	Q8, Q21	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun	1.5.8 (6), p. 2.37
1.5.19	Necessities (salt, school uniform, medicines, vegetables) ର demand inelastic — prices ବଢ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ consumers ସମାନ quantity କିଣନ୍ତି (lockdown ସମୟର vegetables); jewellery ଭଳି luxuries highly elastic।	Q16, Q19, Q33, Q34	PYQ 2021-Jul, 2021-Dec; MTP 2024-Aug (×2), 2025-Dec S1 (×2)	1.5.8 (2) – (3), p. 2.36; 1.5.5, p. 2.32
1.5.20	Tax incidence: demand ଯେତେ ଅଧିକ elastic, tax ର ସେତେ ଅଧିକ ଅଂଶ seller ବହନ କରେ; price elasticity governments କୁ ଜଣାଏ ଯେ tax burden କିପରି ବଣ୍ଟିତ ହେବ ଏବଂ inelastic demand ଥିବା goods (alcohol, tobacco) ଉପରେ indirect taxes କାହିଁକି ବଢ଼ାଯାଏ।	Q57 (+ 1.6 Q15)	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP); cf. 1.5.8, p. 2.37
1.5.21	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: ₹120 → ₹90 ସହ କିଣା 1 kg ରୁ 2 kg କୁ ବଢ଼ିବା ହେଉଛି expansion of demand; ଭବିଷ୍ୟତରେ price କମିବାର expectation demand curve କୁ ବାମକୁ shift କରେ।*	Q9, Q44	PYQ 2020-Nov, 2025-May	1.4, p. 2.18; 1.4.1 table, p. 2.21
1.5.22	*ବିଷୟ 1.6 ଦେଖନ୍ତୁ: ଏକ (one) ଠାରୁ ଅଧିକ income elasticity luxury good ସୂଚାଏ।*	Q41	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.6, p. 2.40
1.5.23	*ବିଷୟ 1.7 ଦେଖନ୍ତୁ: coffee ପ୍ରତି tea ର cross elasticity = (ΔQx/ΔPy) × (Py/Qx) = 3/10 × 25/5 = +1.5 (ଓ 5/10 × 30/10 = +1.5) — positive, ତେଣୁ substitutes।*	Q14, Q43	PYQ 2021-Jan, 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.7, p. 2.44; Illustration 9, p. 2.46
1.5.24	Cardinal (utility) approach law of equi-marginal utility ସହ ସମ୍ପର୍କିତ; indifference curves ଡାହାଣକୁ ତଳକୁ ଢାଲୁ, origin ପ୍ରତି convex, କେବେ ପରସ୍ପରକୁ ଛେଦ କରନ୍ତି ନାହିଁ ଓ କୌଣସି axis କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ।	Q3, Q5	PYQ 2018-May, 2019-May	SM ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ) — SM ଅଧ୍ୟାୟ 2, ଏକକ 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.25	Investment multiplier = 1/(1 − MPC); C = 10 + 0.6Y ସହ k = 2.5, ତେଣୁ investment ରେ ₹100 crore ବୃଦ୍ଧି income କୁ ₹250 crore ବଢ଼ାଏ।	Q35	MTP 2024-Aug	SM ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP) — National Income ଅଧ୍ୟାୟ

ବିଷୟ 1.6 Income Elasticity of Demand

15 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 11 · RTP – · MTP 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.6.1	Income elasticity of demand = quantity demanded ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ income ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = (ΔQ/ΔY) × (Y/Q) — consumers ଙ୍କ income ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରତି quantity demanded ର responsiveness (30% ÷ 20% = 1.5; 30% ÷ 15% = 2; ₹3,000→₹3,600 ସହ 25→30 CDs = 20% ÷ 20% = 1.00)।	Q6, Q8, Q10, Q12	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Aug	1.6, p. 2.38
1.6.2	Positive income elasticity → normal good। Ei > 1 → luxury good (income ବଢ଼ିବା ସହ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଏହାର ଅଂଶ ବଢ଼େ; Scanner ଏହାକୁ 'superior' ମଧ୍ୟ କହେ); 0 < Ei < 1 → necessity ପୂରଣ କରୁଥିବା normal good (wheat 0.5, food, medicines); Ei = 1 → ଏହା ଉପରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଥିବା income ର ଅନୁପାତ ସମାନ ରହେ।	Q3, Q7, Q11, Q13 (+ 1.5 Q41)	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.6, pp. 2.38 – 2.40
1.6.3	Negative income elasticity → inferior good: income ବଢ଼ିଲେ demand କମେ (consumers superior substitutes ବାଛନ୍ତି) ଓ income କମିଲେ ବଢ଼େ — ଯଥା bajra (−0.4), used cars; Giffen goods, inferior ହୋଇଥିବାରୁ, ମଧ୍ୟ inverse income–demand relationship ଦେଖାନ୍ତି।	Q1, Q2, Q4, Q5, Q9 (+ 1.4 Q10)	PYQ 2018-May, 2019-May, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	1.6, pp. 2.39 – 2.40; 1.3.5 (ii), p. 2.16
1.6.4	Income elasticity short run ଓ long run ରେ ଭିନ୍ନ — ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ goods ପାଇଁ long run ରେ ଏହା ଅଧିକ।	Q14	MTP 2025-Aug S2	1.6, p. 2.41
1.6.5	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ — price elasticity (income elasticity ନୁହେଁ) governments କୁ ଜଣାଏ ଯେ tax burden କିପରି ବଣ୍ଟିତ ହେବ।*	Q15	MTP 2026-Apr S1	1.5.8, p. 2.37

ବିଷୟ 1.7 Cross-Price Elasticity of Demand

19 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 13 · RTP – · MTP 9

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.7.1	Cross demand: ଏକ related article ର ବିଭିନ୍ନ prices ରେ ଏକ commodity ର କିଣାଯାଉଥିବା quantities, ଅନ୍ୟ ସବୁ (income ଓ ଏହାର ନିଜ price) ସ୍ଥିର ରହିଲେ; substitutes ପାଇଁ cross-demand curve ଉପରକୁ (positively) ଢାଲୁ — coffee ର price ବଢ଼ିଲେ tea ର demand ବଢ଼େ।	Q16	MTP 2025-Aug S2	1.7.1 (a), p. 2.42

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.7.2	Complementary goods (bread ଓ butter, car ଓ petrol, electricity ଓ electrical gadgets, solar panels ଓ batteries, tea ଓ sugar) ଗୋଟିକର price ଓ ଅନ୍ୟଟିର demand ମଧ୍ୟରେ inverse relationship ଦେଖାନ୍ତି; blazer ଓ jacket substitutes, complements ନୁହେଁ।	Q14	PYQ 2026-May	1.7.1 (b), p. 2.43
1.7.3	Cross-price elasticity Ec = X ର quantity demanded ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ Y ର price ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = (ΔQx/ΔPy) × (Py/Qx); sign ରଖନ୍ତୁ (2% ÷ 8% = +0.25; 5% ÷ 25% = 0.2; 5% ÷ 20% = 0.25; 8% ÷ 25% = 0.32; 15% ÷ 10% = +1.5; coffee ₹500→₹450 ସହ sugar 10→15 kg: 50% ÷ −10% = −5)।	Q2, Q3, Q4, Q9, Q10, Q13 (+ 1.5 Q14, 1.5 Q43)	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun, 2022-Dec, 2024-Jun, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2 (×2), 2025-Dec S1	1.7, pp. 2.43 – 2.44; ଉଦାହରଣ (Illustrations) 7 – 10, pp. 2.45 – 2.46
1.7.4	Substitutes: cross elasticity positive — Y ର price ବଢ଼ିଲେ X ର demand ବଢ଼େ (pulses ଦାମୀ → ଅଧିକ green vegetables); value ଯେତେ ଅଧିକ, substitute ସେତେ ନିକଟତର: perfect substitutes → infinite; close substitutes → positive ଓ ବଡ଼; ନିକଟ ନୁହେଁ → positive ଓ ଛୋଟ।	Q1, Q5, Q6, Q8, Q18, Q19	PYQ 2018-May, 2022-Dec, 2023-Jun (×2); MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	1.7, p. 2.44
1.7.5	ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସମ୍ପର୍କିତ goods (totally unrelated goods): cross elasticity zero।	Q7, Q12	PYQ 2023-Jun, 2026-Jan	1.7, p. 2.44
1.7.6	Complements: cross elasticity negative — ଗୋଟିକର price ବଢ଼ିଲେ ଅନ୍ୟଟିର quantity କମେ, ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ କିଣା ଏକାଠି ବଢ଼େ ବା କମେ; zero ଠାରୁ ସାମାନ୍ୟ କମ୍ → weak complements; negative ଓ ଅତି ଅଧିକ → strong complements। (ଶକ୍ତିଶାଳୀ income effect ରୁ ମଧ୍ୟ negative cross elasticity ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ।)	Q11, Q15, Q17	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1 (×2), 2025-Dec S1	1.7, pp. 2.44 – 2.45
1.7.7	Cross elasticity ରୁ demand ର ପୂର୍ବାନୁମାନ: Qx ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = Ec × Py ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ (−0.8 × 20% = −16%; −1.20 × 25% = −30%)।	(+ 1.8 Q7)	PYQ 2026-Sep	Illustration 8, p. 2.45

ବିଷୟ 1.8 Advertisement Elasticity

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 6 · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.8.1	Advertisement (promotional) elasticity of demand, advertising ଉପରେ firm ର ଖର୍ଚ୍ଚରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରତି ଏକ good ର demand ର responsiveness ମାପେ — ନୂଆ sales ଆଣିବାରେ ଏକ advertisement campaign ର ପ୍ରଭାବଶୀଳତା: Ea = quantity demanded ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ advertising expenditure ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = (ΔQd/Qd) ÷ (ΔA/A)।	Q6	MTP 2026-Apr S1	1.8, pp. 2.46 – 2.47
1.8.2	Advertising elasticity of demand ସାଧାରଣତଃ positive ଓ zero ରୁ infinity ମଧ୍ୟରେ ରହେ; ଏହାର value ଯେତେ ଅଧିକ, advertisement ପ୍ରତି demand ର responsiveness ସେତେ ଅଧିକ।	Q1	PYQ 2022-Jun	1.8, pp. 2.46 – 2.47

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.8.3	Ea ସାଂଖ୍ୟିକ ଉଦାହରଣ (numericals): 5% ÷ 25% = 0.2 (less than proportionate); ₹2 lakh → ₹3 lakh (50%) ସହ sales 10 → 20 lakh units (100%) = 2; 60% ÷ 20% = 3; 40% ÷ 20% = 2 — Ea > 1 ର ଅର୍ଥ demand, advertisement expenditure ଠାରୁ ଅଧିକ ହାରରେ ବଢ଼େ।	Q2, Q3, Q4, Q5	PYQ 2022-Jun, 2022-Dec, 2024-Sep, 2025-Sep	1.8 table, p. 2.47
1.8.4	*ବିଷୟ 1.7 ଦେଖନ୍ତୁ: A ର demand ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = cross elasticity × B ର price ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = −1.20 × 25% = −30% (negative: complements)।*	Q7	PYQ 2026-Sep	Illustration 8, p. 2.45

ଏକକ 2: Consumer Behaviour ର ତତ୍ତ୍ୱ (Theory of Consumer Behaviour)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 2, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 2.50 – 2.73

ବିଷୟ 2.0 ମାନବ wants ର ପ୍ରକୃତି (Nature of Human Wants)

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.0.1	Utility ହେଉଛି ଏକ commodity ର want-satisfying power (ସାଧାରଣ ଭାବେ, satisfaction)। ଏହା absolute ନୁହେଁ, relative, ଏବଂ ଲୋକଙ୍କ ମାନସିକ ମନୋଭାବ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଏକ subjective concept: wants subjective ଓ relative ଏବଂ ସମୟ, ସ୍ଥାନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନୁସାରେ ବଦଳେ, ତେଣୁ utility ମଧ୍ୟ ବଦଳେ। Utility ଏକ psychological concept, usefulness ଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ଏବଂ moral ବା ethical values ସହ ଏହାର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ।	Q1 (+ 2.1 Q3)	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Aug	2.0, pp. 2.50 – 2.51; Summary, p. 2.72

ବିଷୟ 2.1 Wants ର ବର୍ଗୀକରଣ (Classification of Wants)

4 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	Wants କୁ necessaries, comforts ଓ luxuries ରେ ବର୍ଗୀକୃତ କରାଯାଏ। Comforts, necessaries ଓ luxuries ମଧ୍ୟରେ ରହେ: ଏଗୁଡ଼ିକ necessaries (ଯାହା ଜୀବନକୁ ସମ୍ଭବ କରେ) ଠାରୁ କମ୍ ଜରୁରୀ, ଜୀବନକୁ ଆରାମଦାୟକ ଓ ସନ୍ତୋଷଜନକ କରେ, ଅପରପକ୍ଷେ luxuries ଅନାବଶ୍ୟକ (superfluous) ଓ ବ୍ୟୟବହୁଳ। ଏହି ବର୍ଗୀକରଣ କଠୋର ନୁହେଁ — ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ବା ଗୋଟିଏ ସମୟରେ ଯାହା comfort ବା luxury, ତାହା ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କ ପାଇଁ necessity ହୋଇପାରେ।	Q4	MTP 2025-Aug S1	2.1, pp. 2.51 – 2.52
2.1.2	*ବିଷୟ 2.0 ଦେଖନ୍ତୁ: utility ହେଉଛି goods ଓ services ର want-satisfying power (ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବାର କ୍ଷମତା) — ଏହା ଆପେକ୍ଷିକ (relative), ନିରପେକ୍ଷ (absolute) ନୁହେଁ, ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ (subjective)।*	Q3	PYQ 2025-Jan	2.0, p. 2.50; Summary, p. 2.72
2.1.3	*ବିଷୟ 2.2 ଦେଖନ୍ତୁ: MU = TUn − TUn−1 (830 − 750 = 80; 960 − 930 = 30)।*	Q1, Q2	PYQ 2021-Jul (×2)	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53

ବିଷୟ 2.2 TU ଓ MU ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ (Relationship between TU & MU)

12 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 9 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	TU ହେଉଛି ଉପଭୋଗ କରାଯାଇଥିବା ସମସ୍ତ units ରୁ ମିଳୁଥିବା utilities ର ସମଷ୍ଟି (TU = ∑MU); MU ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ଅତିରିକ୍ତ unit ଉପଭୋଗରୁ ମିଳୁଥିବା ଅତିରିକ୍ତ utility — total utility ରେ ହୋଇଥିବା ଯୋଗ: MU = TUn − TUn−1 (ବା ΔTU/ΔN)। ପ୍ରଥମ unit ରେ TU = MU, ତେଣୁ TU2 = TU1 + MU2 (200 + 180 = 380) ଏବଂ MU3 = TU3 − TU2 (480 − 380 = 100)।	Q1, Q2, Q3, Q7 (+ 2.1 Q1, 2.1 Q2)	PYQ 2018-Nov (×3), 2021-Jul (×2), 2023-Dec	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53
2.2.2	ଯେତେବେଳେ TU ହ୍ରାସମାନ ହାରରେ (at a decreasing rate) ବଢ଼େ, MU କମୁଥାଏ କିନ୍ତୁ positive ରହେ; ଯେତେବେଳେ TU ସର୍ବାଧିକ (ଓ ସ୍ଥିର) — point of satiation — MU ଶୂନ୍ୟ (zero); ଯେତେବେଳେ TU କମିବାକୁ ଲାଗେ, MU negative ହୁଏ।	Q4, Q6, Q10, Q11	PYQ 2019-May, 2021-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2	2.2, p. 2.53
2.2.3	Total utility ର ଅନ୍ୟ ନାମ ଭାବେ 'Total satiety' ହେଉଛି ICAI ର keyed answer; SM ରେ ଏପରି କୌଣସି ଶବ୍ଦ ନାହିଁ (TU କେବଳ marginal utilities ର ସମଷ୍ଟି, MU = 0 ହେଲେ ସର୍ବାଧିକ)।	Q5	PYQ 2019-Nov	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
2.2.4	ଗୋଟିଏ commodity ଥିଲେ, consumer equilibrium ରେ ଥାଏ ଯେତେବେଳେ good ର MU ଏହାର price ସହ ସମାନ; ଯଦି MU utils ରେ ଦିଆଯାଇଛି ଏବଂ money ର MU (MUm) ଜଣା, ତେବେ Price = MUx ÷ MUm (50 ÷ 10 = ₹5)।	Q12	MTP 2025-Apr S1	2.4, p. 2.55 (MUx ÷ MUm ରୂପଟି SM ରେ ନାହିଁ)
2.2.5	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: consumer surplus = consumer ଯାହା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ – ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଯାହା ଦିଅନ୍ତି (Marshall ଙ୍କ 'excess of the price …'); price ବଢ଼ିଲେ ଏହା କମେ ଏବଂ price କମିଲେ ଏହା ବଢ଼େ।*	Q8, Q9	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.4, pp. 2.55, 2.57

ବିଷୟ 2.3 Law of Diminishing Marginal Utility

17 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 11 · RTP 2 · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	Law of diminishing marginal utility: consumer ଗୋଟିଏ good ର ଯେତେ ଅଧିକ units ନିଏ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅତିରିକ୍ତ unit ରୁ ମିଳୁଥିବା ଅତିରିକ୍ତ ସନ୍ତୋଷ (satisfaction) ସେତେ କମି ଚାଲେ — କମେ MU, TU ନୁହେଁ। ତେଣୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ଲାସ୍ lemonade ପ୍ରଥମଟି ଠାରୁ କମ୍ ସନ୍ତୋଷ ଦିଏ, ଏବଂ ପ୍ରଥମ unit ସର୍ବାଧିକ ଯୋଗଦାନ କରେ। ଏହି law ର ଆଧାର ହେଉଛି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକକ want ତୃପ୍ତ ହୋଇପାରେ (satiable)।	Q2, Q15	PYQ 2021-Jan; RTP 2026-Jan	2.3, p. 2.53; Summary, p. 2.72
2.3.2	Utility କୁ utils (utility ର unit) ରେ ମପାଯାଏ; marginal utility analysis cardinal (Marshall ଙ୍କ approach)।	Q4	PYQ 2021-Dec	2.3, p. 2.54; 2.5, p. 2.59

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.3	Law ର assumptions: units ସବୁ ଦିଗରୁ ସମାନ (identical) ଏବଂ consumer ର habit, taste, treatment ଓ income ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହେ; units standard (କ୍ରମାଗତ ଚାମଚ-ଚାମଚ ନୁହେଁ); କୌଣସି time gap ନାହିଁ — consumption ନିରନ୍ତର (continuous); ଏହା gold ବା cash କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲାଗୁ ନ ହୋଇପାରେ; substitutes ଓ complements utility curve ର ଆକାରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି। Cardinal ହୋଇଥିବାରୁ MU analysis ordinal measurability ଧରିନିଏ **ନାହିଁ**, ଏବଂ 'income changing frequently' ଏକ assumption ନୁହେଁ।	Q6, Q16	PYQ 2022-Dec; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 2.54; 2.5, p. 2.59
2.3.4	*ବିଷୟ 2.2 ଦେଖନ୍ତୁ: MUn = TUn − TUn−1 (108 − 100 = 8); MU = 0 ହେଲେ TU ସର୍ବାଧିକ; TU = MU କେବଳ ପ୍ରଥମ unit ରେ (TU1 = 25 = 25 − 0)।*	Q5, Q7, Q8, Q17	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2026-Sep	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53
2.3.5	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: consumer surplus ର ଧାରଣା law of diminishing marginal utility ରୁ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ (ଏହା ଉପରେ ଆଧାରିତ) — ଓଲଟା ନୁହେଁ; good ର price କମିଲେ consumer surplus ବଢ଼େ।*	Q3, Q9, Q10	PYQ 2021-Dec, 2024-Sep; RTP 2024-Sep	2.4, pp. 2.55, 2.57
2.3.6	*ବିଷୟ 2.5 ଦେଖନ୍ତୁ: consumer equilibrium ରେ MUx/Px = MUy/Py ଏବଂ MRSxy = Px/Py, ତେଣୁ ବଛାଯାଇଥିବା bundle ରେ budget line ଠାରୁ ଅଧିକ ଖାଡ଼ା (steeper) IC equilibrium ନୁହେଁ; budget-line slope = X-axis good ର price ÷ Y-axis good ର price (X ରେ Pepsi, Y ରେ Nachos: PP/PN); ଉଚ୍ଚତର IC (IC3) ଅଧିକ ସନ୍ତୋଷ ଦିଏ।*	Q1, Q11, Q12, Q13	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Apr S1	2.5.2, p. 2.62; 2.5.5, p. 2.69; 2.5.6, p. 2.71
2.3.7	Giffen good ଏକ inferior good — income ବଢ଼ିଲେ ଏହାର quantity demanded କମେ — ତେଣୁ ଏହାର Engel curve (income–quantity) negatively sloped।	Q14	MTP 2025-Jan S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 2.4 Consumer Surplus

16 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 13 · RTP 2 · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.1	Consumer surplus ର ଧାରଣା। Alfred Marshall ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ, ଯିଏ ଏହାକୁ 'excess of the price which a consumer would be willing to pay rather than go without a thing over that which he actually does pay' ଭାବେ ସଂଜ୍ଞାୟିତ କରିଥିଲେ। ଅତଏବ consumer surplus = consumer ଯାହା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ − ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଯାହା ଦିଅନ୍ତି: ଗୋଟିଏ good କିଣିବାରୁ କ୍ରେତାଙ୍କ ନିଟ୍ ଲାଭ (net gain)।	Q5, Q7, Q13 (+ 2.2 Q8, 2.2 Q9, 3.4 Q5)	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S1	2.4, pp. 2.54 – 2.55; Summary, p. 2.72
2.4.2	Numericals: CS = consumer ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ସର୍ବାଧିକ ରାଶି − ପ୍ରକୃତରେ ଦିଆଯାଇଥିବା price, ଯେଉଁଠି ପ୍ରକୃତ price ସମସ୍ତ discount ବାଦ୍ ଦେଇ (net) ହିସାବ ହୁଏ (₹11,000 − 20% = ₹8,800 − ₹300 cash discount = ₹8,500; CS = ₹12,000 − ₹8,500 = ₹3,500; ₹60,000 − ₹55,000 = ₹5,000)।	Q4, Q8	PYQ 2020-Nov, 2024-Jun	2.4, p. 2.55

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.3	Consumer surplus law of diminishing marginal utility ରୁ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ: consumer MU price ସହ ସମାନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଣେ, ଏବଂ ସମସ୍ତ units ପାଇଁ price ସମାନ ହୋଇଥିବାରୁ, margin ରେ ଥିବା unit ଛଡ଼ା ପ୍ରତ୍ୟେକ unit ରେ ସେ ଅତିରିକ୍ତ utility (surplus) ପାଏ; margin ର unit ରେ consumer surplus ଶୂନ୍ୟ।	Q1, Q3, Q6 (+ 2.3 Q3, 2.3 Q10)	PYQ 2018-May, 2019-May, 2021-Dec (×2); RTP 2024-Sep	2.4, pp. 2.55 – 2.56
2.4.4	Consumer surplus demand curve ସହ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସମ୍ପର୍କିତ, ଯାହା କ୍ରେତାଙ୍କ ଦେବାର ଇଚ୍ଛା (willingness to pay) ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ; ଗ୍ରାଫରେ ଏହା demand curve ତଳେ ଓ price line ଉପରେ ଥିବା ତ୍ରିଭୁଜାକାର କ୍ଷେତ୍ର।	Q12, Q16	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	2.4, pp. 2.56 – 2.57
2.4.5	Good ର price ବଢ଼ିଲେ consumer surplus କମେ; price କମିଲେ ଏହା ବଢ଼େ (ଅଧିକ price → କମ୍ surplus)।	Q15 (+ 2.2 Q8, 2.3 Q9)	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.4, p. 2.57; Summary, p. 2.72
2.4.6	ସୀମାବଦ୍ଧତା (Limitations): consumer surplus କୁ ସଠିକ୍ ଭାବେ ମାପି ହୁଏ ନାହିଁ (ବିଭିନ୍ନ units ର MUs ମାପିବା କଷ୍ଟକର); necessaries କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସର୍ବଦା ଅସୀମ (infinite); substitutes ର ଉପଲବ୍ଧତା ଏହାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ; prestige goods (diamonds) ପାଇଁ କୌଣସି ନିୟମ ନାହିଁ; money ର MU ସ୍ଥିର ରହେ ନାହିଁ; ଏବଂ utility କୁ money ରେ ମାପି ହୋଇନପାରେ।	Q2, Q14	PYQ 2018-Nov; RTP 2025-May	2.4.2, p. 2.59
2.4.7	*ବିଷୟ 2.5 ଦେଖନ୍ତୁ: ପରସ୍ପରକୁ କାଟୁଥିବା (intersecting) ICs ତାକିକ ଭାବେ ଅସଙ୍ଗତ (logically absurd) (କୌଣସି 'highest-satisfaction' ବିନ୍ଦୁ ନାହିଁ); IC analysis ହେଉଛି consumer preferences ଉପରେ ଆଧାରିତ ordinal approach; perfect substitutes ସରଳରେଖା (straight-line) IC ଦିଏ।*	Q9, Q10, Q11	PYQ 2024-Sep (×2); RTP 2024-Sep	2.5, p. 2.59; 2.5.4, pp. 2.65 – 2.66

ବିଷୟ 2.5 Indifference Curve Analysis

43 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 30 · RTP – · MTP 19

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.1	Ordinal utility approach consumer behaviour ବିଶ୍ଳେଷଣ ପାଇଁ indifference curve ବ୍ୟବହାର କରେ ଏବଂ consumer preferences ଉପରେ ଆଧାରିତ: satisfaction ମାପି ହୁଏ ନାହିଁ, କେବଳ କ୍ରମ (rank) ଦିଆଯାଇପାରେ (utility କେବଳ ordinally ପ୍ରକାଶଯୋଗ୍ୟ), ଯାହା Marshall ଙ୍କ cardinal approach ଠାରୁ ଭିନ୍ନ। SM ରେ ଥିବା ordinal analysis ହେଉଛି J.R. Hicks ଓ R.G.D. Allen ଙ୍କର।	Q10, Q12, Q36 (+ 2.4 Q10)	PYQ 2021-Jul, 2021-Dec, 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.5, p. 2.59; 2.5.0, p. 2.60; 2.5.1, p. 2.60
2.5.2	'More is better' (non-satiation) assumption: ଯଦି bundle A ରେ bundle B ଠାରୁ ଅଧିକ commodities ଥାଏ, ତେବେ A କୁ ପସନ୍ଦ କରାଯାଏ — ଅର୍ଥାତ୍ preferences monotonic: ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ good ଅଧିକ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି କମ୍ ନୁହେଁ।	Q25	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	2.5.0 (iv), p. 2.60 ('monotonic' ଶବ୍ଦ SM ରେ ନାହିଁ)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.3	Indifference curve ଦୁଇଟି goods ର ସେହି ସମସ୍ତ combinations ଦର୍ଶାଏ ଯାହା consumer କୁ ସମାନ (equal) satisfaction ଦିଏ — ଏକ iso-utility curve। ଏହା ବାମରୁ ଡାହାଣକୁ ତଳମୁହାଁ (slopes downward), କାରଣ ଗୋଟିଏ good ଅଧିକ ନେଲେ satisfaction ସମାନ ରଖିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟଟି କମ୍ ନେବାକୁ ପଡ଼େ।	Q7, Q17, Q19	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2025-May S2	2.5.1, p. 2.60; 2.5.4 (i), pp. 2.64 – 2.65
2.5.4	MRS ହେଉଛି ସେହି ହାର ଯେଉଁଥିରେ satisfaction ସ୍ଥିର ରଖି consumer goods X ଓ Y ବିନିମୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ: MRSxy = ΔY/ΔX, ଅର୍ଥାତ୍ Y ର ସେହି ପରିମାଣ ଯାହାର କ୍ଷତି X ର ଗୋଟିଏ unit ଲାଭ ଦ୍ୱାରା ଠିକ୍ ପୂରଣ ହୁଏ, = MUx/MUy = IC ର slope। ଅଧିକ X ନେଲେ MRS କମେ (ପ୍ରତ୍ୟେକ want satiable; goods ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ substitutes), ଯାହା IC କୁ convex କରେ।	Q4, Q11, Q28, Q37	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec, 2025-May; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.5.3, pp. 2.62 – 2.64
2.5.5	ICs ର ଗୁଣ (Properties): (i) ଡାହାଣକୁ ତଳମୁହାଁ; (ii) ସର୍ବଦା origin ପ୍ରତି convex; (iii) ପରସ୍ପରକୁ କେବେ କାଟନ୍ତି (ବା ଛୁଅଁନ୍ତି) ନାହିଁ — କାଟିବା ତାର୍କିକ ଭାବେ ଅସଙ୍ଗତ, କାରଣ ଏହା ଅଧିକ ଓ କମ୍ satisfaction କୁ ସମାନ ଦେଖାଏ; (iv) ଉଚ୍ଚତର IC (origin ଠାରୁ ଦୂରରେ) ଅଧିକ satisfaction ଦର୍ଶାଏ; (v) କୌଣସି axis କୁ କେବେ ଛୁଏଁ ନାହିଁ। Concave, ଉପରମୁହାଁ (upward-sloping), ପରସ୍ପରକୁ କାଟୁଥିବା ବା axis ଛୁଉଁଥିବା ICs ଗୁଣ **ନୁହେଁ** ।	Q3, Q14, Q32, Q33, Q43 (+ 2.3 Q13, 2.4 Q9)	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec, 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	2.5.2, p. 2.61; 2.5.4, pp. 2.64 – 2.67
2.5.6	ଦୁଇଟି ଚରମ ସ୍ଥିତି: perfect substitutes ସ୍ଥିର MRS ସହ ସରଳ, ସମାନ୍ତର ICs ଦିଏ; perfect complements (ବାମ ଓ ଡାହାଣ ଜୋତା, କେବଳ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅନୁପାତରେ ଉପଭୋଗ) ସମକୋଣ (right-angle) ମୋଡ଼ ଥିବା ଦୁଇଟି ସରଳରେଖାର IC ଦିଏ — L-shaped (MRS undefined)।	Q1, Q8, Q15, Q16, Q18, Q27 (+ 2.4 Q11)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2022-Jun (×2), 2023-Jun; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2	2.5.4 (ii), p. 2.65
2.5.7	Budget line (price line) ଦର୍ଶାଏ ଯେ consumer ଦତ୍ତ prices ରେ ନିଜର ଦତ୍ତ money income ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ଦୁଇଟି goods ର କେଉଁ ସମସ୍ତ combinations କିଣିପାରିବ (PxQx + PyQy = B)। ଏହାର ଭିତରେ/ତଳେ ଥିବା ବିନ୍ଦୁ (K) underspending ଦର୍ଶାଏ — ସମସ୍ତ income ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇନାହିଁ; ଏହାର ବାହାରେ/ଉପରେ ଥିବା ବିନ୍ଦୁ (H) consumer ର ପହଞ୍ଚ ବାହାରେ (unattainable)।	Q6, Q20, Q22, Q26	PYQ 2019-Nov, 2023-Dec, 2024-Jun; MTP 2024-Aug	2.5.5, pp. 2.67 – 2.69
2.5.8	କୌଣସି axis ରେ budget-line intercept = income ÷ ସେହି good ର price, ତେଣୁ price = income ÷ intercept (₹750 ÷ 25 = ₹30; ₹750 ÷ 50 = ₹15)।	Q21	PYQ 2024-Jun	2.5.5, pp. 2.67 – 2.68 (Table 9)
2.5.9	Budget line ର slope ଦୁଇଟି goods ର relative prices — price ratio Px/Py — ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୁଏ, ଏବଂ consumer ଗୋଟିଏ good କୁ ଅନ୍ୟଟି ସହ କେଉଁ ହାରରେ ବଦଳାଇପାରିବ ତାହା ମାପେ; relative price ହେଉଛି ଗୋଟିଏ money price ର ଅନ୍ୟଟି ସହ ଅନୁପାତ।	Q31, Q38 (+ 2.3 Q11)	PYQ 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.5.5, p. 2.69

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.10	Budget line shift ହୁଏ ଗୋଟିଏ ବା ଉଭୟ goods ର price ପରିବର୍ତ୍ତନରେ (income ସ୍ଥିର), nominal income ପରିବର୍ତ୍ତନରେ (relative prices ସ୍ଥିର), ବା ଉଭୟରେ। Income ପରିବର୍ତ୍ତନ parallel shift ଦିଏ; କେବଳ ଗୋଟିଏ good ର price ବଢ଼ିଲେ line ସେହି good ର axis ରେ ଭିତରକୁ ଘୂରେ (rotates inward) (ଅନ୍ୟ intercept ସ୍ଥିର ରହେ), ଫଳରେ consumer ନିମ୍ନତର IC ରେ ରହେ; ଯଦି ଉଭୟ prices ସମାନ ଅନୁପାତରେ ବଦଳେ, slope ସମାନ ରହେ।	Q9, Q13, Q35, Q40, Q41	PYQ 2020-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2 (×2)	2.5.5, p. 2.69 (rotation/parallel ର ବିବରଣୀ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ)
2.5.11	Consumer equilibrium (optimal choice) ହେଉଛି budget line ଉପରେ ଥିବା ସେହି ବିନ୍ଦୁ ଯାହା ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସର୍ବୋଚ୍ଚ IC ଉପରେ ଅଛି — ଯେଉଁଠି price line IC କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ (tangent), ତେଣୁ IC ର slope = price line ର slope: MRSxy = MUx/MUy = Px/Py। Consumer ସୀମାବଦ୍ଧତା (constraints) ଅଧୀନରେ satisfaction ସର୍ବାଧିକ କରେ: ଦତ୍ତ prices ଓ ସୀମିତ money income।	Q2, Q29, Q39, Q42 (+ 2.3 Q12)	PYQ 2018-Nov, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1	2.5.5, p. 2.67; 2.5.6, pp. 2.70 – 2.71
2.5.12	ସମାନ ଭାବେ, equilibrium ରେ MUx/Px = MUy/Py (= MUz/Pz): ସମସ୍ତ goods ପାଇଁ ଟଙ୍କା ପିଛା marginal utility ସମାନ।	Q30 (+ 2.3 Q1)	PYQ 2018-Nov, 2025-Sep	2.5.6, p. 2.71; Summary, p. 2.73
2.5.13	IC analysis utility analysis ଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ: ଏହା utility ର measurability ର ଆବଶ୍ୟକତା ଦୂର କରେ; ଏକାସାଙ୍ଗରେ ଏକାଧିକ commodity ଅଧ୍ୟୟନ କରେ; money ର MU ସ୍ଥିର ବୋଲି ଧରେ ନାହିଁ; ଏବଂ income effect କୁ substitution effect ଠାରୁ ଅଲଗା କରେ।	Q34	MTP 2025-Aug S1	2.5.6, p. 2.71
2.5.14	Price କମିଲେ (ceteris paribus) substitution effect ହେଉଛି ସେହି ସମାନ IC ଧରି ତଳକୁ ଗତି (utility ସ୍ଥିର), ବର୍ତ୍ତମାନ ଶସ୍ତା ହୋଇଥିବା good ଆଡ଼କୁ।	Q23	MTP 2024-Aug, 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
2.5.15	Inferior goods ର income effect negative ଏବଂ income elasticity negative (maize −0.30 ରେ): income ବଢ଼ିଲେ demand କମେ।	Q5, Q24	PYQ 2019-May (×2); MTP 2024-Aug	SM ଏକକ 2 ରେ ନାହିଁ (ଏଠାରେ କେବଳ PYQ; income elasticity SM ଅଧ୍ୟାୟ 2 ଏକକ 1 ରେ)

ଏକକ 3: Supply

SM ଅଧ୍ୟାୟ 2, ଏକକ 3, ପୃଷ୍ଠା 2.74 – 2.90

ବିଷୟ 3.0 ପରିଚୟ (Introduction)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.0.1	Supply (quantity supplied) ହେଉଛି ଗୋଟିଏ good ବା service ର ସେହି ପରିମାଣ ଯାହା producers ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧିରେ ବିଭିନ୍ନ prices ରେ market କୁ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଓ ସକ୍ଷମ (ବିକ୍ରି କରିବାକୁ ଯୋଜନା କରନ୍ତି) — ଯାହା ବିକ୍ରି ପାଇଁ ଦିଆଯାଏ, ଅବଶ୍ୟ ବିକ୍ରି ହେଉଥିବା ପରିମାଣ ନୁହେଁ।	Q1	PYQ 2019-Nov	3.0, pp. 2.74 – 2.75

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.0.2	Supply ଏକ flow: ଏହାକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଅବଧି ପାଇଁ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଏ — ଦିନ, ସପ୍ତାହ ବା ବର୍ଷ ପିଛା। 'so much' (ଏତିକି)।	Q2	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan	3.0 (iii), p. 2.75

ବିଷୟ 3.1 Supply ର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ (Determinants of Supply)

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.1	Supply ର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ (Determinants of supply): good ର price; related goods ର prices; factors of production ର prices (input costs); technology ର ସ୍ଥିତି; government policy (taxes, subsidies); competition ର ପ୍ରକୃତି ଓ industry ର ଆକାର; expectations; sellers ଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା; ଅନ୍ୟ କାରକ (weather, strikes ଇତ୍ୟାଦି)। Consumer preferences demand ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ, supply ନୁହେଁ।	Q1	MTP 2024-Aug	3.1, pp. 2.75 – 2.76
3.1.2	Related goods ର prices: Y ର price ବଢ଼ିଲେ producers resources କୁ Y ଆଡ଼କୁ ନିଅନ୍ତି ଏବଂ X ର quantity supplied କମେ (wheat price ବଢ଼ିଲେ → land corn ରୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯାଏ)। ତେଣୁ production ରେ substitutes ଥିବା goods ପାଇଁ, ଗୋଟିଏର ଅଧିକ demand ଅନ୍ୟଟିର supply କମାଏ।	(+ 3.5 Q18)	MTP 2025-Jan S2	3.1 (ii), p. 2.75

ବିଷୟ 3.2 Law of Supply

4 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP 1 · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.1	Law of supply: ଅନ୍ୟ ସବୁ ସ୍ଥିର ରହିଲେ, good ର price ବଢ଼ିଲେ quantity supplied ବଢ଼େ ଏବଂ price କମିଲେ କମେ — quantity supplied ର ପରିବର୍ତ୍ତନ good ର ନିଜ price ସହ ସମ୍ପର୍କିତ।	Q2	PYQ 2018-Nov	3.2, p. 2.77; Summary, p. 2.89
3.2.2	Ceteris paribus, ଅଧିକ price ଅର୍ଥ ଅଧିକ profits ଏବଂ ତେଣୁ supply ପାଇଁ ଅଧିକ incentive; short run ରେ supply price ବୃଦ୍ଧି producer ର profit ବଢ଼ାଏ।	Q1	PYQ 2018-May	3.1 (i), p. 2.75; 3.2, p. 2.77
3.2.3	Supply curve ପ୍ରତ୍ୟେକ price ରେ quantity supplied ଦର୍ଶାଏ, ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କାରକ (input prices, technology, weather) ସ୍ଥିର ରଖି; ଏହା ଧରି କେବଳ commodity ର ନିଜ price ବଦଳେ।	Q4	RTP 2024-Sep	3.2, p. 2.78
3.2.4	*ବିଷୟ 3.4 ଦେଖନ୍ତୁ: supply curve ର ଡାହାଣକୁ shift ହେଉଛି increase in supply।*	Q3	PYQ 2021-Jan	3.4, p. 2.79

ବିଷୟ 3.3 Supply Curve ଉପରେ ଗତି — quantity supplied ର ବୃଦ୍ଧି ବା ହ୍ରାସ (Movements on Supply Curve-increase or decrease in the quantity supplied)

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.1	Good ର ନିଜ price ବଢ଼ିଲେ expansion of supply ହୁଏ (supply curve ରେ ଉପରକୁ ଗତି); price କମିଲେ contraction of supply ହୁଏ (ତଳକୁ ଗତି)।	Q1	PYQ 2019-May	3.3, p. 2.79

ବିଷୟ 3.4 Supply Curve ର ସ୍ଥାନାନ୍ତର — supply ର ବୃଦ୍ଧି ବା ହ୍ରାସ (Shifts in Supply Curve-increase or decrease in supply)

8 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.4.1	Good ର ନିଜ price ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରକ ବଦଳିଲେ supply curve shift ହୁଏ: ଡାହାଣକୁ shift ହେଉଛି increase in supply (ପ୍ରତ୍ୟେକ price ରେ ଅଧିକ ଦିଆଯାଏ); ବାମକୁ shift ହେଉଛି decrease in supply। Expansion ଓ contraction ହେଉଛି curve ଧରି ଗତି (movements), shifts ନୁହେଁ।	Q1, Q2, Q8 (+ 3.2 Q3)	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2023-Jun, 2026-Sep	3.4, pp. 2.79 – 2.80
3.4.2	ନୂଆ firms ର ପ୍ରବେଶ (ନୂଆ supplier) industry supply curve କୁ ଡାହାଣକୁ shift କରେ; good ଉପରେ tax ବା ଅଧିକ wage costs ଖର୍ଚ୍ଚ ବଢ଼ାଇ ଏହାକୁ ବାମକୁ shift କରେ; good ର ନିଜ price ବୃଦ୍ଧି ହେଉଛି curve ଧରି ଗତି।	Q7	MTP 2026-Apr S2	3.1 (iii), (v), (viii), pp. 2.75 – 2.76
3.4.3	*ବିଷୟ 3.5 ଦେଖନ୍ତୁ: Es = (Δq/Δp) × (p/q) — SM ଉଦାହରଣ 500/100 × 2,000/2,500 = 4; %ΔP = %ΔQ ÷ Es = 20% ÷ 1.25 = 16%, ତେଣୁ ନୂଆ price ₹11.60।*	Q3, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug	3.5, pp. 2.80 – 2.81
3.4.4	*ବିଷୟ 3.6 ଦେଖନ୍ତୁ: supply ବଢ଼ିଲେ ଓ demand କମିଲେ equilibrium price ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କମେ; quantity ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନିଶ୍ଚିତ।*	Q6	MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.4.5	ଏକକ 2, ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: consumer surplus ର ଧାରଣା। Alfred Marshall ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ।	Q5	MTP 2026-Apr S1	2.4, p. 2.54

ବିଷୟ 3.5 Elasticity of Supply

24 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 22 · RTP – · MTP 8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.1	Elasticity of supply ହେଉଛି price ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରତି quantity supplied ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଶୀଳତା (responsiveness): Es = quantity supplied ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ price ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = (Δq/Δp) × (p/q), ଯେଉଁଠି p ଓ q ମୂଳ (original) ମୂଲ୍ୟ। ଏହା positive, କାରଣ price ଓ quantity supplied ଏକାସାଙ୍ଗରେ ଗତି କରନ୍ତି। ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ କଲେ: %ΔQs = Es × %ΔP (5 × 15% = 75%) ଏବଂ %ΔP = %ΔQs ÷ Es।	Q1, Q5, Q9, Q13, Q14, Q15 (+ 3.4 Q3, 3.4 Q4)	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	3.5, pp. 2.80 – 2.81

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.2	Supply elasticity ଦୁଇ ପ୍ରକାରେ ମପାଯାଏ: point elasticity (supply curve ର ଗୋଟିଏ ଦତ୍ତ ବିନ୍ଦୁରେ) ଓ arc elasticity (ଦୁଇଟି ବିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରେ)। 'Inelasticity' ଓ 'perfect elasticity' ହେଉଛି ମାତ୍ରା (degrees), ମାପର ପଦ୍ଧତି ନୁହେଁ।	Q8, Q22	PYQ 2022-Jun, 2026-Jan	3.5.1, p. 2.84; Summary, p. 2.89
3.5.3	Point elasticity: Es = (dq/dp) × (p/q), ଯେଉଁଠି dq/dp ହେଉଛି supply function ରେ p ର coefficient — ପ୍ରଥମେ ଦତ୍ତ p ରେ q ବାହାର କରନ୍ତୁ (p = 30 ରେ Q = 20p − 200: 20 × 30/400 = 1.5; p = 10 ରେ q = 120 + 6p: 6 × 10/180 = 1/3)।	Q7, Q17	PYQ 2021-Dec, 2025-Jan; MTP 2025-Aug S2	3.5.1, pp. 2.84 – 2.85
3.5.4	Arc elasticity (ଦୁଇଟି prices ମଧ୍ୟରେ): Es = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1) (50/350 × 210/10 = 3)।	Q20	PYQ 2025-May	3.5.1, p. 2.85
3.5.5	Perfectly inelastic supply: Es = 0 — price ଯାହା ହେଉ quantity supplied ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ; supply curve ଲମ୍ବ (vertical) (Y-axis ସହ ସମାନ୍ତର)। Economy କୁ land ର ମୋଟ supply ହେଉଛି ମାନକ ଉଦାହରଣ: demand ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଏହା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ନାହିଁ।	Q2, Q3, Q10, Q21	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2022-Jun, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.5.0 (i), p. 2.81 (land ଉଦାହରଣ SM ରେ ନାହିଁ)
3.5.6	Relatively less-elastic supply: 0 < Es < 1 (%ΔQ < %ΔP); relatively greater-elastic supply: 1 < Es < ∞ — ସାମାନ୍ୟ price ପରିବର୍ତ୍ତନରେ quantity ଯଥେଷ୍ଟ ବଦଳେ; unit-elastic: Es = 1 (%ΔQ = %ΔP), ବିଭାଜନ ରେଖା। Origin ଦେଇ ଯାଉଥିବା straight-line supply curve ର କୋଣ ଯାହା ହେଉ, Es = 1।	Q6, Q23	PYQ 2020-Nov; MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	3.5.0 (ii) – (iv), pp. 2.82 – 2.83 (origin-line ନିୟମ SM ରେ ନାହିଁ)
3.5.7	Perfectly elastic supply: Es = ∞ — supply curve ଭୂସମାନ୍ତର (horizontal) (X-axis ସହ ସମାନ୍ତର); କମ୍ price ରେ କିଛି supply ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ସେହି price ରେ ଯେକୌଣସି quantity।	Q11, Q16, Q24	PYQ 2022-Dec, 2025-Jan, 2026-Sep	3.5.0 (v), p. 2.83
3.5.8	Supply କମ୍ elastic ହୁଏ ଯେତେବେଳେ output ସହ costs ଯଥେଷ୍ଟ ବଢ଼େ, production ଜଟିଳ ବା ଧୀର (aircraft), ସମୟ ଅବଧି ଛୋଟ, capacity ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହୃତ, inputs ବା skilled labour ଦୁର୍ଲଭ, ବା good କୁ ମୂଲ୍ୟ ନ ହରାଇ ସଂରକ୍ଷଣ କରିହୁଏ ନାହିଁ — ତେଣୁ eggs ପରି perishables, ଏବଂ tourist rush ସମୟରେ hotel rooms ର supply inelastic (Es < 1)। ଲମ୍ବା ଅବଧି, ଅନେକ producers, କମ୍ entry barriers, spare capacity, ସହଜ storage, ଏବଂ ସହଜ factor substitution ଓ mobility ଥିଲେ ଏହା ଅଧିକ elastic।	Q4, Q12, Q19	PYQ 2019-May, 2023-Jun; MTP 2025-Jan S2	3.5.2, pp. 2.85 – 2.86
3.5.9	*ବିଷୟ 3.1 ଦେଖନ୍ତୁ: production ରେ substitutes ଥିବା goods ପାଇଁ, corn ର demand ବଢ଼ିଲେ inputs wheat ରୁ ସେଆଡ଼କୁ ଚାଲିଯାଏ, ତେଣୁ wheat ର supply କମେ।*	Q18	MTP 2025-Jan S2	3.1 (ii), p. 2.75

ବିଷୟ 3.6 Equilibrium Price

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.6.1	Equilibrium price, demand ଓ supply ର ଛେଦବିନ୍ଦୁ (intersection) ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୁଏ: quantity demanded, quantity supplied ସହ ସମାନ, କୌଣସି unsold stock ବା excess demand ନଥାଏ। ଏହାକୁ market equilibrium ବା market clearing price ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ। ଏହାଠାରୁ ଉପରେ excess supply price କୁ ତଳକୁ ଠେଲେ; ଏହାଠାରୁ ତଳେ excess demand ଏହାକୁ ଉପରକୁ ଠେଲେ।	Q3	PYQ 2023-Dec	3.6, p. 2.87
3.6.2	Algebraic equilibrium: Qd = Qs ବସାଇ P, ତାପରେ Q ବାହାର କରନ୍ତୁ (12 − 2P = 3 + P → P = 3, Q = 6)।	Q5	MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	3.6, p. 2.87
3.6.3	Producer surplus ହେଉଛି ଗୋଟିଏ unit କୁ ଏହାର cost of production ଠାରୁ ଅଧିକରେ ବିକ୍ରି କରି producers ପାଉଥିବା ଲାଭ; ଯେତେବେଳେ market price, producer supply କରିବାକୁ ରାଜି ଥିବା ସର୍ବନିମ୍ନ price ଠାରୁ ଅଧିକ, ସେତେବେଳେ ଏହା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ — supply curve ଉପରେ ଓ price line ତଳେ ଥିବା କ୍ଷେତ୍ର।	Q2	PYQ 2022-Dec	3.6.1, p. 2.88
3.6.4	Demand କମିଲେ ଓ supply ବଢ଼ିଲେ equilibrium price ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କମେ (ଉଭୟ shifts ଏହାକୁ ତଳକୁ ଠେଲନ୍ତି), କିନ୍ତୁ quantity ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ଅନିଶ୍ଚିତ (shifts quantity କୁ ବିପରୀତ ଦିଗରେ ଟାଣନ୍ତି)।	Q4 (+ 3.4 Q6)	PYQ 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
3.6.5	Short-run price କୁ market price ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ (ICAI ର keyed answer)। SM equilibrium price କୁ 'market equilibrium' ବା 'market clearing price' କହେ, short-run price ନୁହେଁ।	Q1	PYQ 2018-May	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 2 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 57% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — Law of Demand and Elasticity of Demand

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Business firms ନିଜ products ର demand ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ।	★	1.0.1
2	Demand = ଏକ ଦତ୍ତ ଅବଧିରେ ବିଭିନ୍ନ prices ରେ buyers ଯେତିକି quantity କିଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଏବଂ ସକ୍ଷମ — କେବଳ ଇଚ୍ଛା (desire) ଠାରୁ ଅଧିକ।	★	1.0.2
3	Effective demand = desire + କିଣିବାର ସାଧନ (means to purchase) + ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଇଚ୍ଛା (unlimited wants ଏକ ଉପାଦାନ ନୁହେଁ)।	★★	1.0.3, 1.1.18
4	ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ (Determinants): ନିଜ price, related goods ର prices, disposable income, tastes, expectations, population ର ଆକାର ଓ ବୟସ, national income ଓ ଏହାର distribution, credit ଓ interest, government policy — cost of production ନୁହେଁ ।	★★	1.1.1, 1.1.12
5	Ceteris paribus = ଅନ୍ୟ ସବୁ ସମାନ ରହିଲେ (other things being equal)।	★	1.1.2
6	Related goods: ଦୁଇ ପ୍ରକାର — complements ଓ substitutes।	★	1.1.3
7	Complements (ଏକାସାଙ୍ଗରେ ଉପଭୋଗ — car & petrol, computer & software): demand ବନାମ complement ର price = inverse।	★★	1.1.4
8	Substitutes (ବଦଳରେ ବ୍ୟବହୃତ — tea & coffee): demand ବନାମ substitute ର price = direct।	★★	1.1.5
9	Normal goods: income ସହ demand ବଢ଼େ; inferior goods: income ର ଏକ ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହିଁ demand ବଢ଼େ, ତାପରେ କମେ।	★	1.1.6, 1.1.7
10	Demonstration effect — James Duesenberry — ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ consumption ର ଅନୁକରଣ।	★★	1.1.8, 1.2.6
11	Bandwagon: ଅନ୍ୟମାନେ କିଣୁଥିବାରୁ demand ବଢ଼େ (share-market followers)।	★★	1.1.9
12	**Snob: ଅନ୍ୟମାନେ କିଣୁଥିବାରୁ demand କମେ (exclusivity; ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ consumption ର function)।**	★★★	1.1.10
13	Veblen: status-seeking ଧନୀ, conspicuous consumption; price ର function।	★★	1.1.11, 1.0.4
14	Demand function Qx = f(Px, Y, Pr); unrelated goods ର prices ବାଦ୍।	★	1.2.1
15	Q = k/P ଏକ rectangular hyperbola → ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁରେ Ep = 1।	★	1.2.2
16	**Law of demand (Marshall): ceteris paribus, price–quantity ର inverse ସମ୍ପର୍କ।**	★★★	1.3.1, 1.3.2, 1.3.16
17	Demand curve ର slope = −ΔP/ΔQ।	★	1.1.15
18	Market demand = individual demands ର horizontal summation।	★	1.3.3, 1.2.4
19	Price effect = substitution effect + income effect (Hicks & Allen); Marshall ଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟା → diminishing marginal utility।	★★	1.3.4, 1.3.1

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
20	**Substitution effect: relative price ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରତି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା; price କମିଲେ ସର୍ବଦା positive; ନିକଟତର substitutes, କମ୍ switching cost ଓ ଅସୁବିଧା ଥିଲେ ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ।**	★★★	1.3.5, 1.3.6, 1.1.14
21	Income effect = real income ପରିବର୍ତ୍ତନରୁ demand ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ।	★	1.3.7, 1.4.2
22	Inferior goods: income effect substitution effect ର ବିପରୀତ; negative IE > SE → law ଭଙ୍ଗ (Giffen paradox)।	★★	1.3.8
23	Demand ତଳମୁହାଁ କାହିଁକି: price effect, diminishing MU, ନୂଆ consumers, ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟବହାର।	★	1.3.9, 1.2.3
24	**ବ୍ୟତିକ୍ରମ (Exceptions): conspicuous goods, Giffen goods, conspicuous necessities, price expectations, incomplete information / irrationality, necessaries, speculative goods।**	★★★	1.3.10, 1.2.5
25	Conspicuous (prestige) goods: Veblen effect → demand curve ଉପରମୁହାଁ (upward-sloping)।	★★	1.3.11
26	**Giffen: inferior, କୌଣସି close substitutes ନାହିଁ, budget ର ବଡ଼ ଅଂଶ, upward-sloping curve (bajra); ସମସ୍ତ Giffen goods inferior, କିନ୍ତୁ ଓଲଟା ନୁହେଁ।**	★★★	1.3.12, 1.3.13
27	Conspicuous necessities: TV, refrigerator, AC — prices ବଢ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ demand କମେ ନାହିଁ।	★	1.3.14
28	**Expansion = price କମିବା → ଅଧିକ demanded (ତଳକୁ ଗତି); contraction = price ବଢ଼ିବା → କମ୍ demanded (ଉପରକୁ ଗତି)।**	★★★	1.4.1
29	Non-price factors curve କୁ shift କରନ୍ତି: ଡାହାଣ = increase in demand, ବାମ = decrease in demand।	★★	1.4.3, 1.3.15, 1.1.16
30	ବାମକୁ shift: complement ର price ବୃଦ୍ଧି, substitute ର price ହ୍ରାସ, price କମିବାର ଆଶା, କମ୍ buyers, income ହ୍ରାସ (normal goods)।	★	1.4.4
31	Curve ଧରି ଗତି = change in quantity demanded (ନିଜ price); shift = change in demand (ଅନ୍ୟ କାରକ)।	★★	1.4.5, 1.1.17
32	Elasticity = Q ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ ଏକ determinant ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ; କେବଳ 'elasticity' = price elasticity।	★★	1.5.1
33	PED = (ΔQ/ΔP) × (P/Q) ମୂଳ base ଉପରେ; sign negative, magnitude ପଢ଼ନ୍ତୁ।	★★	1.5.2
34	**ନୂଆ Q: ΔQ = Ep × Q × ΔP/P; ନୂଆ P: %ΔP = %ΔQ ÷ Ep।**	★★★	1.5.3, 1.5.4
35	Point elasticity: ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ (infinitesimal) ପରିବର୍ତ୍ତନ; −(dq/dp) × (p/q) = price–quantity ratio × slope ର reciprocal; Q = a − bP → dQ/dP = −b।	★★	1.5.5, 1.5.6
36	Linear curve: lower ÷ upper segment; mid-point ରେ 1, price-axis ମୁଣ୍ଡରେ ∞, quantity-axis ମୁଣ୍ଡରେ 0।	★★	1.5.7
37	**Arc: ଦୁଇଟି ବିନ୍ଦୁ, ବଡ଼ ପରିବର୍ତ୍ତନ, average base — (Q2−Q1)/(Q2+Q1) × (P2+P1)/(P2−P1), sign ବାଦ୍।**	★★★	1.5.8, 1.5.9, 1.2.8
38	**0 ରୁ ∞ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୂଲ୍ୟ: 0 vertical; < 1 steep; 1 rectangular hyperbola; > 1 flat।**	★★★	1.5.10, 1.5.11, 1.5.12, 1.5.14

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
39	Ep = ∞: price ସ୍ତରରେ horizontal, vertical axis କୁ ଛୁଏଁ — perfect competition।	★★	1.5.13, 1.3.17
40	**TR = P × Q; elastic: price ବଢ଼ିଲେ → TR କମେ; unitary: TR ସମାନ; inelastic: price ବଢ଼ିଲେ → TR ବଢ଼େ।**	★★★	1.5.15, 1.5.16
41	**PED ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ: substitutes, budget share (ବଡ଼ share → ଅଧିକ elastic), luxury ବନାମ necessity, ବ୍ୟବହାରର ସଂଖ୍ୟା, ସମୟ, habits, tied demand, price range, minor complements।**	★★★	1.5.17, 1.4.7
42	**Habitual consumption ଓ necessities (salt, medicine, vegetables) → inelastic; jewellery → elastic।**	★★★	1.5.18, 1.5.19
43	ଅଧିକ elastic demand → tax ର ଅଧିକ ଭାର seller ବହନ କରେ; revenue ପାଇଁ governments inelastic goods ଉପରେ tax ଲଗାନ୍ତି; ଭାରୀ taxes କେବଳ ed > 1 ହେଲେ consumption ରୋକେ।	★★	1.5.20, 1.3.19, 1.6.5
44	Income elasticity = Q ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ income ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ।	★★	1.6.1
45	**Ei > 1 ହେଲେ luxury; 0 < Ei < 1 ହେଲେ necessity (normal); Ei < 0 ହେଲେ inferior।**	★★★	1.6.2, 1.6.3, 1.4.8, 1.5.22
46	Income elasticity short run ଓ long run ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନ (long run ରେ ଅଧିକ)।	★	1.6.4
47	Cross demand: substitutes ପାଇଁ cross-demand curve ଉପରମୁହାଁ। (slopes upwards)।	★	1.7.1
48	**Ec = Qx ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ Py ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ — sign ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ।**	★★★	1.7.3, 1.5.23, 1.2.9
49	**Substitutes: Ec positive (perfect substitutes ପାଇଁ ∞); unrelated goods: 0।**	★★★	1.7.4, 1.7.5
50	Complements: Ec negative (0 ଠାରୁ ସାମାନ୍ୟ କମ୍ = ଦୁର୍ବଳ; ଅତ୍ୟଧିକ negative = ଦୃଢ଼); blazer & jacket complements ନୁହେଁ।	★★	1.7.6, 1.7.2
51	ପୂର୍ବାନୁମାନ: Qx ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ = Ec × Py ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ।	★	1.7.7, 1.8.4
52	**Advertisement elasticity = Qd ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ ÷ ad spend ରେ % ପରିବର୍ତ୍ତନ; ସାଧାରଣତଃ positive, 0 ରୁ ∞; > 1 = ad spend ଠାରୁ demand ଦ୍ରୁତ ବଢ଼େ।**	★★★	1.8.1, 1.8.2, 1.8.3
53	**ଏହି ଏକକ ବାହାରେ: consumer equilibrium, IC properties, cardinal approach (ଏକକ 2); supply ଓ cost (ଏକକ 3); AR = demand curve (ଅଧ୍ୟାୟ 4); multiplier (National Income); direct ବନାମ derived demand; comforts।**	★★★	1.1.13, 1.5.24, 1.3.18, 1.5.25, 1.2.7, 1.4.6

ଏକକ 2 — Consumer Behaviour ର ତତ୍ତ୍ୱ (Theory of Consumer Behaviour)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Utility = want-satisfying power; ଆପେକ୍ଷିକ (relative), subjective — ବ୍ୟକ୍ତି, ସମୟ, ସ୍ଥାନ ଅନୁସାରେ ବଦଳେ।	★	2.0.1
2	Wants: necessaries · comforts · luxuries; comforts, necessaries ଓ luxuries ମଧ୍ୟରେ ରହେ।	★	2.1.1
3	**TU = ∑MU; MU = TUn − TUn−1 = TU ରେ ଯୋଗ; ପ୍ରଥମ unit ରେ TU = MU।**	★★★	2.2.1, 2.3.4

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
4	MU କମୁଛି କିନ୍ତୁ +ve → TU ହ୍ରାସମାନ ହାରରେ ବଢ଼େ; MU = 0 → TU ସର୍ବାଧିକ (satiation); MU −ve → TU କମେ।	★★	2.2.2
5	Law of DMU: ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅତିରିକ୍ତ unit କମ୍ ଯୋଗ କରେ; MU (TU ନୁହେଁ) କମେ; ପ୍ରଥମ unit ସର୍ବାଧିକ ଦିଏ; ପ୍ରତ୍ୟେକ want satiable।	★	2.3.1
6	Utility utils ରେ ମପାଯାଏ; MU analysis cardinal।	★	2.3.2
7	DMU assumptions: ସମାନ standard units · habit, taste, income ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ · continuous consumption · gold/cash ନୁହେଁ।	★	2.3.3
8	**Consumer surplus (Marshall) = consumer ଯାହା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ – ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଯାହା ଦିଅନ୍ତି (ସମସ୍ତ discounts ବାଦ୍ ଦେଇ)।**	★★★	2.4.1, 2.4.2
9	**CS law of DMU ରୁ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ; MU = price ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଣେ; marginal unit ରେ surplus ଶୂନ୍ୟ।**	★★★	2.4.3, 2.3.5, 2.2.4
10	CS ↔ demand curve; demand curve ତଳେ ଓ price line ଉପରେ ତ୍ରିଭୁଜାକାର କ୍ଷେତ୍ର।	★	2.4.4
11	Price ↑ ହେଲେ → CS ↓; price ↓ ହେଲେ → CS ↑।	★★	2.4.5
12	CS ର ସୀମାବଦ୍ଧତା: ସଠିକ୍ ଭାବେ ମାପଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ · necessaries ପାଇଁ ଅସୀମ · substitutes ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ।	★	2.4.6
13	IC analysis = preferences ଉପରେ ଆଧାରିତ ordinal approach; Hicks & Allen।	★★	2.5.1
14	'More is better' (non-satiation) ଧାରଣା = monotonic preferences।	★	2.5.2
15	IC = ସମାନ satisfaction ଦେଉଥିବା combinations (iso-utility); ତାହାଣକୁ ତଳମୁହାଁ।	★★	2.5.3
16	MRS = satisfaction ସ୍ଥିର ରଖି X କୁ Y ସହ ବିନିମୟର ହାର = ΔY/ΔX = MUx/MUy; ହ୍ରାସମାନ → convex IC।	★★	2.5.4
17	**IC properties: ତଳମୁହାଁ · convex · କେବେ ପରସ୍ପରକୁ କାଟନ୍ତି ନାହିଁ · ଉଚ୍ଚତର = ଶ୍ରେଷ୍ଠ · axes କୁ କେବେ ଛୁଏଁ ନାହିଁ।**	★★★	2.5.5
18	**Perfect substitutes → ସରଳରେଖା; perfect complements → L-shaped (ସମକୋଣ ମୋଡ଼)।**	★★★	2.5.6
19	Budget line = price line; ଭିତରେ (K) = underspending; ବାହାରେ (H) = unattainable।	★★	2.5.7
20	Intercept = income ÷ price; slope = Px/Py (ଅର୍ଥାତ୍ relative prices)।	★★	2.5.8, 2.5.9
21	Budget line shifts: income ପରିବର୍ତ୍ତନ → parallel; ଗୋଟିଏ price ପରିବର୍ତ୍ତନ → ସେହି axis ରେ rotation (price ବଢ଼ିଲେ ନିମ୍ନତର IC)।	★★	2.5.10
22	**Equilibrium: price line ସର୍ବୋଚ୍ଚ IC କୁ tangent; MRSxy = MUx/MUy = Px/Py; MUx/Px = MUy/Py।**	★★★	2.5.11, 2.5.12
23	IC ଶ୍ରେଷ୍ଠ: measurability ଦରକାର ନାହିଁ · ଏକାଧିକ goods · MU of money ସ୍ଥିର ବୋଲି ଧରେ ନାହିଁ · income ଓ substitution effects ଅଲଗା କରେ।	★	2.5.13

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
24	**SM ବାହାରେ: substitution effect = ସେହି ସମାନ IC ଧରି ଗତି; inferior goods → negative income effect; Giffen Engel curve ତଳମୁହାଁ।**	★★★	2.5.14, 2.5.15, 2.3.7

ଏକକ 3 — Supply

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Supply = producers ଏକ ଅବଧିରେ ବିଭିନ୍ନ prices ରେ ଯେତିକି ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଓ ସକ୍ଷମ; ବିକ୍ରି ପାଇଁ ଦିଆଯାଇଥିବା, ଅବଶ୍ୟ ବିକ୍ରି ହୋଇଥିବା ନୁହେଁ; ଏକ flow।	★★	3.0.1, 3.0.2
2	ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ: ନିଜ price · related goods · factor prices · technology · govt policy · competition · expectations · sellers ଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା (consumer preferences ନୁହେଁ)।	★	3.1.1
3	Y ର price ↑ → X ର quantity supplied ↓ (production ରେ substitutes)।	★	3.1.2, 3.5.9
4	Law of supply: ceteris paribus, price–quantity ର direct ସମ୍ପର୍କ; ଅଧିକ price = ଅଧିକ profit।	★	3.2.1, 3.2.2
5	Supply curve ନିଜ price ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କାରକ ସ୍ଥିର ରଖେ।	★	3.2.3
6	ନିଜ price ପରିବର୍ତ୍ତନ = movement: expansion (price ↑) / contraction (price ↓)।	★	3.3.1
7	ଅନ୍ୟ କାରକ = shift: ଡାହାଣ = increase, ବାମ = decrease; ନୂଆ firms → ଡାହାଣ; tax, wage costs → ବାମ।	★★	3.4.1, 3.4.2, 3.2.4
8	**Es = %ΔQs ÷ %ΔP = (Δq/Δp) × (p/q), ମୂଳ p ଓ q; positive।**	★★★	3.5.1, 3.4.3
9	**ମାପ: point Es = (dq/dp) × (p/q); arc Es = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1)।**	★★★	3.5.2, 3.5.3, 3.5.4
10	**Es = 0 → vertical (Y-axis ସହ ସମାନ୍ତର), ଯଥା land; Es = ∞ → horizontal (X-axis ସହ ସମାନ୍ତର)।**	★★★	3.5.5, 3.5.7
11	0 < Es < 1 less elastic · Es > 1 greater elastic · Es = 1 unit (origin ଦେଇ ଯାଉଥିବା line)।	★★	3.5.6
12	Es କମ୍: ବଢ଼ୁଥିବା costs, ଜଟିଳ production, ଛୋଟ ଅବଧି, spare capacity ନାହିଁ, ଦୁର୍ଲଭ inputs, ସଂରକ୍ଷଣ-ଅଯୋଗ୍ୟ goods।	★★	3.5.8
13	Equilibrium: Qd = Qs; market clearing price; Qd = Qs କୁ algebraically ସମାଧାନ କରନ୍ତୁ।	★★	3.6.1, 3.6.2
14	Producer surplus: ସର୍ବନିମ୍ନ supply price ଠାରୁ ଅଧିକ price; supply curve ଉପରେ, price line ତଳେ ଥିବା କ୍ଷେତ୍ର।	★	3.6.3
15	Demand ↓ + supply ↑ → price କମେ, quantity ଅନିଶ୍ଚିତ (SM ରେ ନାହିଁ)।	★	3.6.4, 3.4.4
16	Short-run price = market price (କେବଳ PYQ)।	★	3.6.5

ଅଧ୍ୟାୟ 3

Production ଓ Cost ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Production and Cost)

248 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 107 one-liners · 66 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: Production ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Production)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 3, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 3.2 – 3.34

ବିଷୟ 1.0 Production ର ଅର୍ଥ (Meaning of Production)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 5 · RTP – · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.0.1	Economics ରେ production ର ଅର୍ଥ utility ର ସୃଷ୍ଟି ବା ଯୋଗ (creation or addition of utility) — ପଦାର୍ଥ (matter) ର ସୃଷ୍ଟି ନୁହେଁ, କାରଣ ମଣିଷ matter ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ ନାହିଁ; ସେ କେବଳ ପୂର୍ବରୁ ଥିବା ଜିନିଷକୁ ରୂପାନ୍ତର କରେ (ବଢ଼େଇ କାଠକୁ ଟେବୁଲରେ ପରିଣତ କରେ)। Production ହେଉଛି ଯେକୌଣସି economic activity ଯାହା inputs କୁ ମଣିଷର wants ପୂରଣ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ outputs ରେ ପରିଣତ କରେ।	Q1, Q4	PYQ 2018-May, 2021-Jan	1.0, p. 3.3
1.0.2	Production ରେ goods ସହ services ମଧ୍ୟ ସାମିଲ (ଡାକ୍ତର, ଓକିଲ, ଶିକ୍ଷକ, ଅଭିନେତା, ନର୍ତ୍ତକଙ୍କ କାମ production), କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଘର ଭିତରେ ସ୍ନେହ ଓ ମମତା (love and affection) ରୁ କରାଯାଇଥିବା କାମ, ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବା (voluntary services) ବା ନିଜ ଉପଭୋଗ (self-consumption) ପାଇଁ ଉତ୍ପାଦିତ goods **ସାମିଲ ନୁହେଁ** — market ରେ ବିନିମୟ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (intention to exchange) production ର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଉପାଦାନ।	Q3, Q5	PYQ 2019-May, 2024-Sep	1.0, pp. 3.3 – 3.4
1.0.3	ଅଧ୍ୟାୟ 1 ଦେଖନ୍ତୁ: business decisions ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିବା ପ୍ରସଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅଛି — optimum output ଓ କେଉଁ price ରେ ବିକ୍ରି କରିବେ, product କୁ market ରେ କିପରି ସ୍ଥାନିତ କରିବେ, ଏବଂ ଏଥିରେ ଜଡ଼ିତ risks ଓ uncertainties ର ମୁକାବିଲା କିପରି କରିବେ — ଏ ସମସ୍ତ (all of these)।	Q2	PYQ 2018-Nov	SM ଅଧ୍ୟାୟ 3 ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)

ବିଷୟ 1.1 Factors of Production

41 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 38 · RTP 1 · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.1	Land, labour, capital ଓ entrepreneurial ability — ଏହି ଚାରୋଟି factors ବା resources goods ଓ services ଉତ୍ପାଦନ ସମ୍ଭବ କରନ୍ତି; land ପ୍ରକୃତିର ମାଗଣା ଦାନ (free gift of nature), ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ମାନବ ଉଦ୍ୟମ (human endeavour) labour, capital ଓ entrepreneurial skills ରେ ବିଭକ୍ତ।	Q27	PYQ 2025-Sep	1.1, p. 3.5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.2	Land ର ସାତୋଟି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: free gift of nature; supply ସ୍ଥିର (fixed); ସ୍ଥାୟୀ, ମୌଳିକ ଓ ଅବିନାଶୀ ଶକ୍ତି ସହ (original and indestructible powers — Ricardo) — ତେଣୁ perishable **ନୁହେଁ**; passive factor (active **ନୁହେଁ**); ଭୌଗୋଳିକ ଅର୍ଥରେ immobile; ବହୁବିଧ ବ୍ୟବହାର (multiple uses); heterogeneous — କୌଣସି ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ land ସମାନ ନୁହେଁ (fertility ଓ situation ରେ ଭିନ୍ନ), ତେଣୁ homogeneous **ନୁହେଁ** ।	Q2, Q11, Q14, Q16, Q21, Q24, Q37	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2018-Nov, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Sep	1.1.0, p. 3.6
1.1.3	Land ର supply ସ୍ଥିର: demand ରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଦ୍ୟମାନ land ର ପରିମାଣ ବଦଳାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ତେଣୁ economy ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର supply perfectly inelastic (କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ firm ଦୃଷ୍ଟିରୁ relatively elastic)।	Q4, Q21	PYQ 2019-Nov, 2024-Jun	1.1.0 (ii), p. 3.6
1.1.4	Land ଏକ passive factor — ଏହା ଉପରେ ମାନବ ଉଦ୍ୟମ ପ୍ରୟୋଗ ନ ହେଲେ ଏହା କିଛି ଉତ୍ପାଦନ କରେ ନାହିଁ; labour ଏକ active factor — ଏହାର ସକ୍ରିୟ ଅଂଶଗ୍ରହଣ ବିନା land ଓ capital କିଛି ଉତ୍ପାଦନ କରିନପାରନ୍ତି।	Q8	PYQ 2021-Jul	1.1.0 (iv), p. 3.6; 1.1.1, p. 3.7
1.1.5	Labour ହେଉଛି economic reward ପାଇଁ କରାଯାଉଥିବା ମାନସିକ ବା ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମ (love and affection ରୁ ନୁହେଁ)। ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: ମାନବ ଉଦ୍ୟମ; perishable (ସଞ୍ଚୟ କରିହେବ ନାହିଁ); active factor; ଶ୍ରମିକଠାରୁ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ (inseparable from the labourer); heterogeneous; ସମସ୍ତ labour productive ହୋଇନପାରେ; ଦୁର୍ବଳ bargaining power — କୌଣସି reserve price ନାହିଁ; mobile (ଯଦିଓ ବାଧା ସହ); labour ର demand ଅନୁସାରେ ଏହାର supply ର ଦ୍ରୁତ ସମାୟୋଜନ (rapid adjustment) **ନାହିଁ** ।	Q18, Q33, Q36	PYQ 2023-Dec, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	1.1.1, pp. 3.6 – 3.8
1.1.6	ଶ୍ରମିକଙ୍କ କାମ ଘଣ୍ଟା ଓ ଅବକାଶ ଘଣ୍ଟା (hours of labour and hours of leisure) ମଧ୍ୟରେ choice ଯୋଗୁଁ supply curve of labour backward-bending ଆକାର ନିଏ: wages ବଢ଼ିଲେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଅଧିକ କାମ କରେ, କିନ୍ତୁ ଏକ ଇଚ୍ଛିତ ଆୟ ସ୍ତର ପରେ ସେ ଅଧିକ ଟଙ୍କା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବିଶ୍ରାମ ଓ ଅବକାଶ ପସନ୍ଦ କରେ।	Q35	MTP 2026-Apr S2	1.1.1, p. 3.8
1.1.7	Capital ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତି ବା ସମାଜର wealth ର ସେହି ଅଂଶ ଯାହା wealth ର ଅଧିକ ଉତ୍ପାଦନ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ — 'produced means of production' ବା 'man-made instruments of production'; ଏହା ଏକ stock concept ଯାହା income ର flow ଦିଏ, ଏବଂ (land ଓ labour ପରି ନୁହେଁ) primary factor ନୁହେଁ।	Q32	PYQ 2026-May	1.1.2, p. 3.8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.8	Capital ର ପ୍ରକାର: Fixed — ସ୍ଥାୟୀ, ସମୟ କ୍ରମେ ଏକାଧିକ ସେବା ଦିଏ (tools, machines); Circulating — production ରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟବହାରରେ ହିଁ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରେ ଓ ପୁନର୍ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଉପଲବ୍ଧ ରହେ ନାହିଁ (seeds, fuel, raw materials); Real — ଭୌତିକ goods; Human — skill ଓ ability; Tangible ବନାମ Intangible (ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ନୁହେଁ ଏପରି rights ଓ benefits: copyrights, goodwill, patent rights); Individual — ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପତ୍ତି; Social — ସମଗ୍ର ସମାଜର (ରାସ୍ତା, ପୋଲ)।	Q20, Q25, Q29, Q34, Q38	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2026-Jan, 2026-Sep; RTP 2026-May; MTP 2025-May S2	1.1.2, pp. 3.8 – 3.9
1.1.9	Entrepreneur land, labour ଓ capital କୁ ଏକତ୍ର କରେ (mobilises), ସଠିକ୍ ଅନୁପାତରେ ମିଶାଏ, production ଆରମ୍ଭ କରେ ଓ risks ବହନ କରେ। କାର୍ଯ୍ୟ (Functions): (i) business enterprise ଆରମ୍ଭ ଓ resource co-ordination (ପ୍ରଥମ ଓ ସର୍ବପ୍ରଧାନ); (ii) risk ବା uncertainty bearing; (iii) innovations। ନିତିଦିନିଆ organisation ଓ management — ଯଥା ଦୈନନ୍ଦିନ production ର ତଦାରଖ — ଏକ manager ର କାମ, ଏକ ଆବଶ୍ୟକ entrepreneurial function **ନୁହେଁ** ।	Q9, Q30, Q39	PYQ 2021-Jul, 2026-Jan, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.10 – 3.11
1.1.10	Profit ହେଉଛି entrepreneur ର ପ୍ରୟାସ ଓ risk-taking ପାଇଁ ପୁରସ୍କାର — ଭଡ଼ାରେ ନିଆଯାଇଥିବା (hired) factors କୁ ସ୍ଥିର ଚୁକ୍ତିଭିତ୍ତିକ ପାରିଶ୍ରମିକ (labour କୁ wages, land ପାଇଁ rent, capital ଉପରେ interest) ଦେବା ପରେ ବଳକା ଅନିଶ୍ଚିତ surplus; ସେ profits ଅର୍ଜନ କରିପାରେ ବା losses ସହିପାରେ।	Q12	PYQ 2022-Jun	1.1.3 (i), p. 3.11
1.1.11	Risk bearing entrepreneur ର ସବୁଠୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ: ପ୍ରାୟ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଦରମାଭୋଗୀ managers ଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ risk bearing ନୁହେଁ। Frank Knight: profit ହେଉଛି uncertainties (ଯେଉଁ risks ବିରୁଦ୍ଧରେ insurance କରିହୁଏ ନାହିଁ) ବହନ କରିବାର ପୁରସ୍କାର।	Q23	MTP 2024-Dec S1	1.1.3 (ii), pp. 3.11 – 3.12
1.1.12	Innovative entrepreneurship (innovation theory) Schumpeter ଙ୍କର: entrepreneur ର ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ନିରନ୍ତର innovations ଆଣିବା — ଏକ ନୂଆ idea ବା invention ର ବାଣିଜ୍ୟିକ ପ୍ରୟୋଗ (ନୂଆ products, processes, raw-material sources, technology, business models, markets)।	Q5, Q15, Q17, Q23	PYQ 2020-Nov (×2), 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Dec S1	1.1.3 (iii), p. 3.12
1.1.13	Enterprise ର ପାଞ୍ଚଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ: Organic, Economic, Social, Human, National। Organic = ବଞ୍ଚି ରହିବାର ମୌଳିକ ସର୍ବନିମ୍ନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ — enterprise କେବଳ ସେତେବେଳେ ବଞ୍ଚେ ଯେବେ ଏହା ନିଜ costs ଉଠାଇ ପାରୁଥିବା price ରେ ଉତ୍ପାଦନ ଓ ବଣ୍ଟନ କରିପାରେ — ଏବଂ survival ନିଶ୍ଚିତ ହେବା ପରେ, growth ଓ expansion।	Q26, Q41	PYQ 2025-May, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.12 – 3.13

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.14	Accounting profit କେବଳ explicit costs ବାଦ୍ ଦିଏ; economic profit explicit ଓ implicit costs (ନିଜ ମାଲିକାନାର factors ର opportunity cost) ବାଦ୍ ଦିଏ, ତେଣୁ economic profit ସାଧାରଣତଃ accounting profit ଠାରୁ କମ୍।	Q19	PYQ 2023-Dec	1.1.3, p. 3.14
1.1.15	Human objectives ରେ job contents କୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ଓ ଚ୍ୟାଲେଞ୍ଜିଂ କରିବା ସାମିଲ (ଏହା ସହ fair deal, ନୂଆ skills, decision-making ରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ); National objectives ରେ skill formation ରେ ଯୋଗଦାନ ପାଇଁ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ apprentices ଭାବେ ତାଲିମ ଦେବା ସାମିଲ (ଏହା ସହ equal opportunity, national priorities, self-reliance)।	Q31, Q40	PYQ 2026-May, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.15 – 3.16
1.1.16	Market ଚିହ୍ନଟ କରିବା ପରେ enterprise 4 P's ସ୍ଥିର କରେ — Product, Promotion, Price ଓ Place।	Q28	PYQ 2025-Sep	1.1.3 (Problems relating to marketing — marketing ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ୟା), p. 3.19
1.1.17	*ବିଷୟ 1.2 ଦେଖନ୍ତୁ: AP = MP କେବଳ ସେଠାରେ ଯେଉଁଠି AP ସର୍ବାଧିକ; MP ର ସର୍ବାଧିକ ବିନ୍ଦୁରେ (point of inflexion) AP ତଥାପି MP ତଳେ — ତେଣୁ 'when MP is maximum, AP equals MP' ହେଉଛି ଭୁଲ statement।*	Q10	PYQ 2021-Dec	1.2.1, pp. 3.23 – 3.25
1.1.18	Profit-maximising output ସେଠାରେ ଯେଉଁଠି MR = MC (ପ୍ରଶ୍ନର 'output maximised' ର ଅର୍ଥ profit-maximising output)।	Q13	PYQ 2022-Jun	SM ଅଧ୍ୟାୟ 3 ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); SM ଅଧ୍ୟାୟ 4, p. 4.31 ଦେଖନ୍ତୁ
1.1.19	Large-scale production ର economies ଦୁଇ ପ୍ରକାର — internal ଓ external।	Q7	PYQ 2021-Jan	SM ଅଧ୍ୟାୟ 3 ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); SM ଏକକ 2, 2.4, p. 3.48 ଦେଖନ୍ତୁ
1.1.20	Disguised unemployment: ଅତିରିକ୍ତ ଶ୍ରମିକ ଯାହାଙ୍କ marginal productivity ଶୂନ ବା ପ୍ରାୟ ଶୂନ, ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ହଟାଇଲେ total output ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହେ।	Q3	PYQ 2019-May	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
1.1.21	Consumption ସମସ୍ତ production କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଆଧାର — ମଣିଷର wants ପୂରଣ ପାଇଁ ହିଁ goods ଓ services ଉତ୍ପାଦିତ ହୁଏ (ICAI ର keyed answer)।	Q6	PYQ 2020-Nov	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
1.1.22	Long run ରେ labour supply ହ୍ରାସ ପାଇଲେ productive capacity କମେ: output କମେ ଓ aggregate price level ବଢ଼େ।	Q1	PYQ 2018-May	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
1.1.23	Investment multiplier k = ΔY/ΔI = 1/(1 – MPC), ତେଣୁ MPC = 1 – 1/k; ΔI = ₹600 cr ଓ ΔY = ₹1,800 cr ହେଲେ, k = 3 ଓ MPC = 2/3 — 'None of these'।	Q22	MTP 2024-Aug	SM ଅଧ୍ୟାୟ 3 ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 1.2 Production Function

65 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 62 · RTP 1 · MTP 18

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	Production function = inputs ଓ output ମଧ୍ୟରେ technical (technological) ସମ୍ପର୍କ, Q = f(a, b, c, d ... n)। Samuelson: ଉତ୍ପାଦନ କରିହେଉଥିବା output ର ସର୍ବାଧିକ ପରିମାଣ ଓ ଏହା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ input ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ — technical knowledge ର ଏକ ଦତ୍ତ ସ୍ଥିତିରେ inputs ର ଦତ୍ତ ପରିମାଣରୁ ସର୍ବାଧିକ output; ଏହାକୁ ଏକ ଦତ୍ତ ପରିମାଣର output ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ବିଭିନ୍ନ inputs ର ସର୍ବନିମ୍ନ ପରିମାଣ ଭାବେ ମଧ୍ୟ ସଂଜ୍ଞାୟିତ କରାଯାଇପାରେ।	Q13, Q25, Q44, Q47, Q59, Q62	PYQ 2020-Nov (×2), 2023-Jun, 2025-Jan, 2025-May, 2026-May; MTP 2025-Dec S1	1.2, p. 3.20; Summary, p. 3.33
1.2.2	Short run: ଅତି କମରେ ଗୋଟିଏ input ର ପରିମାଣ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହେ (capital fixed); long run: ସମସ୍ତ factors of production variable। ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟ calendar time ର ମାପ ନୁହେଁ।	Q54	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	1.2, p. 3.21
1.2.3	Cobb-Douglas (Paul H. Douglas ଓ C.W. Cobb, USA) ସମଗ୍ର American manufacturing ପାଇଁ ଏକ statistical production function: output ହେଉଛି manufacturing production ଓ inputs ହେଉଛି labour ଓ capital। Q = K·L^a·C^(1–a), ଯେଉଁଠି L = labour, C = capital, K ଓ a = positive constants। Manufacturing production ର ବୃଦ୍ଧିରେ labour ପ୍ରାୟ 3/4 ଓ capital ପ୍ରାୟ 1/4 ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲା।	Q16, Q41, Q55	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2025-Jan, 2025-Sep	1.2.0, pp. 3.21 – 3.22
1.2.4	ଗୋଟିଏ variable input (labour) ଓ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ inputs fixed ଥିଲେ, ଏହି law କୁ law of variable proportions, law of returns to a variable input ବା law of diminishing returns କୁହାଯାଏ; ଏହା କେବଳ short run ରେ କାମ କରେ (ଯେବେ ସମସ୍ତ factors ଏକାସାଙ୍ଗରେ ବଦଳାଯାଇପାରେ ନାହିଁ) — long run ରେ ନୁହେଁ।	Q4, Q18, Q20, Q33	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2022-Jun, 2024-Sep	1.2.1, pp. 3.22, 3.24; Summary, p. 3.33
1.2.5	Marginal product = variable factor ର ପ୍ରତି ଏକକ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ total product ର ପରିବର୍ତ୍ତନ — ଅନ୍ୟ inputs ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରଖି variable input ର ଆଉ ଏକ ଏକକରୁ ମିଳୁଥିବା ଅତିରିକ୍ତ output: MPn = TPn – TPn–1 (graph ରେ TP curve ର slope)।	Q15, Q22, Q37	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.1, p. 3.23
1.2.6	Product-schedule numericals: MPn = TPn – TPn–1; TPn = TPn–1 + MPn (TP = MPs ର ଯୋଗଫଳ); AP = TP ÷ variable factor ର units, ତେଣୁ TP = AP × units। ପ୍ରଥମେ ସମଗ୍ର schedule ପୂରଣ କରନ୍ତୁ, ତା'ପରେ ଉତ୍ତର ପଢ଼ନ୍ତୁ। Diminishing marginal returns ଦେଖାଯାଏ ଯେତେବେଳେ TP କ୍ରମଶଃ ଛୋଟ ବୃଦ୍ଧିରେ ବଢ଼େ (50, 90, 120, 140 → MP 50, 40, 30, 20)।	Q9, Q10, Q11, Q12, Q28, Q29, Q30, Q39, Q40, Q42, Q43, Q51, Q52, Q53	PYQ 2019-Nov (×4), 2024-Jun (×3), 2024-Sep (×2), 2025-Jan (×3), 2025-Sep (×3)	1.2.1, p. 3.23 (Table 1)
1.2.7	AP–MP ସମ୍ପର୍କ: AP ବଢ଼ୁଥିବା ବେଳେ MP, AP ଠାରୁ ଅଧିକ; AP ସର୍ବାଧିକ ହେଲେ MP ଓ AP ସମାନ (MP curve, AP curve କୁ ଏହାର ସର୍ବାଧିକ ବିନ୍ଦୁରେ କାଟେ); AP କମୁଥିବା ବେଳେ MP, AP ଠାରୁ କମ୍।	Q17, Q50 (+ 1.1 Q10)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2021-Dec, 2025-May, 2025-Sep	1.2.1, pp. 3.23 – 3.24

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.8	Law of variable proportions ର ଅନୁମାନ (assumptions): technology ଦତ୍ତ ଓ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ; କିଛି inputs fixed ରଖାଯାଏ; ଯେଉଁଠି factors ସ୍ଥିର ଅନୁପାତରେ (fixed proportions) ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ପଡ଼େ ସେଠାରେ ଏହା ଲାଗୁ ହୁଏ ନାହିଁ; କେବଳ ଭୌତିକ inputs ଓ outputs ବିଚାର କରାଯାଏ (profitability ନୁହେଁ)। 'All units of the variable factor are different' ଏକ assumption **ନୁହେଁ** ।	Q45	MTP 2025-Jan S2	1.2.1, p. 3.24
1.2.9	TP curve ର point of inflexion ରେ MP ସର୍ବାଧିକ: ଏହା ପୂର୍ବରୁ TP ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ହାରରେ ବଢ଼େ, ଏହା ପରେ ହ୍ରାସମାନ ହାରରେ ବଢ଼େ — TP curve ଚେପ୍ଟା ହୁଏ ଓ diminishing marginal returns ଆରମ୍ଭ ହୁଏ (MP କମେ କିନ୍ତୁ positive ରହେ; MP, AP ଠାରୁ ଆଗରୁ କମିବା ଆରମ୍ଭ କରେ)।	Q2, Q14, Q38, Q46, Q56	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2025-Sep; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.2.1 (Stage 1 — ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ), pp. 3.24 – 3.25
1.2.10	ତିନୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟ (stages) — increasing, diminishing ଓ negative returns। Stage 1: AP ଆଦ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼େ, MP > AP, AP ସର୍ବାଧିକ ହେଉଥିବା ବିନ୍ଦୁରେ ଶେଷ ହୁଏ। Stage 2: TP ହ୍ରାସମାନ ହାରରେ ଏହାର ସର୍ବାଧିକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼ିଚାଲେ; AP ଓ MP ଉଭୟ ହ୍ରାସମାନ କିନ୍ତୁ positive; TP ସର୍ବାଧିକ ଥିବା ବିନ୍ଦୁରେ MP = 0। Stage 3: TP କମେ, MP negative, AP ହ୍ରାସମାନ (MP ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ AP ତଳେ)।	Q19, Q24, Q48, Q58, Q60, Q61, Q65	PYQ 2022-Jun (×2), 2023-Jun, 2025-May, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	1.2.1, pp. 3.25 – 3.27
1.2.11	Increasing returns ର କାରଣ: fixed factor ର ପୂର୍ଣ୍ଣତର (ଉନ୍ନତ) ବ୍ୟବହାର, fixed factor ର indivisibility, ଓ variable factor ର ଅଧିକ ଦକ୍ଷତା (division of labour, specialisation); diminishing returns ଆରମ୍ଭ ହୁଏ କାରଣ variable factor ତୁଳନାରେ fixed factor ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ (ଓ imperfect substitutability) — 'limitation of the fixed factor' diminishing returns କୁ ବୁଝାଏ, increasing returns କୁ ନୁହେଁ।	Q31	MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.2.1, pp. 3.25 – 3.26
1.2.12	ଜଣେ rational producer ସର୍ବଦା Stage 2 ରେ ଉତ୍ପାଦନ କରେ; Stages 1 ଓ 3 ହେଉଛି 'economic absurdity' ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ — Stage 3 ରେ variable factor ର MP negative, ଓ Stage 1 ରେ fixed factor ର ସର୍ବୋତ୍ତମ ବ୍ୟବହାର ହେଉନାହିଁ।	Q35, Q58	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	1.2.1, p. 3.27
1.2.13	Theory of production ରେ ସାମିଲ: laws of production (law of variable proportions / diminishing returns to a factor; returns to scale), production function ଓ production optimisation ର ପଦ୍ଧତି — factors ର least-cost combination ହେଉଛି production optimisation, ଏକ law of production ନୁହେଁ।	Q8	PYQ 2018-Nov	1.0, p. 3.4; 1.3, p. 3.31
1.2.14	Returns to scale = ସମସ୍ତ inputs ସମାନ ଅନୁପାତରେ ବଦଳାଗଲେ (scale ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ) output ର ଆଚରଣ; ଏହା କେବଳ long run ରେ କାମ କରେ, ଯେବେ ସମସ୍ତ factors ବଦଳାଯାଇପାରେ — ତେଣୁ production ର scale କେବଳ long period ରେ ବଦଳାଯାଇପାରେ।	Q21, Q23, Q57, Q64	PYQ 2021-Jan, 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	1.2.2, pp. 3.27 – 3.28; Summary, p. 3.34

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.15	Constant returns to scale: output ସମସ୍ତ inputs ସହ ସମାନ ଅନୁପାତରେ ବଢ଼େ — ଏହାକୁ Linear Homogeneous Production Function ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ। Increasing: output ଅନୁପାତଠାରୁ ଅଧିକ ବଢ଼େ। Decreasing: output ଅନୁପାତଠାରୁ କମ୍ ବଢ଼େ (management, co-ordination ଓ control ର ଅସୁବିଧା)। ଏକ firm ପ୍ରଥମେ increasing returns ପାଏ, ତା'ପରେ constant returns ର ଏକ ଦୀର୍ଘ ପର୍ଯ୍ୟାୟ, ତା'ପରେ decreasing returns।	Q3, Q26, Q34, Q36, Q49, Q64	PYQ 2018-May, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Aug, 2026-Apr S2	1.2.2, pp. 3.28 – 3.29
1.2.16	Cobb-Douglas ଓ returns to scale: ମୂଳତଃ constant returns (exponents a + (1–a) = 1); ଶିଥିଳ ରୂପ Q = K·L^a·C^b — a + b > 1 increasing, a + b = 1 constant, a + b < 1 decreasing returns to scale, ତେଣୁ ଏହା ତିନୋଟିର ଯେକୌଣସିକୁ ଦେଖାଇପାରେ। ଯଥା Q = 4L^½K^⅔: ½ + ⅔ = 7/6 > 1 → increasing returns to scale।	Q1, Q7, Q27, Q63	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2023-Dec; MTP 2026-Apr S1	1.2.2, p. 3.29
1.2.17	External economies ହେଉଛି industry ବିସ୍ତାର ହେଲେ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ firm କୁ ମିଳୁଥିବା ଲାଭ; internal economies ସହ ମିଶି ଏଗୁଡ଼ିକ increasing economies of scale (ହ୍ରାସମାନ LAC) ସୃଷ୍ଟି କରେ। ICAI 'increasing returns to scale' କୁ key କରେ।	Q5	PYQ 2018-May	SM ଅଧ୍ୟାୟ 3 ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); SM ଏକକ 2, 2.4, pp. 3.47 – 3.48 ଦେଖନ୍ତୁ
1.2.18	Perfect competition ରେ MR curve ଏକ ଭୂସମାନ୍ତର (horizontal) ରେଖା, X-axis ସହ ସମାନ୍ତର।	Q6	PYQ 2018-Nov	SM ଅଧ୍ୟାୟ 3 ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); SM ଅଧ୍ୟାୟ 4 ଦେଖନ୍ତୁ
1.2.19	Very long period କୁ secular period ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ।	Q32	MTP 2024-Aug	SM ଅଧ୍ୟାୟ 3 ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); SM ଅଧ୍ୟାୟ 4, ଏକକ 1, p. 4.5 ଦେଖନ୍ତୁ

ବିଷୟ 1.3 Production ର ଅନୁକୂଳନ (Production Optimisation)

12 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 7 · RTP 2 · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.1	Isoquant ସେହି ସମସ୍ତ inputs combinations କୁ ଦର୍ଶାଏ ଯାହା ସମାନ ସ୍ତରର output ଉତ୍ପାଦନ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ; isoquants କୁ equal-product curves, production indifference curves ବା iso-product curves (product lines) ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ।	Q1, Q3, Q4, Q5, Q11	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2023-Dec, 2024-Jun, 2026-Jan	1.3, pp. 3.29 – 3.30
1.3.2	Isoquants negatively sloped, origin ପ୍ରତି convex (diminishing MRTS ଯୋଗୁଁ) ଓ ପରସ୍ପରକୁ କାଟନ୍ତି ନାହିଁ (non-intersecting) — concave **ନୁହେଁ**। Indifference curves ପରି ନୁହେଁ, isoquant ଉପରେ output ପରିମାଣାତ୍ମକ ଭାବେ ମାପିହୁଏ (quantified); ଅଧିକ ଡାହାଣରେ ଥିବା curve ଅଧିକ output ଦେଖାଏ।	Q2, Q9	PYQ 2020-Nov; RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	1.3, p. 3.30

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.3	Iso-cost (equal-cost) line — ଯାହାକୁ budget line ବା budget constraint line ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ — ଏକ ଦତ୍ତ outlay ରେ firm କିଣିପାରୁଥିବା ଦୁଇଟି factors ର ବିକଳ୍ପ combinations ଦେଖାଏ; ଏହା ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁର cost ସମାନ, ଏବଂ factor prices ଦତ୍ତ ଥିଲେ (inputs ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିର ବିନିମୟ ହାର) ଏହା ଏକ ସରଳ ରେଖା (straight line)।	Q6, Q8, Q10	PYQ 2025-May; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	1.3, pp. 3.30 – 3.31
1.3.4	Producer's equilibrium (least-cost combination): ଯେଉଁ ବିନ୍ଦୁରେ iso-cost line ଦତ୍ତ isoquant କୁ ସ୍ପର୍ଶ (tangent) କରେ। Tangency ରେ slopes ସମାନ — MRTS_LK (= MP_L/MP_K) = P_L/P_K, ଅର୍ଥାତ୍ MP_L/P_L = MP_K/P_K।	Q12	MTP 2025-Aug S1	1.3, pp. 3.31 – 3.32 (କେବଳ tangency; price-ratio conditions SM ରେ ନାହିଁ)
1.3.5	MRTS_LK = MP_L/MP_K; ତେଣୁ MRTS_LK = 2 ହେଲେ, MP_K/MP_L = 1/2।	Q7	MTP 2024-Aug	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); SM କେବଳ diminishing MRTS ଉଲ୍ଲେଖ କରେ, 1.3, p. 3.30

ଏକକ 2: Cost ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Cost)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 3, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 3.35 – 3.54

ବିଷୟ 2.0 Cost ର ଧାରଣା (Cost Concepts)

31 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 25 · RTP 3 · MTP 12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.0.1	Accounting costs ହେଉଛି explicit costs — entrepreneur ଦ୍ୱାରା productive factors ର ଯୋଗାଣକାରୀଙ୍କୁ ନଗଦ ଦେୟ: ନିଯୁକ୍ତ ଶ୍ରମିକଙ୍କ wages, raw materials, fuel ଓ power ର ମୂଲ୍ୟ, ଭଡ଼ାରେ ନିଆଯାଇଥିବା building ର rent ଓ ଋଣ ନିଆଯାଇଥିବା ଟଙ୍କା ଉପରେ interest। ଏଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବରୁ ହୋଇସାରିଥିବା ଓ financial statements ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ଖର୍ଚ୍ଚ; ଏଥିରେ implicit costs ସାମିଲ ନୁହେଁ।	Q9, Q15, Q29	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	2.0, pp. 3.35 – 3.36
2.0.2	Economic costs ରେ accounting (explicit) costs ଓ implicit costs ଉଭୟ ସାମିଲ — ତେଣୁ economic cost, accounting cost ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ଅଧିକ (accounting cost, economic cost ଠାରୁ କମ୍)।	Q2, Q4, Q7, Q8	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun	2.0, p. 3.36
2.0.3	Implicit costs ହେଉଛି entrepreneur ନିଜେ ମାଲିକ ଥିବା ଓ ନିଜ business ରେ ନିୟୋଜିତ factors ର costs: (1) ସେ ବିନିଯୋଗ କରିଥିବା money capital ଉପରେ normal return (interest on own capital); (2) ଅନ୍ୟତ୍ର ନିଜ ସେବା ବିକ୍ରି କରି ସେ ଅର୍ଜନ କରିପାରିଥାନ୍ତେ ଏପରି wages ବା salary। ନିଜ ମାଲିକାନାର input ପାଇଁ explicit cost ଶୂନ; ଏହାର cost implicit।	Q10, Q13, Q22	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2019-May, 2024-Jun; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	2.0, p. 3.36

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.0.4	ନିଜ capital ର implicit cost = ବିନିଯୋଗିତ capital × normal market rate of return (₹50,000 × 10% = ₹5,000); ପ୍ରଶ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା explicit cost of production ଏହି ଅଙ୍କ ପାଇଁ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ।	Q24 (+ 2.1 Q4)	PYQ 2025-Sep (×2)	2.0, p. 3.36
2.0.5	Normal profit implicit costs ର ଅଂଶ; normal profits ଅର୍ଜନ କରିବା ପାଇଁ entrepreneur କୁ ତାଙ୍କ economic cost (explicit + implicit, ଅର୍ଥାତ୍ normal profit ସମେତ) ଉଠାଇବାକୁ ପଡ଼େ — ତେଣୁ ପରୀକ୍ଷାର ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ 'Total economic cost = explicit + implicit + normal profit'।	Q3, Q6, Q23	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun; RTP 2025-Jan	2.0, p. 3.36
2.0.6	Total revenue ଯଦି ଠିକ୍ explicit + implicit costs ଉଠାଏ, economic profit ଶୂନ (କେବଳ normal profit) — ପରୀକ୍ଷା ଭାଷାରେ, price = (minimum) ATC; supernormal (abnormal) profit କେବଳ ସେତେବେଳେ ଉପୁଜେ ଯେବେ revenue ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ। Per-unit economic cost = (explicit cost + own capital ଉପରେ normal return) ÷ output, ଯଥା (₹25,000 + ₹1,50,000 ର 10%) ÷ 500 = ₹80, ତେଣୁ supernormal profit କେବଳ ₹80 ରୁ ଅଧିକ price ରେ (₹82)।	Q27 (+ 2.4 Q12)	PYQ 2026-May (×2)	2.0, p. 3.36 ('P = minimum ATC' ଅଧ୍ୟାୟ 4 ର ବିଷୟ)
2.0.7	Accounting (business) profit = TR − explicit costs; economic profit = TR − explicit − implicit costs। ତେଣୁ implicit cost = business profit − economic profit, ଏବଂ ନିଜ resources ର opportunity cost ଥିଲେ economic profit ସର୍ବଦା accounting profit ଠାରୁ କମ୍।	Q5, Q21	PYQ 2021-Jan; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Jan S2	2.0, p. 3.36 (profit formulae ଉତ୍ପନ୍ନ କରାଯାଇଛି; SM ରେ ସିଧାସଳଖ ଦିଆଯାଇନାହିଁ)
2.0.8	Outlay costs ରେ wages, materials, rent, interest ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ ଜଡ଼ିତ; financial expenditure ଜଡ଼ିତ ଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ books of account ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୁଏ।	Q11, Q31	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	2.0, p. 3.36
2.0.9	Opportunity cost ହେଉଛି ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସର୍ବୋତ୍ତମ ବିକଳ୍ପ ସୁଯୋଗର cost (choice କରିବା ବେଳେ ଆମେ ଯାହା ଛାଡ଼୍); ଏହା ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ବିକଳ୍ପ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ, ସାଧାରଣତଃ books of account ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୁଏ **ନାହିଁ**, ଏବଂ ଦୀର୍ଘମିଆଦି cost ଗଣନାରେ ଉପଯୋଗୀ (ଯଥା ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଛାଡ଼ିଥିବା ଆୟ — earnings foregone)। ଏହା marginal, variable ବା fixed cost ନୁହେଁ।	Q14, Q17, Q25 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2018-May, 2026-Jan; RTP 2024-Sep; MTP 2024-Aug	2.0, pp. 3.36 – 3.37
2.0.10	Incremental cost ହେଉଛି ଏକ business decision ଫଳରେ ହେଉଥିବା ଅତିରିକ୍ତ cost — product line ବଦଳାଇବା, ପୁରୁଣା machinery ବଦଳାଇବା, ନୂଆ production facility କିଣିବା ବା ନୂଆ clients ସଂଗ୍ରହ କରିବା।	Q26	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.37
2.0.11	Sunk costs ଥରେ ପାଇଁ ପୂର୍ବରୁ ହୋଇସାରିଛି ଓ ଫେରସ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ (ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରିହେଉନଥିବା ପୂର୍ବ ପ୍ରତିବଦ୍ଧତା) — ଯଥା ପୂର୍ବରୁ ହୋଇଥିବା advertising, R&D, specialised equipment, railway lines ପରି fixed facilities; ଏଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ barrier to entry।	Q20, Q30	PYQ 2023-Dec, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.0, pp. 3.37 – 3.38

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.0.12	Sunk-cost numerical: କେବଳ SM ର sunk items ଯୋଗ କରନ୍ତୁ — R&D ₹150 cr + advertisement ₹5 cr = ₹155 cr; fuel ଓ power ଏବଂ wages running (variable) costs ଓ rent ଏକ fixed cost, ତାଲିକାଭୁକ୍ତ sunk cost ନୁହେଁ (ICAI ର key ₹164 cr rent କୁ sunk ଧରେ)।	Q16	PYQ 2024-Sep	2.0, pp. 3.37 – 3.38
2.0.13	Sunk costs ଫେରସ୍ତ ମିଳୁନଥିବାରୁ (ଏହାର opportunity cost ଶୂନ), ଏଗୁଡ଼ିକ economic decisions ରେ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ନୁହେଁ — A ଓ R ଉଭୟ ସତ୍ୟ, R, A କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ।	Q18	MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); ସଂଜ୍ଞା 2.0, p. 3.37 ରେ
2.0.14	Operations ଚାଲିଥିବା ବେଳେ fixed costs ଏଡ଼ାଯାଇପାରେ ନାହିଁ — କେବଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବନ୍ଦ (close-down) ହେଲେ ଏଡ଼ାହୁଏ; କିଛି (shut down costs, ଯଥା ପୁରୁଣା machines ସଂରକ୍ଷଣ) operations ସ୍ଥଗିତ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଚାଲିରହେ। 'never zero even when production stops' cost କୁ 'supplementary cost' ଭାବେ key କରାଯାଇଛି (= fixed/overhead cost; SM term ନୁହେଁ)।	Q12	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	2.0, p. 3.38; 2.2, pp. 3.39 – 3.40
2.0.15	Variable costs output ର function — ଅସ୍ଥାୟୀ ଶ୍ରମିକଙ୍କ (casual labourers) wages, raw materials ଓ output ସହ ବଦଳୁଥିବା ସମସ୍ତ inputs; factory rent, insurance ଓ salaried staff fixed costs।	Q28	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.38; 2.2, p. 3.40
2.0.16	*ବିଷୟ 2.2 ଦେଖନ୍ତୁ: ଯେଉଁ costs output ର ଏକ ପରିସର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ fixed ରହି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ପରେ ହଠାତ୍ ନୂଆ ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତରକୁ ଡେଇଁଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ stair-step variable costs।*	Q1	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May	2.2, p. 3.41
2.0.17	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ (ଅଧ୍ୟାୟ 4 ର ବିଷୟବସ୍ତୁ): shut-down point ରେ P = minimum AVC, TR = TVC ଓ firm ର loss TFC ସହ ସମାନ।*	Q19	MTP 2024-Dec	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 2.1 Cost Function

8 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP 1 · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	Cost function ହେଉଛି ଏକ product ର cost ଓ cost ର ବିଭିନ୍ନ determinants ମଧ୍ୟରେ ଗାଣିତିକ (functional) ସମ୍ପର୍କ; ଏହା cost ଓ output ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରକାଶ କରେ, production function ଓ inputs ର market supply ରୁ ମିଳେ, ଏବଂ cost curves ମାଧ୍ୟମରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୁଏ — cost curves ର ଆକାର cost function ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ।	Q2, Q3	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	2.1, p. 3.39
2.1.2	Cost ର determinants (independent variables): factors ର price, output ର ଆକାର (size), technology, capacity utilisation ର ସ୍ତର, efficiency ଓ time period — firm ର ନିଜ output ର price ଏହାର cost function ର determinant ନୁହେଁ।	Q7	MTP 2025-Apr S1	2.1, p. 3.39

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.3	ଏକ cost function ରେ TFC ହେଉଛି constant term (Q ବିନା ଅଂଶ) ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ output ରେ ସମାନ: TC = 2,000 + 15Q − 6Q² + Q³ ରୁ ଯେକୌଣସି Q ରେ TFC = 2,000 ମିଳେ।	Q8	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	2.2, pp. 3.39, 3.42
2.1.4	*ବିଷୟ 2.0 ଦେଖନ୍ତୁ: opportunity cost ହେଉଛି ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସର୍ବୋତ୍ତମ ବିକଳ୍ପ — ଏହା marginal, variable ବା total fixed cost ନୁହେଁ (none of these)।*	Q1	PYQ 2018-May	2.0, p. 3.36
2.1.5	*ବିଷୟ 2.0 ଦେଖନ୍ତୁ: implicit cost = ₹50,000 × 10% = ₹5,000 (ବିଷୟ 2.0 Q24 ର ପୁନରାବୃତ୍ତି)।*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.0, p. 3.36
2.1.6	*ବିଷୟ 2.2 ଦେଖନ୍ତୁ: TFC = ଶୂନ output ରେ TC (₹270); AVC = (TC − TFC) ÷ Q = (610 − 270) ÷ 4 = ₹85; AFC = TFC ÷ Q = 270 ÷ 3 = ₹90।*	Q5, Q6	PYQ 2026-Jan (×2)	2.2, pp. 3.42 – 3.43

ବିଷୟ 2.2 Short Run Total Cost

60 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 50 · RTP 2 · MTP 16

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	Short run: କେବଳ variable factors ବଦଳାଯାଇପାରେ, fixed factors ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହେ; long run: ସମସ୍ତ factors ର ପରିମାଣ ବଦଳାଯାଇପାରେ — long run ରେ ସମସ୍ତ factors (ଓ ତେଣୁ ସମସ୍ତ costs) variable ହୋଇଯାଏ।	Q38	MTP 2024-Dec	2.2, p. 3.39
2.2.2	Variability ଅନୁସାରେ costs fixed, variable ଓ semi-variable; semi-variable costs ନା ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ variable ନା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ fixed (ଯଥା electricity: ଏକ fixed charge ସହ consumption charge)। ତେଣୁ ଯେଉଁ wage bill ର କେବଳ ଏକ ଅଂଶ ଛଟେଇ (dismiss) କରିହୁଏ, ତାହା ଆଂଶିକ fixed ଓ ଆଂଶିକ variable।	Q37, Q50	PYQ 2026-May; MTP 2024-Dec	2.2, p. 3.40
2.2.3	Stair-step variable costs output ର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିସର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ fixed ରହେ କିନ୍ତୁ output ଏକ ଦତ୍ତ ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କଲେ ହଠାତ୍ ନୂଆ ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତରକୁ ଡେଇଁଯାଏ (ଯଥା ଜଣେ ଅତିରିକ୍ତ foreman ର salary)।	Q36 (+ 2.0 Q1)	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2024-Sep	2.2, p. 3.41
2.2.4	Variable costs output ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ବଦଳେ — production ବଢ଼ିବା ସହ ଏଗୁଡ଼ିକ ନିରନ୍ତର ବଢ଼େ, ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ fixed costs, output କମ୍ ହେଉ ବା ଅଧିକ, ଏକ ସ୍ଥିର ପରିମାଣରେ ରହେ।	Q27	PYQ 2022-Jun	2.2, pp. 3.39 – 3.40, 3.42
2.2.5	TC = TFC + TVC; ତେଣୁ TVC = TC − TFC ଓ TFC = TC − TVC — ପ୍ରତ୍ୟେକ output ରେ TC ଓ TVC curves ମଧ୍ୟରେ ଉଲମ୍ବ ଦୂରତା (vertical distance) TFC ସହ ସମାନ (ସେମାନଙ୍କ slopes ସମାନ)।	Q6, Q12, Q17, Q24	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jul; MTP 2025-Apr S1	2.2, p. 3.42

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.6	TFC curve: Y-axis ରୁ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିବା ଭୂସମାନ୍ତର ସରଳ ରେଖା; TVC curve: origin ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ହ୍ରାସମାନ ହାରରେ, ପରେ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ହାରରେ ବଢ଼େ (inverse-S), increasing ଓ ତା'ପରେ diminishing returns ଯୋଗୁଁ — diminishing returns କାମ କରିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ TVC ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ହାରରେ ବଢ଼େ।	Q33, Q41	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	2.2, p. 3.42
2.2.7	AFC = TFC ÷ Q; TFC ସ୍ଥିର ଥିବାରୁ output ବଢ଼ିବା ସହ AFC କ୍ରମାଗତ କମେ — ଏହା ସମଗ୍ର ଦୈର୍ଘ୍ୟରେ ତଳକୁ ଢାଲୁ (ବାମରୁ ଡାହାଣ) ଓ କେବେ X-axis କୁ ଛୁଏଁ ନାହିଁ, କାରଣ AFC ଶୂନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ। ଏହା ସେହି short-run curve ଯାହା ନିରନ୍ତର କମେ ଓ କେବେ U-shaped ହୁଏ ନାହିଁ।	Q1, Q2, Q4, Q7, Q13, Q20, Q39, Q40, Q57	PYQ (CPT) 2017-Dec, 2018-May (×2), 2018-Nov, 2019-Nov, 2021-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec (×2), 2025-Apr S1, 2026-Apr S1	2.2, p. 3.42
2.2.8	AFC numericals: TFC = ଶୂନ output ରେ TC (ବା AFC × Q); ନୂଆ output ରେ AFC = TFC ÷ Q — ଯଥା 6 units ରେ AFC ₹20 → TFC ₹120 → 3 units ରେ ₹40, 4 units ରେ ₹30।	Q3, Q5, Q14, Q21, Q29, Q45, Q59	PYQ (CPT) 2016-Decc, 2018-May (×2), 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Dec, 2025-May, 2026-Sep	2.2, p. 3.42
2.2.9	AVC = TVC ÷ Q (ଏହା ମଧ୍ୟ = ATC − AFC); variable factors ପ୍ରତି increasing returns ଯୋଗୁଁ normal capacity output ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା କମେ, ତା'ପରେ diminishing returns ଯୋଗୁଁ ବଢ଼େ — AFC କମିବା ଜାରି ରଖିଥିବା ବେଳେ ମଧ୍ୟ।	Q43, Q55	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.10	AVC numericals: TVC = TC − TFC (TFC = ଶୂନ output ରେ TC) ଓ AVC = TVC ÷ Q; ବା AVC = ATC − AFC, ଯେଉଁଠି AFC = TFC ÷ Q।	Q9, Q15, Q28, Q35, Q47, Q48, Q51	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep, 2026-May	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.11	ATC = AFC + AVC = TC ÷ Q; AFC ର ହ୍ରାସ AVC ର ବୃଦ୍ଧିଠାରୁ ଅଧିକ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା କମେ, ସର୍ବନିମ୍ନରେ ପହଞ୍ଚେ ଓ ତା'ପରେ ବଢ଼େ — ଏକ 'U'-shaped curve। ଅଧିକ output ରେ ATC ଓ AVC ପରସ୍ପର ନିକଟତର ହୁଅନ୍ତି କାରଣ AFC, ATC ର ଏକ ଆପେକ୍ଷିକ ଛୋଟ ଅଂଶ ହୋଇଯାଏ।	Q19, Q34	PYQ (CPT) 2017-Dec, 2021-Jan, 2024-Sep; MTP 2025-May S2	2.2, p. 3.43
2.2.12	ATC numericals: ATC = (TFC + TVC) ÷ Q, ଯଥା (₹800 + ₹2,000) ÷ 5 = ₹560; TC ନିଜେ = TFC + TVC (₹500 + ₹2,100 = ₹2,600)।	Q18, Q30, Q52	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2021-Jan, 2024-Jun, 2026-May	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.13	Marginal cost ହେଉଛି ଆଉ ଏକ ଏକକ ଉତ୍ପାଦନରୁ total cost ରେ ବୃଦ୍ଧି: MCn = TCn − TCn−1 (= TVCn − TVCn−1); ଏକାଧିକ ଏକକର ପଦକ୍ଷେପରେ MC = ΔTC ÷ ΔQ, ଯଥା (₹320 − ₹220) ÷ 10 = ₹10।	Q16, Q22, Q30, Q49, Q53, Q60	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2025-May, 2026-May, 2026-Sep	2.2, pp. 3.43 – 3.44
2.2.14	Marginal cost, fixed cost ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ — ଏହା କେବଳ variable cost ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ହୁଏ, ତେଣୁ ଏହାକୁ ସିଧାସଳଖ TVC ରୁ ବାହାର କରାଯାଇପାରେ; MC = ΔTC ÷ ΔQ (TC ନିଜେ ନୁହେଁ), ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ TC = AC × Q। Fixed cost ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ short-run MC କୁ ବଢ଼ାଇପାରେ ନାହିଁ।	Q25, Q26, Q54, Q56	PYQ 2021-Dec, 2022-Jun; RTP 2025-Sep; MTP 2025-May S2	2.2, pp. 3.43 – 3.44

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.15	MC curve law of variable proportions ଯୋଗୁଁ 'U'-shaped: ଏହା କମେ, TC curve ର point of inflexion ରେ ଏହାର ସର୍ବନିମ୍ନରେ ପହଞ୍ଚେ, ତା'ପରେ ବଢ଼େ — diminishing marginal returns ର ଅର୍ଥ increasing marginal cost।	Q11	PYQ 2019-May	2.2, p. 3.44
2.2.16	ଏକ cost table ରେ, MC ଯେଉଁଠି କମିବା ବନ୍ଦ କରି ବଢ଼ିବା ଆରମ୍ଭ କରେ ସେଠାରେ diminishing marginal returns ଆରମ୍ଭ ହୁଏ: MC 135, 120, 105, 90, 105 → 4 ଓ 5 units ମଧ୍ୟରେ; MC 110, 100, 90, 104 → 3 ଓ 4 units ମଧ୍ୟରେ।	Q23, Q46	PYQ 2021-Jul, 2025-May	2.2, p. 3.44
2.2.17	AC–MC: (1) AC କମୁଥିବା ବେଳେ MC, AC ଠାରୁ କମ୍; (2) AC ବଢ଼ୁଥିବା ବେଳେ MC, AC ଠାରୁ ଅଧିକ; (3) AC ସର୍ବନିମ୍ନ ହେଲେ MC = AC — MC, AC (ଓ AVC) କୁ ଏହାର ସର୍ବନିମ୍ନ (optimum) ବିନ୍ଦୁରେ କାଟେ, ତେଣୁ MC ସର୍ବଦା AVC ଓ AC ପୂର୍ବରୁ ନିଜର ସର୍ବନିମ୍ନରେ ପହଞ୍ଚେ। 'AC falling ⇒ MC must fall' ଭୁଲ।	Q8, Q10, Q32, Q42, Q58	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2026-Apr S2	2.2, p. 3.45; Fig. 10, p. 3.43
2.2.18	Fig. 10 ପଢ଼ିବା: MC ହେଉଛି ଖାଡ଼ା U ଯାହା AVC ଓ ATC କୁ ସେମାନଙ୍କ ସର୍ବନିମ୍ନ ବିନ୍ଦୁରେ କାଟେ; ATC, AVC ଉପରେ ଥାଏ (ବ୍ୟବଧାନ = AFC, output ସହ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ); AFC ହେଉଛି ନିରନ୍ତର କମୁଥିବା ସବୁଠୁ ତଳ curve।	Q31	PYQ 2024-Jun	2.2, Fig. 10, p. 3.43
2.2.19	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: increasing returns to scale internal economies ରୁ ଆସେ — specialised machinery, bulk-purchase discounts ଓ ଅଧିକ division of labour (all of the above)।*	Q44	MTP 2025-Jan S2	2.4, pp. 3.48 – 3.49

ବିଷୟ 2.3 Long Run Average Cost Curve

9 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 6 · RTP 2 · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	Short run average cost curves (SACs) କୁ 'plant curves' ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ — ପ୍ରତ୍ୟେକଟି plant ର ଏକ ଦତ୍ତ ଆକାର ସହ ସମ୍ପର୍କିତ।	Q8	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 3.45
2.3.2	LAC curve ହେଉଛି 'envelope curve': ଏହା ପ୍ରତ୍ୟେକ SAC କୁ ସ୍ପର୍ଶ (tangent) କରେ ଓ SACs ର ପରିବାରକୁ ତଳୁ ଆବୃତ (envelopes/supports) କରେ — କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ minimum points ରେ tangent ନୁହେଁ।	Q3, Q5, Q7 (+ 2.4 Q9)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan; RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	2.3, pp. 3.46 – 3.47
2.3.3	LAC curve ହେଉଛି 'planning curve': firm short run ରେ କାମ କରେ ଓ long run ପାଇଁ ଯୋଜନା କରେ, LAC ଉପରେ ସେହି plant size ବାଛେ ଯାହା ଦତ୍ତ output କୁ ସର୍ବନିମ୍ନ ସମ୍ଭାବ୍ୟ cost ରେ ଉତ୍ପାଦନ କରେ।	Q2	PYQ 2023-Jun; MTP 2025-Aug S1	2.3, p. 3.47

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.4	LAC ର 'U' ଆକାର returns to scale ଯୋଗୁଁ, variable factor ratio ଯୋଗୁଁ ନୁହେଁ: increasing returns to scale (inputs ଠାରୁ output ଅଧିକ ବଢ଼େ) — internal ଓ external economies ରୁ — LAC କୁ କମାଏ; decreasing returns — internal ଓ external diseconomies of scale ରୁ — ଏହାକୁ ବଢ଼ାଏ।	Q1, Q4, Q9 (+ 2.4 Q4)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2024-Jun; MTP 2025-May S2	2.3, p. 3.47
2.3.5	Economies of scope: ଏକ firm ଏକାଧିକ product ଉତ୍ପାଦନ କଲେ average total cost ରେ ହ୍ରାସ।	Q6	MTP 2025-Jan S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 2.4 Economies & Diseconomies of Scale

17 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 9 · RTP 4 · MTP 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.1	Internal economies firm ନିଜେ ପାଏ ଯେତେବେଳେ ଏହା ଏହାର output ବୃଦ୍ଧି କରେ — ଏଗୁଡ଼ିକ firm ଭିତରେ endogenous factors ରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଏବଂ କେବଳ ବିସ୍ତାର କରୁଥିବା firm କୁ ହିଁ ଉପଲବ୍ଧ; external economies ହେଉଛି industry ର ବିସ୍ତାର ଫଳରେ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟ firm ପାଉଥିବା ଲାଭ।	Q7	RTP 2024-Sep	2.4, p. 3.48
2.4.2	ଆରମ୍ଭରେ ଏକ firm internal economies of scale ଉପଭୋଗ କରେ ଏବଂ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ପରେ internal diseconomies of scale ଭୋଗେ।	Q8	PYQ 2025-Jan	2.4, p. 3.48
2.4.3	Internal economies ହେଉଛି — technical (specialised machinery, superior techniques, division of labour ଓ specialisation), managerial, commercial (materials ପାଇଁ bulk orders, advertising, by-products ର ବିକ୍ରି), financial ଓ risk-bearing; skilled labour ର ଯୋଗାଣ ଓ localisation of industry external, internal ନୁହେଁ।	Q11, Q14, Q15 (+ 2.2 Q44)	PYQ 2026-Jan; RTP 2025-May, 2025-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	2.4, pp. 3.48 – 3.50
2.4.4	External economies industry ର ବିସ୍ତାରରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ: (1) ଶସ୍ତା raw materials ଓ capital equipment; (2) technological external economies; (3) skilled labour ର ବିକାଶ; (4) ancillary industries ର ବୃଦ୍ଧି; (5) ଉନ୍ନତ transportation ଓ marketing ସୁବିଧା; (6) economies of information।	Q3, Q6, Q15, Q17	PYQ 2020-Nov, 2023-Jun; RTP 2025-May, 2025-Dec, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	2.4, pp. 3.50 – 3.51
2.4.5	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: increasing returns to scale (inputs ତୁଳନାରେ output ଅଧିକ ଅନୁପାତରେ ବୃଦ୍ଧି) internal ଓ external economies ର ମିଳିତ ଫଳ — ଏକ firm ଉଭୟର ଲାଭ ଏକାସାଙ୍ଗରେ (simultaneously) ପାଇପାରେ।*	Q4, Q16	PYQ 2020-Nov; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 3.47 ('simultaneously ' SM ର ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ)
2.4.6	External diseconomy: industry ଯେତେ ବିସ୍ତାର ହୁଏ, inputs ପାଇଁ ବଢ଼ୁଥିବା demand factor prices କୁ ଉପରକୁ ଠେଲେ; ବିପରୀତରେ, input demand ହ୍ରାସ ହେଲେ input prices ତଳକୁ ଖସେ।	Q13	MTP 2025-Apr S1	2.4, pp. 3.51 – 3.52
2.4.7	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: LAC U-shaped ଏବଂ ଏହାକୁ envelope curve ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ (ଉଭୟ)।*	Q9	MTP 2025-Jan S2	2.3, p. 3.47

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.8	*ବିଷୟ 2.0 ଦେଖନ୍ତୁ: supernormal profit ପାଇଁ price ପ୍ରତି ଏକକ economic cost ଠାରୁ ଅଧିକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ — (₹25,000 + ₹1,50,000 ର 10%) ÷ 500 = ₹80, ତେଣୁ ₹82।*	Q12	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.36
2.4.9	ଅଧ୍ୟାୟ 4 ର ବିଷୟବସ୍ତୁ: short run ରେ କ୍ଷତିରେ ଚାଲୁଥିବା firm P ≥ AVC ଥିଲେ production ଜାରି ରଖେ ଏବଂ P < AVC ହେଲେ ବନ୍ଦ (shut down) କରେ; shut-down point ହେଉଛି P = minimum AVC (TR = TVC, କ୍ଷତି = TFC)।	Q1, Q2, Q5 (+ 2.0 Q19)	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2022-Dec; MTP 2024-Dec	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
2.4.10	ଏକକ 3.1 (production) ଦେଖନ୍ତୁ: returns to scale ସମସ୍ତ inputs ସମାନ ଅନୁପାତରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ output ରେ ହେଉଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ; କୌଣସି ଗୋଟିଏ input ର ଆଉ ଏକ ଏକକ ଯୋଗୁଁ output ରେ ହେଉଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି ଏହାର marginal product (ଉତ୍ତର-ସୂଚୀରେ 'returns to scale')।	Q10	MTP 2025-Jan S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 3 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି (ଗୁଡ଼ିକ) କୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 56% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — Production ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Production)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Production = utility ର ସୃଷ୍ଟି/ବୃଦ୍ଧି, matter (ପଦାର୍ଥ) ର ସୃଷ୍ଟି କେବେ ନୁହେଁ।	★	1.0.1
2	Production ରେ services (doctors, actors) ସାମିଲ; ସ୍ନେହ-ମମତାରେ କରାଯାଉଥିବା କାମ (love-and-affection work), voluntary services, self-consumption ସାମିଲ ନୁହେଁ — market ରେ ବିନିମୟ (exchange) ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ।	★	1.0.2
3	ଚାରୋଟି factors: land, labour, capital, entrepreneurial ability।	★	1.1.1
4	**Land (7): free gift (ପ୍ରକୃତିର ଦାନ) · fixed supply · permanent/indestructible (Ricardo) · passive · immobile · multiple uses · heterogeneous। Perishable, active ବା homogeneous ନୁହେଁ ।**	★★★	1.1.2, 1.1.4
5	Land ର supply: ସମଗ୍ର economy ପାଇଁ perfectly inelastic; ଗୋଟିଏ firm ପାଇଁ relatively elastic।	★	1.1.3
6	Labour: perishable · active · ଶ୍ରମିକଠାରୁ ଅଲଗା କରାଯାଇ ନ ପାରେ (inseparable) · heterogeneous · ସମସ୍ତ labour productive ନୁହେଁ · ଦୁର୍ବଳ bargaining power · mobile · supply ର ଶୀଘ୍ର ସମାୟୋଜନ ନାହିଁ ।	★★	1.1.5
7	Backward-bending labour supply: ଏକ ଇଚ୍ଛିତ ଆୟ ପରେ ଅଧିକ ଅର୍ଥ ଅପେକ୍ଷା leisure (ଅବକାଶ) କୁ ପସନ୍ଦ।	★	1.1.6
8	Capital = wealth ର ସେହି ଅଂଶ ଯାହା ଆହୁରି wealth ଉତ୍ପାଦନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ; produced means of production; stock concept।	★	1.1.7
9	**Fixed = ସେବାର ଏକ ଶୃଙ୍ଖଳା (series of services); Circulating = ଥରେ ମାତ୍ର ବ୍ୟବହାର (ବିହନ, ଇନ୍ଧନ, raw materials); Intangible = goodwill, patents, copyrights; Social = ରାସ୍ତା, ପୋଲ।**	★★★	1.1.8
10	Entrepreneur: initiating ଓ resource co-ordination (ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ) · risk/uncertainty bearing · innovations — ଦୈନନ୍ଦିନ ତଦାରଖ (day-to-day supervision) ନୁହେଁ।	★★	1.1.9
11	Profit = ଚୁକ୍ତିଭିତ୍ତିକ ଦେୟ (contractual payments) ପରେ entrepreneur ର ଅନିଶ୍ଚିତ ଅବଶିଷ୍ଟ (residual) ପୁରସ୍କାର।	★	1.1.10
12	Risk bearing = ସବୁଠୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ (ଏହାକୁ ଅନ୍ୟକୁ ନ୍ୟସ୍ତ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ); Knight: profit ହେଉଛି uncertainty ର ପୁରସ୍କାର।	★	1.1.11
13	Schumpeter: innovation = entrepreneur ର ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ; 'innovative entrepreneurship'।	★★	1.1.12
14	ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (Objectives): Organic (cost ଆଦାୟ କରି survive କରିବା → growth) · Economic · Social · Human · National।	★	1.1.13
15	Accounting profit = TR − explicit costs; economic profit ରେ implicit costs ମଧ୍ୟ ବାଦ ଦିଆଯାଏ → ସାଧାରଣତଃ କମ୍।	★	1.1.14

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
16	Human: କାମର ବିଷୟବସ୍ତୁ (job contents) ଆକର୍ଷଣୀୟ ଓ ଆହ୍ୱାନପୂର୍ଣ୍ଣ; National: ଦକ୍ଷତା ଗଠନ (skill formation) ପାଇଁ apprentices ଙ୍କୁ ତାଲିମ।	★	1.1.15
17	4 P's (ଚାରୋଟି P): Product, Promotion, Price, Place।	★	1.1.16
18	ଏହି ଏକକ ବାହାରେ: MR = MC (ଅଧ୍ୟାୟ 4); economies of scale internal ଓ external (ଏକକ 2); MPC = 1 − 1/k।	★★	1.1.18, 1.1.19, 1.1.23
19	**Production function = inputs → output ର ବୈଷୟିକ ସମ୍ପର୍କ (technical relationship); Samuelson: ଦତ୍ତ technology ରେ ଦତ୍ତ inputs ରୁ ସର୍ବାଧିକ output; କିମ୍ବା ଦତ୍ତ output ପାଇଁ ସର୍ବନିମ୍ନ inputs।**	★★★	1.2.1
20	Short run: ଅତି କମରେ ଗୋଟିଏ input fixed; long run: ସମସ୍ତ inputs variable।	★	1.2.2
21	Cobb-Douglas: Q = K·L^a·C^(1−a); US manufacturing ଉପରେ ଆଧାରିତ; inputs labour ଓ capital; labour ≈ 3/4, capital ≈ 1/4।	★★	1.2.3
22	Law of variable proportions = law of diminishing returns = returns to a variable input; କେବଳ short run।	★★	1.2.4
23	**MPn = TPn − TPn−1 (TP ର slope); AP = TP ÷ units; TP = ΣMP = AP × units — ପ୍ରଥମେ schedule ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତୁ।**	★★★	1.2.5, 1.2.6
24	AP ବଢ଼ୁଛି → MP > AP; AP ସର୍ବାଧିକ → MP = AP; AP କମୁଛି → MP < AP।	★★	1.2.7, 1.1.17
25	LVP ର ଅନୁମାନ (assumptions): technology ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ · କୌଣସି input fixed · fixed proportions ନୁହେଁ · କେବଳ ଭୌତିକ (physical) ପରିମାଣରେ।	★	1.2.8
26	**Point of inflexion → MP ସର୍ବାଧିକ; TP ଚେପ୍ଟା ହେବା (flattening) → diminishing marginal returns ଆରମ୍ଭ।**	★★★	1.2.9
27	**ପର୍ଯ୍ୟାୟ (Stages): increasing · diminishing · negative returns; TP ର ହ୍ରାସ ଓ MP < 0 କେବଳ Stage 3 ରେ; Stage 2 TP ସର୍ବାଧିକ ବିନ୍ଦୁରେ ଶେଷ ହୁଏ (MP = 0)।**	★★★	1.2.10
28	Increasing returns: fixed factor ର ପୂର୍ଣ୍ଣତର ବ୍ୟବହାର ଓ indivisibility, variable factor ର ଦକ୍ଷତା (efficiency); diminishing: fixed factor ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ।	★	1.2.11
29	Rational producer: କେବଳ Stage 2; Stages 1 ଓ 3 = 'economic absurdity'।	★★	1.2.12
30	Laws of production ≠ least-cost combination (ତାହା production optimisation)।	★	1.2.13
31	Returns to scale: ସମସ୍ତ inputs ସମାନ ଅନୁପାତରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ; କେବଳ long run।	★★	1.2.14
32	**CRS = linear homogeneous production function; IRS > ଆନୁପାତିକ; DRS < ଆନୁପାତିକ; କ୍ରମ IRS → ଦୀର୍ଘ CRS → DRS।**	★★★	1.2.15
33	Cobb-Douglas: a + b > 1 IRS, = 1 CRS, < 1 DRS; ମୂଳ ରୂପରେ CRS ଧରାଯାଇଥିଲା।	★★	1.2.16
34	Secular period = ଅତି ଦୀର୍ଘ ଅବଧି (very long period) (ଅଧ୍ୟାୟ 4)।	★	1.2.19
35	Isoquant = equal-product / iso-product curve: ସମାନ output ଦେଉଥିବା ସଂଯୋଗଗୁଡ଼ିକ (combinations)।	★★	1.3.1

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
36	Isoquants: ଋଣାତ୍ମକ ଢାଲ (negatively sloped), ମୂଳବିନ୍ଦୁ ପ୍ରତି ଉତ୍ତଳ (convex to origin) (diminishing MRTS), ପରସ୍ପରକୁ କାଟନ୍ତି ନାହିଁ (non-intersecting)।	★★	1.3.2
37	Iso-cost = budget line: ଦତ୍ତ ବ୍ୟୟ (outlay) ରେ କିଣାଯାଇପାରୁଥିବା ସଂଯୋଗ; ଦତ୍ତ factor prices ରେ ଏକ ସରଳରେଖା।	★★	1.3.3
38	Least-cost combination: isoquant iso-cost କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ (tangent); MRTS_LK = MP_L/MP_K = P_L/P_K।	★	1.3.4, 1.3.5

ଏକକ 2 — Cost ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (Theory of Cost)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Accounting cost = explicit = ନଗଦ ଦେୟ (wages, materials, fuel, rent, ଋଣ ଉପରେ ସୁଧ); books ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ।	★★	2.0.1
2	Economic cost = explicit (ସ୍ପଷ୍ଟ) + implicit (ଅନ୍ତର୍ନିହିତ); accounting cost < economic cost।	★★	2.0.2
3	**Implicit = ନିଜ capital ର normal return + entrepreneur ର ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ଦରମା (foregone salary); ନିଜ input → explicit cost ଶୂନ୍ୟ; ₹ capital × normal rate।**	★★★	2.0.3, 2.0.4
4	Normal profit implicit cost ର ଅଂଶ; TR = explicit + implicit → economic profit ଶୂନ୍ୟ; supernormal କେବଳ ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ହେଲେ।	★★	2.0.5, 2.0.6
5	Accounting profit (ହିସାବ ଲାଭ) = TR − explicit; economic profit (ଆର୍ଥିକ ଲାଭ) = TR − explicit − implicit; implicit = business profit − economic profit।	★★	2.0.7
6	**Outlay cost = ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟୟ, books ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ; opportunity cost = ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସର୍ବୋତ୍ତମ ବିକଳ୍ প, ଲିପିବଦ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ, ଦୀର୍ଘକାଳୀନ ଗଣନାରେ ଉପଯୋଗୀ।**	★★★	2.0.8, 2.0.9, 2.1.4
7	Incremental = ଏକ ନିଷ୍ପତ୍ତିର ଅତିରିକ୍ତ cost (ନୂଆ product line, ନୂଆ machinery, ନୂଆ clients)।	★	2.0.10
8	**Sunk = ଥରେ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ବ୍ୟୟ, ଆଦାୟଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ (advertising, R&D, specialised equipment, railway lines); ପ୍ରବେଶରେ ବାଧା (barrier to entry); ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ।**	★★★	2.0.11, 2.0.12, 2.0.13
9	Fixed costs ବନ୍ଦ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ; shut down costs କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଥଗିତ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଜାରି ରହେ; casual wages ଓ raw materials variable।	★★	2.0.14, 2.0.15
10	Cost function = cost ଓ ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଧାରକ (factor prices, output, technology, capacity use, efficiency, ସମୟ) ମଧ୍ୟରେ ଫଳନାତ୍ମକ ସମ୍ପର୍କ (functional relation) — output price ନୁହେଁ; ଏହା ହିଁ cost curves ର ଆକାର ସ୍ଥିର କରେ।	★★	2.1.1, 2.1.2
11	Short run: କେବଳ variable factors ବଦଳେ; long run: ସମସ୍ତ factors, ତେଣୁ ସମସ୍ତ costs, variable।	★	2.2.1
12	Fixed · variable · semi-variable (ବିଦ୍ୟୁତ୍); stair-step = ଏକ ସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ fixed, ତା'ପରେ ହଠାତ୍ ବୃଦ୍ଧି (foreman)।	★★	2.2.2, 2.2.3, 2.0.16

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
13	**TC = TFC + TVC; TC − TVC = TFC (ଭୂଲମ୍ବ ବ୍ୟବଧାନ / vertical gap); TFC = cost function ର ସ୍ଥିର ପଦ (constant term)।**	★★★	2.2.5, 2.1.3
14	TFC Y-axis ରୁ ଭୂସମାନ୍ତର (horizontal); TVC ମୂଳବିନ୍ଦୁ (origin) ରୁ, inverse-S — diminishing returns ଆରମ୍ଭ ହେବା ମାତ୍ରେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହାରରେ ବଢ଼େ।	★★	2.2.4, 2.2.6
15	**AFC = TFC ÷ Q: ନିରନ୍ତର କମେ, X-axis କୁ କେବେ ଛୁଏଁ ନାହିଁ, କେବେ U-shaped ନୁହେଁ।**	★★★	2.2.7
16	**AFC ପ୍ରଶ୍ନ: TFC = Q = 0 ରେ TC (କିମ୍ବା AFC × Q), ତା'ପରେ ନୂଆ Q ଦ୍ୱାରା ÷।**	★★★	2.2.8, 2.1.6
17	**AVC = TVC ÷ Q = ATC − AFC; ପ୍ରଥମେ କମେ (increasing returns), ତା'ପରେ ବଢ଼େ (diminishing returns)।**	★★★	2.2.9, 2.2.10
18	**ATC = AFC + AVC = TC ÷ Q; U-shaped; AFC ସଙ୍କୁଚିତ ହେବା ସହ ATC ଓ AVC ପରସ୍ପର ନିକଟତର ହୁଅନ୍ତି।**	★★★	2.2.11, 2.2.12
19	**MCn = TCn − TCn−1 = ΔTVC; steps ରେ, ΔTC ÷ ΔQ; fixed cost ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ନୁହେଁ।**	★★★	2.2.13, 2.2.14
20	MC U-shaped (law of variable proportions ଯୋଗୁଁ); ଯେଉଁଠି MC ବଢ଼ିବା ଆରମ୍ଭ କରେ ସେଠାରେ diminishing returns ଆରମ୍ଭ ହୁଏ।	★★	2.2.15, 2.2.16
21	**AC କମୁଛି → MC < AC; AC ବଢ଼ୁଛି → MC > AC; AC ସର୍ବନିମ୍ନ → MC = AC (MC, AC ଓ AVC କୁ ସେମାନଙ୍କ ସର୍ବନିମ୍ନ ବିନ୍ଦୁରେ କାଟେ)।**	★★★	2.2.17, 2.2.18
22	**SACs = plant curves; LAC = envelope (ପ୍ରତ୍ୟେକ SAC କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ, ସେମାନଙ୍କ ସର୍ବନିମ୍ନ ବିନ୍ଦୁରେ ନୁହେଁ) = planning curve।**	★★★	2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.4.7
23	LAC ର U-ଆକାର returns to scale ରୁ: economies (internal + external) → କମେ; diseconomies → ବଢ଼େ।	★★	2.3.4, 2.4.5
24	Internal economies: firm ଭିତରେ, କେବଳ ତାହାରି ପାଇଁ — ପ୍ରଥମେ economies, ତା'ପରେ diseconomies।	★	2.4.1, 2.4.2
25	**Internal ପ୍ରକାର: technical · managerial · commercial (bulk buying, by-products) · financial · risk-bearing।**	★★★	2.4.3, 2.2.19
26	**External (industry ବିସ୍ତାର): ଶସ୍ତା materials · technology · skilled labour · ancillary industries · transport ଓ marketing · information।**	★★★	2.4.4
27	External diseconomy: ବଢ଼ୁଥିବା input demand → ଅଧିକ factor prices (ଏବଂ ବିପରୀତ କ୍ରମେ)।	★	2.4.6
28	SM ଏକକ ବାହାରେ: economies of scope; shut-down rule P < AVC (ଅଧ୍ୟାୟ 4)।	★★	2.3.5, 2.4.9, 2.0.17

ଅଧ୍ୟାୟ 4

ବିଭିନ୍ନ markets ରେ price ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Price Determination in Different Markets)

376 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 128 one-liners · 102 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: Market ର ଅର୍ଥ ଓ ପ୍ରକାର (Meaning and Types of Markets)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 4, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 4.1 – 4.15

ବିଷୟ 1.0 Market ର ଅର୍ଥ (Meaning of Market)

34 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 30 · RTP 1 · MTP 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.0.1	Price ର ଅର୍ଥ money-value — ଟଙ୍କାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଏକ ବସ୍ତୁର purchasing power (କ୍ରୟ ଶକ୍ତି); goods ର prices ସେଗୁଡ଼ିକର exchange value (value in exchange) ପ୍ରକାଶ କରେ, ଯାହାର ଅର୍ଥ Ricardo ଙ୍କ ଅନୁସାରେ command over commodities in general, ବା power in exchange over purchasable commodities in generall Economics ରେ ଆମେ କେବଳ exchange value ସହ ସମ୍ପର୍କିତ, value in use ବା sentimental value ସହ ନୁହେଁ।	Q33 (+ 2.0 Q3)	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	1.0, pp. 4.2 – 4.3; 2.0, p. 4.16
1.0.2	Market ହେଉଛି trade କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିବା buyers ଓ sellers ଙ୍କ ଏକ ସମଷ୍ଟି — ଏକ good ବା service ର ସେହି ସମସ୍ତ buyers ଓ sellers ଯେଉଁମାନେ price କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି; ଏହା buyer ଓ seller ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ, ଏବଂ ଏହା ଆନୁଷ୍ଠାନିକ (formal) ହେବା ବା କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ବସିବା ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ (ଯଥା online)।	Q13	PYQ 2022-Jun	1.0, p. 4.3
1.0.3	Market ର ପାଞ୍ଚଟି ଉପାଦାନ (elements): (i) buyers ଓ sellers; (ii) ଏକ product ବା service; (iii) price ପାଇଁ ଦରଦାମ (bargaining); (iv) market conditions ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ; (v) ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଏକ product ବା service ପାଇଁ ଗୋଟିଏ price। Volume of business, advertisement ଓ awareness, 'no bargaining', 'multiple prices' ଓ 'firm' ଉପାଦାନ **ନୁହେଁ** ।	Q3, Q9, Q10, Q17, Q27 (+ 1.1 Q2)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-May	1.0, pp. 4.3 – 4.4
1.0.4	Markets କୁ ସାଧାରଣତଃ product markets (households firms ଠାରୁ goods ଓ services କିଣନ୍ତି) ଓ factor markets (firms ସେମାନଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକ resources କିଣନ୍ତି — land, labour, capital ଓ entrepreneurship) ରେ ବର୍ଗୀକୃତ କରାଯାଏ; factor markets ର prices ହେଉଛି factor prices।	Q26	PYQ 2026-Jan	1.0.0, p. 4.4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.0.5	Markets ର ବର୍ଗୀକରଣର ଆଧାର: (a) ଭୌଗୋଳିକ ଅଞ୍ଚଳ (geographical area); (b) ସମୟ (time); (c) କାରବାରର ପ୍ରକୃତି (nature of transaction); (d) ନିୟନ୍ତ୍ରଣ (regulation); (e) volume of business; (f) competition ର ପ୍ରକାର।	Q23, Q34	PYQ 2026-Sep; RTP 2024-Sep	1.0.0, p. 4.4
1.0.6	Geographical area ଆଧାରରେ: local markets (ଶୀଘ୍ର ନଷ୍ଟ ହେଉଥିବା (highly perishable) ଓ ବହୁଳ ଆକାରର (bulky) goods; hair dressers, retailers); regional markets (ଏକ ବ୍ୟାପକ ଅଞ୍ଚଳ, ଯେପରି ପାଖାପାଖି କିଛି ସହର, ରାଜ୍ୟର କିଛି ଅଂଶ ବା କିଛି ରାଜ୍ୟର ସମୂହ); national markets (demand ଦେଶର ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ — ସରକାରଙ୍କ trade policy ଏକ commodity ର କାରବାରକୁ ଦେଶ ଭିତରେ ସୀମିତ କରିପାରେ, ଯଥା Hindi ପୁସ୍ତକ); international markets (ଉଚ୍ଚ ମୂଲ୍ୟ ଓ କମ୍ ଆକାରର goods, ଯେପରି ସୁନା ଓ ରୁପା)।	Q21, Q31, Q34	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep (×2); MTP 2024-Aug	1.0.0, pp. 4.4 – 4.5
1.0.7	Markets ରେ 'time' ଉପାଦାନର ଧାରଣା Alfred Marshall ଦେଇଥିଲେ।	Q16, Q29, Q30	PYQ 2022-Dec; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.0, p. 4.5
1.0.8	Time ଆଧାରରେ: very short period ବା market period — supply ସ୍ଥିର (fixed), ତେଣୁ price demand ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ (ଶୀଘ୍ର ନଷ୍ଟ ହେଉଥିବା ଜିନିଷ: ପରିବା, ଫୁଲ, ମାଛ, ଅଣ୍ଡା, ଫଳ, କ୍ଷୀର); short period — ଅଧିକ variable factors ନିୟୋଜିତ କରି supply ବଢ଼ାଯାଏ; long period — ସମସ୍ତ factors variable, long-run equilibrium price ହେଉଛି 'normal price'; very long ବା secular period — population, capital supply, raw materials ରେ secular movements। (ICAI ର keyed answer short-run price ପାଇଁ 'market price'; SM ରେ market price market period ର ଅଟେ।)	Q2, Q8, Q14, Q20	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2022-Jun, 2024-Jun; MTP 2025-Apr S1	1.0.0, p. 4.5
1.0.9	Nature of transaction ଆଧାରରେ: spot ବା cash market — goods ତୁରନ୍ତ ବା ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଦେୟ ଟଙ୍କା ବଦଳରେ ବିନିମୟ ହୁଏ (mandi ରେ ଚଳିତ prices ରେ ତୁରନ୍ତ ନଗଦ ପାଇଁ ଶସ୍ୟ ବିକ୍ରି); forward ବା future market — ଭବିଷ୍ୟତର କୌଣସି ତାରିଖରେ ଟଙ୍କା ଦେବା ଓ goods ଯୋଗାଇବାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ସହ contracts (ଏକ bank ଠାରୁ ଭବିଷ୍ୟତ rate ରେ foreign currency contract କ୍ରୟ)।	Q1, Q5, Q6, Q7, Q12, Q18, Q19 (+ 1.1 Q5)	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2019-Nov, 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2	1.0.0, pp. 4.5 – 4.6
1.0.10	Regulation ଆଧାରରେ: regulated market — ଅନୁଚିତ ଆଚରଣ (unfair practices) ବନ୍ଦ କରିବାକୁ transactions ଆଇନଗତ ଭାବେ (statutorily) ନିୟନ୍ତ୍ରିତ (ଯଥା stock exchange); unregulated market — transactions ଉପରେ କୌଣସି ସର୍ତ୍ତ (stipulations) ନଥିବାରୁ ଏହାକୁ free market ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ (ଯଥା ସାପ୍ତାହିକ Haat Bazaar)।	Q4, Q32	PYQ 2019-Nov, 2026-Sep	1.0.0, p. 4.6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.0.11	Volume of business ଆଧାରରେ: wholesale market — commodities ବହୁ ପରିମାଣରେ (in bulk) କିଣାବିକା ହୁଏ, traders ମଧ୍ୟରେ transactions (B2B); retail market — commodities ଅଳ୍প ପରିମାଣରେ ultimate consumers ଙ୍କୁ ବିକ୍ରି ହୁଏ (B2C)।	Q11, Q15, Q28	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2026-May	1.0.0, p. 4.6
1.0.12	*ବିଷୟ 1.2 ଦେଖନ୍ତୁ: AR = price, ତେଣୁ average revenue curve ହିଁ firm ର demand curve ମଧ୍ୟ।*	Q24	PYQ 2025-Jan	1.2, p. 4.8
1.0.13	*ବିଷୟ 1.2 ଦେଖନ୍ତୁ: ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁରେ TR = P × Q ଗଣନା କରନ୍ତୁ, ତା' ପରେ MRn = TRn − TRn−1 (₹30 × 19 = 570 → ₹28 × 20 = 560, ତେଣୁ MR = −₹10; MR negative ହୋଇପାରେ)।*	Q25	PYQ 2025-May	1.2, p. 4.9
1.0.14	ଏହି ଏକକ ବାହାରେ: market economy ରେ resources ବଜାରରେ consumer demand ଓ supply ଦ୍ୱାରା ବଣ୍ଟନ (allocate) ହୁଏ — price mechanism (SM ଅଧ୍ୟାୟ 1, ଏକକ 2)।	Q22	MTP 2024-Aug	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); SM ଅଧ୍ୟାୟ 1, 2.1.0, p. 1.20 ଦେଖନ୍ତୁ

ବିଷୟ 1.1 Market structures ର ପ୍ରକାର (Types of Market Structures)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP 1 · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.1	Industry (market) demand ର ପ୍ରତିଶତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ଏକ firm ର demand ହେଉଛି ତାହାର market share; market demand firms ମଧ୍ୟରେ କିପରି ବଣ୍ଟିତ ହୁଏ, ତାହା market behaviour କୁ ରୂପ ଦିଏ।	Q1	PYQ 2022-Jun	1.1, pp. 4.6 – 4.7 (ଶବ୍ଦଟି ବ୍ୟବହୃତ, ସଂଜ୍ଞାୟିତ ନୁହେଁ)
1.1.2	ଚାରୋଟି ମୌଳିକ market forms: perfect competition (ଅନେକ sellers, ସମାନ (identical) products); monopolistic competition (ଅନେକ sellers, differentiated products — shampoo); oligopoly (କିଛି sellers, ପ୍ରତିଯୋଗୀ products — telecom); monopoly (ଏକମାତ୍ର seller — Indian Railways)। ଏକ firm ର price elasticity of demand: perfect competition ରେ infinite, monopolistic competition ରେ ବଡ଼ (large), oligopoly ଓ monopoly ରେ ଛୋଟ (small)।	Q7	MTP 2025-Aug S2	1.1, p. 4.7 (Table 1)
1.1.3	Market ର ପ୍ରକାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରୁଥିବା factors: commodity ର ପ୍ରକୃତି, production ର ଆକାର ଓ demand ର ବିସ୍ତାର।	Q6	PYQ 2026-May	Summary, p. 4.14
1.1.4	Negatively sloped market demand curve ପ୍ରତ୍ୟେକ market structure ରେ ମିଳେ, ତେଣୁ ଏଥିରୁ structure ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ; ଯାହା ଭିନ୍ନ ହୁଏ ତାହା ହେଉଛି individual firm ର demand (AR) curve — perfect competition ରେ perfectly elastic, imperfect competition ର ସମସ୍ତ forms ରେ downward sloping।	Q3, Q4	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP/MTP); ତୁଳନୀୟ 1.2, p. 4.11
1.1.5	*ବିଷୟ 1.0 ଦେଖନ୍ତୁ: market ର ପାଞ୍ଚଟି ଉପାଦାନ — 'firm' ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ।*	Q2	PYQ 2023-Jun	1.0, pp. 4.3 – 4.4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.6	*ବିଷୟ 1.0 ଦେଖନ୍ତୁ: ଏକ bank ଠାରୁ ଭବିଷ୍ୟତ rate ରେ foreign currency contract କ୍ରୟ ଏକ forward (future) market transaction।*	Q5	PYQ 2026-Jan	1.0.0, p. 4.6

ବିଷୟ 1.2 Total Revenue, Average Revenue ଓ Marginal Revenue ର ଧାରଣା (Concepts of Total Revenue, Average Revenue and Marginal Revenue)

60 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 54 · RTP – · MTP 14

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	Total revenue ହେଉଛି ଏକ commodity ର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ units ବିକ୍ରି କରି firm ପାଉଥିବା ଅର୍ଥର ପରିମାଣ: TR = P × Q (130 units × ₹50 = ₹6,500)। ଏକ competitive firm (perfectly elastic demand) ପାଇଁ TR curve origin ରୁ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିବା ଏକ positively sloped ସରଳରେଖା (straight line)।	Q13, Q17, Q27	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2022-Jun	1.2, p. 4.8
1.2.2	Average revenue ହେଉଛି output ର ପ୍ରତି unit ପିଛା ଅର୍ଜିତ revenue: AR = TR/Q = P (₹6,050 ÷ 121 = ₹50)। AR ହିଁ price ହୋଇଥିବାରୁ average revenue curve firm ର demand curve ମଧ୍ୟ।	Q12, Q15, Q23, Q25, Q31 (+ 1.0 Q24)	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun, 2023-Jun, 2025-Jan	1.2, pp. 4.8 – 4.9
1.2.3	Marginal revenue ହେଉଛି ଏକ ଅତିରିକ୍ତ unit ବିକ୍ରିରୁ total revenue ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ: MR = ΔTR/ΔQ; ଏକ-unit ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ MRn = TRn − TRn−1। ଦୁଇଟି output ରେ TR ଦିଆଯାଇଥିଲେ TR ର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ units ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ଭାଗ କରନ୍ତୁ (sales 50 → 53 ହେବାରୁ ₹6,000 → ₹6,204: MR = 204/3 = ₹68); କ୍ରମିକ units ପାଇଁ କେବଳ ବିୟୋଗ କରନ୍ତୁ (TR5 − TR4 = 400 − 360 = ₹40)।	Q10, Q11, Q14, Q21, Q32, Q39, Q48, Q49, Q51	PYQ 2020-Nov (×3), 2021-Jul, 2023-Jun, 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-May; MTP 2024-Aug	1.2, p. 4.9
1.2.4	Price ଓ quantity ଦିଆଯାଇଥିଲେ, ପ୍ରଥମେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିନ୍ଦୁରେ TR = P × Q ଗଣନା କରନ୍ତୁ, ତା'ପରେ MR = ΔTR/ΔQ: ₹20 × 10 = 200 → ₹19 × 11 = 209 ରୁ MR = ₹9; ₹100 × 900 → ₹90 × 1,000 (ଉଭୟ ₹90,000) ରୁ MR = 0; MR negative ହୋଇପାରେ (570 → 560 ରୁ −₹10)।	Q6, Q8, Q9, Q22, Q26, Q44 (+ 1.0 Q25)	PYQ 2019-May, 2019-Nov (×2), 2021-Dec, 2022-Jun, 2025-Jan, 2025-May	1.2, pp. 4.9 – 4.10 (Table 2)
1.2.5	ଯେକୌଣସି output ସ୍ତରରେ TR ହେଉଛି ସେହି ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ marginal revenues ର ସମଷ୍ଟି: TR = ΣMR (MR ₹10 + ₹5 + ₹3 = TR ₹18)।	Q41, Q58	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	1.2, p. 4.10
1.2.6	ହ୍ରାସମାନ (falling) AR (price) schedule ପାଇଁ MR ସର୍ବଦା price ଠାରୁ କମ୍: MR curve AR curve ର ତଳେ ରହେ ଓ ଅଧିକ ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ହ୍ରାସ ପାଏ, ଏବଂ zero ହେବା ପରେ MR negative ହୋଇଯାଏ ଯେତେବେଳେ AR (price) positive ରହେ — ତେଣୁ monopoly ବା imperfect competition ରେ AR zero ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ MR zero ବା negative ହୋଇପାରେ।	Q34	PYQ 2023-Dec	1.2, p. 4.10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.7	MR positive ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ TR ବଢ଼େ: diminishing marginal revenue ଯୋଗୁଁ ପ୍ରଥମେ ଏହା ହ୍ରାସମାନ ହାରରେ ବଢ଼େ, MR zero ହେଲେ ସର୍ବାଧିକ ହୁଏ (TR ର slope = 0), ଏବଂ MR negative ହେଲେ ହ୍ରାସ ପାଏ।	Q5, Q7, Q16, Q19, Q29, Q33, Q37	PYQ 2019-May, 2019-Nov (×2), 2021-Jan (×2), 2022-Dec, 2023-Dec, 2024-Jun	1.2, pp. 4.10 – 4.11
1.2.8	Perfect competition ରେ firm ଏକ price taker: ଏହାର AR (demand) curve perfectly elastic, price ସ୍ଥିର, ତେଣୁ MR = AR ଏବଂ AR ଓ MR curves ଗୋଟିଏ horizontal line ଭାବେ ମିଶିଯାଆନ୍ତି (coincide)।	Q55	MTP 2025-Aug S2	1.2, p. 4.11
1.2.9	MR, AR ଓ price elasticity of demand ପରସ୍ପର ସହ ଅନନ୍ୟ ଭାବେ (uniquely) ସମ୍ପର୍କିତ: MR = AR × (e − 1)/e, ଯେଉଁଠି e = price elasticity of demand।	Q2, Q42, Q59	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-May S2	1.2.0, pp. 4.11 – 4.12
1.2.10	Numericals: MR = AR × (e − 1)/e ରେ e କୁ positive ସଂଖ୍ୟା ଭାବେ ବସାନ୍ତୁ — AR 5, e 2 → MR = 2.5; AR 45, e 3 → MR = 30; AR 21 ସହ e = 3 ଓ 7 → MR = 14 ଓ 18।	Q18, Q38, Q45	PYQ 2021-Jan, 2024-Jun, 2025-May; MTP 2025-Apr S1	1.2.0, p. 4.12
1.2.11	e = 1 ହେଲେ MR = 0; e > 1 ହେଲେ MR positive; e < 1 ହେଲେ MR negative। ଏକ straight-line demand curve ରେ MR mid-point (e = 1) ରେ zero, ଉପର ଅଂଶରେ positive ଓ ତଳ ଅଂଶରେ negative।	Q4, Q20, Q50, Q52	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.2.0, p. 4.12
1.2.12	ଯେଉଁଠି price elasticity of demand ଏକ (one) ସହ ସମାନ, ସେଠାରେ total revenue ସର୍ବାଧିକ, କାରଣ ସେଠାରେ MR = 0।	Q43, Q54, Q60	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.0, p. 4.12
1.2.13	Behavioural Principle 1: ଯଦି firm ର total variable costs ପୂରଣ ନହୁଏ, ତେବେ ଆଦୌ production କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ — price (AR) AVC ଠାରୁ କମ୍ ହେଲେ ଏକ competitive firm ବନ୍ଦ (shut down) ହୁଏ। ସର୍ବନିମ୍ନ AVC ହେଉଛି shut-down price; shut-down point ରେ P = AVC, TR = TVC ଏବଂ firm ର loss ଏହାର fixed cost (TFC) ସହ ସମାନ। Shut down ଅସ୍ଥାୟୀ।	Q1, Q3, Q40	PYQ 2018-May, 2019-May; MTP 2024-Aug, 2025-May S2	1.2.1, p. 4.13
1.2.14	Behavioural Principle 2: marginal revenue marginal cost ସହ ସମାନ ହେଉଥିବା ସ୍ତର (MR = MC, first-order condition) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ output ବଢ଼ାଇ firm ସର୍ବାଧିକ profits ଅର୍ଜନ କରେ; MR MC ଠାରୁ ଅଧିକ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ production ଜାରି ରଖିବା ଲାଭଜନକ। MR curve ତଳକୁ ଢାଲୁ (slopes downwards) ଓ MC curve ଉପରକୁ ଢାଲୁ; profit-maximising output ରେ ଦୁହେଁ ପରସ୍ପରକୁ ଛେଦ କରନ୍ତି।	Q3, Q24, Q28, Q35, Q36, Q46, Q47	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2019-May, 2021-Dec, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Dec (×2), 2025-May; MTP 2025-May S2	1.2.1, pp. 4.13 – 4.14
1.2.15	Profit (TR − TC) ସେଠାରେ ସର୍ବାଧିକ ଯେଉଁଠି TR TC ଠାରୁ ସବୁଠୁ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ବେଶି — ଯେଉଁ output ରେ TR ଓ TC ର slopes ସମାନ (MR = MC)।	Q30	PYQ 2022-Dec	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); 1.2.1, p. 4.14 ରୁ ଅନୁସୃତ
1.2.16	ଯଦି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରୁ ମିଳୁଥିବା marginal benefits marginal costs ଠାରୁ ଅଧିକ ନହୁଏ, ତେବେ ଜଣେ rational ବ୍ୟକ୍ତି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ।	Q57	MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.17	ଏକକ 3 ର ବିଷୟ: monopolistic competition ରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ firm ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବେ MR = MC ରେ profit ସର୍ବାଧିକ କରେ (price leadership, cartels ଓ kink point oligopoly ର ପରିସ୍ଥିତି)।	Q53	MTP 2025-Aug S1	SM ଏକକ 1 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); SM ଅଧ୍ୟାୟ 4, ଏକକ 3
1.2.18	ଅଧ୍ୟାୟ 3 ର ବିଷୟ: explicit cost ହେଉଛି entrepreneur ଦ୍ୱାରା factor services ର ଯୋଗାଣକାରୀଙ୍କୁ କରାଯାଉଥିବା ପ୍ରକୃତ ଦେୟ (actual payment)।	Q56	MTP 2025-Dec S1	SM ଅଧ୍ୟାୟ 4 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); SM ଅଧ୍ୟାୟ 3

ଏକକ 2: Determination of Prices

SM ଅଧ୍ୟାୟ 4, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 4.16 – 4.26

ବିଷୟ 2.0 ପରିଚୟ (Introduction)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP 1 · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.0.1	Goods ର prices ସେଗୁଡ଼ିକର exchange value ପ୍ରକାଶ କରେ; prices factors of production ର services ର ମୂଲ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରେ — land, labour, capital ଓ organisation ପାଇଁ rent, wages, interest ଓ profit।	Q1, Q2 (+ 1.0 Q33)	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun, 2026-Sep	2.0, p. 4.16
2.0.2	*ବିଷୟ 1.0 ଦେଖନ୍ତୁ: Ricardo ଙ୍କ ଅନୁସାରେ exchange value ର ଅର୍ଥ command over commodities in general, ବା power in exchange over purchasable commodities in general।*	Q3	PYQ 2024-Sep	1.0, pp. 4.2 – 4.3
2.0.3	ସାଧାରଣତଃ demand ଓ supply price ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ Government ବେଳେବେଳେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ଆଂଶିକ ଭାବେ prices ସ୍ଥିର କରନ୍ତି — ଯଥା ଗହମ, ଚାଉଳ ଓ ଆଖୁର procurement prices (କୃଷକଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚିତ କରାଯାଇଥିବା minimum support price)। Price floor ହେଉଛି equilibrium price ଠାରୁ ଉପରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥିବା ଏକ minimum price।	Q5, Q6	RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-Aug S2	2.0, pp. 4.16 – 4.17 ('support price' ଓ 'price floor' SM ରେ ସଂଜ୍ଞାୟିତ ନୁହେଁ)
2.0.4	ଅଧ୍ୟାୟ 3 ର ବିଷୟ: economic cost = explicit cost + implicit cost। TR ₹1,20,000, explicit cost ₹95,000, ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ଦରମା (forgone salary) ₹30,000 → accounting cost ₹95,000, accounting profit ₹25,000, economic cost ₹1,25,000, economic loss ₹5,000।	Q4	PYQ 2025-May	SM ଅଧ୍ୟାୟ 4 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); SM ଅଧ୍ୟାୟ 3

ବିଷୟ 2.1 Determination of Prices — ଏକ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟି (Determination of Prices - A General View)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	ଏକ open competitive market ରେ demand ଓ supply equilibrium price ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରନ୍ତି; equilibrium price ବା market clearing price ହେଉଛି ସେହି price ଯେଉଁଠି quantity demanded quantity supplied ସହ ସମାନ, ତେଣୁ କୌଣସି ଅବିକ୍ରିତ stock ବା ଅପୂରିତ demand ରହେ ନାହିଁ।	Q1	PYQ 2021-Jul	2.1, p. 4.17
2.1.2	Market price equilibrium ଠାରୁ ଉପରେ ଥିଲେ excess supply (surplus) ହୁଏ ଏବଂ ପ୍ରତିଯୋଗୀ sellers price କମାନ୍ତି; equilibrium ଠାରୁ ତଳେ ଥିଲେ (equilibrium price market price ଠାରୁ ଅଧିକ) excess demand (shortage) ହୁଏ ଏବଂ buyers price ବଢ଼ାନ୍ତି (bid up) — price mechanism ମାଧ୍ୟମରେ stable equilibrium ସ୍ୱତଃ ପୁନଃସ୍ଥାପିତ ହୁଏ।	Q2	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	2.1, pp. 4.18 – 4.19

ବିଷୟ 2.2 Demand ଓ Supply ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Changes in Demand and Supply)

22 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 22 · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	Commodity ର ନିଜ price ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ factors (income, tastes, population, technology, factors ର prices) curves କୁ shift କରନ୍ତି; ଚାରୋଟି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି demand ରେ increase (ଡାହାଣକୁ shift) ବା decrease (ବାମକୁ shift), ଏବଂ supply ରେ increase (ଡାହାଣକୁ shift) ବା decrease (ବାମକୁ shift)।	Q8	PYQ 2024-Jun	2.2, p. 4.19
2.2.2	Increase in demand (supply ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ): ପୁରୁଣା price ରେ excess demand equilibrium price ବଢ଼ାଏ, ଏବଂ କିଣାବିକା ହେଉଥିବା quantity ମଧ୍ୟ ବଢ଼େ। ଭବିଷ୍ୟତ prices ରେ ଆଶା କରାଯାଉଥିବା ବୃଦ୍ଧି (ଆସନ୍ତା ବର୍ଷ cars, motorcycles) ବର୍ତ୍ତମାନର demand ବଢ଼ାଏ — demand curve ଡାହାଣକୁ shift ହୁଏ।	Q12, Q20, Q22	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1	2.2 (i), pp. 4.19 – 4.20; Illustration 1, p. 4.25
2.2.3	Decrease in demand (ଯଥା income ରେ ହ୍ରାସ; supply ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ): equilibrium price ଏବଂ quantity demanded ଓ supplied ଉଭୟ ହ୍ରାସ ପାଏ।	Q7, Q16	PYQ 2023-Jun, 2025-Jan	2.2 (ii), p. 4.20
2.2.4	Increase in supply (ଯଥା ଉନ୍ନତ technology; demand ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ): ପୁରୁଣା price ରେ surplus ଯୋଗୁଁ equilibrium price କମେ ଏବଂ quantity demanded ବଢ଼େ।	Q3, Q19	PYQ 2019-Nov, 2025-Sep	2.2 (iii), pp. 4.20 – 4.21
2.2.5	Decrease in supply (ଯଥା obsolete technology, ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ବା ଝଡ଼ରେ ଫସଲ କ୍ଷତି; demand ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ): ପୁରୁଣା price ରେ deficit ଯୋଗୁଁ equilibrium price ବଢ଼େ, ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ବିକ୍ରି ଓ କ୍ରୟ ହେଉଥିବା ପରିମାଣ କମେ।	Q1, Q11, Q13	PYQ 2018-Nov, 2024-Jun, 2024-Sep	2.2 (iv), p. 4.21; Illustration 1, p. 4.25

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.6	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: simultaneous shifts — ଏକା ଦିଗରେ ହେଲେ quantity ନିଶ୍ଚିତ ଓ price ଅନିଶ୍ଚିତ (ସମାନ increases ରେ price ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ); ବିପରୀତ ଦିଗରେ ହେଲେ price ନିଶ୍ଚିତ ଓ quantity ଅନିଶ୍ଚିତ; ବଡ଼ shift ଟି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ।*	Q2, Q4, Q5, Q6, Q9, Q10, Q14, Q15, Q17, Q18, Q21	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2024-Jun (×2), 2024-Sep, 2025-Jan (×3), 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	2.3, pp. 4.21 – 4.25

ବିଷୟ 2.3 Demand ଓ Supply ରେ ଏକକାଳୀନ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Simultaneous Changes in Demand and Supply)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	Demand ଓ supply ଏକା ଦିଗରେ shift ହେଲେ: ଉଭୟ ବଢ଼ିଲେ equilibrium quantity ବଢ଼େ କିନ୍ତୁ equilibrium price ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନିଶ୍ଚିତ; ଉଭୟ କମିଲେ equilibrium quantity କମେ କିନ୍ତୁ price ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନିଶ୍ଚିତ। Demand ରେ ବୃଦ୍ଧି supply ରେ ବୃଦ୍ଧି ସହ ସମାନ ହେଲେ price ସମାନ ରହେ ଓ quantity ବଢ଼େ।	(+ 2.2 Q2, 2.2 Q4, 2.2 Q5, 2.2 Q15, 2.2 Q21)	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2025-Jan (×2), 2025-Sep	2.3, p. 4.22
2.3.2	ବଡ଼ shift ଟି price ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ: demand supply ଠାରୁ ଅଧିକ ବଢ଼ିଲେ price ବଢ଼େ; supply demand ଠାରୁ ଅଧିକ ଅନୁପାତରେ ବଢ଼ିଲେ ନୂଆ equilibrium price ମୂଳ price ଠାରୁ କମ୍ (ବିପରୀତରେ, supply ର ହ୍ରାସ demand ର ହ୍ରାସ ଠାରୁ ଅଧିକ ହେଲେ price ବଢ଼େ)।	(+ 2.2 Q6, 2.2 Q17)	PYQ 2022-Dec, 2025-Jan	2.3, p. 4.22
2.3.3	Demand ଓ supply ବିପରୀତ ଦିଗରେ shift ହେଲେ: demand ବଢ଼ି supply କମିଲେ equilibrium price ବଢ଼େ କିନ୍ତୁ equilibrium quantity ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କିଛି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ; demand କମି supply ବଢ଼ିଲେ equilibrium price କମେ, quantity ଅନିଶ୍ଚିତ ରହେ।	(+ 2.2 Q9, 2.2 Q14, 2.2 Q18)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May; MTP 2025-Apr S1	2.3, p. 4.23
2.3.4	Illustration 1 (D1 ଓ S1 point 1 ରେ ମିଳନ୍ତି, SM figure numbering): demand ବୃଦ୍ଧି + factor price ବୃଦ୍ଧି → D2 ସହ S3 = point 2; demand ବୃଦ୍ଧି + supply ବୃଦ୍ଧି (complement ଶସ୍ତା / ଉନ୍ନତ technology / ଶସ୍ତା factor) → D2 ସହ S2 = point 7; ପ୍ରବଳ ବର୍ଷାରେ ଫସଲ କ୍ଷତି → କେବଳ S3 = point 3; ଆଶା କରାଯାଉଥିବା ଭବିଷ୍ୟତ price ବୃଦ୍ଧି → କେବଳ D2 = point 5।	(+ 2.2 Q10, 2.2 Q11, 2.2 Q12)	PYQ 2024-Jun (×3)	Illustration 1, pp. 4.24 – 4.25
2.3.5	Price ceiling ହେଉଛି ଏକ good ପାଇଁ ନିଆଯାଇପାରୁଥିବା ସର୍ବାଧିକ price; equilibrium price ଠାରୁ ତଳେ ସ୍ଥିର କଲେ ଏହା shortages, ବହୁସଂଖ୍ୟକ consumers ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ supplies ବଣ୍ଟନର ସମସ୍ୟା, ଏବଂ black marketing ସୃଷ୍ଟି କରେ।	Q1, Q2	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); p. 4.17 କେବଳ price ceilings ଓ floors କୁ equilibrium analysis ର ବ୍ୟବହାର ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରେ

ଏକକ 3: ବିଭିନ୍ନ market forms ରେ price ଓ output ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Price-Output Determination under Different Market Forms)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 4, ଏକକ 3, ପୃଷ୍ଠା 4.27 – 4.65

ବିଷୟ 3.0 Perfect Competition

64 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 49 · RTP 4 · MTP 19

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.0.1	Perfect competition ରେ ସମସ୍ତ firms ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ price takers: କୌଣସି firm price କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ବା ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରେ ନାହିଁ; industry ପାଇଁ price total (market) demand ଓ total (market) supply ର market forces ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ — ଯେଉଁଠି ଦୁହେଁ ସମାନ, ତାହା equilibrium price।	Q1, Q5, Q27, Q36, Q40	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	3.0.0 (vi), p. 4.29; 3.0.1, pp. 4.29 – 4.30
3.0.2	Pure competition = (i) ବହୁସଂଖ୍ୟକ buyers ଓ sellers, (ii) homogeneous (identical) products ଯାହା perfect substitutes, ଗୋଟିଏ market price ରେ ବିକ୍ରି, (iii) free entry ଓ exit; ଏହାର ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି monopoly ର କୌଣସି ଉପାଦାନର ଅଭାବ। Perfect competition ଏଥିରେ ଯୋଗ କରେ market conditions ର perfect knowledge, ଅତି କମ୍ transaction costs ଏବଂ ସମସ୍ତ firms ଦ୍ୱାରା price-taking (Summary ରେ perfect mobility of factors, government interference ନଥିବା ଓ collusion ର ଅଭାବ ମଧ୍ୟ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ)।	Q23, Q32, Q46, Q48	PYQ 2022-Dec, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.0.0, pp. 4.28 – 4.29; Summary, p. 4.63
3.0.3	Perfect (pure) competition ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ **ନୁହେଁ**: selling costs ବା advertising ('informative' advertising ମଧ୍ୟ), inelastic demand, resources ର inefficient allocation, ଏବଂ 'absence of transport cost' — SM କେବଳ very low transaction costs ତାଲିକାଭୁକ୍ତ କରେ, ଏବଂ ତାହା ମଧ୍ୟ କେବଳ perfect (pure ନୁହେଁ) competition ର ଏକ ଅତିରିକ୍ତ ସର୍ତ୍ତ ଭାବେ। Perfect competition ରେ selling costs ନଥାଏ, firm ର demand infinitely elastic ଓ resources ର allocation efficient।	Q7, Q17, Q20, Q30, Q38, Q49	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2023-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2, 2025-Dec S1	3.0.0, pp. 4.28 – 4.29; Table 7, pp. 4.55 – 4.56
3.0.4	Perfectly competitive market କୁ ଏକ myth (କଳ୍ପନା) ଭାବେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ — ଏହାର assumptions ବାସ୍ତବ ଦୁନିଆର markets ରେ କେବେ ମିଳେ ନାହିଁ; କୃଷିଜାତ products, financial instruments (stocks, bonds, foreign exchange) ଓ ମୂଲ୍ୟବାନ ଧାତୁ (ସୁନା, ରୁପା, platinum) କେବଳ ଏହାର ନିକଟତର।	Q15, Q22	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun	3.0.0, p. 4.29; 3.0.5, p. 4.39
3.0.5	Price-taking firm ର demand (AR) curve market price ରେ ଏକ horizontal line — X-axis ସହ ସମାନ୍ତର — ତେଣୁ ଏହା perfectly (infinitely) elastic: ଏକ firm ର price elasticity of demand କେବଳ perfect competition ରେ infinite, ଏବଂ perfectly elastic demand curve ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିବା firm ଜଣେ perfect competitor।	Q10, Q12, Q28, Q29, Q31, Q37, Q44, Q63	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2023-Dec (×2), 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2	3.0.1, pp. 4.30 – 4.31; Summary table, p. 4.62

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.0.6	Perfect competition ରେ profit ର ସ୍ତର ଯାହା ହେଉ ପଛେ AR = MR = Price (AR ଓ MR ଏକା curve) — ତେଣୁ supernormal profit ଅର୍ଜନ କରୁଥିବା firm ରେ ମଧ୍ୟ AR = MR; ଏହି ସମାନତା କେବଳ perfect competition ରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ।	Q11, Q26	PYQ 2019-May, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	3.0.1, p. 4.31; Table 7, p. 4.56
3.0.7	କେବଳ individual firm ର demand curve horizontal; perfect competition ରେ market (industry) demand curve DD ଅନ୍ୟ ଯେକୌଣସି market demand curve ପରି ତଳକୁ ଢାଲୁ (Figs. 14 ଓ 16)। ତାଲିକାଭୁକ୍ତ ସମସ୍ତ market forms ର market demand curves negatively sloped।	Q45	MTP 2025-Jan S2	3.0.1, pp. 4.29 – 4.32 (ଚିତ୍ର (Figs.) 14, 16)
3.0.8	Firm ର equilibrium ପାଇଁ ଦୁଇଟି ସର୍ତ୍ତ: (i) MR = MC — profit-maximisation condition; (ii) MC curve MR curve କୁ ତଳୁ କାଟେ, ଅର୍ଥାତ୍ MC ର positive slope ଥାଏ। ଯେଉଁଠି MC MR କୁ ଉପରୁ କାଟେ (point T) ସେଠାରେ equilibrium ନାହିଁ; R, ଯେଉଁଠି ତଳୁ କାଟେ, ତାହା equilibrium।	Q2, Q8, Q16, Q19, Q35, Q42	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-May, 2021-Jul, 2024-Sep, 2025-Jan	3.0.1, pp. 4.31 – 4.32
3.0.9	MR > MC ହେଲେ firm production ବଢ଼ାଇବା ଉଚିତ (ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅତିରିକ୍ତ unit cost ଅପେକ୍ଷା revenue ରେ ଅଧିକ ଯୋଗ କରେ); MR < MC ହେଲେ output କମାଇବା ଉଚିତ; କେବଳ MR = MC (competitive firm ପାଇଁ = P) ରେ profit ସର୍ବାଧିକ।	Q4	PYQ 2018-May	3.0.1, pp. 4.31 – 4.32
3.0.10	Perfectly competitive industry ରେ ଏକ firm ର MC curve ଏହାର supply curve ଦର୍ଶାଏ — ସଠିକ୍ ଭାବେ, short-run supply curve ହେଉଛି MC curve ର ସେହି ଅଂଶ ଯାହା AVC curve ର ସର୍ବନିମ୍ନ ବିନ୍ଦୁ ଉପରେ ଅଛି।	Q9, Q34	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1	3.0.2, pp. 4.32 – 4.33
3.0.11	Shut-down rule: price AVC ଠାରୁ ତଳକୁ ଖସିଲେ — ଅର୍ଥାତ୍ total revenue total variable cost ମଧ୍ୟ ପୂରଣ କରିପାରେ ନାହିଁ — firm zero supply କରେ ଓ ବନ୍ଦ ହୁଏ (ସମ୍ଭବତଃ ଅସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ); ଯଦି AVC ଓ fixed cost ର କିଛି ଅଂଶ ପୂରଣ ହୁଏ, ତେବେ short run ରେ ଜାରି ରଖେ।	Q33, Q39, Q60	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep; RTP 2026-Jan	3.0.2, p. 4.33; 3.0.3, p. 4.35
3.0.12	Normal profit = zero economic profit: average revenue ଠିକ୍ average total cost ସହ ସମାନ (AR = ATC; TR – TC = 0); entrepreneur ଙ୍କ managerial services ପାଇଁ profit ର ଏକ ସାଧାରଣ ପ୍ରତିଶତ cost of production ରେ ପୂର୍ବରୁ ସାମିଲ।	Q14, Q18, Q62	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2026-Sep	3.0.3, pp. 4.33 – 4.35
3.0.13	Supernormal profit: AR (price) > ATC — firm normal rate ଉପରେ ଅତିରିକ୍ତ profit ଅର୍ଜନ କରେ; equilibrium ରେ P = MC ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ATC < MC ମଧ୍ୟ। ATC > AR ହେଲେ losses ହୁଏ। Short run ରେ ଏକ competitive firm ଏହି ତିନିଟି ମଧ୍ୟରୁ ଯେକୌଣସିଟି ଅର୍ଜନ କରିପାରେ।	Q13, Q43	PYQ 2019-Nov, 2025-Jan	3.0.3, pp. 4.33 – 4.35

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.0.14	Long run ରେ entry ଓ exit supernormal profits ଓ losses କୁ ଦୂର କରିଦିଏ: ପ୍ରତ୍ୟେକ perfectly competitive firm କେବଳ normal profit ଅର୍ଜନ କରେ (ତେଣୁ long run ରେ 'all firms earn profit' ଭୁଲ)। Short run ରେ industry ସେହି price ରେ equilibrium ରେ ଥାଏ ଯାହା market କୁ clear କରେ (market demand = market supply)।	Q6, Q21, Q55	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Dec S1	3.0.1, p. 4.29; 3.0.4, p. 4.37; Summary, p. 4.63
3.0.15	Competitive firm ର long-run equilibrium: LMC = LAC = P (MR = MC ଓ AR = AC ସହ), ଅର୍ଥାତ୍ SMC = LMC = SAC = LAC = P = MR; industry ପାଇଁ LAR = LMR = P = LMC = LAC।	Q3, Q25	PYQ 2018-May, 2022-Dec	3.0.4, pp. 4.37 – 4.38; 3.0.5, p. 4.39
3.0.16	Perfect competition ରେ long-run optimality: ସର୍ବନିମ୍ନ ସମ୍ଭାବ୍ୟ (minimum feasible) cost ରେ output; consumers ସର୍ବନିମ୍ନ price ଦିଅନ୍ତି, P = MC; plants ପୂର୍ଣ୍ଣ capacity ରେ ବ୍ୟବହୃତ, ତେଣୁ resources ର ଅପଚୟ ନାହିଁ (MC = AC) — ତେଣୁ excess capacity ନାହିଁ; କେବଳ normal profits (AC = AR); firms ର optimum ସଂଖ୍ୟା।	Q53, Q54, Q61, Q64	PYQ 2026-Sep; RTP 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	3.0.5, p. 4.39; Table 7, p. 4.56
3.0.17	କେବଳ perfect competition ରେ price marginal cost ସହ ସମାନ; monopoly ଓ monopolistic competition ରେ price MC ଠାରୁ ଅଧିକ। Monopolists competitive firms ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ prices ନିଅନ୍ତି ଓ କମ୍ output ଉତ୍ପାଦନ କରନ୍ତି, ତେଣୁ monopolised ଅପେକ୍ଷା competitive ପରିସ୍ଥିତିରେ supply ଅଧିକ।	Q41, Q47	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan	Table 7, p. 4.55; 3.1.5 (2), p. 4.51
3.0.18	ଅତି ବହୁସଂଖ୍ୟକ sellers ମଧ୍ୟରେ ତୀବ୍ର competition ରେ ICAI ର keyed answer elasticity of supply କୁ infinite କହେ; SM ନିଜେ କେବଳ firm ର demand (supply ନୁହେଁ) infinitely elastic ହେବା କଥା କହେ।	Q24	PYQ 2022-Dec	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); ତୁଳନୀୟ 3.0.1, p. 4.31
3.0.19	Monopolist ର କୌଣସି unique supply curve ନଥାଏ କାରଣ ଏହା P > MC ସ୍ଥିର କରେ (price–quantity ମଧ୍ୟରେ one-to-one ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ); perfect competition ରେ P = MC, ତେଣୁ MC curve ହିଁ supply curve।	Q50	MTP 2025-Aug S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); ତୁଳନୀୟ 3.0.2, p. 4.32
3.0.20	Accounting cost explicit payments (rent, salaries, borrowed funds ଉପରେ interest) କୁ ସାମିଲ କରେ କିନ୍ତୁ normal profit କୁ ନୁହେଁ, ଯାହା entrepreneur ଙ୍କ ନିଜ resources ର implicit cost ଏବଂ economic cost ରେ ସାମିଲ; TFC = TC – TVC (fixed cost = zero output ରେ total cost)।	Q58, Q59	MTP 2025-Dec S1 (×2)	3.0.3, pp. 4.33 – 4.34; Illustration 2, pp. 4.35 – 4.36
3.0.21	Cost-theory ବିଷୟ (ଅଧ୍ୟାୟ 3): AFC curve ଏକ rectangular hyperbola; MC < AVC ଥିଲେ MC ବଢ଼ୁଥିବା ବେଳେ ମଧ୍ୟ AVC କମିପାରେ; LAC ହେଉଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ output ଉତ୍ପାଦନର least cost, SAC curves ର envelope, ଏବଂ U-shaped; increasing ଓ ତା'ପରେ diminishing returns ଯୋଗୁଁ SAC U-shaped।	Q51, Q52, Q56, Q57	MTP 2025-Dec S1 (×4)	SM ଅଧ୍ୟାୟ 4 ଏକକ 3 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP; SM ଅଧ୍ୟାୟ 3, Theory of Cost)

ବିଷୟ 3.1 Monopoly

66 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 51 · RTP 4 · MTP 31

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.1	Monopoly ('alone to sell'): ଏପରି product ର ଏକମାତ୍ର seller ଯାହାର କୌଣସି close substitute ନାହିଁ। ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: single seller (firm = industry); entry ପାଇଁ ଦୃଢ଼ barriers; close substitutes ନାହିଁ; market power। ବହୁସଂଖ୍ୟକ sellers, ଏକମାତ୍ର buyer, free entry ବା homogeneous product monopoly ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ **ନୁହେଁ** (Summary table ଏହାର product କୁ 'unique product without close substitute' କହେ)।	Q15, Q22, Q25, Q27, Q42	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-May	3.1, 3.1.0, pp. 4.39 – 4.40; Summary table, p. 4.62
3.1.2	Monopoly ର ମୌଳିକ କାରଣ ହେଉଛି barriers to entry — economic, institutional, legal ବା artificial: ଯଥା scarce resources ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ, exclusive government rights, intellectual property rights ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ government ଦ୍ୱାରା ଦିଆଯାଇଥିବା patents ଓ copyrights, ବିପୁଳ start-up costs, natural monopoly। Entry ସବୁବେଳେ ସୀମିତ (restricted)। ଭାରତରେ: rail transport ରେ Indian Railways; nuclear power ଉପରେ government monopoly।	Q8, Q19, Q29, Q46, Q56	PYQ 2019-May, 2021-Dec, 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.1.0 – 3.1.1, pp. 4.39 – 4.41
3.1.3	Close substitutes ନଥିବାରୁ monopolist ର product ର ଅନ୍ୟ କୌଣସି product ସହ cross elasticity of demand zero ବା ଅତି କମ୍, ଏବଂ ଏହାର price elasticity of demand ଏକ (one) ଠାରୁ କମ୍: monopolist ଏକ ଖାଡ଼ା (steep), downward-sloping (highly inelastic) demand curve ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଏ — ଏହାର AR curve ବାମରୁ ଡାହାଣକୁ ଖସେ।	Q7, Q34, Q37, Q38, Q49, Q57	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2	3.1.0 (3), pp. 4.39 – 4.40; 3.1.2, p. 4.41; Table 7, p. 4.55
3.1.4	ଏକମାତ୍ର firm ହିଁ industry ଗଠନ କରେ — firm ଓ industry ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ — ତେଣୁ monopolist ର demand curve market demand curve ସହ ଅଭିନ୍ନ।	Q4, Q55	PYQ 2018-May, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S1	3.1.0 (1), p. 4.39; 3.1.2, p. 4.41
3.1.5	Price ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣର ମାତ୍ରା: perfect competition ରେ ନାହିଁ, monopolistic competition ଓ oligopoly ରେ କିଛି, monopoly ରେ ଅତି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ (ଅତି ବେଶି) — monopolist ଜଣେ price maker।	Q17, Q18	PYQ 2021-Dec (×2); MTP 2025-May S2	3.1.0 (3), p. 4.39; Summary table, pp. 4.62 – 4.63
3.1.6	Monopoly AR ଓ MR: ଦୁହେଁ ତଳକୁ ଢାଲୁ; MR AR ଠାରୁ କମ୍ (ଏହାର ତଳେ ରହେ) କାରଣ ଏକ ଅତିରିକ୍ତ unit ବିକ୍ରି ପାଇଁ monopolist କୁ ସମସ୍ତ units ର price କମାଇବାକୁ ପଡ଼େ; MR ର slope AR ର slope ର ଦୁଇଗୁଣ (MR, AR ଓ Y-axis ର ଠିକ୍ ମଝିରେ ରହେ); AR zero ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ MR zero (ଯେଉଁଠି TR ସର୍ବାଧିକ) ବା negative ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ।	Q5, Q21, Q28, Q52, Q63	PYQ 2018-Nov, 2022-Jun, 2024-Jun, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	3.1.2, pp. 4.41 – 4.43

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.7	AR–MR–elasticity ସମ୍ପର୍କ: MR = AR × (1 − 1/e), ତେଣୁ AR = MR × e/(e − 1); AR ଓ MR ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ price elasticity ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ। ଯଥା P = 60: e = 5 ରୁ MR = 48, e = 6 ରୁ MR = 50; MR = 15 ଓ e = 1.5 ରୁ AR = 45। MRs ସମାନ ନହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ output କୁ ଅଧିକ MR (ଅଧିକ elasticity) ଥିବା market କୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରାଯାଏ।	Q51, Q53, Q65	PYQ 2021-Dec, 2026-Jan, 2026-May; MTP 2026-Apr S2	3.1.4 (ସାଂଖ୍ୟିକ ଉଦାହରଣ (numerical example)), p. 4.47
3.1.8	Monopolist ର short-run equilibrium: MC = MR, MC MR କୁ ତଳୁ କାଟେ; ପ୍ରତି unit profit = AR − ATC। Monopolist ସର୍ବଦା profit ଅର୍ଜନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ: ATC > AR ହେଲେ losses ହୁଏ (AVC ପୂରଣ ହେଲେ ଏହା ଖୋଲା ରହେ)।	Q48	PYQ 2026-Jan	3.1.3, pp. 4.43 – 4.45
3.1.9	Long run ରେ losses ହେଲେ monopolist ଜାରି ରଖିବେ ନାହିଁ (ସେ exit କରିପାରନ୍ତି, ବା break even କିମ୍ବା profit ପାଇଁ ନିଜ plant adjust କରିପାରନ୍ତି), କିନ୍ତୁ ବାହାର firms ର entry ଅବରୁଦ୍ଧ ଥିବାରୁ ସେ long run ରେ ମଧ୍ୟ supernormal profits ଅର୍ଜନ କରିଚାଲନ୍ତି; ତାଙ୍କୁ LAC ର minimum ରେ produce କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ।	Q3, Q24, Q32, Q40, Q61	PYQ 2018-May (×2), 2022-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2025-Aug S1	3.1.3, pp. 4.44 – 4.45; Summary, p. 4.63
3.1.10	Market power: marginal cost ଠାରୁ ଅଧିକ price ନେବା ଓ positive profit ଅର୍ଜନ କରିବାର କ୍ଷମତା — ତେଣୁ monopoly power ର ମାତ୍ରା price ଓ MC ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ଦ୍ୱାରା ବିଚାର କରାଯାଏ।	Q47, Q58	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-May S2	3.1.0 (4), p. 4.40; Summary, p. 4.63 ('measure' SM ର ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ)
3.1.11	Monopoly ର economic effects: competitive firms ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ prices ଓ କମ୍ output, ଅଯୌକ୍ତିକ long-run economic profits, MC ଠାରୁ ଅଧିକ price, consumer surplus ରେ ହ୍ରାସ, price discrimination — monopolies ଶୋଷଣମୂଳକ (exploitative), ତେଣୁ governments ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ଗଠନ ରୋକିବା ପାଇଁ ପଦକ୍ଷେପ ନିଅନ୍ତି।	Q2, Q23, Q54	PYQ 2018-May, 2022-Jun, 2026-May	3.1.5, p. 4.51; Summary, p. 4.64
3.1.12	Price discrimination: cost ରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ନଥିବା କାରଣରୁ ଏକା commodity ର ଭିନ୍ନ units ପାଇଁ (ଭିନ୍ନ buyers ଠାରୁ) ଭିନ୍ନ prices ନେବା — abnormal profits ଅର୍ଜନ ପାଇଁ monopolist ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିବା ଏକ pricing method। Simple monopoly ଏକ uniform price ନିଏ; discriminating monopoly ଭିନ୍ନ prices ନିଏ (ଯଥା Indian Railways ର dynamic fares)।	Q16, Q31, Q35	PYQ 2021-Dec, 2024-Sep; MTP 2024-Aug	3.1.2, p. 4.43; 3.1.4, p. 4.46
3.1.13	Perfect competition ରେ price discrimination ଟିକି ରହିପାରେ ନାହିଁ (market price ଉପରେ seller ର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ନାହିଁ); ଏଥିପାଇଁ monopoly ର ଏକ ଉପାଦାନ ଆବଶ୍ୟକ।	Q10, Q36, Q59	PYQ 2019-May, 2021-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-May S2	3.1.4, p. 4.46

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.14	Price discrimination ପାଇଁ ସର୍ତ୍ତ: (I) seller ର supply ଉପରେ କିଛି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ (price-setting power) ଥାଏ; (II) market କୁ ଦୁଇ ବା ଅଧିକ sub-markets ରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ; (III) sub-markets ମଧ୍ୟରେ price elasticity ଭିନ୍ନ — elasticities ଭିନ୍ନ ହେଲେ ହିଁ discrimination ଲାଭଜନକ; (IV) କମ୍-price market ର buyers ଅଧିକ-price market କୁ resell କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ (no arbitrage)।	Q1, Q39, Q43, Q64	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2025-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	3.1.4, p. 4.46
3.1.15	Price discrimination ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ: ସର୍ବାଧିକ profit ଅର୍ଜନ; surplus stock ନିଷ୍କାସନ (dispose); economies of scale ର ଲାଭ ଉଠାଇବା; foreign markets ଦଖଲ କରିବା; pricing ମାଧ୍ୟମରେ equity ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବା ('to escape foreign markets' ବା 'to hold excess stock' ନୁହେଁ)।	Q26, Q45	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2023-Jun, 2025-Sep	3.1.4, pp. 4.47 – 4.48
3.1.16	Prof. Pigou ତିନୋଟି degrees ବର୍ଗୀକରଣ କରିଥିଲେ: first degree — market କୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ individual consumer ରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ, ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କଠାରୁ ସେ ଯେତିକି ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଓ ସକ୍ଷମ ସେତିକି price ନିଆଯାଏ, ଫଳରେ ସମଗ୍ର consumer surplus ଆଦାୟ ହୁଏ (ଡାକ୍ତର, ଓକିଲ, ନିଲାମ); second degree — ବିକ୍ରି ହେଉଥିବା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିମାଣ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ prices, ଯାହା surplus ର କେବଳ ଏକ ଅଂଶ ନିଏ; third degree — location ବା customer segment ଭଳି ଗୁଣ ଅନୁସାରେ price ବଦଳେ।	Q6, Q33, Q44, Q50, Q60, Q62	PYQ 2018-Nov, 2025-May, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-May S2 (×2), 2025-Aug S1	3.1.4, p. 4.48; Summary, p. 4.64
3.1.17	Third-degree ଉଦାହରଣ: dumping; ଘରୋଇ ଓ ବାଣିଜ୍ୟିକ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଭିନ୍ନ prices (ଶିଳ୍ପ ତୁଳନାରେ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଘର ବା କୃଷକଙ୍କ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଶସ୍ତା); ବରିଷ୍ଠ ନାଗରିକଙ୍କ ପାଇଁ କମ୍ ରେଳ ଭଡ଼ା — ଏସବୁ price discrimination।	Q13, Q14, Q20, Q30, Q41, Q66	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec, 2023-Dec, 2024-Jun; RTP 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	3.1.4, pp. 4.45 – 4.48
3.1.18	Equilibrium ରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ discriminating monopolist ତିନୋଟି ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଏ: ମୋଟ କେତେ output ଉତ୍ପାଦନ କରିବ (aggregate MR = MC), ତାହାକୁ sub-markets ମଧ୍ୟରେ କିପରି ବଣ୍ଟନ କରିବ (equal MRs), ଏବଂ କେଉଁ prices ନେବ (କମ୍ elastic market ରେ ଅଧିକ)।	Q9	PYQ 2019-May	3.1.4, pp. 4.48 – 4.50
3.1.19	*ବିଷୟ 3.3 ଦେଖନ୍ତୁ: kinked demand curve ପ୍ରଚଳିତ price (prevailing price) ର ଉପରେ highly elastic ଓ ତଳେ inelastic।*	Q11	PYQ 2019-May	3.3.3, p. 4.61
3.1.20	*ବିଷୟ 3.0 ଦେଖନ୍ତୁ: କେବଳ perfect competition ରେ ହିଁ demand curve horizontal (perfectly elastic) ହୁଏ।*	Q12	PYQ 2019-May	3.0.1, pp. 4.30 – 4.31

ବିଷୟ 3.2 Imperfect Competition-Monopolistic Competition

30 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 20 · RTP 3 · MTP 13

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.1	Monopolistic competition: ଅନେକ ବିକ୍ରେତା ଅନେକ କ୍ରେତାଙ୍କୁ differentiated products ବିକ୍ରି କରନ୍ତି — ଯାହା close substitutes, କିନ୍ତୁ perfect substitutes ନୁହେଁ। ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: ବିକ୍ରେତାଙ୍କ ବଡ଼ ସଂଖ୍ୟା, product differentiation, ପ୍ରବେଶ ଓ ପ୍ରସ୍ଥାନର ସ୍ୱାଧୀନତା (freedom of entry and exit), non-price competition (ଉଚ୍ଚ selling costs ସହ); ଏହା monopoly ଓ perfect competition ର ମିଶ୍ରଣ।	Q3, Q15, Q16, Q19, Q22	PYQ 2019-May, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.2.0, pp. 4.52 – 4.53; Summary, p. 4.64
3.2.2	Product differentiation (brand, ଆକାର, design, ରଙ୍ଗ, packaging, promotion ଦ୍ୱାରା — ପ୍ରକୃତ ବା କାଳ୍ପନିକ) monopolistic competition ର ମୁଖ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଏବଂ ଏକମାତ୍ର ଦିଗ ଯେଉଁଥିରେ ଏହା perfect competition ଠାରୁ ଭିନ୍ନ (ଉଭୟରେ ଅନେକ ବିକ୍ରେତା, ଅନେକ କ୍ରେତା, free entry and exit, ଏବଂ long run ରେ କେବଳ normal profit)। ଏକ hamburger, ଏକ shirt ଓ ଏକ automobile ସମସ୍ତେ differentiated products।	Q2, Q12, Q13, Q24, Q30	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun, 2024-Jun, 2026-Sep; MTP 2025-Apr S1	3.2.0 (ii), p. 4.52; Table 7, p. 4.55
3.2.3	Monopolistic competition ର SM ଉଦାହରଣ: soaps ଓ detergents (Lux, Liril, Dettol, Dove ...), ପୋଷାକ (clothing), retail trade, grocery ଓ ଜୋତା ଦୋକାନ, restaurants, ମରାମତି ଦୋକାନ, laundries, beauty parlours — ତଣ୍ଟୁ toothpaste brands, hotels ଓ pubs, restaurants ଓ car repair monopolistically competitive।	Q1, Q7, Q20, Q21, Q29	PYQ 2018-Nov, 2021-Jul, 2025-Jan, 2025-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2	3.2, pp. 4.51 – 4.52
3.2.4	Non-price competition: price wars ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ firms price ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଆଧାରରେ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରନ୍ତି — ଆକ୍ରାମକ advertising, product development, ଉନ୍ନତ distribution, after-sales service; monopolistic competition ରେ selling costs ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ (ବିପୁଳ), ଯେଉଁଠି perfect competition ରେ ଏହା ଆଦୌ ନଥାଏ ଓ monopoly ରେ ସାଧାରଣତଃ କମ୍।	Q9, Q11, Q14	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun; MTP 2024-Aug, 2024-Aug S2	3.2.0 (iv), pp. 4.52 – 4.53; Table 7, p. 4.56
3.2.5	Edward Chamberlin (USA) monopolistic competition ର theory ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ ଏବଂ selling costs କୁ production costs ଠାରୁ ପୃଥକ କରିଥିଲେ।	Q26, Q28	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP/MTP)
3.2.6	ପ୍ରତ୍ୟେକ firm ଏକ price maker, ଯାହା downward-sloping କିନ୍ତୁ ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ elastic (flat) demand curve ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଏ, କାରଣ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ brands close substitutes; MR ଏହାର ତଳେ ରହେ; product ଯେତେ କମ୍ differentiated, curve ସେତେ ଅଧିକ elastic। Monopoly ର demand curve ଅଧିକ ଖାଡ଼ା (steeper — highly inelastic); monopoly ଓ monopolistic competition ଉଭୟରେ downward-sloping demand curves ଥାଏ।	Q5, Q8, Q10, Q17	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	3.2.0 (ii), p. 4.52; 3.2.1, p. 4.53; Table 7, p. 4.55

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.7	Firm ର equilibrium: MC = MR ଏବଂ MC, MR କୁ ତଳୁ କାଟେ; short run ରେ ଏକ monopolistically competitive firm supernormal profit ବା normal profit ଅର୍ଜନ କରିପାରେ, କିମ୍ବା losses ସହିପାରେ।	Q25	MTP 2025-May S2	3.2.1, pp. 4.53 – 4.54
3.2.8	Long run ରେ, entry (ବା exit) supernormal profits (ବା losses) କୁ ଲିଭାଇ ଦିଏ: ସମସ୍ତ firms କେବଳ normal profits ଅର୍ଜନ କରନ୍ତି — perfect competition ସହ long-run ସାଦୃଶ୍ୟ।	Q4, Q6	PYQ 2019-Nov, 2021-Jan	3.2.1, p. 4.54; Table 7, p. 4.56
3.2.9	Long-run equilibrium ସେଠାରେ, ଯେଉଁଠି AR, AC ର ଖସୁଥିବା ଅଂଶରେ ଏହାକୁ ସ୍ପର୍ଶ (tangent) କରେ: firm କେବେ ବି LAC ର ସର୍ବନିମ୍ନ ବିନ୍ଦୁରେ ଉତ୍ପାଦନ କରେ ନାହିଁ, optimum size ର ନୁହେଁ ଏବଂ ଏହାର excess capacity ଥାଏ।	Q18	MTP 2024-Dec S1	3.2.1, pp. 4.54 – 4.55; Summary, p. 4.64
3.2.10	Differentiated products monopolistic competition ଓ (differentiated ବା imperfect) oligopoly ଉଭୟରେ ମିଳେ।	Q27	MTP 2025-Dec S1	3.3, p. 4.56; Types of Oligopoly (Oligopoly ର ପ୍ରକାର), p. 4.57
3.2.11	*ବିଷୟ 3.0 ଦେଖନ୍ତୁ, ଏକ perfectly competitive industry ର long-run equilibrium ରେ ସମସ୍ତ firms equilibrium ରେ ରହି କେବଳ normal (supernormal ନୁହେଁ) profits ଅର୍ଜନ କରନ୍ତି, quantity supplied ଓ quantity demanded ସମାନ, ଏବଂ plants ପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷମତା (full capacity) ରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ।*	Q23	PYQ 2021-Jan, 2026-Jan	3.0.5, pp. 4.38 – 4.39

ବିଷୟ 3.3 Oligopoly

83 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 70 · RTP 5 · MTP 25

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.1	Oligopoly — 'competition among the few' (ଅଳ୍ପ କେତେକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଯୋଗିତା): homogeneous ବା differentiated products ର ଅଳ୍ପ (ଦୁଇରୁ ଦଶ) ବଡ଼ ବିକ୍ରେତା, ପ୍ରତ୍ୟେକ market କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ଭଳି ବଡ଼; ଶକ୍ତ barriers to entry ପଛରେ ଥିବା ଅଳ୍ପ କେତେକ ବଡ଼ firms industry ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରନ୍ତି; firms price makers, ଏବଂ ଅଳ୍ପ dominant firms ର ସାମୂହିକ ଆଚରଣ price ସ୍ଥିର କରେ। Stigler: ଏକ firm ଏହାର market policy ଆଂଶିକ ଭାବେ ଅଳ୍ପ କେତେକ ନିକଟ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଆଚରଣ ଉପରେ ଆଧାର କରେ।	Q20, Q21, Q27, Q30, Q44, Q53	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec (×2); MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	3.3, pp. 4.56 – 4.57; 3.3.0, p. 4.58
3.3.2	Oligopoly ହେଉଛି ସେହି market form ଯାହା homogeneous ବା differentiated products ବିକ୍ରି କରେ; differentiated product ଉତ୍ପାଦନ କରୁଥିବା industry ର firms ହୁଏ monopolistically competitive, ନଚେତ୍ oligopolists।	Q60, Q79	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	3.3, p. 4.56; Summary table, p. 4.63

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.3	Oligopoly ର SM ଉଦାହରଣ: ଭାରତରେ cold drinks ଓ automobile industries, airlines, petroleum refining, power generation ଓ supply, mobile telephony ଓ Internet service providers (ତେଣୁ smartphones ଓ telecom); oligopolists ମଧ୍ୟରେ ଚୁକ୍ତି (cartel) ର ସର୍ବୋତ୍ତମ ଉଦାହରଣ OPEC।	Q2, Q14, Q16, Q41, Q48, Q76, Q82	PYQ 2018-May, 2020-Nov (×3), 2023-Dec, 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	3.3, p. 4.57; 3.3.1 (iii), p. 4.60
3.3.4	The Theory of Games — ଅନିଶ୍ଚିତତା (uncertainty) ମଧ୍ୟରେ oligopolists ଙ୍କ strategic behaviour ପ୍ରତି ଏକ ଭିନ୍ନ approach — Von Neumann ଓ Oskar Morgenstern (1944) ବିକଶିତ କରିଥିଲେ।	Q55, Q69	PYQ 2026-May; MTP 2024-Dec S1	Game Theory in Oligopoly (Oligopoly ରେ Game Theory), p. 4.57
3.3.5	Oligopoly ର ପ୍ରକାର: pure (perfect) — homogeneous product, ଯେପରି aluminium, steel, petroleum; differentiated (imperfect) — product differentiation ଆଧାରରେ ବିକ୍ରି ହେଉଥିବା goods, ଯେପରି talcum powder; open — ନୂଆ firms ପ୍ରବେଶ କରି ବିଦ୍ୟମାନ firms ସହ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିପାରନ୍ତି; closed — ପ୍ରବେଶ ସୀମିତ।	Q15, Q22, Q40, Q49, Q65, Q70	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	Types of Oligopoly (Oligopoly ର ପ୍ରକାର), p. 4.57
3.3.6	Collusive oligopoly — price ବା output ବା ଉଭୟ ସ୍ଥିର କରିବାରେ firms ଏକ ସାଧାରଣ ବୁଝାମଣା (common understanding) ରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତି (ସହଯୋଗ କରନ୍ତି); competitive — ଏପରି ବୁଝାମଣା ନଥାଏ। Partial — leader (price leader) ଭାବେ ଗଣ୍ୟ ଏକ ବଡ଼ firm ର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବା industry; full — price leadership ନଥାଏ। Syndicated — firms ଏକ centralised syndicate ମାଧ୍ୟମରେ ବିକ୍ରି କରନ୍ତି; organised — prices, output, quotas ସ୍ଥିର କରିବାକୁ firms ଏକ central association ଗଠନ କରନ୍ତି।	Q12, Q18, Q29, Q58, Q63, Q77, Q78	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2019-Nov, 2020-Nov (×2), 2021-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	Types of Oligopoly (Oligopoly ର ପ୍ରକାର), pp. 4.57 – 4.58
3.3.7	Oligopoly ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: strategic interdependence (ସବୁଠୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ — ପ୍ରତ୍ୟେକ firm କୁ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀଙ୍କ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ବିଚାର କରିବାକୁ ପଡ଼େ), advertising ଓ selling costs ର ଗୁରୁତ୍ୱ (non-price competition, price wars ଏଡ଼ାଇବା) ଓ group behaviour; kinked demand ଓ cartels ଏହାର ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ। Free entry, close substitutes ବିକ୍ରି କରୁଥିବା ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ firms, ଏବଂ 'no importance to advertising' ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ **ନୁହେଁ** ।	Q1, Q5, Q11, Q26, Q43, Q46, Q59, Q66, Q73	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2026-Jan, 2026-May; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.3.0, pp. 4.58 – 4.59; Summary, p. 4.65
3.3.8	ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ price ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କରୁଥିବାରୁ, ଏକ oligopolist ର ନିଶ୍ଚିତ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ (sure and determinate) demand curve ରହିପାରେ ନାହିଁ — oligopoly ରେ demand indeterminate, ତେଣୁ economists ଅନେକ models ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି (independent action; Cournot, Stackelberg, Bertrand; collusion)।	Q47	MTP 2024-Aug, 2025-May S2	3.3.1, p. 4.59
3.3.9	Oligopoly price perfect competition ଠାରୁ ଅଧିକ କିନ୍ତୁ monopoly ଠାରୁ କମ୍; ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀମାନେ ସହଯୋଗ କଲେ, ସେମାନେ marginal cost ଠାରୁ ଅଧିକ prices ନେଇପାରନ୍ତି।	Q39	PYQ 2022-Dec	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); ତୁଳନୀୟ: 3.3.1, p. 4.59

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.10	Cartel: firms ର ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ, ଯେଉଁମାନେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସମନ୍ୱୟ କରିବାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ରାଜି (collude) ହୁଅନ୍ତି; cartels ସେଠାରେ ଗଠିତ ହୁଏ ଯେଉଁଠି ଅଳ୍ପ firms ଥାନ୍ତି, ସମସ୍ତେ ଆକାରରେ ସମାନ, ଏବଂ ଅଧିକାଂଶରେ producers ର କେବଳ ଏକ subset ଥାଏ। Colluding firms price ବଢ଼ାଇବା ଓ joint profit ସର୍ବାଧିକ କରିବା ପାଇଁ ମିଳିତ ଭାବେ ଏକ monopoly ଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି — ସଦସ୍ୟମାନେ ଚୁକ୍ତି ମାନିଲେ cartel monopoly profits ଅର୍ଜନ କରେ (ତେଣୁ ଏକ market-sharing cartel କେବଳ ବେଳେବେଳେ monopoly position ରେ ପହଞ୍ଚେ)। ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ firms ଥିଲେ collusion ଅସମ୍ଭବ।	Q17, Q25, Q42, Q45, Q61, Q72, Q74, Q75	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Dec, 2026-May; RTP 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	3.3.1 (iii), pp. 4.59 – 4.60; 3.3.2, p. 4.60
3.3.11	Price leadership oligopoly ର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: dominant firm ଦ୍ୱାରା (fringe firms ପ୍ରତି 'live and let live' ଦର୍ଶନ), low-cost firm ଦ୍ୱାରା, ବା barometric — ଏକ ପୁରୁଣା, ଅଭିଜ୍ଞ, ସବୁଠୁ ବଡ଼ ବା ସବୁଠୁ ସମ୍ମାନିତ firm market ସ୍ଥିତିର ଆକଳନ କରେ ଏବଂ ଏହାର price ସାଧାରଣତଃ ବାକି firms ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି। 'Live and let live' dominant-firm leadership ର, barometric ର ନୁହେଁ।	Q6, Q8, Q19	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2020-Nov	3.3.2, p. 4.60
3.3.12	Kinked demand curve hypothesis — Sweezy ଙ୍କ model, ଆମେରିକୀୟ economist Paul A. Sweezy ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ — oligopoly ରେ ମିଳେ ଏବଂ price rigidity ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ: costs ବା demand ବଦଳିଲେ ମଧ୍ୟ prices ସ୍ଥିର (sticky) ରହେ।	Q13, Q23, Q24, Q31, Q34, Q37, Q62, Q64, Q80	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2022-Dec, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S2	3.3.3, pp. 4.60 – 4.62; Summary, p. 4.65
3.3.13	Kink ପ୍ରଚଳିତ price (prevailing price) ରେ ଥାଏ: ଉପର ଅଂଶ highly (relatively) elastic ଓ ତଳ ଅଂଶ inelastic — consumers price cut ଅପେକ୍ଷା price rise ପ୍ରତି ଅଧିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କରନ୍ତି।	Q32, Q35, Q38, Q50	PYQ 2021-Dec, 2022-Jun (×2), 2022-Dec, 2024-Sep	3.3.3, p. 4.61
3.3.14	ଅନୁମିତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଢାଞ୍ଚା: ପ୍ରତ୍ୟେକ oligopolist ବିଶ୍ୱାସ କରେ ଯେ ଏହା ପ୍ରଚଳିତ ସ୍ତରଠାରୁ price କମାଇଲେ competitors ଅନୁସରଣ କରିବେ, କିନ୍ତୁ price ବଢ଼ାଇଲେ competitors ଅନୁସରଣ କରିବେ ନାହିଁ — ତେଣୁ price ବଢ଼ାଉଥିବା firm ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀଙ୍କ ପାଖରେ customers (market share) ହରାଏ।	Q68, Q83	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	3.3.3, p. 4.61
3.3.15	Chamberlin ଙ୍କ oligopoly model ଓ kinked demand curve model ଉଭୟରେ oligopolists ନିଜର interdependence ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି, collude କରନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ prices ସ୍ଥିର ରଖିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି।	Q54	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); ତୁଳନୀୟ: 3.3.3, p. 4.62
3.3.16	Duopoly: market ରେ କେବଳ ଦୁଇଟି firms (ଯେପରି ଦୁଇ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ cold-drink ବିକ୍ରେତା) — oligopoly ର ଏକ subset (special case)।	Q9, Q10, Q71	PYQ 2019-Nov (×2), 2026-May	3.3.4, p. 4.62
3.3.17	Monopsony: ଏକ product ବା service ର ଏକମାତ୍ର କ୍ରେତା, ମୁଖ୍ୟତଃ factor markets ରେ, ଯେଉଁଠି ଗୋଟିଏ firm ଏକ factor ର ଏକମାତ୍ର କ୍ରେତା; oligopsony: ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ବଡ଼ କ୍ରେତା, ମୁଖ୍ୟତଃ factor markets ରେ।	Q7, Q57, Q67	PYQ 2019-May, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1	3.3.4, p. 4.62

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.18	Bilateral monopoly: କେବଳ ଜଣେ କ୍ରେତା ଓ ଜଣେ ବିକ୍ରେତା — monopoly market ଓ monopsony market ର ମିଶ୍ରଣ।	Q3, Q4, Q28, Q33, Q51, Q81	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2021-Dec (×2), 2023-Dec, 2024-Sep, 2026-Sep	3.3.4, p. 4.62
3.3.19	Zero-sum game ରେ ଜଣେ player ର ଲାଭ ଠିକ୍ ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କ କ୍ଷତି — ଯେପରି ଏକ ସ୍ଥିର market share ପାଇଁ ପ୍ରତିଯୋଗିତା; prisoners' dilemma zero-sum ନୁହେଁ।	Q52	MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.3.20	Short-run losses କରୁଥିବା ଏକ oligopolist long run ରେ ବ୍ୟବସାୟ ବନ୍ଦ କରିପାରେ, ବ୍ୟବସାୟରେ ରହିପାରେ ବା break even କରିପାରେ — ଯେକୌଣସି ପରିଣାମ ସମ୍ଭବ।	Q56	MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.3.21	*ବିଷୟ 3.0 ଓ 3.3 ଦେଖନ୍ତୁ; ଏକ industry ଅନେକ firms କୁ ନେଇ ଗଠିତ; price rigidity oligopoly ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (monopoly ର ନୁହେଁ); perfect competition ରେ selling costs ନଥାଏ, ଯେଉଁଠି factors ମୁକ୍ତ ଭାବେ ଗତି କରନ୍ତି।*	Q36	PYQ 2022-Dec	3.0.1, p. 4.29; 3.3.3, p. 4.62; Table 7, p. 4.56

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 4 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 54% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — Market ର ଅର୍ଥ ଓ ପ୍ରକାର (Meaning and Types of Markets)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Price = money-value; prices exchange value ପ୍ରକାଶ କରେ; Ricardo: ସାଧାରଣ ଭାବେ commodities ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ (command over commodities in general); Economics କେବଳ exchange value ସହ ସମ୍ପର୍କିତ।	★	1.0.1
2	Market = trade କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିବା କ୍ରେତା ଓ ବିକ୍ରେତା, ଯେଉଁମାନେ price କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି; ଏକ ଔପଚାରିକ ସ୍ଥାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ।	★	1.0.2
3	**ପାଞ୍ଚଟି ଉପାଦାନ: କ୍ରେତା ଓ ବିକ୍ରେତା · product/service · price ପାଇଁ ଦରଦାମ (bargaining) · market ସ୍ଥିତିର ଜ୍ଞାନ · ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ price (volume of business, advertisement, firm, multiple prices ନୁହେଁ)** ।	★★★	1.0.3, 1.1.5
4	Product markets (households, firms ଠାରୁ କିଣନ୍ତି) ବନାମ factor markets (firms land, labour, capital, entrepreneurship କିଣନ୍ତି)।	★	1.0.4
5	ଛଅଟି ଆଧାର: area (ଅଞ୍ଚଳ) · time (ସମୟ) · nature of transaction · regulation (ନିୟନ୍ତ୍ରଣ) · volume of business · competition (ପ୍ରତିଯୋଗିତା)।	★	1.0.5
6	Area: local · regional (ପାଖାପାଖି ସହର / ରାଜ୍ୟଗୁଚ୍ଛ) · national (trade policy trade କୁ ଦେଶ ଭିତରେ ସୀମିତ ରଖେ) · international (ସୁନା, ରୁପା)।	★★	1.0.6
7	Time element ର ଧାରଣା Alfred Marshall ଦେଇଥିଲେ।	★★	1.0.7
8	Time: very short = market period (supply ସ୍ଥିର, ଶୀଘ୍ର ନଷ୍ଟ ହେଉଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟ) · short · long ('normal price') · very long = secular period।	★★	1.0.8
9	**Nature of transaction: spot/cash (ତୁରନ୍ତ payment; mandi ର ଶସ୍ୟ) ବନାମ forward/future (ଭବିଷ୍ୟତ delivery; bank ଠାରୁ forex contract)।**	★★★	1.0.9, 1.1.6
10	Regulation: regulated (stock exchange) ବନାମ unregulated = free market, କୌଣସି ସର୍ତ୍ତ ନାହିଁ (Haat Bazaar)।	★	1.0.10
11	Volume of business: wholesale (bulk, B2B) ବନାମ retail (ଅଳ୍ପ ପରିମାଣ, B2C)।	★★	1.0.11
12	Market share = industry demand ର ପ୍ରତିଶତ ଭାବେ firm ର demand।	★	1.1.1
13	ଚାରୋଟି forms: perfect competition · monopolistic competition · oligopoly · monopoly; firm ର elasticity of demand କେବଳ perfect competition ରେ infinite।	★	1.1.2
14	Market ର ପ୍ରକାର commodity ର ପ୍ରକୃତି, production ର ଆକାର ଓ demand ର ପରିସର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ।	★	1.1.3
15	Downward-sloping market demand ପ୍ରତ୍ୟେକ structure ରେ ଖାପ ଖାଏ — ଏଥିରୁ structure ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ।	★★	1.1.4
16	TR = P × Q; competitive firm ର TR origin ରୁ ଏକ ସରଳ ରେଖା (straight line)।	★★	1.2.1

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
17	**AR = TR/Q = P; AR curve = firm ର demand curve।**	★★★	1.2.2, 1.0.12
18	**MR = ΔTR/ΔQ; MRn = TRn − TRn−1; P ଓ Q ରୁ ପ୍ରଥମେ TR ଗଣନା କରନ୍ତୁ; MR ଶୂନ (zero) ବା negative ହୋଇପାରେ।**	★★★	1.2.3, 1.2.4, 1.0.13
19	TR = ΣMR ହୁଏ।	★	1.2.5
20	ଖସୁଥିବା AR → MR < price, MR, AR ର ତଳେ; AR କେବେ ଶୂନ ହୁଏ ନାହିଁ, MR ଶୂନ ବା negative ହୋଇପାରେ।	★	1.2.6
21	**TR କ୍ରମହ୍ରାସମାନ ହାରରେ ବଢ଼େ (diminishing MR), MR = 0 ରେ ସର୍ବାଧିକ, MR < 0 ହେଲେ କମେ।**	★★★	1.2.7
22	Perfect competition: AR = MR, ଉଭୟ horizontal ଓ ପରସ୍ପର ସହ ମିଶି ରହନ୍ତି (coincident)।	★	1.2.8
23	**MR = AR × (e − 1)/e — e କୁ positive ସଂଖ୍ୟା ଭାବେ ନିଅନ୍ତୁ।**	★★★	1.2.9, 1.2.10
24	e = 1 ହେଲେ → MR = 0; e > 1 ହେଲେ → MR positive; e < 1 ହେଲେ → MR negative।	★★	1.2.11
25	ଯେଉଁଠି e = 1, ସେଠାରେ TR ସର୍ବାଧିକ।	★★	1.2.12
26	ନୀତି 1: TVC ଉଠୁ ନଥିଲେ (P < AVC) ବନ୍ଦ କରନ୍ତୁ; shut-down point ରେ P = AVC, TR = TVC, loss = TFC।	★★	1.2.13
27	**ନୀତି 2: MR = MC ରେ maximum profit (first-order condition); MR ତଳକୁ ଢଳେ, MC ଉପରକୁ ଉଠେ।**	★★★	1.2.14, 1.2.15

ଏକକ 2 — Determination of Prices

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Prices exchange value ପ୍ରକାଶ କରେ; factor prices = rent, wages, interest, profit।	★★	2.0.1
2	**ସରକାର prices ସ୍ଥିର କରିପାରନ୍ତି (procurement/support prices); floor, equilibrium ର ଉପରେ; ceiling, equilibrium ର ତଳେ → ଅଭାବ (shortages), ବଣ୍ଟନ ସମସ୍ୟା, black marketing।**	★★★	2.0.3, 2.3.5
3	Equilibrium = market clearing price: Qd = Qs, ଅବିକ୍ରିତ stock ନାହିଁ, ଅପୂରିତ demand ନାହିଁ।	★	2.1.1
4	Equilibrium ଠାରୁ ଅଧିକ price → surplus → price କମେ; କମ୍ → shortage → price ବଢ଼େ (stable equilibrium)।	★	2.1.2
5	Non-price factors curves କୁ shift କରେ: ଡାହାଣକୁ = increase, ବାମକୁ = decrease।	★	2.2.1
6	Demand ↑ ହେଲେ → P ↑, Q ↑; ଭବିଷ୍ୟତରେ price ବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରତ୍ୟାଶା demand କୁ ଡାହାଣକୁ shift କରେ।	★★	2.2.2
7	Demand ↓ ହେଲେ → P ↓, Q ↓।	★	2.2.3
8	Supply ↑ ହେଲେ → P ↓, Q ↑; Supply ↓ ହେଲେ → P ↑, Q ↓।	★★	2.2.4, 2.2.5

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
9	**ସମାନ ଦିଗରେ: quantity ନିଶ୍ଚିତ, price ଅନିଶ୍ଚିତ; ସମାନ shifts ରେ price ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହେ; ବଡ଼ shift ଟି price ସ୍ଥିର କରେ।**	★★★	2.3.1, 2.3.2
10	ବିପରୀତ ଦିଗରେ: price ନିଶ୍ଚିତ (demand ସହ ଗତି କରେ), quantity ଅନିଶ୍ଚିତ।	★★	2.3.3
11	Illustration 1: D2+S3 = point 2; D2+S2 = point 7; କେବଳ S3 = point 3; କେବଳ D2 = point 5।	★★	2.3.4

ଏକକ 3 — ବିଭିନ୍ନ market forms ରେ price ଓ output ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Price-Output Determination under Different Market Forms)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Perfect competition: ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ କ୍ରେତା ଓ ବିକ୍ରେତା · homogeneous products (perfect substitutes) · free entry and exit = pure competition; + perfect knowledge · ଅତି କମ୍ transaction costs · price-taking = perfect competition।	★★	3.0.2
2	**Perfect competition ନୁହେଁ: selling costs, advertising, inelastic demand, inefficient allocation; 'absence of transport cost' SM ର ସର୍ତ୍ତ ନୁହେଁ।**	★★★	3.0.3
3	Perfect competition ଏକ କଳ୍ପନା (myth); agricultural products, financial instruments ଓ precious metals ଏହାର ନିକଟତର।	★	3.0.4
4	**Firms price takers: price ଉପରେ କୌଣସି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନାହିଁ; industry price, market demand = market supply ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୁଏ।**	★★★	3.0.1
5	**Firm ର demand (AR) = horizontal line, X-axis ସହ ସମାନ୍ତର, infinitely elastic; କିନ୍ତୁ market demand curve ତଥାପି ତଳକୁ ଢଳେ।**	★★★	3.0.5, 3.0.7
6	AR = MR = P କେବଳ perfect competition ରେ।	★★	3.0.6
7	**Equilibrium: MR = MC ଏବଂ MC, MR କୁ ତଳୁ କାଟେ (MC ର positive slope)।**	★★★	3.0.8
8	MR > MC → output ବଢ଼ାନ୍ତୁ; MR < MC → output କମାନ୍ତୁ।	★	3.0.9
9	Short-run supply curve = ସର୍ବନିମ୍ନ AVC ଉପରେ ଥିବା MC।	★★	3.0.10
10	Price < AVC (TR < TVC) → ବନ୍ଦ କରନ୍ତୁ (shut down)।	★★	3.0.11
11	Normal profit: AR = ATC (zero economic profit); supernormal: AR > ATC; loss: ATC > AR — short run ରେ ସବୁ ସମ୍ଭବ।	★★	3.0.12, 3.0.13
12	Long run: entry ଓ exit ପରେ କେବଳ normal profit ରହେ।	★★	3.0.14
13	Long-run equilibrium ରେ: LMC = LAC = P; LAR = LMR = P = LMC = LAC।	★	3.0.15
14	Long-run optimality: ସର୍ବନିମ୍ନ cost, P = MC, full capacity, କୌଣସି ଅପଚୟ ନାହିଁ, excess capacity ନାହିଁ, optimum ସଂଖ୍ୟକ firms।	★★	3.0.16
15	P = MC କେବଳ perfect competition ରେ; monopoly ଅଧିକ price ନିଏ ଓ କମ୍ supply କରେ (P > MC; କୌଣସି unique supply curve ନାହିଁ)।	★★	3.0.17, 3.0.19

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
16	ତୀବ୍ର ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ elasticity of supply 'infinite' — କେବଳ ICAI key ରେ; SM demand ବିଷୟରେ କହେ।	★	3.0.18
17	Normal profit ଏକ implicit cost, accounting cost ର ଅଂଶ ନୁହେଁ; TFC = TC − TVC।	★	3.0.20
18	Cost items (ଅଧ୍ୟାୟ 3): AFC rectangular hyperbola; MC < AVC ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ AVC କମେ; LAC envelope, U-shaped; returns ଯୋଗୁଁ SAC U-shaped।	★★	3.0.21
19	Monopoly = ଏକମାତ୍ର ବିକ୍ରେତା, କୌଣସି close substitutes ନାହିଁ; ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: single seller · barriers to entry · no close substitutes · market power।	★★	3.1.1
20	**Barriers to entry = ମୌଳିକ କାରଣ: patents ଓ copyrights, government rights, scarce resources, natural monopoly; ପ୍ରବେଶ ସବୁ ସମୟରେ ସୀମିତ; nuclear power = government monopoly।**	★★★	3.1.2
21	**Cross elasticity ଶୂନ ବା ଅତି କମ୍; price elasticity < 1; ଖାଡ଼ା downward-sloping AR।**	★★★	3.1.3
22	Firm = industry; monopolist ର demand = market demand।	★★	3.1.4
23	Price ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ: monopoly ରେ ବହୁତ ଅଧିକ; price maker।	★★	3.1.5
24	MR < AR; MR slope = 2 × AR slope; AR ଶୂନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, MR ଶୂନ ବା negative ହୋଇପାରେ।	★★	3.1.6
25	MR = AR(1 − 1/e); AR = MR·e/(e − 1); ଅଧିକ MR ଥିବା market କୁ output ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରନ୍ତୁ।	★★	3.1.7
26	Monopolist short-run losses (ATC > AR) ସହିପାରେ।	★	3.1.8
27	**Long run: ନିରନ୍ତର losses ନାହିଁ; entry ଅବରୁଦ୍ଧ ଥିବାରୁ supernormal profit ଜାରି ରହେ।**	★★★	3.1.9
28	Market power = positive profit ସହ MC ଠାରୁ ଅଧିକ price।	★	3.1.10
29	Monopoly ର ପ୍ରଭାବ: ଅଧିକ price, କମ୍ output, ଅନ୍ୟାୟ profits → ସରକାର monopolies କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି ଓ ରୋକନ୍ତି।	★★	3.1.11
30	Price discrimination: ସମାନ commodity ର ଭିନ୍ନ units ପାଇଁ ଭିନ୍ନ prices, cost-based ନୁହେଁ; simple ବନାମ discriminating monopoly (dynamic fares)।	★★	3.1.12
31	Price discrimination ପାଇଁ monopoly ଆବଶ୍ୟକ; perfect competition ରେ ଅସମ୍ଭବ।	★★	3.1.13
32	**ସର୍ତ୍ତ: price-setting power · ପୃଥକ କରାଯୋଗ୍ୟ sub-markets · ଭିନ୍ନ elasticities (କେବଳ ସେତେବେଳେ ଲାଭଜନକ) · resale ନାହିଁ।**	★★★	3.1.14
33	ଲକ୍ଷ୍ୟ: maximum profit, ବଳକା stock ର ନିଷ୍କାସନ, economies of scale, ବିଦେଶୀ markets ଦଖଲ, pricing ମାଧ୍ୟମରେ equity।	★★	3.1.15
34	**Pigou ଙ୍କ degrees: 1st = ପ୍ରତ୍ୟେକ individual consumer (ସମଗ୍ର surplus); 2nd = ବିକ୍ରିତ ପରିମାଣ; 3rd = location ବା customer segment।**	★★★	3.1.16
35	**Third-degree ଉଦାହରଣ: dumping; ଘରୋଇ ବନାମ ବାଣିଜ୍ୟିକ (ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ବନାମ ଶିଳ୍ପ) ବିଦ୍ୟୁତ୍; ରେଳବାଇର ବରିଷ୍ଠ ନାଗରିକ ଭଡ଼ା।**	★★★	3.1.17

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
36	Discriminating monopolist ମୋଟ output, ଏହାର ବିଭାଜନ (equal MRs) ଓ prices (ଯେଉଁଠି demand କମ୍ elastic ସେଠାରେ ଅଧିକ) ସ୍ଥିର କରେ।	★	3.1.18
37	Monopolistic competition: ଅନେକ ବିକ୍ରେତା, differentiated close substitutes, free entry, non-price competition।	★★	3.2.1
38	Product differentiation = ମୁଖ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ; perfect competition ଠାରୁ ଏହା ହିଁ ଏକମାତ୍ର ପାର୍ଥକ୍ୟ।	★★	3.2.2
39	**ଉଦାହରଣ: soaps ଓ detergents, toothpaste, restaurants, hotels, repair shops, clothing, retail।**	★★★	3.2.3
40	Non-price competition ଓ ବିପୁଳ selling costs → monopolistic competition।	★★	3.2.4
41	Chamberlin (USA): monopolistic competition ର theory; selling cost ବନାମ production cost।	★	3.2.5
42	**Demand curve downward sloping, ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ elastic; MR ଏହାର ତଳେ; monopoly ର demand curve ଅଧିକ ଖାଡ଼ା (steeper)।**	★★★	3.2.6
43	Short run: normal profit, supernormal profit ବା loss।	★	3.2.7
44	Long run: କେବଳ normal profit (perfect competition ଭଳି)।	★	3.2.8
45	Long run: କେବେ ବି ସର୍ବନିମ୍ନ LAC ରେ ନୁହେଁ → excess capacity, optimum size ର ନୁହେଁ।	★	3.2.9
46	**Differentiated products: monopolistic competition ଓ oligopoly।**	★★★	3.2.10, 3.3.2
47	**Oligopoly = competition among the few (2–10), homogeneous ବା differentiated, ଶକ୍ତ barriers to entry, price makers।**	★★★	3.3.1
48	**Oligopoly ଉଦାହରଣ: cold drinks, automobiles, airlines, telecom, ISPs, smartphones; OPEC = cartel ର ସର୍ବୋତ୍ତମ ଉଦାହରଣ।**	★★★	3.3.3
49	Game theory: Von Neumann ଓ Oskar Morgenstern (1944)।	★	3.3.4
50	**Pure/perfect (homogeneous: aluminium) ବନାମ imperfect (differentiated: talcum powder); open ବନାମ closed।**	★★★	3.3.5
51	**Collusive ବନାମ competitive; partial (ଗୋଟିଏ dominant leader) ବନାମ full; syndicated (central syndicate) ବନାମ organised (central association)।**	★★★	3.3.6
52	**ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: strategic interdependence (ସବୁଠୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ) · advertising ଓ selling costs · group behaviour — free entry ନାହିଁ।**	★★★	3.3.7
53	Oligopoly ର demand curve indeterminate।	★	3.3.8
54	Oligopoly price competitive ଓ monopoly price ମଧ୍ୟରେ ରହେ (କେବଳ PYQ)।	★	3.3.9
55	**Cartel = explicit collusion; ସମାନ ଆକାରର ଅଳ୍ପ firms; producers ର subset; ଲକ୍ଷ୍ୟ price ବଢ଼ାଇବା; ବହୁ firms ଥିଲେ ଅସମ୍ଭବ।**	★★★	3.3.10

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
56	Price leadership: dominant firm (live and let live) · low-cost firm · barometric (ଅଭିଜ୍ଞ firm market ସ୍ଥିତି ଆକଳନ କରେ)।	★★	3.3.11
57	**Kinked demand curve: Paul A. Sweezy; price rigidity ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ।**	★★★	3.3.12
58	ପ୍ରଚଳିତ price ରେ kink: ଉପର ଅଂଶ elastic, ତଳ ଅଂଶ inelastic।	★★	3.3.13
59	ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀମାନେ price cut ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ price rise ନୁହେଁ।	★	3.3.14
60	Chamberlin ଓ kinked models: interdependence ସ୍ୱୀକୃତ, collusion ନାହିଁ, ସ୍ଥିର prices।	★	3.3.15
61	Duopoly = ଦୁଇଟି firms, oligopoly ର ଏକ subset।	★★	3.3.16
62	Monopsony = ଏକମାତ୍ର କ୍ରେତା; oligopsony = ଅଳ୍প ବଡ଼ କ୍ରେତା (factor markets)।	★★	3.3.17
63	**Bilateral monopoly = ଜଣେ କ୍ରେତା + ଜଣେ ବିକ୍ରେତା = monopoly + monopsony।**	★★★	3.3.18
64	Zero-sum game: market share ପାଇଁ ପ୍ରତିଯୋଗିତା।	★	3.3.19

ଅଧ୍ୟାୟ 5

National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ (Determination of National Income)

270 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 133 one-liners · 74 revision pointers · July 2026 Study Material ରେ SM ଅଧ୍ୟାୟ 6

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: National Income Accounting

SM ଅଧ୍ୟାୟ 6, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 6.1 – 6.30

ବିଷୟ 1.1 National Income Accounting

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.1	Nobel ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞ Simon Kuznets ଓ Richard Stone ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ National Income Accounting ହେଉଛି goods ଓ services ର production ସ୍ତରରୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ତିମ ବିନିଯୋଗ (final disposal) ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ macro-economic accounts ର ବ୍ୟବସ୍ଥା (system)।	Q1	PYQ 2025-Sep	1.1, p. 6.2

ବିଷୟ 1.2 National Income ଆକଳନର ଉପଯୋଗିତା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ (Usefulness and Significance of National Income Estimates)

4 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	*ବିଷୟ 1.1 ଦେଖନ୍ତୁ: Ministry of Statistics and Programme Implementation (MoSPI) ଅଧୀନସ୍ଥ Central Statistical Organisation (CSO) National Accounts Statistics ସଂକଳନ ପାଇଁ ଦାୟୀ; ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରରେ State Directorates of Economics and Statistics (DESs) State Domestic Product ସଂକଳନ କରନ୍ତି।*	Q1, Q4	PYQ 2025-May, 2026-Sep	1.1, p. 6.2
1.2.2	National income estimates ର ଉପଯୋଗ (SM ତାଲିକା): businesses ନିଜ products ର ଭବିଷ୍ୟତ demand ର ପୂର୍ବାନୁମାନ (forecast) କରନ୍ତି; sectors ଅନୁସାରେ national income ର ଗଠନ ଓ ସଂରଚନା (composition and structure), ସାମୟିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ (periodical variations) ଓ ବ୍ୟାପକ sectoral shifts; sector-specific development policies; macroeconomic modelling ପାଇଁ ଏବଂ economic policies ବାଛିବା ଓ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ପାଇଁ ଏକ quantitative ଆଧାର; income distribution ଓ inequality; structural ratios (investment, taxes, fiscal deficit, government expenditure ର GDP ସହ ଅନୁପାତ); loans ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟତା (eligibility) ସ୍ଥିର କରୁଥିବା international comparisons; ଏବଂ financial ଓ monetary data ସହ ମିଶି growth ଓ inflation ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ policies ପାଇଁ ମାର୍ଗଦର୍ଶନ। Population growth ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ policies ଏହି ତାଲିକାରେ **ନାହିଁ** ।	Q2	PYQ 2025-May	1.2, pp. 6.2 – 6.3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.3	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: GNPMP = GDPMP + NFIA, ତେଣୁ negative NFIA ହେଲେ GNPMP, GDPMP ଠାରୁ କମ୍ ହୁଏ (positive NFIA ହେଲେ ଅଧିକ ହୁଏ)।*	Q3	PYQ 2026-Jan	1.3.2, p. 6.7

ବିଷୟ 1.3 National Income ର ବିଭିନ୍ନ ଧାରଣା (Different Concepts of National Income)

86 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 51 · RTP 2 · MTP 20 · Model Q 21

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.1	Gross Domestic Product (GDP) ହେଉଛି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧି ମଧ୍ୟରେ ଦେଶ ଭିତରେ (ଏହାର ସୀମା ମଧ୍ୟରେ) ଉତ୍ପାଦିତ ସମସ୍ତ final goods ଓ services ର ମୂଲ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକର ମୂଲ୍ୟ ଏହାର market price ରେ ନିରୂପିତ (GDPMP)।	Q17; MQ 1.3: Q1	PYQ 2025-Jan; Model Q	1.3.1, p. 6.3
1.3.2	କେବଳ final goods ହିଁ GDP ରେ ଗଣାଯାଏ; ପରବର୍ତ୍ତୀ production ରେ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଜଣେ producer କିଣୁଥିବା good (ଯଥା, ଏକ professional team କିଣୁଥିବା uniforms) ଏକ intermediate good, ଏବଂ ଏହାକୁ ଅଲଗା ଗଣିଲେ double counting ହେବ।	Q14	MTP 2024-Dec S1	1.3.1, p. 6.3 (final goods); ଉଦାହରଣଟି କେବଳ MTP ରେ ଅଛି
1.3.3	Nominal GDP ହେଉଛି current prices ରେ GDP; real GDP ହେଉଛି constant (base-year) prices ରେ GDP — final goods ର quantities ଓ constant prices ର ଗୁଣଫଳର ସମଷ୍ଟି — ତେଣୁ ଏହା price changes (inflation) ର ପ୍ରଭାବ ହଟାଇଦିଏ ଏବଂ ସମୟ ସହ output ଓ welfare ତୁଳନା ପାଇଁ ଏହା ହିଁ ଠିକ୍ ମାପ।	Q21, Q58; MQ 1.1: Q2; MQ 1.6: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1; Model Q ×2	1.3.1, pp. 6.3 – 6.4; Summary, p. 6.29
1.3.4	GDP deflator ହେଉଛି ସେହି ବର୍ଷର nominal GDP ଓ real GDP ର ଅନୁପାତ; ଏହା ଏକ price index ଯାହା inflation (base year ତୁଳନାରେ prices ର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ତର) ମାପେ, ଏବଂ nominal GDP କୁ real GDP ରେ 'deflate' କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ। ଏହା ଚଳିତ ବର୍ଷର output ରୁ ଗଠିତ ହେଉଥିବାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନର production basket ବ୍ୟବହାର କରେ।	Q8, Q55, Q61	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	1.3.1, pp. 6.4 – 6.5
1.3.5	GDP deflator = (Nominal GDP ÷ Real GDP) × 100 — ଯଥା, 6,750 ÷ 4,500 × 100 = 150।	Q5, Q42	PYQ 2024-Jun, 2026-May	1.3.1, p. 6.4; Illustration 1, p. 6.5
1.3.6	Real GDP = (Nominal GDP ÷ GDP deflator ବା price index) × 100; Nominal GDP = Real GDP × price index ÷ 100 (ଯଥା, real 450, index 120 → nominal 540)।	Q19, Q38, Q50, Q60; MQ Real GDP: Q1	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan; RTP 2025-May; MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S2; Model Q	1.3.1, p. 6.5; ଉଦାହରଣ (Illustrations) 3 – 4, p. 6.6
1.3.7	Base year ରେ nominal ଓ real GDP ସମାନ, ତେଣୁ deflator ସର୍ବଦା 100। Deflator 100 ରୁ ଅଧିକ → nominal GDP, real GDP ଠାରୁ ଅଧିକ ଏବଂ prices base year ଠାରୁ ଅଧିକ (120 = prices base ଠାରୁ 20% ଅଧିକ); 100 ରୁ କମ୍ (nominal < real) → price level base year ଠାରୁ କମ୍।	Q3, Q30, Q33, Q63; MQ GDP Deflator: Q1	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep (×2), 2026-Sep; Model Q	1.3.1, pp. 6.5 – 6.6; ଉଦାହରଣ (Illustrations) 1 – 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.8	ବର୍ଷ 2 ରେ inflation rate = (ବର୍ଷ 2 ର GDP deflator − ବର୍ଷ 1 ର GDP deflator) ÷ ବର୍ଷ 1 ର GDP deflator × 100। ଆସନ୍ତା ବର୍ଷର deflator ଚଳିତ ବର୍ଷଠାରୁ କମ୍ ହେଲେ price level କମିଛି; ଅଧିକ ହେଲେ prices ବଢ଼ିଛି।	Q6, Q9, Q22, Q34, Q35	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep (×2)	1.3.1, p. 6.5; Illustration 1, pp. 6.5 – 6.6
1.3.9	Inflation price indices ଦ୍ୱାରା ମପାଯାଏ — Wholesale Price Index, Consumer Price Index ଓ GDP deflator; purchasing power parity prices inflation ର ମାପ ନୁହେଁ।	Q53	MTP 2025-Aug S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); SM କେବଳ GDP deflator ବିଷୟରେ କହେ, p. 6.4
1.3.10	Net Domestic Product (NDP) = GDP − depreciation: production ର ମୋଟ ମୂଲ୍ୟରୁ ବ୍ୟବହୃତ (used up) capital ର ମୂଲ୍ୟ ବାଦ୍। Gross ଓ net ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ depreciation (consumption of fixed capital), ତେଣୁ NDP କେବେ ବି GDP ଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ଏବଂ gross domestic investment − net domestic investment = GDP − NDP।	Q10, Q13, Q49; MQ 1.1: Q1	PYQ 2024-Sep; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×2); Model Q	1.3.1, p. 6.7
1.3.11	Gross = Net + Depreciation, ତେଣୁ gross investment = net investment + replacement investment। Depreciation, gross investment ଠାରୁ ଅଧିକ ହେଲେ net investment negative ହୁଏ ଏବଂ economy ର stock of capital ସଙ୍କୁଚିତ ହେଉଛି।	Q15, Q51	MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1	1.3.1, p. 6.7 (capital-stock ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିଷ୍କର୍ଷ କେବଳ MTP ରେ)
1.3.12	Gross National Product (GNP) ହେଉଛି ଏକ accounting year ରେ normal residents ଦ୍ୱାରା ଦେଶର domestic territory ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ପାଦିତ ସମସ୍ତ final economic goods ଓ services ର market value, net factor income from abroad ସମେତ; ଏଥିରେ ଆମ ନାଗରିକମାନେ ବିଦେଶରେ ଅର୍ଜନ କରୁଥିବା ଆୟ ସାମିଲ ଏବଂ ବିଦେଶୀମାନେ ଏଠାରେ ଅର୍ଜନ କରୁଥିବା ଆୟ ବାଦ୍।	Q23; MQ 1.3: Q2	PYQ 2024-Jun, 2025-May; Model Q	1.3.2, p. 6.7
1.3.13	ଏକ foreign company ଭାରତରେ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅର୍ଜନ କରୁଥିବା profits (ଯଥା, Apple ର ଭାରତୀୟ manufacturing; ଏକ South Korean company ର ଭାରତୀୟ plant) ଭାରତର GDP ର ଅଂଶ, କିନ୍ତୁ home country ର GNP ର ଅଂଶ — ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାରତର national income ର ଅଂଶ ନୁହେଁ।	Q31 (+ 1.4 MQ 1.4 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; Model Q	1.3.2, p. 6.7
1.3.14	GNPMP = GDPMP + NFIA; GDPMP = GNPMP − NFIA। NFIA = ଏକ ଦେଶର ନାଗରିକ ଓ companies ବିଦେଶରେ ଯାହା ଅର୍ଜନ କରନ୍ତି − ବିଦେଶୀ ନାଗରିକ ଓ overseas companies ସେହି ଦେଶରେ ଯାହା ଅର୍ଜନ କରନ୍ତି (net compensation of employees + net income from property and entrepreneurship + net retained earnings)। Negative NFIA → GDPMP, GNPMP ଠାରୁ ଅଧିକ।	Q11, Q18; MQ 1.2: Q2; MQ 1.3.2: Q1	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan; Model Q ×2	1.3.2, p. 6.7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.15	'national' ଓ 'domestic' ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି net factor income from abroad: National = Domestic + NFIA (depreciation gross କୁ net ଠାରୁ ଅଲଗା କରେ; net indirect taxes market price କୁ factor cost ଠାରୁ ଅଲଗା କରେ)।	Q48	PYQ 2026-May	1.3.2, p. 6.8
1.3.16	NNPMP = GNPMP − Depreciation = NDPMP + NFIA = GDPMP + NFIA − Depreciation (ତିନୋଟିଯାକ ଠିକ୍; 'NDPMP − Depreciation' ଠିକ୍ ନୁହେଁ)। ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ କଲେ: Depreciation = GDPMP + NFIA − NNPMP; NFIA = NNPMP − NDPMP।	Q12, Q29, Q32; MQ 1.3.3: Q1	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep (×2); Model Q	1.3.5, p. 6.8; Illustration 7, p. 6.14
1.3.17	Market price ଓ factor cost ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି net indirect taxes (indirect taxes − subsidies): Market Price = Factor Cost + Indirect Taxes − Subsidies; Factor Cost = Market Price − Indirect Taxes + Subsidies। ତେଣୁ GDPMP = GDPFC + NIT, ଏବଂ National Income (NNPFC) = NNPMP − NIT।	Q1, Q46, Q52; MQ 1.3: Q3	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-May S2; Model Q	1.3.6, p. 6.8
1.3.18	MP ↔ FC numericals: କେବଳ indirect taxes ଓ subsidies (net indirect taxes) ଯୋଗ ବା ବିୟୋଗ କରନ୍ତୁ; direct taxes ର କୌଣସି ଭୂମିକା ନାହିଁ — ଯଥା, NNPMP = 15,000 + 450 − 250 = 15,200; subsidies = NNPFC − NNPMP + indirect taxes।	Q39, Q43, Q44; MQ 1.3.4: Q1	PYQ 2026-Jan, 2026-May (×2); Model Q	1.3.6, p. 6.8
1.3.19	GDPFC = Compensation of employees + Operating surplus (rent + interest + profit) + Mixed income of self-employed + Depreciation; ଏବଂ GDPMP = NDPFC + Consumption of fixed capital + Net indirect taxes।	Q39, Q40, Q41	PYQ 2026-Jan (×3)	1.3.6, p. 6.8; Illustration 5, pp. 6.12 – 6.13
1.3.20	Basic price = Factor cost + Production taxes − Production subsidies (tax ବିନା subsidised price); ଏବଂ Market price = Basic price + Product taxes − Product subsidies।	Q24	PYQ 2025-May	1.3.6, p. 6.9
1.3.21	Net Domestic Product at Factor Cost (NDPFC) ହେଉଛି factors of production ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଜିତ ମୋଟ factor incomes: NDPFC = NDPMP − Net indirect taxes = GDPFC − Depreciation = Compensation of employees + Operating surplus + Mixed income।	MQ 1.3.5: Q1	Model Q	1.3.7, p. 6.10
1.3.22	National Income = NNP at Factor Cost: ଏକ ବର୍ଷରେ ଦେଶର normal residents ଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତ factor income = domestic factor incomes (FID) ର ସମଷ୍ଟି + net factor income from abroad।	Q57, Q62	PYQ 2026-Sep; MTP 2026-Apr S1	1.3.8, p. 6.10
1.3.23	Per capita income = aggregate income (output) ÷ ମୋଟ population (ଯଥା, 1,200 billion ÷ 250 million = 4,800) — ବ୍ୟକ୍ତି ପିଛା economic output; ଏହା ଏକ ଦେଶର standard of living ର ସୂଚକ (indicator) ଭାବେ କାମ କରେ।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.3.6: Q1	Model Q ×2	1.3.9, p. 6.10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.24	Personal income ହେଉଛି Non-Profit Institutions Serving Households ସମେତ household sector ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ଆୟ — ସମସ୍ତ ଉତ୍ସରୁ ପ୍ରକୃତ current income receipts, ଯାହା productive activities ରୁ ଅର୍ଜିତ ହୋଇଥାଇପାରେ ବା ନ ଥାଇପାରେ (ତେଣୁ ଏଥିରେ social security benefits ଓ unemployment compensation ଭଳି transfer payments ସାମିଲ: ପ୍ରାପ୍ତ କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜିତ ନୁହେଁ ଏପରି ଆୟ)। ଏଥିରୁ retained earnings, indirect business taxes, corporate income taxes ଓ social security ପ୍ରତି contributions ବାଦ୍। PI = NI + income received but not earned − income earned but not received।	Q2, Q20, Q26, Q56	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Dec S1	1.3.10, pp. 6.10 – 6.11
1.3.25	Disposable personal income (DI) ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ହାତରେ ସେମାନଙ୍କ consumption ବା savings ପାଇଁ ଉପଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ: DI = PI − Personal income taxes − Non-tax payments (government କୁ ଅନ୍ୟ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ payments, ଯଥା provident fund, ESI)।	Q4, Q7, Q25; MQ 1.3.8: Q1, Q2	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May; Model Q ×2	1.3.11, p. 6.11
1.3.26	Net National Disposable Income (NNDI) = Net National Income + rest of the world ରୁ ଅନ୍ୟ net current transfers; Gross National Disposable Income = NNDI + consumption of fixed capital।	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.3.11, p. 6.11
1.3.27	Private income ହେଉଛି ଦେଶ ଭିତର ଓ ବାହାରର ସମସ୍ତ ଉତ୍ସରୁ private sector କୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଆୟ (factor ଓ transfer income ଉଭୟ) = NDP ରୁ private sector କୁ ପ୍ରାପ୍ତ factor income + NFIA + national debt interest + government ଠାରୁ current transfers + rest of the world ରୁ ଅନ୍ୟ net transfers। ଯେହେତୁ PI = Private income − corporate tax − corporate saving (undistributed profits), ତେଣୁ Private income = PI + corporate tax + undistributed profits।	Q27; MQ 1.3.9: Q1	PYQ 2025-May; Model Q	1.3.12, p. 6.12; Illustration 6, p. 6.13
1.3.28	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: pensions, scholarships ଓ unemployment allowance ହେଉଛି transfer payments — ପ୍ରାପକଙ୍କ କୌଣସି current contribution ବିନା ପୁନର୍ବଣ୍ଟିତ ଆୟ — ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ factor payments ନୁହେଁ କିମ୍ବା government final consumption expenditure (ଯାହା defence, education, healthcare କୁ ଧରେ) ର ଅଂଶ ବି ନୁହେଁ। Defence personnel ଙ୍କୁ ମାଗଣା uniforms, MPs ଙ୍କ salaries ଓ imputed rent ହେଉଛି factor payments।*	Q36, Q47, Q54	PYQ 2026-Jan, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	1.4.4, p. 6.19; 1.4.3, p. 6.18
1.3.29	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: ପୂର୍ବରୁ ଉତ୍ପାଦିତ (second-hand) goods ଓ stocks ଏବଂ bonds ର ବିନିମୟ national income ରେ ଗଣାଯାଏ ନାହିଁ।*	Q16	MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	1.4.3, p. 6.18
1.3.30	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: income method, domestic territory ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମସ୍ତ production units ଦ୍ୱାରା ଦିଆଯାଇଥିବା factor incomes (wages and salaries, rent, interest, profit) ଯୋଗ କରେ, transfer income ବାଦ୍ ଦେଇ।*	Q45	PYQ 2026-May	1.4.3, p. 6.18

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.31	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: GVAMP = Value of output – Intermediate consumption = (Sales + Closing stock – Opening stock) – IC (market price ରେ GST ପାଇଁ କୌଣସି adjustment ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ); NDPMP = GVAMP – Consumption of fixed capital (5,800 – 620 = 5,180); IC = Value of output – GVAMP (6,800 – 5,800 = 1,000)।*	Q37, Q64, Q65	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep (×2)	1.4.2, p. 6.17; 1.3.1, p. 6.7
1.3.32	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: C + I + G + (X – M) expenditure method ଦ୍ୱାରା GDPMP ଦିଏ; national income (NNPFC) ପାଇଁ ଆହୁରି – depreciation + NFIA – net indirect taxes ଆବଶ୍ୟକ।*	Q59	MTP 2026-Apr S1	1.4.4, p. 6.20
1.3.33	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ: railways, communications, banking, insurance ଓ central government administration ଭଳି ରାଜ୍ୟ ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରୁଥିବା activities ହେଉଛି 'supra-regional sectors'।*	Q28	PYQ 2025-May	1.5, p. 6.27
1.3.34	Opportunity cost ହେଉଛି ଏକ choice କରିବା ସମୟରେ ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ସର୍ବାଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ ବିକଳ୍ପ (ଏହା ଅଧ୍ୟାୟ 1 / production-cost ର ଧାରଣା, national income ର ନୁହେଁ)।	MQ 1.3: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
1.3.35	ଭାରତର real GDP constant (2011-12) prices ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ; base year କେତେ ଥର ସଂଶୋଧିତ ହୁଏ, SM ତାହା କହେ ନାହିଁ (Model Q ର key 'every 7–10 years' କହେ)।	MQ 1.4: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q); 2011-12 base, 1.3.1, p. 6.4 ରେ

ବିଷୟ 1.4 ଭାରତରେ National Income ର ମାପ (Measurement of National Income in India)

48 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 10 · RTP 3 · MTP 22 · Model Q 18

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.1	Circular flow of income ର ତିନୋଟି ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ — production, distribution (income) ଓ disposition (expenditure); output ର ମୂଲ୍ୟ factor incomes (rent, wages, interest, profit) ଭାବେ ବଣ୍ଟିତ ହୁଏ, ତେଣୁ ସୃଷ୍ଟ ଆୟ output ର ମୂଲ୍ୟ ସହ ସମାନ।	Q3; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2024-Sep; Model Q	1.4.1, pp. 6.15 – 6.16
1.4.2	ତିନୋଟି ପଦ୍ଧତି: Value Added (Product) Method — ମୋଟ output ରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ industry (production units) ର ଦ୍ୱିରୁକ୍ତିହୀନ (unduplicated) ଅବଦାନ; Income Method — domestic territory ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ production units ଦ୍ୱାରା ଦିଆଯାଇଥିବା factor incomes ର ସମଷ୍ଟି; Expenditure (Income Disposal) Method — ଏକ accounting year ରେ aggregate final expenditurel	Q30	PYQ 2026-Sep	1.4.1, Table 1.1.1, p. 6.16; 1.4.2 – 1.4.4, pp. 6.16 – 6.18

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.3	Value Added Method — ଯାହାକୁ Product Method, Industrial Origin Method, Net Output Method ବା production method ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ — ଏକ accounting year ରେ domestic territory ରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ producing enterprise ର ଅବଦାନ ମାପେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ industry ର production ରୁ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ industries ଠାରୁ intermediate purchases ବାଦ୍ ଦେଇ ଏକତ୍ର (consolidate) କରି।	Q4, Q10, Q17, Q21	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-May; MTP 2025-May S2	1.4.2, p. 6.16; Summary, p. 6.30
1.4.4	କେବଳ final goods (ବା କେବଳ value added) ଗଣି multiple (double) counting ଏଡ଼ାଯାଏ; ସମସ୍ତ ସ୍ତରର value added ର ସମଷ୍ଟି final good ର price, ସୃଷ୍ଟ ମୋଟ ଆୟ ଏବଂ profit ସମେତ ଏହାର ମୋଟ cost ସହ ସମାନ।	Q8, Q14, Q20	RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2 (×2)	1.4.2, p. 6.16; 1.3.1, p. 6.3
1.4.5	Value added = Value of output − Intermediate consumption; ତେଣୁ final product ର ମୂଲ୍ୟ = intermediate purchases + value added (800 + 400 = 1,200), ଏବଂ ଏକ firm ର value added କେବଳ ସେତିକି ଯାହା ସେ ନିଜେ ଯୋଡ଼େ।	MQ 1.4.2: Q1, Q2, Q3	Model Q ×3	1.4.2, p. 6.17
1.4.6	GVAMP = Value of output − Intermediate consumption = (Sales + Change in stock) − Intermediate consumption, ଯେଉଁଠି change in stock = closing − opening stock (750 + 200 − 300 − 250 = 400)।	Q1, Q12	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	1.4.2, p. 6.17; ଉଦାହରଣ (Illustrations) 9 ଓ 12, pp. 6.21, 6.23
1.4.7	NVAMP = GVAMP − Depreciation; factor cost = market price − indirect taxes + subsidies (GVAFC = 180 + 15 − 100 + 10 = 105); NDPFC + NFIA = National IncomeI Rent ଓ profit ହେଉଛି value added ର ବଣ୍ଟନ, ଅତିରିକ୍ତ items ନୁହେଁ।	Q9	MTP 2024-Dec S1	1.4.2, p. 6.17; Illustration 12, pp. 6.23 – 6.24
1.4.8	Value added ରେ ସାମିଲ: fixed assets ର own-account production (ଯଥା, ଜଣେ କାରିଗର ନିର୍ମାଣ କରିଥିବା ନୂଆ ଘର), self-consumption ପାଇଁ ଉତ୍ପାଦିତ goods ର imputed value, owner-occupied ଘରର imputed rent ଓ change in stock; ଅବୈତନିକ household work (ଗୃହିଣୀଙ୍କ କାମ, ନିଜ ପିଲାକୁ ପଢ଼ାଇବା) ଓ ପୁରୁଣା shares ର resale ବାଦ୍।	Q27	MTP 2025-Dec S1	1.4.2, p. 6.17; 1.4.3, p. 6.18; 1.6 (d), p. 6.27
1.4.9	Income Method (Factor Income / Factor Payment / Distributed Share Method): national income ହେଉଛି domestic territory ର ସମସ୍ତ production units ଦ୍ୱାରା ଦିଆଯାଇଥିବା factor incomes — wages and salaries, rent, interest ଓ profit — ର ସମଷ୍ଟି: NDPFC; NI = Compensation of employees + Operating surplus + Mixed income + NFIAI Profits ଏକ factor income; transfers, subsidies ଓ indirect taxes ନୁହେଁ।	Q25, Q26; MQ 1.1: Q2	RTP 2025-Sep (×2); Model Q	1.4.3, p. 6.18

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.10	କେବଳ primary factors ର ମାଲିକଙ୍କ ଆୟ ସାମିଲ: wages (ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ pensions ନୁହେଁ), bonus, DA, commission, provident fund ରେ employers ଙ୍କ contribution, rent (actual ଓ imputed), royalty, productive services ପାଇଁ loans ଉପରେ interest, dividends, commissions ଓ brokerages। ବାଦ୍: capital gains, windfall profits, transfer incomes, second-hand goods ଓ financial assets (shares ଓ bonds) ର ବିକ୍ରୟ, ଅତୀତ savings ରୁ payments, public debt ଓ consumption loans ଉପରେ interest।	Q11, Q16, Q22	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1	1.4.3, p. 6.18
1.4.11	Profit = Corporate (profit) tax + Dividend + Retained earnings (undistributed profit) — ତିନୋଟିଯାକ profit ର components।	Q15	MTP 2025-Jan S2	1.4.3, p. 6.18
1.4.12	Self-employed (lawyers, engineers, traders, proprietors; agriculture, trade, transport) ଙ୍କ mixed income ହେଉଛି ଏପରି ଆୟ ଯେଉଁଥିରେ labour element ଓ capital element କୁ ଅଲଗା କରିହୁଏ ନାହିଁ।	Q2, Q23	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.4.3, pp. 6.18 – 6.19
1.4.13	Income-method numericals: compensation of employees + rent + interest + profits + mixed (proprietors') income ଯୋଗ କରନ୍ତୁ; ତାପରେ GDPMP ପାଇଁ + depreciation + net indirect taxes (taxes on production and imports), ଏବଂ national aggregates ପାଇଁ + NFIA।	MQ 1.4.3: Q1, Q2, Q3, Q4, Q5	Model Q ×5	1.4.3, p. 6.18; Illustration 5, p. 6.12
1.4.14	Compensation of employees ହେଉଛି national income ର ସବୁଠୁ ବଡ଼ component।	Q18	MTP 2025-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.4.15	Expenditure Method (Income Disposal Approach): GDPMP = Σ final expenditure = Private final consumption expenditure + Government final consumption expenditure + Gross domestic capital formation + Net exports (C + I + G + X − M); net exports negative ହୋଇପାରେ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4.4: Q1, Q2, Q3, Q4, Q5	Model Q ×6	1.4.4, pp. 6.18 – 6.20
1.4.16	Final consumption expenditure ଉଭୟ household sector (PFCE, NPISH ସମେତ) ଓ government sector (GFCE: defence, education, healthcare ଭଳି collective services, cost ରେ ମୂଲ୍ୟାୟିତ) ରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ।	Q24	MTP 2025-Aug S2	1.4.4, p. 6.19
1.4.17	Transfer payments (pensions, scholarships, unemployment allowance) GDP ରୁ ବାଦ୍, କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକ current production କୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ ନାହିଁ; ଏଗୁଡ଼ିକୁ ସାମିଲ କଲେ GDP ଅଧିକ ଦେଖାଯିବ (overstate)।	Q6, Q19	MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1	1.4.4, p. 6.19; Summary, p. 6.30
1.4.18	Gross domestic capital formation = fixed assets ର ଅଧିଗ୍ରହଣ (machinery and equipment, ଯଥା ଏକ bank ର digital-assistant robot, construction) + change in inventories (unsold stock ସମେତ) + acquisition of valuables; ତେଣୁ business inventories ରେ ବୃଦ୍ଧି investment ଭାବେ ଗଣାଯାଏ।	Q13, Q28	MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	1.4.4, p. 6.20

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.19	Net domestic expenditure = Consumption expenditure + Net domestic investment (ଅର୍ଥାତ୍ gross capital formation − depreciation)।	Q5	MTP 2024-Dec S1	1.4.4, p. 6.20 (derivation ଦ୍ୱାରା; ଏହି term SM ରେ ନାହିଁ)
1.4.20	ଭାରତ national income କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଗୋଟିଏ method ରେ ଆକଳନ କରିପାରେ ନାହିଁ: agriculture — production (value added/output) method; small-scale sector — income method; construction — expenditure method। Income method ସେହି developed economies ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଯେଉଁଠି income-tax returns ଠିକ୍ ଭାବେ ଦାଖଲ ହୁଏ।	Q7, Q29; MQ 1.4: Q2	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S1; Model Q	1.4.4, p. 6.20
1.4.21	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ — ଏକ foreign company ଭାରତରେ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅର୍ଜନ କରୁଥିବା profits ଭାରତର GDP ର ଅଂଶ, କିନ୍ତୁ ଭାରତର national income ର ଅଂଶ ନୁହେଁ (ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଦେଶକୁ ଦିଆଯାଇଥିବା factor income, ଯାହା NFIA ମାଧ୍ୟମରେ ସମାୟୋଜିତ ହୁଏ — netted out)।*	MQ 1.4: Q1	Model Q	1.3.2, p. 6.7

ବିଷୟ 1.5 ଭାରତରେ Regional Accounts ବ୍ୟବସ୍ଥା (The System of Regional Accounts in India)

4 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.1	State income (Net State Domestic Product) ର estimates ସମ୍ପୃକ୍ତ State Directorates of Economics and Statistics (DESs) ର State Income Units ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି; Central Statistical Organisation conceptual ଓ methodological ସମସ୍ୟାରେ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସହାୟତା କରେ।	Q1, Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.5, p. 6.27; 1.1, p. 6.2
1.5.2	Per capita state income = NSDP ÷ ରାଜ୍ୟର midyear projected population — regional economic performance ର ଏକ ମାପ।	Q3	MTP 2024-Dec S1	1.5, p. 6.27 (poverty ratio ଓ employment rate କେବଳ MTP ରେ)
1.5.3	Labour-market measures SM ରେ ନାହିଁ; MTP ର key unemployment ର ମାପ ଭାବେ labour force participation rate ଦିଏ।	Q4	MTP 2025-Jan S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 1.6 GDP ଓ କଲ୍ୟାଣ (GDP and Welfare)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.6.1	GDP, welfare ର ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ (perfect) ମାପ ନୁହେଁ; ଏଥିରୁ ବାଦ୍ ପଡ଼େ: income distribution (ତେଣୁ per capita GDP ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ); quality improvements; authorities ଠାରୁ ଲୁଚାଯାଇଥିବା ବା ବେଆଇନ production (drugs, gambling); non-market production; leisure ର କ୍ଷତି; crime, pollution ଓ traffic congestion ଭଳି economic 'bads'; volunteer work; externalities; ଏବଂ ଯେଉଁ production ଆମକୁ ଭଲ ଅବସ୍ଥାକୁ ନିଏ ଓ ଯାହା କେବଳ ଆମକୁ ଖରାପ ଅବସ୍ଥାକୁ ଯିବାରୁ ରୋକେ, ସେ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ।	Q3, Q4, Q5	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	1.6, pp. 6.27 – 6.28
1.6.2	*ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: per capita income ଏକ ଦେଶର standard of living ର ସୂଚକ (indicator) ଭାବେ କାମ କରେ।*	Q2	PYQ 2025-May	1.3.9, p. 6.10
1.6.3	Population, economy ଠାରୁ ଦ୍ରୁତ ବଢ଼ିଲେ per capita income କମେ ଏବଂ saving କମ୍ ହୁଏ।	Q1	MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 1.7 National Income ଗଣନାର ସୀମାବଦ୍ଧତା ଓ ଆହ୍ୱାନ (Limitations and Challenges of National Income Computation)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 1 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.7.1	National income ମାପିବାରେ conceptual difficulties: ଏକ ସର୍ବସମ୍ମତ definition ର ଅଭାବ; final ଓ intermediate goods ମଧ୍ୟରେ ସଠିକ୍ ପାର୍ଥକ୍ୟ; transfer payments ର ପ୍ରସଙ୍ଗ; durable goods ର services; income distribution କୁ ସାମିଲ କରିବାର ଅସୁବିଧା; constant prices ରେ ଏକ ନୂଆ good ର ମୂଲ୍ୟାୟନ; government services ର ମୂଲ୍ୟାୟନ। (Quality improvements, GDP-and-welfare ତାଲିକାର ଅଂଶ, ଏହି ତାଲିକାର ନୁହେଁ।)	Q1; MQ 1.7: Q2	PYQ 2024-Sep; Model Q	1.7, p. 6.28
1.7.2	ଅନ୍ୟ ଆହ୍ୱାନ (challenges): data ର ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତା ଓ ଅବିଶ୍ୱସନୀୟତା; non-monetised sector; self-consumption ପାଇଁ production; ନିରକ୍ଷରତା ଓ ଅଜ୍ଞତା ଯୋଗୁଁ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇନଥିବା ଆୟ; ଉପଯୁକ୍ତ occupational classification ର ଅଭାବ; consumption of fixed capital ର ସଠିକ୍ ଆକଳନ।	MQ 1.7: Q3	Model Q	1.7, p. 6.29
1.7.3	Authorities ଠାରୁ ଲୁଚାଯାଇଥିବା production (tax evasion ବା illegal activity) GDP ରୁ ବାଦ୍ ପଡ଼େ, ତେଣୁ ଏକ ବଡ଼ underground economy ସରକାରୀ (official) national income କୁ କମ୍ ଦେଖାଏ (understate)।	Q2; MQ 1.7: Q3	MTP 2026-Apr S1; Model Q	1.6 (c), p. 6.27

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.7.4	GDP ମୋଟ output ମାପେ, ବ୍ୟକ୍ତି ପିଛା output ନୁହେଁ: per capita GDP, population ପାଇଁ adjust କରେ (1.3.9), ଏବଂ SM ଅନୁସାରେ welfare ର ମୁଖ୍ୟ ଅଭାବ (gap) ହେଉଛି income distribution (1.6)।	MQ 1.7: Q1	Model Q	1.3.9, p. 6.10; 1.6 (a), p. 6.27 (population-size ର ଶବ୍ଦାବଳୀ କେବଳ Model Q ରେ)

ଏକକ 2: National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର Keynesian Theory (The Keynesian Theory of Determination of National Income)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 6, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 6.34 – 6.70

ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction)

10 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP 1 · MTP 8 · Model Q 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	John Maynard Keynes 'The General Theory of Employment, Interest, and Money' (1936) ରେ equilibrium aggregate income ଓ output ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର ତତ୍ତ୍ୱ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ; 1930s ର Great Depression ସମୟର classical economists ଙ୍କ ପାଖରେ ସ୍ଥାୟୀ (persistent) unemployment ବୁଝାଇବା ପାଇଁ କୌଣସି ତତ୍ତ୍ୱ ନ ଥିଲା।	Q8; MQ 1.1: Q1	MTP 2026-Apr S1; Model Q	2.1, p. 6.35; Summary, p. 6.68
2.1.2	Keynes ଙ୍କ ଅନୁସାରେ, national income, aggregate effective demand ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ; economy ରେ spending ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ output, full employment ତଳେ ରହେ — Keynes ଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ଅନୁସାରେ Great Depression ରେ ଠିକ୍ ଏହା ହିଁ ଘଟିଥିଲା।	Q1, Q2	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	2.4.1, p. 6.46; 2.8, p. 6.68
2.1.3	Keynes ସେହି macroeconomic theory ଦେଇଥିଲେ ଯାହା unemployment କମାଇବାର ଉପାୟ ଭାବେ government spending କୁ ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରମାଣିତ କଲା: government spending (G) ଓ taxes ରେ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା government, recession ଓ unemployment ର ମୁକାବିଲା କରିପାରେ — ଏକ ସକ୍ରିୟ (activist), ସ୍ଥିରକାରୀ (stabilising) ଭୂମିକା।	Q3, Q7 (+ 2.3 Q18)	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2 (×2)	2.1, p. 6.35; 2.8, p. 6.68
2.1.4	Macroeconomics ସମଗ୍ର economy ର ଅଧ୍ୟୟନ କରେ — output, income, employment, consumption, investment ଓ prices ର aggregate level।	Q4	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	SM ଏକକ 2 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP/RTP); ତୁଳନୀୟ: SM ଅଧ୍ୟାୟ 1, 1.2, pp. 1.8 – 1.9
2.1.5	ଆଧୁନିକ macroeconomics ପାଇଁ Keynes ଙ୍କ building blocks: (1) income ସହ consumption ର ସମ୍ପର୍କ, ଓ multiplier; (2) Liquidity Preference — demand for money ପାଇଁ Keynes ଦେଇଥିବା ନାମ; (3) consumption ଓ investment କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବାରେ expectations ର ଗୁରୁତ୍ୱ (psychological factors, ଲୋକପ୍ରିୟ ଭାବେ 'animal spirits' — ଏହି ଶବ୍ଦବନ୍ଧ SM ରେ ନାହିଁ)।	Q5 (+ 2.3 Q23)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.1, p. 6.36

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.6	Keynesian models short-period equilibrium ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଏବଂ ଏଥିରେ କୌଣସି dynamic elements ନାହିଁ — comparative statics ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ equilibrium କୁ ଅନ୍ୟ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଏ (short run ରେ investment କୁ constant ଧରାଯାଏ)।	Q9	MTP 2026-Apr S2	2.5, p. 6.53; 2.3.1, p. 6.38
2.1.7	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ — Keynes consumption function C = a + bY ପ୍ରସ୍ତାବ କରିଥିଲେ — income ବଢ଼ିଲେ consumption ବଢ଼େ, କିନ୍ତୁ income ବୃଦ୍ଧିଠାରୁ କମ୍ ପରିମାଣରେ ('psychological law of consumption')।*	Q6	MTP 2025-Aug S1	2.3.2, pp. 6.39 – 6.40

ବିଷୟ 2.2 ସରଳ Two-Sector Model ରେ circular flow (Circular flow in a Simple Two-Sector Model)

8 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP – · Model Q 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	Effective (aggregate) demand ହେଉଛି economy ରେ final goods ଓ services ଉପରେ ମୋଟ planned expenditure; two-sector model ରେ AD = C + I।	MQ 1.1: Q1	Model Q	2.3.1, p. 6.38; 2.8, p. 6.68
2.2.2	Two-sector model ରେ household ଓ business sectors ଥାଏ (government ଓ foreign sectors ଅନୁପସ୍ଥିତ); three-sector model, government sector ଯୋଡ଼େ ଏବଂ four-sector model, foreign sector ଯୋଡ଼େ।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1	Model Q ×2	2.1, p. 6.36; 2.2, p. 6.36
2.2.3	Households ସମସ୍ତ factors of production ର ମାଲିକ ଏବଂ factor incomes (factor payments, ଯଥା wages) ବଦଳରେ firms କୁ factor services ବିକ୍ରି କରନ୍ତି; firms, households କୁ goods ଓ services ବିକ୍ରି କରନ୍ତି। Real flows (broken lines) ହେଉଛି factor services ଓ goods ର ପ୍ରବାହ; money flows (continuous lines) ହେଉଛି payments — firms ଠାରୁ households କୁ factor payments ଏବଂ households ଠାରୁ firms କୁ consumption payments।	MQ 1.2: Q2, Q3	Model Q ×2	2.2, pp. 6.36 – 6.37
2.2.4	ସରଳ two-sector flow ରେ କୌଣସି injections ବା leakages ନାହିଁ; household ର ସମସ୍ତ ଆୟ firms ର output ଉପରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୁଏ, ତେଣୁ Factor Payments = Household Income = Household Expenditure = Total Receipts of Firms = Value of Output।	Q2	PYQ 2026-Sep	2.2, p. 6.37
2.2.5	Circular flow of income ର ତିନୋଟି ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ହେଉଛି production, distribution ଓ disposition।	Q1	PYQ 2025-Sep	SM ଏକକ 2 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ); ଏହା SM ଅଧ୍ୟାୟ 6, ଏକକ 1 ର ଅଂଶ
2.2.6	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ — price level ର function ଭାବେ ଦିଆଯାଇଥିବା AD — ଦିଆଯାଇଥିବା P ବସାନ୍ତୁ (2,000 – 100 × 15 = 500)।*	MQ 1.3.1: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ବିଷୟ 2.3 ମୌଳିକ ଧାରଣା ଓ functions (Basic Concepts and Functions)

36 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 17 · RTP 1 · MTP 13 · Model Q 8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	Aggregate demand ହେଉଛି ମୋଟ planned (ex ante) expenditure; two-sector economy ରେ AD = C + I, ଯେଉଁଠି investment (investment goods ପାଇଁ firms ର demand) exogenously ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଓ short run ରେ constant — ତେଣୁ private investment ହେଉଛି AD ର ଏକ component ଯାହା national income କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4: Q1	Model Q ×2	2.3.1, p. 6.38; 2.6, p. 6.56
2.3.2	Price level ର function ଭାବେ ଲେଖାଯାଇଥିବା AD ବା SRAS (AD = A − bP; SRAS = c + dP): ଦିଆଯାଇଥିବା P ବସାନ୍ତୁ। ଏଗୁଡ଼ିକ Model-Q constructs; SM ର Keynesian model, prices କୁ fixed ଧରେ।	MQ 1.3.1: Q1; MQ 1.3.5: Q1 (+ 2.2 MQ 1.3.1 Q1)	Model Q ×3	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
2.3.3	Consumption function, aggregate consumption expenditure ଓ aggregate disposable income ମଧ୍ୟରେ functional relationship ପ୍ରକାଶ କରେ, C = f(Y) — consumption, disposable income ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ।	Q4, Q27	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	2.3.2, p. 6.38
2.3.4	Keynes ଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ ହେଉଛି C = a + bY: 'a' (autonomous consumption) ହେଉଛି ଶୂନ disposable income ରେ positive consumption — income ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ନ ହେଉଥିବା consumption; 'a' ବଢ଼ିଲେ consumption function ଉପରକୁ shift ହୁଏ।	Q8, Q19 (+ 2.5 Q16)	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	2.3.2, p. 6.39; ଉଦାହରଣ (Ill.) 2 − 3, p. 6.47
2.3.5	Numerical: C = a + b × Y, ତାପରେ S = Y − C (ଯଥା, C = 1,000 + 0.6 × 4,000 = 3,400; S = 4,000 − 3,400 = 600)।	MQ 1.3.2: Q1; MQ 1.3.3: Q1; MQ 1.3.4: Q1	Model Q ×3	2.3.2, p. 6.39; 2.3.5, p. 6.41
2.3.6	Keynesian ଅନୁମାନ (Keynes ଙ୍କ 'psychological law of consumption'): disposable income ସହ consumption ବଢ଼େ, କିନ୍ତୁ income ବୃଦ୍ଧିଠାରୁ କମ୍ ପରିମାଣରେ — 0 < b < 1; MPC ସର୍ବଦା unity ଠାରୁ କମ୍ କିନ୍ତୁ ଶୂନ ଠାରୁ ଅଧିକ।	Q1, Q7, Q9, Q17 (+ 2.1 Q6)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Aug S1 (×2)	2.3.2, pp. 6.39 − 6.40; 2.3.5, p. 6.42
2.3.7	MPC = ΔC/ΔY = b, consumption function ର slope — ଅଧିକ MPC, consumption function କୁ ଅଧିକ ଖାଡ଼ା (steeper) କରେ (shift ନୁହେଁ)। Data ରୁ: ΔC ÷ ΔY (75/100 = 0.75)।	Q12, Q15, Q25	PYQ 2025-Sep, 2026-May; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.3.2, p. 6.39; Table 1.2.1, p. 6.40
2.3.8	APC = Total Consumption ÷ Total Income = C/Y, ତେଣୁ Y = C/APC (900/0.45 = 2,000)। Income ବଢ଼ିବା ସହ consumption ରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଥିବା income ର ଅନୁପାତ କମେ — consumption, income ଠାରୁ ଧୀରେ ବଢ଼େ।	Q2, Q6, Q20, Q26	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	2.3.3, p. 6.40
2.3.9	Income ହୁଏ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୁଏ ନହେଲେ save ହୁଏ (Y = C + S); MPS = ΔS/ΔY = 1 − b, ତେଣୁ MPC + MPS = 1।	Q10	PYQ 2025-May; MTP 2025-Apr S1	2.3.5, pp. 6.41 − 6.42
2.3.10	APS = Total Saving ÷ Total Income = S/Y, ଯେଉଁଠି S = Y − C; S = APS × Y। (C 300, Y 1,200 → 0.75; C 800, Y 4,000 → 0.8; Y 500, C 400 → 0.2।)	Q5, Q11, Q14, Q28	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep	2.3.5, p. 6.42; ଉଦାହରଣ (Ill.) 1, p. 6.42

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.11	Ex ante aggregate supply ହେଉଛି firms ବିକ୍ରି କରିବାକୁ ଯୋଜନା କରୁଥିବା ମୋଟ supply; ଏହା national income ସହ ସମାନ, ଯାହା ହୁଏ consume ହୁଏ ନହେଲେ save ହୁଏ: AS = C + S (ତେଣୁ saving = income − consumption)।	Q13; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2026-Jan; Model Q	2.3.8, p. 6.42; 2.3.5, p. 6.41
2.3.12	ଅତୀତ savings ରୁ consumer goods (ଏକ sofa, ଏକ holiday) କିଣିବା ହେଉଛି consumption ପାଇଁ dissaving — consumption ବଢ଼େ; government bonds ଏକ financial asset, ଏବଂ ବିଦେଶରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ଏକ import।	Q3	RTP 2024-Sep	2.3.2, p. 6.39; 2.6, p. 6.56; 2.7, p. 6.63
2.3.13	Rate of interest କମିଲେ investment expenditure ବଢ଼େ; monetary policy କିପରି interest rates ଓ aggregate demand କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ, liquidity preference ତାହା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ।	Q24	MTP 2026-Apr S2	2.1, p. 6.36 (interest–investment ସମ୍ପର୍କ କେବଳ MTP ରେ)
2.3.14	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: AD < AS ହେଲେ unsold inventories ଜମା ହୁଏ, firms output କମାନ୍ତି ଓ national income କମେ; AD = AS ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ adjustment ଚାଲେ (spending ଓ output ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା, prices ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ)।*	Q21, Q22	MTP 2026-Apr S1 (×2)	2.4, pp. 6.44 – 6.45; 2.6, pp. 6.57 – 6.58
2.3.15	*ବିଷୟ 2.5 ଦେଖନ୍ତୁ: k = ΔY/ΔI = 1/(1 − MPC), ତେଣୁ MPC = 1 − 1/k (2,000/1,600 = 1.25 → MPC 0.2)।*	Q16	PYQ 2026-May	2.5, p. 6.51; ଉଦାହରଣ (Ill.) 10, p. 6.53
2.3.16	*ବିଷୟ 2.1 ଦେଖନ୍ତୁ: recession ଓ unemployment ର ମୁକାବିଲା ପାଇଁ Keynes ବର୍ଦ୍ଧିତ government spending ର ସପକ୍ଷରେ ଥିଲେ।*	Q18	MTP 2025-Aug S2	2.1, p. 6.35; 2.8, p. 6.68
2.3.17	*ବିଷୟ 2.1 ଦେଖନ୍ତୁ: 'animal spirits' — consumption ଓ investment decisions ରେ expectations (psychological factors) ର ଭୂମିକା।*	Q23	MTP 2026-Apr S1	2.1, p. 6.36

ବିଷୟ 2.4 National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର Two-Sector Model (The Two-Sector Model of National Income Determination)

17 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 9 · RTP – · MTP 5 · Model Q 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.1	Equilibrium output ସେତେବେଳେ ହୁଏ ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତ agents ଚାହୁଁଥିବା output ର ପରିମାଣ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧିରେ ଉତ୍ପାଦିତ ପରିମାଣ ସହ ଠିକ୍ ସମାନ ହୁଏ: aggregate demand (C + I) = aggregate supply (C + S), ଅର୍ଥାତ୍ C + I = C + S, ବା I = S (planned saving = planned investment)।	Q8, Q11; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1; Model Q	2.4, p. 6.43; Summary, pp. 6.68 – 6.69
2.4.2	Numerical: Y = C + I ସମାଧାନ କରନ୍ତୁ। C = a + bY ଓ I = Ī ହେଲେ, Y = (a + Ī)/(1 − b); I ମଧ୍ୟ Y ଉପରେ ନିର୍ଭର କଲେ (I = Ī + iY), ସମସ୍ତ Y terms ଏକାଠି କରନ୍ତୁ: Y = (a + Ī)/(1 − b − i)। ((10 + 200)/0.5 = 420; (12 + 188)/0.25 = 800; 42/0.35 = 120।)	Q2, Q5, Q12	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S2	2.4, ଉଦାହରଣ (Ill.) 4 – 6 ଓ 8, pp. 6.47 – 6.50

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.3	Saving function ରୁ numerical: S = I ରଖନ୍ତୁ (−20 + 0.25Y = 100 → Y = 480); ତାପରେ C = Y − S (240 − 100 = 140)।	Q6, Q7	PYQ 2026-Jan, 2026-May	2.4, ଉଦାହରଣ (Ill.) 7, p. 6.49
2.4.4	Leakages, injections ଠାରୁ ଅଧିକ ହେଲେ (AD, output ଠାରୁ କମ୍), unplanned inventories ଜମା ହୁଏ ଓ national income କମେ; injections, leakages ଠାରୁ ଅଧିକ ହେଲେ (AD, output ଠାରୁ ଅଧିକ — ଯଥା, କେବଳ consumption ହିଁ income ଠାରୁ ଅଧିକ), inventories କମିଯାଏ ଓ income ବଢ଼େ; prices ନୁହେଁ, spending ଓ output ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ପୁନଃସମାୟୋଜନ (readjustment) equilibrium ଫେରାଏ।	MQ 1.4: Q2 (+ 2.3 Q21, 2.3 Q22)	MTP 2026-Apr S1 (×2); Model Q	2.4, pp. 6.44 – 6.45; 2.6, pp. 6.57 – 6.58
2.4.5	Keynesian equilibrium, full employment ରେ ହେବା ଜରୁରୀ ନୁହେଁ। Deficient demand — full-employment output ଠାରୁ କମ୍ output ପାଇଁ aggregate demand — ଏକ deflationary (recessionary ବା contractionary) gap ସୃଷ୍ଟି କରେ।	Q1, Q10	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	2.4.1, p. 6.45
2.4.6	Excess demand — full-employment output ଠାରୁ ଅଧିକ aggregate demand — ରୁ inflationary gap ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ: real output ସ୍ଥିର ରହେ, କିନ୍ତୁ price level ବଢ଼େ (demand-pull inflation), ତେଣୁ କେବଳ nominal output ବଢ଼େ।	Q4 (+ 2.7 Q8)	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	2.4.1, p. 6.46; 2.8, p. 6.68
2.4.7	Keynesian ପ୍ରତିକାର (prescription): recession ରେ government spending ବଢ଼ାନ୍ତୁ ଓ taxes କମାନ୍ତୁ; inflation ରେ spending ଉପରେ ଅଙ୍କୁଶ ଲଗାନ୍ତୁ (SM fiscal policy ର କଥା କହେ — G ଓ taxes; monetary tightening ଏହି ଏକକର ପରିସର ବାହାରେ)।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.8: Q1	Model Q ×2	2.8, p. 6.68
2.4.8	Excess demand ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ monetary measures: repo rate, CRR ଓ margin requirements ବଢ଼ାନ୍ତୁ।	Q3	MTP 2024-Dec S1	SM ଏକକ 2 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
2.4.9	Investment spending rate of interest ପ୍ରତି ଯେତେ ଅଧିକ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ, AD curve (price–output space) ସେତେ ଅଧିକ ସମତଳ (flatter) ହୁଏ।	Q9	MTP 2025-Aug S1	SM ଏକକ 2 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
2.4.10	AD = 2,000 − 100P ଓ SRAS = 1,000 + 150P: AD = AS ସମାନ କରନ୍ତୁ → 250P = 1,000, P = 4, Y = 1,600।	MQ 1.4.1: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ବିଷୟ 2.5 The Investment Multiplier

24 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 11 · RTP 2 · MTP 8 · Model Q 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.1	Investment multiplier k = ΔY/ΔI — national income ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ investment ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଅନୁପାତ; investment ରେ ବୃଦ୍ଧି equilibrium income ରେ ଆନୁପାତିକ ଭାବେ ଅଧିକ (multiple) ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣେ — spending ରେ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସମଗ୍ର economy ରେ ବିବର୍ଦ୍ଧନ (magnification) ('ripple effect')।	Q2, Q6, Q14; MQ 1.8: Q1	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan; RTP 2025-Sep; Model Q	2.5, pp. 6.50 – 6.52
2.5.2	k = 1/(1 – MPC) = 1/MPS — multiplier ହେଉଛି MPS ର reciprocal (ବ୍ୟୁତ୍କ୍ରମ); MPC (ଓ ତେଣୁ MPS) ଏହାର ମୂଲ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଧାରକ।	Q15, Q18; MQ 1.5: Q1, Q3	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1; Model Q ×2	2.5, pp. 6.51 – 6.52
2.5.3	ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ (direct relationship): MPC ଯେତେ ଅଧିକ (MPS ଯେତେ କମ୍), multiplier ସେତେ ବଡ଼; MPC = 1 ହେଲେ ଏହାର ସର୍ବାଧିକ ମୂଲ୍ୟ infinity।	Q8, Q11	PYQ 2025-Sep, 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2024-Dec	2.5, p. 6.51
2.5.4	Numerical — ΔY ବାହାର କରନ୍ତୁ: k = 1/(1 – MPC) (ବା 1/MPS), ତାପରେ ΔY = k × ΔI (ବା ΔG)। (MPS 0.2 ବା b 0.8 → k 5; MPC 0.6 → k 2.5, ΔY = 2.5 × 300 = 750; MPC 0.8, ΔG 100 → ΔY 500।)	Q5, Q13; MQ 1.5: Q2; MQ 1.6.1: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S2; Model Q ×2	2.5, Ill. 9, 11, 12, pp. 6.53 – 6.54
2.5.5	Numerical — k ବା MPC ବାହାର କରନ୍ତୁ: k = ΔY/ΔI, ତାପରେ MPC = 1 – 1/k। (1,500/500 = 3 → 0.67; 2,000/200 = 10 → 0.9; 600/150 = 4 → 0.75; 12,000/4,000 = 3।)	Q3, Q7, Q9, Q17 (+ 2.3 Q16)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep; RTP 2025-Jan	2.5, p. 6.51; ଉଦାହରଣ (Ill.) 10, p. 6.53
2.5.6	Autonomous spending (I ବା G) ରେ ବୃଦ୍ଧି aggregate demand schedule କୁ ଉପରକୁ shift କରେ (C + I ରୁ C + I + ΔI) ଏବଂ equilibrium income କୁ ସେହି ବୃଦ୍ଧିଠାରୁ ଅଧିକ ବଢ଼ାଏ; MPC (behavioural coefficient) ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏହା ବଦଳରେ slope ବଦଳାଏ।	Q12; MQ 1.6.1: Q2	MTP 2025-Aug S1; Model Q	2.5, pp. 6.50 – 6.51; 2.7, p. 6.66
2.5.7	Leakages — ଯେଉଁ income ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍ପାଦିତ consumption goods ଉପରେ ବ୍ୟୟ ହୁଏ ନାହିଁ — multiplier କୁ କମାଏ: progressive taxation; ଉଚ୍ଚ liquidity preference ଓ idle saving; stocks ବା imports ରୁ ପୂରଣ ହେଉଥିବା demand; existing wealth ବା securities କ୍ରୟ; corporations ର undistributed profits; debt repayment (ଋଣ ପରିଶୋଧ); full employment ରେ inflation; goods ର scarcity। Distributed profits leakage **ନୁହେଁ**; saving ଏକ withdrawal।	Q1, Q4, Q10	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.5, p. 6.52
2.5.8	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: autonomous consumption ('a') ରେ ବୃଦ୍ଧି consumption function କୁ ଉପରକୁ shift କରେ।*	Q16	MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 6.39

ବିଷୟ 2.6 Equilibrium Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ — Three Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Three Sector Model)

9 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 5 · RTP – · MTP 2 · Model Q 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.6.1	Three-sector closed economy ରେ (foreign trade କୁ ଉପେକ୍ଷା କରି) aggregate demand = household consumption (C) + business investment (I) + government demand (G); equilibrium Y = C + I + G (AD = Y = AS: C + I + G = C + S + T)। Foreign sector ଏଥିରୁ ବାଦ୍।	Q2, Q4; MQ 1.6: Q1, Q2	PYQ 2024-Sep, 2025-May; Model Q ×2	2.6, pp. 6.54 – 6.56
2.6.2	Taxes ଓ transfers ସହ numerical: C = a + bYd, Yd = Y – T + TR; Y = (a – bT + bTR + I + G)/(1 – b)। (C = 8 + 0.6(Y – 10), I 60, G 10 → Y 180; C = 200 + 0.8(Y – 150 + 75), I 200, G 150 → Y 2,450।)	Q1, Q3	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	2.6.1, pp. 6.58 – 6.60
2.6.3	Government spending autonomous — ଏହା aggregate demand ରେ ଯୋଗ ହୁଏ (C + I + G line, C + I ର ଉପରେ ରହେ) ଏବଂ multiplier ମାଧ୍ୟମରେ equilibrium income ବଢ଼ାଏ।	Q6	MTP 2026-Apr S1	2.6, p. 6.57; 2.7, p. 6.66
2.6.4	Leakage ହେଉଛି ସେହି income ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍ପାଦିତ consumption goods and services ଉପରେ ବ୍ୟୟ ହୁଏ ନାହିଁ (saving, taxes, imports); injections ହେଉଛି investment, government spending ଓ exports।	Q5	PYQ 2026-May	2.5, p. 6.52; 2.6, p. 6.56
2.6.5	Balanced budget multiplier ର ମୂଲ୍ୟ ଏକ (one)।	Q7	MTP 2026-Apr S1	SM ଏକକ 2 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 2.7 Equilibrium Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ — Four Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Four Sector Model)

11 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP 1 · MTP 4 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.7.1	Four-sector model ରେ household, business, government ଓ foreign sectors ସାମିଲ; net exports (X – M) aggregate expenditure ରେ foreign sector ର ଅବଦାନ, ଏବଂ equilibrium ହେଉଛି Y = C + I + G + (X – M)।	MQ 1.7: Q2, Q3	Model Q ×2	2.7, pp. 6.62 – 6.63
2.7.2	Numerical: AD = C + I + G + (X – M) (2,000 + 700 + 750 + 100 = 3,550); C = a + bY ହେଲେ, Y = (a + I + G + X – M)/(1 – b), ଏଥିରେ net imports ବିୟୋଗ କରାଯାଏ ((300 + 800 – 100)/0.25 = 4,000)।	Q1, Q2	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1	2.7, p. 6.63; Ill. 17 – 18, pp. 6.66 – 6.68
2.7.3	Foreign trade multiplier = 1/(1 – b + m), b = MPC ଓ m = marginal propensity to import; m ଯେତେ ଅଧିକ, multiplier ସେତେ କମ୍ (1/(1 – 0.6 + 0.04) = 2.27)।	Q3	PYQ 2026-Jan	2.7, pp. 6.63 – 6.66

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.7.4	Exports injections ଓ imports leakages: exports ରେ ବୃଦ୍ଧି equilibrium income ଉପରେ expansionary ପ୍ରଭାବ ପକାଏ, imports ରେ autonomous ବୃଦ୍ଧି contractionary ପ୍ରଭାବ ପକାଏ।	Q4	PYQ 2026-Jan	2.7, pp. 6.63, 6.66
2.7.5	Leakages (S + T + M) କେବଳ equilibrium income ରେ injections (I + G + X) ସହ ସମାନ — investment ଏକ injection, saving ଏକ leakage।	Q6, Q7	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	2.7, p. 6.65
2.7.6	Households ଓ firms (business) ପ୍ରତ୍ୟେକ sector model ରେ ସାଧାରଣ; three- ଓ four-sector models ରେ government ଓ foreign sectors ଯୋଗ କରାଯାଏ।	Q5	PYQ 2026-May	2.1, p. 6.36
2.7.7	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: Keynes ଙ୍କ ଅନୁସାରେ, inflationary gap excess demand ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ।*	Q8	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	2.4.1, p. 6.46
2.7.8	Consumption ଓ taxes ର ସମଷ୍ଟି income ଠାରୁ ଅଧିକ ହେବା (Y = C + S + T) negative saving (dissaving) ସୂଚାଏ; ଏହି ଅର୍ଥରେ 'deficit' SM ର ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ।	MQ 1.7: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ବିଷୟ 2.8 ଉପସଂହାର (Conclusion)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP 1 · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.8.1	Keynesian theory ଅନୁସାରେ, national income aggregate effective demand ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ: ଏହା full-employment output ଠାରୁ କମ୍ ହେଲେ unemployment ହୁଏ; ଅଧିକ ହେଲେ inflation ହୁଏ।	Q1 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2024-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Dec S1	2.8, p. 6.68
2.8.2	Stabilisation policy ବିନା incomes ଅସ୍ଥିର ରହେ, କାରଣ investment ଅସ୍ଥିର; government ଏକ ସକ୍ରିୟ ଭୂମିକା ନିଏ — government spending ଓ taxes ରେ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ (fiscal policy), ସହିତ monetary policy interest rates ଓ aggregate demand ଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ।	Q2	MTP 2025-Apr S1	2.8, p. 6.68; 2.1, p. 6.36

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 5 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 28% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — National Income Accounting

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	NI accounting ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ Kuznets ଓ Stone; CSO (MoSPI) national accounts ସଙ୍କଳନ କରେ; State DESs State Domestic Product ସଙ୍କଳନ କରନ୍ତି।	★★	1.1.1, 1.2.1
2	NI estimates ର ଉପଯୋଗ: demand forecasting, sectoral composition ଓ shifts, sector policies, macro modelling, income distribution, structural ratios, international comparisons, growth ଓ inflation policy — population policy ନୁହେଁ।	★	1.2.2
3	GDP = ଏକ ଅବଧିରେ ଦେଶରେ ଉତ୍ପାଦିତ ସମସ୍ତ final goods and services ର market prices ରେ ମୂଲ୍ୟ; କେବଳ final goods ଗଣାଯାଏ।	★	1.3.1, 1.3.2
4	Nominal = current prices; Real = constant (base-year) prices — price effect କୁ ହଟାଏ; ସମୟ ସହ ତୁଳନା ପାଇଁ real GDP ହିଁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ।	★	1.3.3
5	**GDP deflator = Nominal ÷ Real × 100 — inflation ମାପୁଥିବା ଏକ price index (PPP prices ତାହା ମାପେ ନାହିଁ)।**	★★★	1.3.4, 1.3.5, 1.3.9
6	Real = Nominal × 100 ÷ deflator; ଏବଂ Nominal = Real × index ÷ 100।	★★	1.3.6
7	Base-year deflator = 100; > 100 → nominal > real, prices base ଠାରୁ ଉପରେ; < 100 → prices base ଠାରୁ ତଳେ।	★★	1.3.7
8	Inflation = (D2 − D1) ÷ D1 × 100; deflator ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ (year-on-year) କମିଲେ → price level କମିଛି।	★★	1.3.8
9	**Gross − Net = depreciation: NDP = GDP − dep, ତେଣୁ NDP ≤ GDP; gross investment = net + replacement; dep > gross investment → capital stock ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ।**	★★★	1.3.10, 1.3.11
10	GNP = GDP + NFIA; ଏଠାରେ ଏକ foreign firm ର profits ଆମ GDP ରେ ଓ ତାହାର home country ର GNP ରେ ଗଣାଯାଏ, ଆମ national income ରେ ନୁହେଁ।	★★	1.3.12, 1.3.13, 1.4.21
11	NFIA negative ହେଲେ → GDP > GNP; National = Domestic + NFIA।	★★	1.3.14, 1.3.15, 1.2.3
12	ସୂତ୍ର: NNPMP = GNPMP − dep = NDPMP + NFIA = GDPMP + NFIA − dep।	★★	1.3.16
13	**MP − FC = net indirect taxes (IT − subsidies); direct taxes ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ।**	★★★	1.3.17, 1.3.18
14	GDPFC = CoE + OS (rent + interest + profit) + mixed income (ମିଶ୍ର ଆୟ) + dep; GDPMP = NDPFC + CFC + NIT।	★★	1.3.19, 1.4.13
15	Basic price (ମୌଳିକ ମୂଲ୍ୟ) = FC + production taxes − production subsidies; MP = basic price + product taxes − product subsidies।	★	1.3.20
16	NDPFC = CoE + OS + MI = NDPMP − NIT; National Income (NNPFC) = ଦେଶୀୟ (domestic) factor incomes + NFIA।	★	1.3.21, 1.3.22

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
17	Per capita income = aggregate ÷ population — ଜୀବନଧାରଣ ମାନ (standard of living) ର ସୂଚକ।	★	1.3.23, 1.6.2
18	Personal income = ସମସ୍ତ ଉତ୍ସରୁ households (NPISH ସହିତ) ର ପ୍ରାପ୍ତି (transfers ସହିତ); ଏଥିରେ retained earnings, corporate tax, social security contributions ସାମିଲ ନୁହେଁ।	★★	1.3.24
19	DI = PI − personal income taxes − non-tax payments; consumption ବା saving ପାଇଁ ଉପଲବ୍ଧ।	★★	1.3.25
20	NNDI = NNI + ବିଦେଶରୁ ଅନ୍ୟ net current transfers; GNDI = NNDI + CFC।	MQ	1.3.26
21	Private income = ଦେଶ ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଉତ୍ସରୁ private sector କୁ ମିଳୁଥିବା factor + transfer income = PI + corporate tax + undistributed profits।	★	1.3.27
22	Circular flow (ଚକ୍ରୀୟ ପ୍ରବାହ): production → distribution → disposition; output = income = expenditure।	★	1.4.1
23	ତିନୋଟି ପଦ୍ଧତି: value added (industry ର unduplicated ଅବଦାନ), income (ପ୍ରଦତ୍ତ factor incomes), expenditure / income disposal (final expenditure)।	★	1.4.2, 1.3.30
24	**Value added = Product = Industrial Origin = Net Output method; double counting ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ କେବଳ final goods / value added ଗଣନ୍ତୁ।**	★★★	1.4.3, 1.4.4, 1.4.5
25	**GVAMP = (Sales + closing − opening stock) − IC; NVA = GVA − dep; FC = MP − IT + subsidies (ଅନୁଦାନ)।**	★★★	1.4.6, 1.4.7, 1.3.31
26	ସାମିଲ କରନ୍ତୁ: own-account fixed assets, self-consumption, imputed rent, change in stock; ବାଦ୍ ଦିଅନ୍ତୁ: unpaid household work ଓ ପୁରୁଣା shares ର ପୁନର୍ବିକ୍ରୟ (resale)।	★	1.4.8
27	Income method (ଆୟ ପଦ୍ଧତି) = Factor Payment = Distributed Share method; NI = CoE + OS + MI + NFIA।	★	1.4.9
28	ସାମିଲ କରନ୍ତୁ: wages, PF contribution, commissions, brokerages, imputed rent, royalty, productive loans ଉପରେ interest; ବାଦ୍ ଦିଅନ୍ତୁ: pensions, transfers, capital gains, windfalls, second-hand goods, shares ଓ bonds, black money।	★★	1.4.10, 1.3.29
29	Profit = corporate tax + dividend + undistributed profit; mixed income = self-employed ଙ୍କ labour ଓ capital ର ଅଲଗା କରାଯାଇ ନପାରୁଥିବା (inseparable) income।	★★	1.4.11, 1.4.12
30	Expenditure method (ବ୍ୟୟ ପଦ୍ଧତି): GDPMP = PFCE + GFCE + GDCF + (X − M) — ଏହା GDPMP, national income ନୁହେଁ।	★	1.4.15, 1.3.32
31	Final consumption households ଓ government ରେ ହୁଏ; GFCE ରେ pensions, scholarships, unemployment allowance (transfers) ସାମିଲ ନୁହେଁ।	★★	1.4.16, 1.3.28
32	Transfer payments GDP ରୁ ବାଦ୍ — କୌଣସି current production ନାହିଁ।	★★	1.4.17, 1.7.1
33	GDCF = fixed assets + inventory change + valuables; ଅବିକ୍ରିତ (unsold) inventory investment ଭାବେ ଗଣାଯାଏ; net domestic expenditure = C + net investment।	★★	1.4.18, 1.4.19
34	India ରେ କୌଣସି ଏକକ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ: agriculture — product; small-scale — income; construction — expenditure।	★	1.4.20

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
35	State income (NSDP) DESs ର State Income Units ଆକଳନ କରନ୍ତି, CSO ପରାମର୍ଶ ଦିଏ; supra-regional sectors (railways, banking, insurance) indicators ଦ୍ୱାରା ବଣ୍ଟନ କରାଯାଏ; per capita state income = NSDP ÷ midyear population।	★★	1.5.1, 1.5.2, 1.3.33
36	GDP ≠ welfare: ଏଥିରେ income distribution, quality improvements (ଗୁଣବତ୍ତାରେ ଉନ୍ନତି), hidden/illegal output, non-market work, leisure (ଅବସର), economic bads (traffic congestion), volunteer work, externalities ବାଦ୍ ପଡ଼ିଯାଏ।	★★	1.6.1
37	Conceptual difficulties (ଧାରଣାଗତ ଅସୁବିଧା): definition, final ବନାମ intermediate, transfers, durable-goods services, income distribution, constant prices ରେ new goods, government services।	★	1.7.1
38	ଅନ୍ୟ ଆହ୍ୱାନ: data, non-monetised sector, self-consumption, unrecorded incomes, occupational classification, CFC estimation; underground economy NI କୁ କମ୍ କରି ଦେଖାଏ (understates)।	★	1.7.2, 1.7.3

ଏକକ 2 — National Income ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର Keynesian Theory (The Keynesian Theory of Determination of National Income)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Keynes, 'The General Theory of Employment, Interest, and Money' (1936) — Great Depression ର ସ୍ଥାୟୀ (persistent) unemployment ର ଉତ୍ତର।	★	2.1.1
2	**National income aggregate effective demand ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ; Depression = ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ spending।**	★★★	2.1.2, 2.8.1
3	Recession ଓ unemployment ସହ ଲଢ଼ିବା ପାଇଁ government spending ଓ taxes — ଏକ ସକ୍ରିୟ ଭୂମିକା।	★★	2.1.3, 2.4.7, 2.8.2
4	ମୂଳ ଭିତ୍ତି (building blocks): consumption–income ସମ୍ପର୍କ ଓ multiplier · liquidity preference (= demand for money) · expectations (ପ୍ରତ୍ୟାଶା)।	★	2.1.5
5	Keynesian analysis = short period (ସ୍ୱଳ୍ପ ଅବଧି), comparative statics।	★	2.1.6
6	Macroeconomics = ସମଗ୍ର economy (SM ଅଧ୍ୟାୟ 1)।	★	2.1.4
7	ଢାଞ୍ଚା (models): two-sector (households + firms) · three-sector (+ government) · four-sector (+ foreign)।	★★	2.2.2, 2.6.1, 2.7.6
8	Circular flow: real flows (factor services, goods) ବନାମ money flows (factor payments, consumption payments)।	MQ	2.2.3
9	Two-sector ଅଭେଦ (identity): Factor payments = Household income = Household expenditure = Firms' receipts = Value of output।	★	2.2.4
10	Circular-flow ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ: production, distribution, disposition (ଏକକ 1)।	★	2.2.5
11	AD = ମୋଟ planned expenditure = C + I; I exogenous, short run ରେ ସ୍ଥିର।	MQ	2.2.1, 2.3.1
12	Consumption function C = f(Y): consumption ବନାମ disposable income।	★★	2.3.3
13	C = a + bY; a = autonomous consumption (intercept) — a ବଢ଼ିଲେ C ଉପରକୁ shift ହୁଏ।	★★	2.3.4, 2.3.5, 2.5.8

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
14	0 < MPC < 1: consumption income ଠାରୁ କମ୍ ପରିମାଣରେ ବଢ଼େ।	★★	2.3.6
15	MPC = ΔC/ΔY = slope; ଅଧିକ MPC → ଅଧିକ ଖାଡ଼ା (steeper) C।	★★	2.3.7
16	APC = C/Y; income ବଢ଼ିବା ସହ କମେ।	★★	2.3.8
17	Y = C + S; MPS = 1 − b; MPC + MPS = 1 ।	★	2.3.9
18	APS = S/Y; S = APS × Y ।	★★	2.3.10
19	AS = C + S = national income (ଜାତୀୟ ଆୟ)।	★	2.3.11
20	Equilibrium: C + I = C + S, ଅର୍ଥାତ୍ I = S; output demanded = output produced।	★★	2.4.1
21	**Y = C + I (ବା S = I) ସମାଧାନ କରନ୍ତୁ; C = Y − SI**	★★★	2.4.2, 2.4.3
22	AD < output → inventories ଜମା ହୁଏ → income କମେ; AD > output → income ବଢ଼େ; adjustment output ମାଧ୍ୟମରେ ହୁଏ, prices ମାଧ୍ୟମରେ ନୁହେଁ।	★	2.4.4, 2.3.14
23	Deflationary (recessionary) gap = full-employment output ଠାରୁ କମ୍ deficient demand।	★	2.4.5
24	Inflationary gap = excess demand; real output ସ୍ଥିର, prices ବଢ଼େ।	★★	2.4.6, 2.7.7
25	k = ΔY/ΔI; income ରେ ଏକ multiple (ଆନୁପାତିକଠାରୁ ଅଧିକ) ପରିବର୍ତ୍ତନ।	★★	2.5.1
26	**k = 1/(1 − MPC) = 1/MPS; ଅଧିକ MPC → ବଡ଼ k; MPC = 1 ହେଲେ k = ∞।**	★★★	2.5.2, 2.5.3
27	**ΔY = k × ΔI; MPC = 1 − 1/k ।**	★★★	2.5.4, 2.5.5, 2.3.15
28	Autonomous spending ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ = AD line ର ଉପରକୁ shift; MPC ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ = slope ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ।	★	2.5.6
29	Leakages ତାଲିକା — UNdistributed (distributed ନୁହେଁ) profits; saving ଏକ withdrawal।	★★	2.5.7, 2.6.4
30	Three-sector ରେ: AD = C + I + G; C + I + G = C + S + T।	★	2.6.1
31	Y = (a − bT + bTR + I + G)/(1 − b) ।	★	2.6.2
32	G autonomous → income ଉପରେ multiplier effect।	★	2.6.3
33	Four-sector ରେ: Y = C + I + G + (X − M)।	★	2.7.1, 2.7.2
34	Foreign trade multiplier 1/(1 − b + m); ଅଧିକ m → ଛୋଟ multiplier।	★	2.7.3
35	Exports expansionary (ପ୍ରସାରକ); autonomous imports contractionary (ସଙ୍କୋଚକ)।	★	2.7.4
36	Equilibrium ରେ leakages S + T + M = injections I + G + X।	★	2.7.5

ଅଧ୍ୟାୟ 6

Business Cycles

191 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 58 one-liners · 40 revision pointers · July 2026 Study Material ରେ SM ଅଧ୍ୟାୟ 5

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

Business Cycles

SM ଅଧ୍ୟାୟ 5, ପୃଷ୍ଠା 5.1 – 5.15

ବିଷୟ 6.0 ପରିଚୟ (Introduction)

10 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 5 · RTP 5 · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.0.1	Business cycles (trade cycles) ହେଉଛି ଏକ economy ସମୟର ଏକ ଅବଧି ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଭବ କରୁଥିବା aggregate economic activity ର ଛନ୍ଦବଦ୍ଧ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି (rhythmic fluctuations) — ସାମଗ୍ରିକ ବ୍ୟବସାୟିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ expansion ଓ contraction, ଯାହା gross national product (output), employment ଓ income ଭଳି aggregate economic activity ର ମାପକଗୁଡ଼ିକର ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ।	Q3, Q4, Q9, Q10	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2	5.0, p. 5.3; Summary, p. 5.14
6.0.2	SM ର ପରିଚୟାତ୍ମକ ଉଦାହରଣ: 1920s ର UK boom (assembly line ଭଳି ନୂଆ technology ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ GDP, production ଓ ଜୀବନଧାରଣ ମାନରେ ଦ୍ରୁତ ବୃଦ୍ଧି), ଏବଂ China ର ସାମ୍ପ୍ରତିକ slowdown, ଯାହା ବିଶ୍ୱର ଅଧିକାଂଶ ଭାଗରେ ପତନ ଓ ଆତଙ୍କର ଏକ ଚକ୍ର ସୃଷ୍ଟି କଲା — ଏକ recessionary phase ର ଆରମ୍ଭ।	Q2	PYQ 2019-Nov	5.0, p. 5.2
6.0.3	Information Technology (Dot.Com) bubble (ପ୍ରାୟ 1997–2000) ଏକ business cycle ର ଉଦାହରଣ: 1998–99 ର କମ୍ interest rates ଓ ଅତ୍ୟଧିକ ଆଶାବାଦ (over-optimism) internet companies ର stock prices ବଢ଼ାଇଦେଲା; 1999–2001 ମଧ୍ୟରେ bubble ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଏବଂ economies downturn ଅନୁଭବ କଲେ।	Q6	RTP 2024-Sep, 2025-May	5.1 (ଉଦାହରଣ — Examples), p. 5.8
6.0.4	Global Economic Crisis (2008–09) US financial markets ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା: IT bubble ଫାଟିବା ପରେ US Federal Reserve interest rates କମାଇଲା, ଯାହା ବିପୁଳ liquidity ସୃଷ୍ଟି କଲା; ଶସ୍ତା credit ଏବଂ creditworthiness ଯାଞ୍ଚ ନକରି sub-prime households କୁ ଦିଆଯାଇଥିବା ଋଣ house prices କୁ ଫୁଲାଇଦେଲା; 2006 ରେ prices କମିବା ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଏବଂ 2007 ର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ housing bubble ଫାଟିଗଲା।	Q5	PYQ 2022-Dec	5.1 (ଉଦାହରଣ — Examples), p. 5.9
6.0.5	Subprime Crisis ଓ Greece Crisis ରେ ଉଚ୍ଚ financial leverage, କମ୍ interest rates ଓ credit expansion ସମାନ ଭାବେ ଥିଲା — 'all of the above'। SM କେବଳ subprime ଦିଗ (କମ୍ interest rates, ଅତିରିକ୍ତ liquidity, ସହଜ credit) ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ; Greece crisis SM ରେ ନାହିଁ।	Q7	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP/MTP); subprime ଦିଗ p. 5.9 ରେ

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.0.6	ଏକ counter-cyclical variable aggregate economic activity ର ବିପରୀତ ଦିଗରେ ଗତି କରେ — expansions ରେ କମେ, contractions ରେ ବଢ଼େ (ଯଥା unemployment); ଏକ pro-cyclical variable ଏହା ସହିତ ସମାନ ଦିଗରେ ଗତି କରେ।	Q1	PYQ 2018-May	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
6.0.7	Globalisation ଦେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ରୁତ ସମନ୍ୱୟ (rapid integration) ସୂଚାଏ। (SM କେବଳ କହେ ଯେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଦେଶର economies trade ମାଧ୍ୟମରେ ପରସ୍ପର ସହ ଯୋଡ଼ା, ତେଣୁ ବିଶ୍ୱର ଗୋଟିଏ ଭାଗର ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ସହଜରେ ଅନ୍ୟ ଭାଗକୁ ସଞ୍ଚାରିତ ହୁଏ।)	Q8	RTP 2024-Sep	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP); ତୁଳନା କରନ୍ତୁ §.3, p. 5.13

ବିଷୟ 6.1 Business Cycle ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ (Phase of Business Cycle)

110 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 103 · RTP 3 · MTP 24

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.1.1	ଏକ ସାଧାରଣ business cycle ର ଚାରୋଟି ସ୍ପଷ୍ଟ phases ଥାଏ: (1) Expansion (ଏହାକୁ Boom ବା Upswing ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ); (2) Peak (ବା boom ବା Prosperity); (3) Contraction (ଏହାକୁ Downswing ବା Recession ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ); (4) Trough (ବା Depression)। 'Reconstruction' କୌଣସି phase **ନୁହେଁ**। (ଗୋଟିଏ RTP ରେ ଏହି ଚାରୋଟିକୁ Peak, recession, trough ଓ recovery ଭାବେ ଦିଆଯାଇଛି — trough ରୁ ଉପରକୁ ଉଠିବା ପ୍ରକ୍ରିୟାର SM ଦତ୍ତ ନାମ ହେଉଛି Recovery।)	Q5, Q11, Q28, Q65, Q78, Q89, Q91	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2025-Sep, 2026-Jan; RTP 2024-Sep	5.1, p. 5.3; Summary, pp. 5.14 – 5.15
6.1.2	କ୍ରମ: cycle trough ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ → expansion → peak → contraction → ପୁଣି trough; expansion trough ଓ peak ମଧ୍ୟରେ ରହେ; peak expansion ର ଶେଷ ଓ contraction ର ଆରମ୍ଭ ସୂଚାଏ; peak ରୁ trough ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବଧି ହେଉଛି contraction — ଅର୍ଥାତ୍ economic expansions ପରେ contractions ଆସେ।	Q24, Q81, Q82, Q100	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov; MTP 2025-Jan S2 (×2), 2025-Aug S2	5.1, p. 5.3
6.1.3	Peak ଓ trough ହେଉଛି cycle ର turning points (ମୋଡ଼-ବିନ୍ଦୁ) (trough ହେଉଛି 'lowest turning point'); ଯେହେତୁ SM peak କୁ 'Peak or boom' ଓ trough କୁ 'Trough or Depression' ନାମ ଦିଏ, ତେଣୁ boom ଓ depression କୁ ମଧ୍ୟ turning points କୁହାଯାଏ।	Q12, Q38, Q54, Q73	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	5.1, pp. 5.3, 5.5 – 5.6
6.1.4	Expansion ହେଉଛି ଯେତେବେଳେ economic activity ବଢ଼ୁଥାଏ — ଏହାର ଲକ୍ଷଣ: national output, employment, aggregate demand, capital ଓ consumer expenditure, sales, profits ରେ ବୃଦ୍ଧି, stock prices ଓ bank credit ର ବୃଦ୍ଧି; prices ଓ costs ଦ୍ରୁତତର ବଢ଼େ; ଭଲ net investment; ଉଚ୍ଚ consumer spending ଓ business confidence। ବଢ଼ୁଥିବା unemployment ଏହାର ଲକ୍ଷଣ **ନୁହେଁ** ।	Q13, Q43, Q45, Q55, Q60	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec (×2), 2022-Dec, 2023-Jun	5.1, p. 5.4; Summary, p. 5.14

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.1.5	Expansion ସେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲେ ଯେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ resources ର full employment ହୁଏ ଓ production ସର୍ବାଧିକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସ୍ତରରେ ପହଞ୍ଚେ; involuntary unemployment ପ୍ରାୟ ଶୂନ — ଯାହା unemployment ଥାଏ ତାହା frictional (ଚାକିରି ପରିବର୍ତ୍ତନ, strikes, labour ର ଅପୂର୍ଣ୍ଣ mobility) ବା structural (economy ର structural changes ଯୋଗୁଁ)।	Q17, Q19, Q66, Q85	PYQ 2019-Nov (×2), 2022-Jun, 2023-Dec, 2025-May	5.1, p. 5.4
6.1.6	Peak ହେଉଛି business cycle ର ଶୀର୍ଷ ବା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ବିନ୍ଦୁ (maximum production), ଯାହା expansion ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପହଞ୍ଚାଯାଏ; ଏହା expansion ର ଶେଷ, ଯେଉଁଠି economic growth ଅଳ୍প ସମୟ ପାଇଁ ସ୍ଥିର ରହେ ଏବଂ ତା'ପରେ ବିପରୀତ ଦିଗରେ ଗତି କରେ।	Q16, Q18, Q46, Q102	PYQ 2019-Nov (×2), 2021-Dec; MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	5.1, p. 5.4; Summary, p. 5.15
6.1.7	Peak (prosperity) ରେ: inputs demand ତୁଳନାରେ ଅଭାବ, ତେଣୁ input prices ବଢ଼େ; output prices ଦ୍ରୁତ ବଢ଼େ, ଯାହା cost of living ଓ fixed income earners ଉପରେ ଚାପ ବଢ଼ାଏ; consumers housing ଓ durables ଉପରେ ଖର୍ଚ୍ଚର ପୁନର୍ବିଚାର କରନ୍ତି; ପ୍ରକୃତ demand ସ୍ଥିର (stagnate) ହୋଇଯାଏ।	Q21, Q40, Q48, Q92, Q95, Q108	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jul, 2022-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	5.1, p. 5.4
6.1.8	Contraction (Downswing/Recession): peak ରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ demand ର ବୃଦ୍ଧି ଅଟକିଯାଏ ଓ କମିବା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ; investment ଓ employment କମେ; producers ତୁରନ୍ତ economy ର ନାଡ଼ି (pulse) ଚିହ୍ନି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ଓ investment ଓ production ବଜାୟ ରଖନ୍ତି, ତେଣୁ supply demand ଠାରୁ ବହୁତ ଅଧିକ ହୋଇଯାଏ; ତା'ପରେ ସେମାନେ investment ରୋକି ରଖନ୍ତି ଓ equipment ଓ inputs ର orders ବାତିଲ କରନ୍ତି, ଯାହା input markets ରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଏକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଆରମ୍ଭ କରେ — ଏହା turning point ଓ recession ର ଆରମ୍ଭ।	Q7, Q9, Q22, Q30, Q63, Q76, Q98, Q103	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Jun, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	5.1, p. 5.5; Summary, p. 5.15
6.1.9	Recession ଗଭୀର ହେବା ସହ: input prices କମେ, wage ଓ interest incomes ହ୍ରାସ ପାଏ, inventories ଖାଲି କରିବାକୁ producers prices କମାନ୍ତି, consumers କିଣିବା ସ୍ଥଗିତ ରଖନ୍ତି ଓ aggregate demand କମେ, ଯାହା ସାଧାରଣତଃ prices ରେ ପତନ ଘଟାଏ; production, employment ଓ income ହ୍ରାସ ପାଏ; bank credit ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ, investor confidence ସର୍ବନିମ୍ନ, stock prices କମେ ଏବଂ wage rates କମୁଥିଲେ ବି unemployment ବଢ଼େ। Bad trade = ପଡ଼ୁଥିବା prices ଓ ଉଚ୍ଚ unemployment; recession ରେ unemployment ବଢ଼େ ଓ output କମେ।	Q26, Q33, Q71, Q83, Q88, Q90	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	5.1, p. 5.5; 5.0, p. 5.3
6.1.10	Depression ହେଉଛି recession ର ଗମ୍ଭୀର ରୂପ (ଏହାର ବିପରୀତ ନୁହେଁ) ଏବଂ recession ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟ — ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନ୍ଥର economic activity; growth rate negative ହୋଇଯାଏ; national income ଓ expenditure ଦ୍ରୁତ ହ୍ରାସ ପାଏ; prices ସର୍ବନିମ୍ନ; firms ସେମାନଙ୍କ facilities ବନ୍ଦ କରନ୍ତି; ବଢ଼ୁଥିବା (rampant) unemployment consumers ପାଖରେ ବହୁତ କମ୍ disposable income ଛାଡ଼େ।	Q1, Q3, Q27, Q53, Q56, Q86, Q99	PYQ 2018-May (×2), 2020-Nov, 2022-Jun, 2022-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2	5.1, pp. 5.5 – 5.6; Summary, p. 5.15

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.1.11	Depression ର ଏକ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ: interest rate କମେ, ତେଣୁ ଲୋକଙ୍କ liquid money (cash) ରଖିବାର demand ବଢ଼େ; investor confidence କମିଯାଇଥିବାରୁ credit ପାଇଁ demand ତଥାପି କମେ; capital ଓ consumer durable goods industries ରେ excess capacity ଦେଖାଦିଏ; bankruptcies ଓ liquidations trade କୁ କମାଇଦିଏ।	Q15, Q23, Q31, Q41, Q49	PYQ 2019-Nov (×3), 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun	5.1, pp. 5.5 – 5.6
6.1.12	Trough: depression ର ଗଭୀରତମ ସ୍ଥିତିରେ ସମସ୍ତ economic activities ତଳ ଛୁଅନ୍ତି — economic activity ର ସର୍ବନିମ୍ନ ବିନ୍ଦୁ, ଯେଉଁଠି production ସର୍ବନିମ୍ନ ଓ unemployment ସର୍ବାଧିକ; trough କିଛି ସମୟ ରହେ ଏବଂ ନୈରାଶ୍ୟ (pessimism) ର ଶେଷ ଓ ଆଶାବାଦ (optimism) ର ଆରମ୍ଭ ସୂଚାଏ।	Q20, Q77, Q104	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun, 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	5.1, p. 5.6
6.1.13	Recovery: ଓଲଟିବା (reversal) ପ୍ରକ୍ରିୟା ପ୍ରଥମେ labour market ରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ — ବ୍ୟାପକ unemployment ଶ୍ରମିକଙ୍କୁ କମ୍ wages ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରେ; producers କମ୍ costs ଆଶା କରି ପୁଣି invest କରନ୍ତି ଓ stocks ଗଢ଼ନ୍ତି; banks credit ବଢ଼ାନ୍ତି; employment ଓ aggregate demand ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗେ — depression ରୁ expansion କୁ turning point।	Q75	PYQ 2024-Sep	5.1, p. 5.6
6.1.14	Phase ର ପରିଚାୟକ ଲକ୍ଷଣ (SM wording): Expansion — national output, employment, demand, capital ଓ consumer expenditure ରେ ବୃଦ୍ଧି; Contraction — investment ଓ employment ରେ ପତନ ଏବଂ demand ଓ supply ମଧ୍ୟରେ ଅସଙ୍ଗତି (mismatch); Depression (Trough) — ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନ୍ଥର economic activities; Recovery — employment ବଢ଼େ ଓ expansion ଘଟେ।	Q110	PYQ 2026-Sep	5.1, pp. 5.4 – 5.6
6.1.15	Business cycles ର turning points ପୂର୍ବାନୁମାନ କରିବା ଅତି କଠିନ; cycle ମାପିବା ଓ economy କେଉଁ ଆଡ଼କୁ ଯାଉଛି ତାହା ପୂର୍ବାନୁମାନ କରିବା ପାଇଁ economists ବିଭିନ୍ନ activities ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି — ଏଗୁଡ଼ିକୁ indicators କୁହାଯାଏ। ତିନି ପ୍ରକାର: leading, lagging ଓ coincident (concurrent)।	Q47	PYQ 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1	5.1, pp. 5.6 – 5.7
6.1.16	Leading indicator ହେଉଛି ଏକ ମାପଯୋଗ୍ୟ economic factor ଯାହା economy ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ pattern ବା trend ଅନୁସରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବଦଳେ — ଯେଉଁ variables real output ବଦଳିବା ପୂର୍ବରୁ ବଦଳନ୍ତି, ପ୍ରାୟତଃ ବଡ଼ economic adjustments ପୂର୍ବରୁ (ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ କିନ୍ତୁ ସୁର୍ବଦା ସଠିକ୍ ନୁହେଁ)।	Q8, Q34, Q37, Q61, Q67	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec	5.1, p. 5.7; Summary, p. 5.15
6.1.17	Leading indicators (upturns/downturns ର ପୂର୍ବସୂଚକ): stock prices, profit margins ଓ profits ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ, housing, interest rates ଓ prices ଭଳି indices; consumer goods ପାଇଁ new orders ର ମୂଲ୍ୟ, plant ଓ equipment ପାଇଁ new orders, private houses ପାଇଁ building permits, slower deliveries, index of consumer confidence ଓ money growth rate।	Q4, Q52, Q69, Q79, Q101, Q109	PYQ 2018-May, 2022-Jun, 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	5.1, p. 5.7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.1.18	Lagging indicators economy ର ଐତିହାସିକ performance ପ୍ରତିଫଳିତ କରନ୍ତି — ଯେଉଁ variables real output ବଦଳିବା ପରେ ବଦଳନ୍ତି; ଯଦି leading indicators business cycles ର ଆରମ୍ଭର ସଙ୍କେତ ଦିଅନ୍ତି, lagging indicators ସେହି trends କୁ ନିଶ୍ଚିତ କରନ୍ତି।	Q39, Q50, Q57, Q62, Q70, Q74, Q80	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan; MTP 2024-Aug	5.1, p. 5.7; Summary, p. 5.15
6.1.19	Lagging indicators: unemployment, corporate profits, labour cost per unit of output, interest rates, consumer price index ଓ commercial lending activity। Stock prices ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ leading; personal income coincident।	Q58, Q64, Q72, Q93, Q96, Q109	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	5.1, p. 5.7
6.1.20	Coincident indicators — ଯାହାକୁ concurrent indicators ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ — business-cycle movements ସହ ମେଳ ଖାଆନ୍ତି ବା ଏକକାଳୀନ ଘଟନ୍ତି, cycle ର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି ଏବଂ expansion ବା contraction ର rate of change ବିଷୟରେ ପ୍ରାୟ ସେହି ସମୟରେ ହିଁ ସୂଚନା ଦିଅନ୍ତି ଯେତେବେଳେ ଏହା ଘଟେ।	Q25, Q35, Q42, Q44, Q51, Q59, Q87	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2023-Jun, 2025-May	5.1, pp. 5.7 – 5.8; Summary, p. 5.15
6.1.21	Coincident indicators: Gross Domestic Product, industrial production, inflation, personal income, retail sales ଓ stock market prices ଭଳି financial market trends। Plant ଓ equipment ପାଇଁ new orders (leading) ଓ interest rates (lagging) coincident **ନୁହେଁ** ।	Q14, Q29, Q68, Q84, Q94, Q109	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov, 2023-Dec, 2026-May, 2026-Sep; RTP 2025-Jan, 2025-Sep	5.1, pp. 5.7 – 5.8
6.1.22	Great Depression: 20th ଶତାବ୍ଦୀର ଦୀର୍ଘତମ, ଗଭୀରତମ ଓ ସର୍ବାଧିକ ବ୍ୟାପକ depression, 1930s ରେ (1929–33); ଏହା US ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ହେଲା (1929 ଓ 1932 ମଧ୍ୟରେ global GDP ପ୍ରାୟ 15% କମିଲା)। Keynes ଏଥିପାଇଁ କମ୍ aggregate expenditure କୁ ଦାୟୀ କଲେ; monetarists banking crisis ଓ **କମ୍** money supply କୁ ଦାୟୀ କଲେ (excess money supply କୁ ନୁହେଁ); recovery 1933 ରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା।	Q2, Q6, Q10, Q36	PYQ 2018-May, 2018-Nov (×2), 2019-May, 2021-Jan; MTP 2025-Apr S1 (×2)	5.1, pp. 5.6, 5.8
6.1.23	Stagflation ହେଉଛି କମ୍ growth rate ସହ general price level ରେ ବୃଦ୍ଧି।	Q105	MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
6.1.24	Recession କୁ ସାଧାରଣତଃ real GDP ରେ ଏପରି ପତନ ଭାବେ ସଂଜ୍ଞାୟିତ କରାଯାଏ ଯାହା ଛଅ ମାସ ବା ତା'ଠାରୁ ଅଧିକ ସମୟ ରହେ (SM ଏପରି କୌଣସି ସମୟ-କସୌଟି ଦିଏ ନାହିଁ — କେବଳ investment, employment, output ଓ prices ର ପତନ କଥା କହେ)।	Q106	MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
6.1.25	*ବିଷୟ 6.3 ଦେଖନ୍ତୁ: expansionary fiscal policy (ଅଧିକ government spending ଏବଂ/ବା tax cuts) aggregate demand ବଢ଼ାଏ — ତେଣୁ ଏହା contraction phase ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ।*	Q97	PYQ 2026-May	5.3, p. 5.11

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.1.26	*ବିଷୟ 6.3 ଦେଖନ୍ତୁ: Keynes ଙ୍କ ଅନୁସାରେ, economic activity ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି aggregate effective demand ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ହୁଏ — ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ demand ଅର୍ଥ କମ୍ output, income ଓ employment (involuntary unemployment ସହ ସମ୍ପର୍କଟି MTP ର; SM wording ନୁହେଁ।*	Q107	MTP 2026-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.11
6.1.27	*ବିଷୟ 6.4 ଦେଖନ୍ତୁ: ଯେଉଁ ବ୍ୟବସାୟର ଭାଗ୍ୟ economic growth ର ହାର ସହ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ଯୋଡ଼ା, ସେଗୁଡ଼ିକ 'cyclical' businesses।*	Q32	PYQ 2021-Jan	5.4, p. 5.14

ବିଷୟ 6.2 Business Cycle ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (Features of Business Cycle)

23 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 18 · RTP – · MTP 12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.2.1	Business cycles ସମୟେ ସମୟେ (periodically) ଘଟନ୍ତି (ସେଗୁଡ଼ିକ recurrent) କିନ୍ତୁ ସମାନ ନିୟମିତତା ଦେଖାନ୍ତି ନାହିଁ — ନିୟମିତ ବ୍ୟବଧାନରେ ନୁହେଁ; ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ cycles ର ଅବଧି (duration) ଓ ତୀବ୍ରତା (intensity) ଭିନ୍ନ; phases କ୍ୱଚିତ୍ ମସୃଣତା ଓ ନିୟମିତତା ଦେଖାନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ phase ର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ; କୌଣସି economy ସଠିକ୍ ସମୟବଦ୍ଧ cycle ଅନୁସରଣ କରେ ନାହିଁ — କେତେକର booms ଦୀର୍ଘ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର depressions ଦୀର୍ଘ।	Q12, Q13, Q14, Q16, Q18, Q19, Q21, Q22, Q23	PYQ 2023-Dec (×3), 2025-Jan, 2025-May, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	5.2 (a)–(b), p. 5.9; 5.0, p. 5.3; 5.1, p. 5.6
6.2.2	ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: ସମୟେ ସମୟେ (periodically) ଘଟନ୍ତି; expansion, peak, contraction ଓ trough ର ସ୍ପଷ୍ଟ phases ଥାଏ; ସାଧାରଣତଃ free market economies ରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି; ସର୍ବବ୍ୟାପୀ (pervasive) — ଗୋଟିଏ ବା ଅଧିକ sectors ର ବିଘ୍ନ ସହଜରେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ sectors କୁ ସଞ୍ଚାରିତ ହୁଏ।	Q3, Q4, Q5, Q11, Q15	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2020-Nov, 2023-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1 (×2), 2025-Dec S1	5.2 (a)–(c), p. 5.9
6.2.3	Business cycles ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଟିଳ ଘଟଣା (exceedingly complex phenomena); ସେଗୁଡ଼ିକର ସମାନ (uniform) ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ କାରଣ **ନାହିଁ** — ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ factors ଯୋଗୁଁ ଘଟନ୍ତି, ତେଣୁ ଘଟିବା ପୂର୍ବରୁ ସଠିକ୍ ପୂର୍ବାନୁମାନ କଠିନ। ସମାଜର କଲ୍ୟାଣ (well-being) ଉପରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଗମ୍ଭୀର ପରିଣାମ ଥାଏ।	Q6, Q8, Q9, Q11	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	5.2 (e) and (h), pp. 5.9 – 5.10
6.2.4	Business cycles ସଂକ୍ରାମକ (contagious) ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ପ୍ରକୃତିର: ସେଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ trade relations ମାଧ୍ୟମରେ ଅନ୍ୟ ଦେଶକୁ ବ୍ୟାପେ (ଯଥା 1930s ର Great Depression); economies trade ମାଧ୍ୟମରେ ପରସ୍ପର ସହ ଯୋଡ଼ା ଥିବାରୁ financial disruptions ସହଜରେ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସଞ୍ଚାରିତ ହୁଏ।	Q2, Q7, Q9, Q10, Q17	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	5.2 (g), p. 5.10; 5.3, p. 5.13

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.2.5	Business cycles ର ପ୍ରଭାବ (repercussions) ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ economic variables ଉପରେ ଏକକାଳୀନ (simultaneously) ଅନୁଭୂତ ହୁଏ — output, employment, investment, consumption, interest, trade ଓ price levels (ତେଣୁ 'asynchronous' ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ **ନୁହେଁ**)।	Q10, Q20	PYQ 2022-Jun; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-Dec S1	5.2 (f), p. 5.10
6.2.6	ସମସ୍ତ sectors ପ୍ରଭାବିତ ହୁଅନ୍ତି, କିନ୍ତୁ capital goods industries ଓ durable consumer goods industries ଅସମାନୁପାତିକ ଭାବେ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ ହୁଅନ୍ତି; industrial sector agriculture ତୁଳନାରେ trade cycles ପ୍ରତି ଅଧିକ ପ୍ରବଣ।	Q1	PYQ 2018-May; MTP 2025-Aug S2	5.2 (d), p. 5.9

ବିଷୟ 6.3 Business Cycles ର କାରଣ (Causes of Business Cycles)

38 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 36 · RTP 1 · MTP 8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.3.1	Internal causes (endogenous factors): effective demand ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି; investment ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି; government spending ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ; macroeconomic (monetary ଓ fiscal) policies; money supply; psychological factorsI Natural factors, technology shocks, population growth ଓ post-war reconstruction internal **ନୁହେଁ**।	Q3, Q5, Q10, Q13, Q20, Q23, Q29, Q33, Q36, Q38	PYQ 2018-Nov (×2), 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.12
6.3.2	External causes (exogenous factors): war; post-war reconstruction; technology shocks; natural factors; population growthI Effective demand ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି, money supply, government spending, macro policies ଓ psychological factors external **ନୁହେଁ**।	Q2, Q8, Q21, Q22, Q24, Q27	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun; RTP 2024-Sep	5.3, pp. 5.10, 5.12 – 5.13
6.3.3	Keynes: economic activities ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି aggregate effective demand (କିଣିବାର ଇଚ୍ଛା ଓ କ୍ଷମତା) ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ହୁଏ — ଅଧିକ aggregate demand output, income ଓ employment ବଢ଼ାଏ (ଏବଂ aggregate supply କୁ ଅତିକ୍ରମ କଲେ inflation ଘଟାଏ); କମ୍ aggregate demand ସେଗୁଡ଼ିକୁ କମାଏ।I	Q16, Q17	PYQ 2021-Dec, 2022-Dec; MTP 2025-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.11; Summary, p. 5.15
6.3.4	କେତେକ economists ଙ୍କ ଅନୁସାରେ, investment ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି business cycles ର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ — investment spending ହେଉଛି aggregate demand ର ସବୁଠୁ ଅସ୍ଥିର (most volatile) ଉପାଦାନ, ଯାହା entrepreneurs ଙ୍କ profit expectations, ନୂଆ inventions ଓ rate of interest ସହ ବଦଳେ।	Q6	PYQ 2019-May	5.3, p. 5.11

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.3.5	Macroeconomic (monetary ଓ fiscal) policies aggregate demand କୁ ବଦଳାଇ cycles ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି: expansionary policies (ଅଧିକ government spending, tax cuts, ନରମ interest rates) booms ଘଟାନ୍ତି; anti-inflationary measures (government spending ରେ ହ୍ରାସ, ଅଧିକ taxes ଓ interest rates) aggregate demand ଉପରେ ନିମ୍ନମୁଖୀ ଚାପ ପକାନ୍ତି ଓ economy କୁ ମନ୍ଥର କରନ୍ତି, ସମ୍ଭବତଃ recession ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ।	Q31, Q37	PYQ 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	5.3, p. 5.11
6.3.6	Hawtrey: trade cycle ଏକ ବିଶୁଦ୍ଧ monetary phenomenon — money supply ରେ ଅପରିକଳ୍ପିତ (unplanned) ପରିବର୍ତ୍ତନ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ଘଟାଏ (ଅଧିକ money → expansion; କମ୍ money → recession)। Monetarists ମଧ୍ୟ ସେହିପରି Great Depression ପାଇଁ କମ୍ money supply କୁ ଦାୟୀ କରିଥିଲେ।	Q1, Q12, Q15, Q19	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Dec; MTP 2025-Aug S2	5.3, pp. 5.11 – 5.12; 5.1, p. 5.8
6.3.7	Pigou: ଆଧୁନିକ business activities business community ର ପୂର୍ବାନୁମାନ (anticipations) ଉପରେ ଆଧାରିତ ଏବଂ optimism ବା pessimism ର ଲହରୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ — ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ଏହି ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ପରିଣାମ; optimism → investment ଓ expansion; pessimism → ସୀମିତ investment ଓ contraction।	Q7, Q9, Q11, Q14, Q28	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2025-Jan	5.3, p. 5.12
6.3.8	Theorist map (ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍-ମାନଚିତ୍ର): Hawtrey — money supply; Pigou — psychological factors; Schumpeter — innovations (ସମୟେ ସମୟେ ହେଉଥିବା innovations ର ପରିଣାମରେ trade cycles ଘଟେ); Keynes — effective aggregate demand। ('Pigou — fluctuations in investment' ମିଥ୍ୟା।)	Q4, Q18, Q25	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec, 2024-Jun	5.3, pp. 5.10 – 5.12; Summary, p. 5.15
6.3.9	Nicholas Kaldor cobweb theory ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ: ବର୍ତ୍ତମାନର prices ଭବିଷ୍ୟତର କୌଣସି ସମୟରେ production କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବିତ କରେ, ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନର price fluctuations ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ output ଓ employment ରେ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ଘଟାଏ।	Q34, Q35	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	5.3, p. 5.12
6.3.10	War: war goods (weapons, arms) ର production ବଢ଼େ ଓ ଅଧିକାଂଶ resources ସେଆଡ଼କୁ ଚାଲିଯାଏ, ଯାହା capital ଓ consumer goods ର production କମାଏ — income, profits ଓ employment ରେ ପତନ, ଯାହା contraction ଆରମ୍ଭ କରେ।	Q26	PYQ 2024-Sep	5.3, p. 5.12
6.3.11	Post-war reconstruction (ଏକ external cause): ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଦେଶ ଘର, ରାସ୍ତା ଓ ପୋଲ ପୁନର୍ନିର୍ମାଣ କରେ, ଯାହା effective demand, output, employment ଓ income ବଢ଼ାଏ।	Q30	PYQ 2025-May	5.3, p. 5.12
6.3.12	Technology shocks (external): ବଢ଼ୁଥିବା technology ପାଇଁ ବିପୁଳ investment ଆବଶ୍ୟକ, ଯାହା employment, income ଓ profits ବଢ଼ାଏ — ଯଥା mobile phones ର ଆଗମନ telecom industry ରେ boom ଆଣିଲା।	Q32	PYQ 2025-Sep	5.3, p. 5.12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.3.13	Natural factors (exogenous): weather cycles — ମରୁଡ଼ି (droughts) ବା ଅତ୍ୟଧିକ ବନ୍ୟା (floods) — agricultural output ଓ farm incomes କମାଏ, ଯାହା industrial goods ପାଇଁ demand କମାଏ ଓ ବିଶେଷକରି agrarian economies ରେ industrial recession ଘଟାଇପାରେ।	Q21	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun	5.3, p. 5.13

ବିଷୟ 6.4 ବ୍ୟବସାୟିକ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣରେ Business Cycles ର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା (Relevance of Business Cycles in Business Decision Making)

10 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 7 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
6.4.1	ଯେଉଁ ବ୍ୟବସାୟର ଭାଗ୍ୟ economic growth ର ହାର ସହ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ଯୋଡ଼ା, ସେଗୁଡ଼ିକ 'cyclical' businesses — fashion retailers, electrical goods, house-builders, restaurants, advertising, overseas tour operators, construction ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ infrastructure firms: boom ରେ ଜୋରଦାର demand, slump ରେ ତୀବ୍ର ପତନ। Agriculture ଓ washing powder ଏହି ତାଲିକାରେ ନାହିଁ।	Q1, Q2, Q3, Q5, Q6 (+ 6.1 Q32)	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Dec, 2024-Sep	5.4, p. 5.14
6.4.2	Business cycles ସମସ୍ତ sectors କୁ ସମାନ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରେ ନାହିଁ — କେତେକ ବ୍ୟବସାୟ downturn ରୁ ପ୍ରକୃତରେ ଲାଭବାନ ହୁଅନ୍ତି ଯେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ products good value for money ବା ଶସ୍ତା ବିକଳ୍ପ ଭାବେ ଦେଖାଯାଏ; ତେଣୁ recession ରେ ସମସ୍ତ producers ପ୍ରଭାବିତ ହୁଅନ୍ତି **ନାହିଁ** ।	Q7	MTP 2025-Jan S2	5.4, p. 5.14
6.4.3	Capital goods ଓ durable consumer goods industries ସବୁଠୁ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ (output ସବୁଠୁ ଅସ୍ଥିର); food-grain processing ଭଳି agriculture-ଆଧାରିତ ଆବଶ୍ୟକ ସାମଗ୍ରୀ (necessities) କମ୍ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ (ଏହା SM ରୁ ନିଆଯାଇଥିବା ଏକ ନିଷ୍କର୍ଷ, ଯାହା କେବଳ ସବୁଠୁ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ sectors ର ନାମ ଦିଏ)।	Q4, Q10	PYQ 2023-Jun; MTP 2026-Apr S1	5.2 (d), p. 5.9
6.4.4	Market entry ବିଷୟରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ନେଉଥିବା ଏକ ନୂଆ business ପାଇଁ business cycle ର phase ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଏହା ଏକ new product launch ର ସଫଳତାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଦ୍ଧାରକ; expansion ବା down-sizing ର ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ cycle ର stage ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜରୁରୀ।	Q9	MTP 2026-Apr S2	5.4, pp. 5.13 – 5.14
6.4.5	*ବିଷୟ 6.3 ଦେଖନ୍ତୁ: Pigou ଙ୍କ ଅନୁସାରେ, ଆଧୁନିକ business activities business community ର ପୂର୍ବାନୁମାନ (anticipations — expectations) ଉପରେ ଆଧାରିତ।*	Q8	PYQ 2026-Jan	5.3, p. 5.12

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 6 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 74% ସାମିଲ କରେ।

Business Cycles (SM ଅଧ୍ୟାୟ 5)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	1920s ର UK boom; China ର slowdown → ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ପତନ ଓ ଆତଙ୍କର ଚକ୍ର (recession ର ଆରମ୍ଭ)।	★	6.0.2
2	Business/trade cycle = ସମୟ ସହ aggregate economic activity ର ଛନ୍ଦବଦ୍ଧ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି; GNP, employment, income ଦ୍ୱାରା ମପାଯାଏ।	★★	6.0.1
3	**Good trade = ବଢ଼ୁଥିବା prices, କମ୍ unemployment; bad trade = ପଡ଼ୁଥିବା prices, ଉଚ୍ଚ unemployment।**	★★★	6.1.9
4	**ଚାରୋଟି phases: Expansion (boom/upswing) · Peak (boom/prosperity) · Contraction (downswing/recession) · Trough (depression)। 'reconstruction' ନୁହେଁ ।**	★★★	6.1.1
5	Trough → expansion → peak → contraction → trough; expansions ପରେ contractions ଆସେ; peak ରୁ contraction ଆରମ୍ଭ ହୁଏ।	★★	6.1.2
6	**Turning points = peak ଓ trough (boom ଓ depression)।**	★★★	6.1.3
7	**Expansion: output, employment, AD, capital ଓ consumer expenditure, sales, profits, stock prices, bank credit ସବୁ ବଢ଼େ।**	★★★	6.1.4
8	Expansion: involuntary unemployment ପ୍ରାୟ ଶୂନ; କେବଳ frictional ବା structural unemployment।	★★	6.1.5
9	Peak = ସର୍ବୋଚ୍ଚ ବିନ୍ଦୁ, maximum production, expansion ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟ; growth ସ୍ଥିର ହୁଏ, ତା'ପରେ ଓଲଟିଯାଏ।	★★	6.1.6
10	**Peak: input ଓ output prices ବଢ଼େ, cost of living ବଢ଼େ, fixed income earners ଉପରେ ଚାପ; ପ୍ରକୃତ demand ସ୍ଥିର ହୋଇଯାଏ।**	★★★	6.1.7
11	**Contraction: demand ଅଟକିଯାଏ; investment ଓ employment କମେ; supply demand ଠାରୁ ବହୁତ ଅଧିକ; orders ବାତିଲ → recession ର ଆରମ୍ଭ।**	★★★	6.1.8
12	**Recession ଗଭୀର ହୁଏ: prices କମେ, unemployment ବଢ଼େ, output କମେ, bank credit ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ, stock prices କମେ।**	★★★	6.1.9
13	**Depression = recession ର ଗମ୍ଭୀର ରୂପ: negative growth, national income ଓ expenditure ରେ ଦ୍ରୁତ ପତନ, rampant unemployment।**	★★★	6.1.10
14	**Depression: interest rate କମେ, liquidity preference ବଢ଼େ; capital ଓ durable goods industries ରେ excess capacity।**	★★★	6.1.11
15	Trough = ସର୍ବନିମ୍ନ ବିନ୍ଦୁ: pessimism ର ଶେଷ, optimism ର ଆରମ୍ଭ।	★★	6.1.12
16	Recovery: reversal ପ୍ରଥମେ labour market ରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ; depression ରୁ expansion କୁ turning point।	★	6.1.13, 6.1.14

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
17	**Great Depression 1930s (1929–33): US ରେ ଆରମ୍ଭ; Keynes → କମ୍ aggregate expenditure; monetarists → କମ୍ money supply।**	★★★	6.1.22
18	IT/Dot.Com bubble 1997–2000, 2000 ରେ ଫାଟିଲା; US housing bubble 2007 ର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ ଫାଟିଲା → 2008–09 ର crisis।	★★	6.0.3, 6.0.4
19	Turning points ପୂର୍ବାନୁମାନ କରିବା କଠିନ → indicators: leading, lagging, coincident।	★★	6.1.15
20	**Leading = real output ର ପୂର୍ବରୁ ବଦଳେ (upturns ଓ downturns ର ପୂର୍ବସୂଚକ)।**	★★★	6.1.16
21	**Leading ଉଦାହରଣ: stock prices, consumer goods ଓ plant & equipment ପାଇଁ new orders, building permits, consumer confidence, money growth।**	★★★	6.1.17
22	**Lagging = real output ର ପରେ ବଦଳେ; ଇତିହାସ ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ; trends ନିଶ୍ଚିତ କରେ।**	★★★	6.1.18
23	**Lagging ଉଦାହରଣ: unemployment, corporate profits, labour cost per unit of output, interest rates, CPI, commercial lending।**	★★★	6.1.19
24	**Coincident = concurrent: cycle ସହିତ ଗତି କରେ; ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତି ଓ rate of change ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ।**	★★★	6.1.20
25	**Coincident ଉଦାହରଣ: GDP, industrial production, inflation, personal income, retail sales, financial market trends।**	★★★	6.1.21
26	**ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: periodic କିନ୍ତୁ regular ନୁହେଁ; duration, intensity ଓ phase ର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ।**	★★★	6.2.1
27	**ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: ଚାରୋଟି ସ୍ପଷ୍ଟ phases; free market economies ରେ ଉତ୍ପନ୍ନ; pervasive (ସର୍ବବ୍ୟାପୀ)।**	★★★	6.2.2
28	ଜଟିଳ; ସମାନ (uniform) ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବା କାରଣ ନାହିଁ; ପୂର୍ବାନୁମାନ କଠିନ; ସମାଜର well-being ପାଇଁ ଗମ୍ଭୀର ପରିଣାମ।	★★	6.2.3
29	**Contagious ଓ international; trade ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟାପେ; ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ variables ଉପରେ ଏକକାଳୀନ ପ୍ରଭାବ।**	★★★	6.2.4, 6.2.5, 6.0.7
30	Capital goods ଓ durable consumer goods ସବୁଠୁ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ; agriculture ତୁଳନାରେ industry ଅଧିକ ପ୍ରବଣ।	★★	6.2.6, 6.4.3
31	**Internal (endogenous) କାରଣ: effective demand, investment, govt spending, macro policies, money supply, psychological factors।**	★★★	6.3.1
32	**External (exogenous) କାରଣ: war, post-war reconstruction, technology shocks, natural factors, population growth।**	★★★	6.3.2
33	Keynes → aggregate effective demand; 'some economists' → investment (AD ର ସବୁଠୁ ଅସ୍ଥିର ଉପାଦାନ)।	★★	6.3.3, 6.3.4
34	Expansionary policy → boom; anti-inflationary (କମ୍ govt spending, ଅଧିକ taxes ଓ interest rates) → slowdown।	★★	6.3.5, 6.1.25
35	**Hawtrey → ବିଶୁଦ୍ଧ monetary (money supply); Pigou → psychology (optimism/pessimism); Schumpeter → innovations; Kaldor → cobweb।**	★★★	6.3.6, 6.3.7, 6.3.8, 6.3.9

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
36	War resources କୁ arms ଆଡ଼କୁ ନିଏ → contraction; reconstruction → demand ବଢ଼େ; mobile phones → telecom boom; droughts/floods → agrarian slump।	★★	6.3.10, 6.3.11, 6.3.12, 6.3.13
37	**Cyclical businesses (ଚକ୍ରୀୟ ବ୍ୟବସାୟ): fashion retail, electrical goods, house-building, restaurants, advertising, overseas tours, construction।**	★★★	6.4.1
38	ମନ୍ଦା (slump) ରେ ସମସ୍ତ firms କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ — value-for-money ଓ ଶସ୍ତା ବିକଳ୍ପ ଲାଭ ପାଇପାରନ୍ତି।	★	6.4.2
39	Cycle ର stage market entry, new product launch, ଓ expansion ବନାମ down-sizing ସ୍ଥିର କରେ।	★	6.4.4
40	SM ବାହାରେ: counter-cyclical variable; stagflation = କମ୍ growth + ବଢ଼ୁଥିବା prices; recession = 6+ ମାସ ପାଇଁ real GDP ରେ ପତନ।	★★	6.0.6, 6.1.23, 6.1.24

ଅଧ୍ୟାୟ 7

ସାର୍ବଜନୀନ ବିତ୍ତ (Public Finance)

259 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 174 one-liners · 86 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: Fiscal functions — ଏକ ସାମଗ୍ରିକ ଦୃଷ୍ଟି, କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 7, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 7.1 – 7.18

ବିଷୟ 1.2 ଏକ economic system ରେ ସରକାରଙ୍କ ଭୂମିକା (The Role of Government in an Economic System)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP 1 · MTP 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	Richard Musgrave 'The Theory of Public Finance' (1959) ରେ market economy ରେ ସରକାରଙ୍କ ଭୂମିକାର three-branch taxonomy (ତ୍ରି-ଶାଖା ବର୍ଗୀକରଣ) ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ: resource allocation (ଦକ୍ଷତା ନିଶ୍ଚିତ କରିବା ପାଇଁ), income redistribution (ନ୍ୟାୟପରତା ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବା ପାଇଁ) ଓ macroeconomic stabilisation (ମୂଲ୍ୟ ସ୍ଥିରତା ନିଶ୍ଚିତ କରିବା ପାଇଁ)।	Q2, Q5, Q7	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	1.2, p. 7.4
1.2.2	Allocation ଓ distribution functions ମୁଖ୍ୟତଃ microeconomic functions, କିନ୍ତୁ stabilisation ଏକ macroeconomic function।	Q1	PYQ 2024-Jun	1.2, p. 7.4
1.2.3	Adam Smith ଙ୍କ canons of taxation ରେ canon of equity (ସହିତ certainty, convenience ଓ economy) ସାମିଲ; canons of productivity, diversity ଇତ୍ୟାଦି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଯୋଜନା। SM ର ଏହି ଏକକ Smith ଙ୍କୁ କେବଳ defence (ପ୍ରତିରକ୍ଷା), justice (ନ୍ୟାୟ) ଓ public works ରେ State ର ଭୂମିକା ପାଇଁ ଉଦ୍ଧୃତ କରେ।	Q3	RTP 2024-Sep	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP)
1.2.4	Economic Survey ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଅର୍ଥ ମନ୍ତ୍ରଣାଳୟ (Ministry of Finance, Government of India) ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ।	Q4	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.2.5	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ: Finance Commission (Article 280) ହେଉଛି fiscal federalism ର କେନ୍ଦ୍ରରେ ଥିବା ସାମ୍ବିଧାନିକ ସଂସ୍ଥା, ଯାହା union ଓ states ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବଳ (resources) ର ବଣ୍ଟନ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ।*	Q6	MTP 2026-Apr S2	1.5 Centre and State Finance (କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ), pp. 7.12 – 7.13

ବିଷୟ 1.3 ଆବଣ୍ଟନ କାର୍ଯ୍ୟ (The Allocation Function)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 4 · Model Q 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.1	Resource allocation ଅର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧ resources ବା factors of production (ଉତ୍ପାଦନର ସାଧନ) କୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବ୍ୟବହାରରେ କିପରି ବଣ୍ଟନ କରାଯାଏ; resources ସୀମିତ କିନ୍ତୁ wants ଅସୀମ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟା।	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.3, p. 7.5
1.3.2	Private sector ର allocation market supply and demand ଓ price mechanism ଦ୍ୱାରା ହୁଏ, ଯାହା consumer sovereignty ଓ producer profit motives ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ; State ର allocation budget ର revenue ଓ expenditure ମାଧ୍ୟମରେ ହୁଏ। ବାସ୍ତବ ଜଗତରେ allocation, market ଓ ସରକାର ଉଭୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ।	Q1, Q3; MQ 1.3: Q2	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Aug S1, 2025-Aug S2; Model Q	1.3, p. 7.5
1.3.3	Allocation function ର ଲକ୍ଷ୍ୟ economic system ରେ inefficiency ର ଉତ୍ସଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଶୋଧନ କରିବା: market failures (monopoly power, public goods, merit goods, common property resources, externalities, factor immobility, imperfect information, inequalities) ସରକାରଙ୍କ allocative function ର ଯୁକ୍ତି (rationale) ଯୋଗାଏ।	Q4	MTP 2026-Apr S1	1.2, p. 7.4; 1.3, pp. 7.5 – 7.6
1.3.4	Allocation ର ଉପକରଣ (instruments): ଏକ economic good ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉତ୍ପାଦନ (direct production — ଯଥା electricity, public transportation), price mechanism ମାଧ୍ୟମରେ taxes ଓ subsidies, ଆଇନ ଓ ବଳପ୍ରୟୋଗ (legislation and force — single-use plastic ଉପରେ ନିଷେଧ), competition ଓ merger policies, regulatory activities (licensing, controls, minimum wages) ଓ legal frameworks।	Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Jan S2	1.3, p. 7.7

ବିଷୟ 1.4 ପୁନର୍ବଣ୍ଟନ କାର୍ଯ୍ୟ (The Redistribution Function)

11 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP 3 · Model Q 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.1	Market ଉପରେ ଛାଡ଼ିଦେଲେ income ଓ wealth ର ବଣ୍ଟନ ଅସନ୍ତୁଳିତ (skewed) ହେବାର ସମ୍ଭାବନା, ତେଣୁ ଅଧିକ ସାମାଜିକ ଭାବେ ଉପଯୁକ୍ତ (socially optimal) ଓ ସମତାବାଦୀ (egalitarian) ବଣ୍ଟନ ନିଶ୍ଚିତ କରିବାକୁ ସରକାର ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରନ୍ତି; distributive function ଏକ economy କାହା ପାଇଁ — 'for whom' — ଉତ୍ପାଦନ କରିବ, ସେହି ମୌଳିକ ପ୍ରଶ୍ନ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ।	Q6; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	1.4, p. 7.8
1.4.2	Redistribution କେବଳ taxation ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ, budget ର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱ ମାଧ୍ୟମରେ କାମ କରେ: expenditure ପାର୍ଶ୍ୱରେ ମାଗଣା ବା subsidised ଶିକ୍ଷା, healthcare, housing, ଖାଦ୍ୟ ଓ basic goods; revenue ପାର୍ଶ୍ୱରେ progressive taxation।	Q2, Q6	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	1.4, p. 7.8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.3	Progressive taxation ରେ income ବଢ଼ିବା ସହ tax rate ବଢ଼େ, ତେଣୁ ଅଧିକ ଆୟକାରୀ (ଅଧିକ ability to pay) ଅଧିକ ଅଂଶ ବହନ କରନ୍ତି — ଏହା redistribution ର revenue-side ଉପକରଣ।	Q1; MQ 1.4: Q2; MQ 1.13: Q3	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1; Model Q ×2	1.4, p. 7.8 (rate ର ସଂଜ୍ଞା: କେବଳ Model Q)
1.4.4	Distribution function ର ଲକ୍ଷ୍ୟ households ମଧ୍ୟରେ ସମାଜର output ର ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ (equitable) ବଣ୍ଟନ, ବଞ୍ଚିତଙ୍କ କଲ୍ୟାଣ ବୃଦ୍ଧି, income, wealth ଓ ସୁଯୋଗର ସମାନତା, ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସର୍ବନିମ୍ନ ଜୀବନଧାରଣ ମାନ (minimum standard of living) ସହ ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତାର ସୁରକ୍ଷା।	Q6; MQ 1.13: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	1.4, p. 7.8; 2.13, p. 7.40
1.4.5	Progressive taxes ରୁ ମିଳିଥିବା ଅର୍ଥରେ BPL households କୁ ଅତି subsidised ମୂଲ୍ୟରେ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଯୋଗାଇବା redistribution function ର ଏକ ଉଦାହରଣ।	Q2	PYQ 2025-Sep	1.4, p. 7.8
1.4.6	Redistribution ର efficiency costs ବା deadweight losses ଅଛି: ଧନୀଙ୍କ ଉପରେ ଉଚ୍ଚ tax ହାର entrepreneurship ଓ କାମ ପ୍ରତି ନିରୁତ୍ସାହ (disincentive) ହୋଇପାରେ ଏବଂ saving, investment ଓ risk-taking କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରେ — ତେଣୁ equity ଓ efficiency ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଳନ ରଖିବା ଆବଶ୍ୟକ।	Q3	PYQ 2026-Jan	1.4, p. 7.9
1.4.7	ଆଧୁନିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ଏକ welfare state: ଅଧିକାଂଶ egalitarian welfare states ମାଗଣା ବା subsidised ଶିକ୍ଷା, health care, unemployment benefits, pensions ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ social security ଯୋଗାନ୍ତି; State ର ପ୍ରାଥମିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମାଜର ସାଧାରଣ କଲ୍ୟାଣ (general welfare) ବୃଦ୍ଧି କରିବା।	Q4	MTP 2025-May S2	1.1, p. 7.2; 1.4, p. 7.9
1.4.8	Income ଓ wealth ର ଅସମାନ (inequitable) ବଣ୍ଟନ ଅଧିକ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ସାମାଜିକ ଅଶାନ୍ତି (social unrest) ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ରଖେ।	MQ 1.13: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
1.4.9	*ବିଷୟ 1.5 ଦେଖନ୍ତୁ: fiscal federalism ରେ vertical equity ଅର୍ଥ କେନ୍ଦ୍ର ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ revenue ରେ ସମସ୍ତ states ର ଅଂଶ ସ୍ଥିର କରିବା (centre–state revenue sharing); horizontal equity ହେଉଛି ସେହି ଅଂଶକୁ states ମଧ୍ୟରେ ବଣ୍ଟନ।*	Q5	MTP 2026-Apr S2	1.5 Centre and State Finance (କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ), p. 7.13

ବିଷୟ 1.5 ସ୍ଥିରୀକରଣ କାର୍ଯ୍ୟ (Stabilization Function)

31 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 14 · RTP 5 · MTP 11 · Model Q 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.1	Macroeconomic stability ସେତେବେଳେ ଥାଏ ଯେତେବେଳେ output ଉତ୍ପାଦନ କ୍ଷମତା (production capacity) ସହ ସମାନ, ମୋଟ ଖର୍ଚ୍ଚ (total spending) ମୋଟ output ସହ ସମାନ, labour ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଯୁକ୍ତ ଏବଂ inflation କମ୍ ଓ ସ୍ଥିର; stabilisation function ହେଉଛି ଉଠାଣି-ପକାଣି (fluctuations) ବିରୁଦ୍ଧରେ ସମଗ୍ର economy (employment, output, prices, balance of payments, growth) କୁ ସ୍ଥିର କରିବାର ସରକାରୀ ପ୍ରୟାସ।	MQ 1.5: Q1	Model Q	1.5, pp. 7.9 – 7.10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.18	GST (1 July 2017) ଅଧିକାଂଶ indirect taxes — excise, service tax, sales tax, octroi — କୁ ନିଜ ଭିତରେ ମିଶାଇ (subsumes) ଭାରତର indirect tax ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ unitary କରିଛି; ଏହା production-based taxation ସ୍ଥାନରେ consumption-based taxation ଆଣିଛି।	Q23	RTP 2025-Sep	1.5 Centre and State Finance (କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ), p. 7.14
1.5.19	GST, union ର gross tax revenue ର 35 ପ୍ରତିଶତ (per cent) ଓ states ର own tax revenue ର ପ୍ରାୟ 44 ପ୍ରତିଶତ ଯୋଗାଏ।	MQ 1: Q1	Model Q	1.5 Centre and State Finance (କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ), p. 7.14
1.5.20	Cascading effect ହେଉଛି 'tax on tax' — ଯେଉଁ ମୂଲ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ tax ସାମିଲ, ତା ଉପରେ ପୁଣି tax ଆରୋପ, ଯାହା cost ବଢ଼ାଏ; GST ର input tax credit ଏହାକୁ ଦୂର କରେ।	Q18	MTP 2025-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
1.5.21	କେନ୍ଦ୍ର: defence, foreign affairs, foreign trade and exchange management, money and banking, ଆନ୍ତଃରାଜ୍ୟ (cross-state) ପରିବହନ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ। States: କୃଷି ଓ ଶିଳ୍ପ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ଶିକ୍ଷା, police protection, state roads। Local bodies: ଜଳଯୋଗାଣ (water supply), sanitation, ସ୍ଥାନୀୟ ରାସ୍ତା।	Q17	PYQ 2026-May	1.5 Centre and State Finance (କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ), p. 7.15

ଏକକ 2: Market failure / Market failure ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 7, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 7.23 – 7.44

ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: public goods non-excludable, ତେଣୁ ଲୋକେ free-ride କରନ୍ତି ଏବଂ profit-maximising firms ସେଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ପାଦନ କରନ୍ତି ନାହିଁ — ଏହା ଏକ market failure।*	Q1	MTP 2025-Jan S2	2.4, p. 7.28
2.1.2	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: public goods non-rival ଓ non-excludable, indivisible, ଏବଂ externalities ଓ free-riding ପ୍ରତି ଅଧିକ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ (vulnerable); excludability ହେଉଛି private goods ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ।*	Q2, Q3	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1	2.4, p. 7.28
2.1.3	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: Paul A. Samuelson 'collective consumption good' (1954) ର ଧାରଣା ଦେଇଥିଲେ, ଯାହା ପରେ public good ଭାବେ ପରିଚିତ ହେଲା।*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.4, p. 7.27
2.1.4	Impure public goods ହେଉଛି public ଓ private goods ର ଏକ ମିଶ୍ରଣ (package) — ଆଂଶିକ rival ଓ/ବା ଆଂଶିକ excludable।	Q5	MTP 2025-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 2.2 Market failure ର ଧାରଣା (The Concept of Market Failure)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	Market failure ହେଉଛି resources ର ଅଦକ୍ଷ (inefficient) allocation: free market scarce resources କୁ ଭୁଲ ଭାବେ ବଣ୍ଟନ କରେ, ଫଳରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ goods ର overproduction ବା underproduction ହୁଏ — ଏକ less than optimal ଫଳାଫଳ।	Q3	MTP 2025-Jan S2	2.2, p. 7.24
2.2.2	Complete market failure ('missing markets'): ଲୋକେ ଚାହୁଁଥିଲେ ମଧ୍ୟ market ଉତ୍ପାଦଟି ଆଦୌ ଯୋଗାଏ ନାହିଁ (ଯଥା pure public goods)। Partial market failure: market କାମ କରେ କିନ୍ତୁ ଭୁଲ ପରିମାଣ (quantity) ବା ଭୁଲ price ଦିଏ।	Q5	PYQ 2025-Sep	2.2, p. 7.24
2.2.3	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: externalities market failure ସୃଷ୍ଟି କରେ, କାରଣ ସେଗୁଡ଼ିକ ଏପରି costs ବା benefits ଯାହା free market prices ରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ ନାହିଁ — market ପାଇଁ 'external'।*	Q1	PYQ 2024-Jun	2.3.2, p. 7.25
2.2.4	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: Social Cost = Private Cost + External Cost।*	Q4	PYQ 2025-May	2.3.2, p. 7.27
2.2.5	*ବିଷୟ 2.8 ଦେଖନ୍ତୁ: education subsidy ର ଆଧାର ହେଉଛି ଯେ education ଏକ merit good ଯାହାର ଯଥେଷ୍ଟ positive externalities ଅଛି (fees ଉପରେ subsidy ଏକ consumption subsidy)।*	Q2	MTP 2024-Dec S1	2.7, p. 7.37; 2.8, p. 7.37

ବିଷୟ 2.3 Market କାହିଁକି ବିଫଳ ହୁଏ (Why Do Market Fail)

8 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	Market failure ର ଚାରୋଟି ମୁଖ୍ୟ କାରଣ: market power, externalities, public goods ଓ incomplete information; perfect competition ବାସ୍ତବସମ୍ମତ (practical) ନୁହେଁ, ଏବଂ prices ପ୍ରକୃତ social costs ଓ benefits ପ୍ରତିଫଳିତ କରିବାରେ ବିଫଳ ହୁଏ।	Q3, Q6	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	2.3, p. 7.24; 2.3.2, p. 7.27
2.3.2	Externalities ହେଉଛି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର costs (negative) ବା benefits (positive) ଯାହା ତୃତୀୟ ପକ୍ଷ (third parties) ବହନ କରନ୍ତି ଏବଂ market prices ରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ ନାହିଁ — ଏଗୁଡ଼ିକୁ spillover, neighbourhood, third-party ବା side-effects ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ; ଏଗୁଡ଼ିକ internal costs ନୁହେଁ।	Q7 (+ 2.2 Q1)	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 7.25
2.3.3	ଚାରି ପ୍ରକାର — negative/positive production ଓ negative/positive consumption externalities, ପ୍ରତ୍ୟେକ consumption ବା production ରେ ପ୍ରାପ୍ତ; ଅନୁଶାସନହୀନ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ class ରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଏକ negative consumption externality (ଯାହା production କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ)।	Q5	PYQ 2026-May	2.3.2, p. 7.26

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.4	Social Cost = Private Cost + External Cost; firms କେବଳ private cost ବିଚାର କରନ୍ତି, ତେଣୁ negative externality ରେ market output socially optimal ସ୍ତରଠାରୁ ଅଧିକ ହୁଏ (positive externality → under-production)।	Q8 (+ 2.2 Q4)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 7.27; Summary p. 7.42
2.3.5	*ବିଷୟ 2.7 ଦେଖନ୍ତୁ: ସାର୍ବଜନୀନ ସ୍ଥାନରେ ଧୂମପାନ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷେଧ ହେଉଛି negative consumption externality ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏକ direct control ବା command solution।*	Q1	PYQ 2024-Jun	2.7, p. 7.34
2.3.6	*ବିଷୟ 2.7 ଦେଖନ୍ତୁ: cap and trade ହେଉଛି (negative) externalities ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ଏକ market-based ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ।*	Q2	PYQ 2025-Jan	2.7, pp. 7.35 – 7.36
2.3.7	*ବିଷୟ 2.8 ଦେଖନ୍ତୁ: Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 (ଛଅରୁ ଚଉଦ ବର୍ଷ ବୟସ) merit goods କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ।*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.8, p. 7.37

ବିଷୟ 2.4 Public Goods

9 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP 1 · MTP 3 · Model Q 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.1	Paul A. Samuelson ('The Pure Theory of Public Expenditure', 1954) 'collective consumption good' ର ଧାରଣା ଦେଇଥିଲେ: ଏକ public (social) good ସମସ୍ତେ ମିଳିତ ଭାବେ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି, ଜଣଙ୍କ consumption ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଅଂଶରୁ କିଛି କମାଏ ନାହିଁ — ଯଥା defence, street lights, ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଯୋଗାଯାଇଥିବା public parks।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.3: Q1 (+ 2.1 Q4)	PYQ 2025-Sep; Model Q ×2	2.4, p. 7.27; 2.10, p. 7.39
2.4.2	Public goods non-rival, non-excludable ଓ indivisible, ଅତିରିକ୍ତ ଜଣେ user ପାଇଁ additional cost ଶୂନ୍ୟ, ଏବଂ externalities, inadequate property rights ଓ free-riding ପ୍ରତି ଅଧିକ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ; private goods rivalrous ଓ excludable।	Q1 (+ 2.1 Q2, 2.1 Q3)	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	2.4, p. 7.28
2.4.3	Free-rider problem: କାହାକୁ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇ ପାରୁନଥିବାରୁ ଲୋକେ ଦେୟ ନ ଦେଇ consume କରନ୍ତି, ତେଣୁ firms public goods ଉତ୍ପାଦନ କରନ୍ତି ନାହିଁ ବା ଅତି କମ୍ ଉତ୍ପାଦନ କରନ୍ତି; free-riding ମୁଖ୍ୟତଃ public goods ରେ ଘଟେ।	Q3 (+ 2.1 Q1)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2	2.4, p. 7.28
2.4.4	Common property resources (ଯଥା environment — ପରିବେଶ) ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାର୍ଥ (self-interest) ଅନୁସରଣରେ ଅତ୍ୟଧିକ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ; ସାଧାରଣ ପ୍ରତିକାର ହେଉଛି ସେଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ସରକାରୀ regulation।	Q2	RTP 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	1.3, p. 7.6; ପ୍ରତିକାର SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP/MTP)
2.4.5	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: market power ହେଉଛି କୌଣସି firm ର ଲାଭଜନକ ଭାବେ market price କୁ ତାହାର marginal cost ଉପରକୁ ବଢ଼ାଇବାର କ୍ଷମତା; ଏପରି firms price makers, ଯେଉଁମାନେ output ସୀମିତ କରନ୍ତି।*	MQ 1.3.1: Q1	Model Q	2.3.1, p. 7.25

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.6	Oligopoly ର ପୃଥକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି market ରେ firms ମଧ୍ୟରେ ପାରସ୍ପରିକ ନିର୍ଭରଶୀଳତା (interdependence)।	MQ 1.3.1: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
2.4.7	*ବିଷୟ 2.6 ଦେଖନ୍ତୁ: competition/antitrust laws ପ୍ରତିଯୋଗିତାକୁ ବାଧା ଦେଉଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ ନିଷେଧ କରେ; ଏକ natural monopoly ଅନେକ firms ତୁଳନାରେ କମ୍ cost ରେ ସମଗ୍ର market output ଉତ୍ପାଦନ କରିପାରେ (electricity, gas, water) ଏବଂ ଏହାର price ନିୟନ୍ତ୍ରିତ (price-regulated)।*	MQ 1.6: Q1, Q2	Model Q ×2	2.6, pp. 7.32 – 7.33

ବିଷୟ 2.5 ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୂଚନା (Incomplete Information)

17 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP 1 · MTP 6 · Model Q 9

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.1	Complete information ଏକ competitive market ର ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଉପାଦାନ; ଜଟିଳ products, ସଠିକ ସୂଚନା ପାଇବାରେ ଅସୁବିଧା ଓ ଜାଣିଶୁଣି ଭୁଲ ସୂଚନା (deliberate misinformation) ଯୋଗୁଁ ଏହା ବିଫଳ ହୁଏ — information failure ରୁ market failure ହୁଏ।	MQ 1.12: Q1	Model Q	2.5, p. 7.29
2.5.2	Asymmetric information ହେଉଛି buyer ଓ seller ମଧ୍ୟରେ ସୂଚନାର ଅସନ୍ତୁଳନ — ଯେକୌଣସି ଜଣେ ଅଧିକ ଜାଣିପାରନ୍ତି (landlord, borrower, used-car seller, health-insurance buyer, insider trader); ଏହା choices କୁ ବିକୃତ କରେ।	MQ 1.3: Q1; MQ 1.5: Q1	Model Q ×2	2.5.1, p. 7.29
2.5.3	Adverse selection asymmetric information ରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଏବଂ transaction ପୂର୍ବରୁ କାମ କରେ: high-risk ଲୋକେ low-risk ଲୋକଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ insurance cover ଖୋଜନ୍ତି, ଫଳରେ premiums ବଢ଼େ ଓ ସୁସ୍ଥ buyers ବାହାରିଯାଆନ୍ତି।	Q6; MQ 1.5: Q3	MTP 2025-Aug S1; Model Q	2.5.1, pp. 7.29 – 7.30
2.5.4	Insurers underwriting ମାଧ୍ୟମରେ risks ର screening ଓ pooling କରି adverse selection ର ମୁକାବିଲା କରନ୍ତି; SM କେବଳ କହେ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ buyer ର risk ଚିହ୍ନଟ କରିବା ବ୍ୟୟବହୁଳ ଓ ଏହା premiums ବଢ଼ାଏ।	MQ 1.5.1: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
2.5.5	George Akerlof ଙ୍କ 'lemons problem' (used-car market): 'lemons' ହେଉଛି ନିମ୍ନ ମାନର cars; buyers କେବଳ ହାରାହାରି ମାନ (average quality) ପାଇଁ ଦେୟ ଦିଅନ୍ତି, ତେଣୁ ଭଲ cars ପ୍ରତ୍ୟାହୃତ ହୁଏ ଓ market lemons ରେ ଭରିଯାଏ — ପୂର୍ବ ଦୁର୍ଘଟଣାର କ୍ଷତି ଲୁଚାଉଥିବା seller ଏହାର ଉଦାହରଣ।	Q1, Q3; MQ 1.5.1: Q2	PYQ 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Aug; Model Q	2.5.1, pp. 7.30 – 7.31
2.5.6	Asymmetric information market ରୁ high-quality goods କୁ ବାହାର କରିଦିଏ; economic agents ଶେଷରେ ଏକ sub-standard product ବାଛନ୍ତି ବା market ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଛାଡ଼ିଦିଅନ୍ତି।	Q2	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	2.5.1, p. 7.31

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.7	Moral hazard: ବିନିମୟ (exchange) ପରେ ଜଣେ informed party ଏକ unobserved action ଦ୍ୱାରା କମ୍ informed ପକ୍ଷର ସୁଯୋଗ ନିଏ, କାରଣ ସେ ଏହାର ପରିଣାମ ବହନ କରିବ ନାହିଁ — ଯଥା comprehensive insurance ଥିବା driver କମ୍ ସାବଧାନରେ ଗାଡ଼ି ଚଳାଏ, ଯାହା claims ର probability ବଢ଼ାଏ।	Q5, Q7; MQ 1.5: Q2	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-Dec S1; Model Q	2.5.1, p. 7.31
2.5.8	*ବିଷୟ 2.9 ଦେଖନ୍ତୁ: free markets ରେ demerit goods ର production ଓ consumption optimal ଠାରୁ ଅଧିକ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା, କାରଣ firms ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଲାଭଜନକ ପାଆନ୍ତି।*	MQ 1.9: Q1	Model Q	2.9, p. 7.38
2.5.9	*ବିଷୟ 2.12 ଦେଖନ୍ତୁ: mandatory disclosure ଓ labelling (ଯଥା mutual-fund risk disclaimer, SEBI disclosure) information failure ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ।*	Q4; MQ 1.12: Q2	PYQ 2025-May; Model Q	2.12, p. 7.40
2.5.10	*ବିଷୟ 2.8 ଦେଖନ୍ତୁ: insurance କୁ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ (compulsory) କରିବା ଏକ merit good କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେବା ପାଇଁ regulation।*	Q8	MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 7.37

ବିଷୟ 2.6 Market power କମାଇବା ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention to Minimize Market Power)

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.6.1	Market power କମାଇବା ପାଇଁ ସରକାର competition laws (Competition Act, 2002; US antitrust laws) ପ୍ରଣୟନ କରନ୍ତି ଏବଂ market liberalisation, merger controls, price capping, rate-of-return regulation, anti-cartel investigation, reduced import controls ଓ nationalisation ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି — income-tax cuts ନୁହେଁ।	Q1 (+ 2.4 MQ 1.6 Q1)	MTP 2025-Jan S2; Model Q	2.6, pp. 7.32 – 7.33
2.6.2	ଏକ natural monopoly ଅନେକ firms ତୁଳନାରେ କମ୍ cost ରେ market ର ସମଗ୍ର output ଉତ୍ପାଦନ କରିପାରେ (electricity, gas, water supply); ସରକାର ଏହାର prices ନିୟନ୍ତ୍ରଣ (regulate) କରନ୍ତି।	(+ 2.4 MQ 1.6 Q2)	Model Q	2.6, p. 7.33

ବିଷୟ 2.7 Externalities ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention to Correct Externalities)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.7.1	Negative externalities ର ମୁକାବିଲା direct controls (command solutions — ଯଥା emission standards, ସାର୍ବଜନୀନ ସ୍ଥାନରେ ଧୂମପାନ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷେଧ) ବା taxes ଓ subsidies ମାଧ୍ୟମରେ prices ବଦଳାଉଥିବା market-based policies (market correction) ଦ୍ୱାରା କରାଯାଏ।	Q6 (+ 2.3 Q1)	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S2	2.7, p. 7.34

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.7.2	A.C. Pigou ଙ୍କ ନାମରେ Pigouvian taxes କୁହାଯାଉଥିବା pollution taxes, 'making the polluter pay' ଦ୍ୱାରା negative externalities କୁ internalise କରେ।	Q2, Q5	MTP 2025-May S2, 2026-Apr S2	2.7, p. 7.35
2.7.3	Tax burden ଓ elasticity: inelastic demand ରେ producers ସହଜରେ tax କୁ ଅଧିକ prices ରୂପେ buyers ଉପରେ shift କରନ୍ତି; relatively elastic demand ରେ burden ର ଅଧିକ ଅଂଶ seller ଉପରେ ପଡ଼େ।	Q3	MTP 2025-May S2	2.7, p. 7.35 (elastic ସ୍ଥିତି ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା)
2.7.4	Cap and trade (tradable emission permits): ସରକାର ମୋଟ pollution ର ସୀମା (cap) ସ୍ଥିର କରନ୍ତି ଏବଂ firms permits ର କାରବାର (trade) କରନ୍ତି — ପ୍ରଶାସନିକ ଭାବେ ଶସ୍ତା ଓ ସରଳ, ସବୁଠୁ cost-effective ଉପାୟରେ pollution କମାଏ।	(+ 2.3 Q2)	PYQ 2025-Jan	2.7, pp. 7.35 – 7.36
2.7.5	Positive externalities ପାଇଁ ସରକାର producers (supply ବୃଦ୍ଧି) ବା consumers (demand ବୃଦ୍ଧି) କୁ corrective subsidies ଦିଅନ୍ତି; producer subsidy, cost of production ଓ ଫଳରେ price କମାଏ।	Q1, Q4	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	2.7, pp. 7.36 – 7.37

ବିଷୟ 2.8 Merit goods କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention in The Case of Merit Goods)

3 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 2 · Model Q 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.8.1	Merit goods ର ଯଥେଷ୍ଟ positive (negative ନୁହେଁ) externalities ଅଛି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ଭାବେ ବାଞ୍ଛନୀୟ, କିନ୍ତୁ market ଦ୍ୱାରା under-produced ଓ under-consumed ହୁଏ; ଉଦାହରଣ: education, health care, welfare services, housing, public libraries, public parks।	Q1, Q2 (+ 2.2 Q2)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.8, p. 7.37
2.8.2	Merit goods ର under-provision ପ୍ରତି ପଦକ୍ଷେପ: regulation, subsidies, direct provision ବା ଏଗୁଡ଼ିକର ମିଶ୍ରଣ; compulsory insurance, compulsory immunisation ଓ Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 ଭଳି mandates।	(+ 2.3 Q4, 2.5 Q8)	PYQ 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 7.37
2.8.3	ସମ୍ପ୍ରଦାୟ (community) ପାଇଁ ସରକାର ଏକ public park ନିର୍ମାଣ କରିବା ମିଳିତ ଭାବେ ଉପଭୋଗ୍ୟ ଏକ good ର direct provision; parks ହେଉଛି excludable public goods, ଯାହା entry fees ମାଧ୍ୟମରେ ଅର୍ଥପୋଷିତ (financed) ହୋଇପାରେ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	2.8, p. 7.37; 2.10, p. 7.39

ବିଷୟ 2.12 Information failure ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Government Intervention for Correcting Information Failure)

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.12.1	Information failure ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାର ସଠିକ labelling ଓ content disclosure (cigarette packets, nutritional information), mandatory disclosure (SEBI), ସୂଚନାର ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରସାର (public dissemination) ଓ advertising ର regulation ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କରନ୍ତି।	Q1 (+ 2.5 Q4)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.12, p. 7.40

ଏକକ 3: Budget ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରକ୍ରିୟା — revenue ର ଉତ୍ସ, expenditure management ଓ public debt ର ପରିଚାଳନା (The Process of Budget Making: Sources of Revenue, Expenditure Management and Management of Public Debt)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 7, ଏକକ 3, ପୃଷ୍ଠା 7.51 – 7.71

ବିଷୟ 3.1 ପରିଚୟ (Introduction)

20 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP 1 · Model Q 15

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.1	Budget ହେଉଛି 'where the money comes from' (ଟଙ୍କା କେଉଁଠୁ ଆସେ) ଓ 'where the money goes to' (ଟଙ୍କା କେଉଁଠିକୁ ଯାଏ) ର ଏକ ବିବରଣୀ — ସରକାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଷରେ ପାଇବାକୁ ଆଶା କରୁଥିବା ଓ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ଯୋଜନା କରୁଥିବା ସମସ୍ତ revenues ଓ expenditures ର ଏକ ତାଲିକା (budgeted estimates); ଏହା ସରକାରୀ finances ର ସବୁଠୁ ବ୍ୟାପକ ରିପୋର୍ଟ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.5: Q1	Model Q ×2	3.1, p. 7.52
3.1.2	Budget ଦେଶର economic priorities କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ପୁନର୍ଗଠନ କରିବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ହାତରେ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ policy instrument। ଆବଶ୍ୟକତା: ସର୍ବାଧିକ social welfare ପାଇଁ ସୀମିତ resources ର ଦକ୍ଷ allocation; ଅନ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ: ଘୋଷିତ priorities ଅନୁସାରେ reallocation, income ଓ wealth ର redistribution, economic fluctuations ହ୍ରାସ (stability), real GDP ରେ ସ୍ଥାୟୀ (sustainable) ବୃଦ୍ଧି ଓ regional disparities ହ୍ରାସ।	Q5; MQ 1.1: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	3.1, pp. 7.51 – 7.52
3.1.3	Consolidated budget, Central ଓ State Governments ର receipts ଓ expenditures କୁ ଏକାଠି ଉପସ୍ଥାପନ କରେ। SM କେବଳ union budget କୁ ଆବୃତ କରେ — states ଓ local bodies ର ନିଜସ୍ୱ budgetary processes ଅଛି।	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q); ତୁଳନୀୟ: 3.1, p. 7.52
3.1.4	Cash budget ହେଉଛି short-term cash flow ଓ liquidity ପରିଚାଳନାର ଏକ ଉପକରଣ (ଏହା ଏକ business-finance ଧାରଣା, SM ରେ government-budget ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ)।	MQ 1.5: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.5	ଭାରତରେ budget, NITI Aayog ଓ ଅନ୍ୟ ସମ୍ପୃକ୍ତ ministries ସହ ପରାମର୍ଶ କରି Ministry of Finance ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ, ଏବଂ fiscal year (1 April ରୁ 31 March) ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବରୁ ସଂସଦର ଉଭୟ ଗୃହରେ (both Houses of Parliament) ଉପସ୍ଥାପିତ ଓ ଅନୁମୋଦିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ।	MQ 1.2: Q1, Q2	Model Q ×2	3.2, p. 7.52
3.1.6	Budgetary procedures ହେଉଛି (i) Preparation of the budget, (ii) Presentation and enactment of the budget ଓ (iii) Execution of the budget — ଅର୍ଥାତ୍ drafting → presentation → approval → execution।	Q1; MQ 1.1: Q2 (+ 3.2 Q9)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1; Model Q	3.2, p. 7.52
3.1.7	Article 112: President ପ୍ରତ୍ୟେକ financial year ପାଇଁ Government of India ର ଆନୁମାନିକ receipts ଓ expenditure ର ଏକ ବିବରଣୀ ସଂସଦର ଉଭୟ ଗୃହ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖାଇବେ — 'Annual Financial Statement' (Constitution ରେ 'budget' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇନାହିଁ)।	Q2	PYQ 2025-May	3.2, p. 7.52
3.1.8	Budget documents receipts ଓ expenditure କୁ ଏହିପରି ଦର୍ଶାଏ: ଚଳିତ ଓ ଆଗାମୀ financial year ପାଇଁ Budget Estimates (BE); କେବଳ ଚଳିତ ବର୍ଷ ପାଇଁ Revised Estimates (RE); ଏବଂ ଚଳିତ ବର୍ଷର ପୂର୍ବ ବର୍ଷର Actuals — ଚଳିତ ବର୍ଷର actuals ନୁହେଁ।	Q4	PYQ 2025-May	3.2, p. 7.53
3.1.9	Finance Bill: budget ଉପସ୍ଥାପନ ପରେ ତୁରନ୍ତ Lok Sabha ରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୁଏ; ଏଥିରେ budget ରେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ taxes ର imposition, abolition, alteration or regulation (ଆରୋପ, ଉଚ୍ଛେଦ, ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ) ର ବିବରଣୀ ଥାଏ (taxation proposals)। ସଂସଦକୁ ଏହା 75 ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ପାରିତ କରିବାକୁ ହୁଏ; money bill ହୋଇଥିବାରୁ Rajya Sabha ଏହାକୁ 14 ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଫେରାଇବା ଆବଶ୍ୟକ; ଉଭୟ ଗୃହରେ ପାରିତ ହେବା ଓ President's assent ପରେ ଏହା Act ହୁଏ।	MQ Finance Bill: Q1, Q2 (+ 3.2 Q8)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64
3.1.10	Outcome budget, schemes ର budgetary allocations ଓ output ଏବଂ outcome indicators ଦ୍ୱାରା ମପାଯାଉଥିବା ସେଗୁଡ଼ିକର annual performance targets ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରେ — ministries ପୂର୍ବ ବର୍ଷର outlays ସହ କ'ଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ଅର୍ଥ ମଞ୍ଜୁରିପ୍ରାପ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଛି କି ନାହିଁ, ତାହାର ଏକ progress card।	MQ Outcome budget: Q1, Q2 (+ 3.5 Q14)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64
3.1.11	Guillotine: demands for grants ଉପରେ ଆଲୋଚନାର ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଅବଧି (ଶେଷ ଆବଣ୍ଟିତ ଦିନ) ସମାପ୍ତ ହେଲେ, Lok Sabha ର Speaker ସମସ୍ତ ବାକି demands for grants କୁ — ଆଲୋଚିତ ହେଉ ବା ନ ହେଉ — ଗୃହର ଭୋଟ ପାଇଁ ରଖନ୍ତି — ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଆର୍ଥିକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ବିତର୍କ ଶେଷ କରିବାର ଏକ ଉପାୟ।	Q3; MQ Guillotine: Q1, Q2 (+ 3.5 Q12)	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.12	Cut motions ହେଉଛି demands for grants ରେ ସରକାର ମାଗିଥିବା ରାଶି କମାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ — ମିତବ୍ୟୟିତା (economy), policy ଉପରେ ମତଭେଦ, ବା ଅଭିଯୋଗ (grievance) ଜଣାଇବା ଆଧାରରେ; Lok Sabha ଯେକୌଣସି demand ରେ ସମ୍ମତି ଦେଇପାରେ, ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିପାରେ ବା କମାଇପାରେ।	MQ Cut Motions: Q1, Q2	Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64

ବିଷୟ 3.2 Budget ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରକ୍ରିୟା (The Process of Budget Making)

9 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP 1 · MTP 7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.1	*ବିଷୟ 3.1 ଦେଖନ୍ତୁ: ତିନୋଟି budgetary procedures — Preparation; Presentation and enactment; Execution।*	Q9	MTP 2026-Apr S1	3.2, p. 7.52
3.2.2	Finance Minister budget (Annual Financial Statement) କୁ budget speech ସହ ପ୍ରଥମେ Lok Sabha ରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି; ଏହା ପରେ ଶୀଘ୍ର Rajya Sabha ର table ରେ ରଖାଯାଏ। Rajya Sabha demands for grants ଉପରେ ଭୋଟ ଦିଏ ନାହିଁ — କେବଳ ସାଧାରଣ ଆଲୋଚନା (general discussion) କରେ।	Q5	RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1	3.2, pp. 7.53 – 7.55
3.2.3	Budget speech ବ୍ୟତୀତ ଉପସ୍ଥାପିତ budget documents: Annual Financial Statement (AFS); Demands for Grants (DG); Finance Bill; ଏବଂ FRBM Act ଅଧୀନରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଦୁଇଟି statements — Macro-Economic Framework Statement ଓ Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy Statement (ସହିତ ନଅଟି explanatory documents)।	Q6 (+ 3.5 Q1)	MTP 2024-Aug, 2025-May S2, 2025-Aug S1	3.2, p. 7.54
3.2.4	*ବିଷୟ 3.1 ଦେଖନ୍ତୁ: Finance Bill ସରକାରଙ୍କ taxation proposals କୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରେ ଏବଂ Lok Sabha ରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହୁଏ।*	Q8	MTP 2025-Aug S2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64
3.2.5	Capital expenditure ଦ୍ୱାରା physical ବା financial assets ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ବା financial liabilities କମେ — land, buildings, machinery and equipment, shares ରେ investment, ଏବଂ loans and advances — ତେଣୁ capital budget ଦୀର୍ଘମିଆଦି investments ଓ projects ପାଇଁ ଅର୍ଥ ଯୋଗାଏ।	Q7	MTP 2025-Apr S1	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), pp. 7.62 – 7.63
3.2.6	*ବିଷୟ 3.3 ଦେଖନ୍ତୁ: SM ଅନୁସାରେ tax revenue ର ବ୍ୟାପକ ଉତ୍ସ ହେଉଛି corporation tax, taxes on income, wealth tax, customs duties, union excise duties, GST (compensation cess ସହିତ) ଓ taxes on union territories — stamp duty ଏହି ତାଲିକାରେ ନାହିଁ।*	Q1	MTP 2024-Dec S1	3.3, p. 7.56

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.7	*ବିଷୟ 3.3 ଦେଖନ୍ତୁ: revenue receipts କୌଣସି liability ସୃଷ୍ଟି କରେ ନାହିଁ କି assets ରେ ହ୍ରାସ ଘଟାଏ ନାହିଁ; non-debt capital receipts ହେଉଛି recoveries of loans and advances ଓ miscellaneous capital receipts (disinvestment)।*	Q2, Q3	PYQ 2025-Jan (×2)	3.3, pp. 7.56 – 7.57; 3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.62
3.2.8	*ବିଷୟ 3.5 ଦେଖନ୍ତୁ: Public Account (Article 266) ସେହି ସମସ୍ତ fund flows ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଯେଉଁଠି ସରକାର ଏକ banker ଭାବେ କାମ କରନ୍ତି।*	Q4	PYQ 2025-Sep	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.65

ବିଷୟ 3.3 Revenue ର ଉତ୍ସ (Sources of Revenue)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 5 · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.1	Government receipts ଦୁଇ ପ୍ରକାର: Revenue receipts (tax revenue + non-tax revenue), ଯାହା କୌଣସି liability ସୃଷ୍ଟି କରେ ନାହିଁ କି ସରକାରର assets ରେ ହ୍ରାସ ଘଟାଏ ନାହିଁ; ଏବଂ Capital receipts (debt receipts + non-debt capital receipts), ଯାହା assets କମାଏ ବା liabilities ବଢ଼ାଏ।	(+ 3.2 Q3)	PYQ 2025-Jan	3.3, p. 7.56; 3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.62
3.3.2	(Tax) revenue ର ବ୍ୟାପକ ଉତ୍ସ: corporation tax; taxes on income; wealth tax; customs duties; union excise duties; GST compensation cess ସହିତ goods and services tax; taxes on union territories। ତେଣୁ GST compensation cess ହେଉଛି tax revenue।	Q4, Q6 (+ 3.2 Q1)	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.3, p. 7.56
3.3.3	Non-tax revenues: interest receipts; public sector enterprises ରୁ dividends ଓ profits ଏବଂ RBI ରୁ surplus transfers; other non-tax revenues; ଏବଂ union territories ର receipts।	Q4, Q5, Q6	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2026-Apr S1	3.3, pp. 7.56 – 7.57
3.3.4	Capital receipts: Non-debt — recoveries of loans and advances, miscellaneous capital receipts (disinvestment ଇତ୍ୟାଦି); Debt — market loans, short-term/Treasury bill borrowings, small savings ବିପକ୍ଷରେ ଜାରି securities, State provident fund (net), net external debts, other receipts (net)।	Q6 (+ 3.2 Q2)	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	3.3, p. 7.57
3.3.5	GST (1 July 2017 ରୁ) production-based system ସ୍ଥାନରେ consumption-based system ଆଣିଲା ଓ ଅଧିକାଂଶ indirect taxes — excise, service tax, sales tax/VAT, octroi — କୁ ମିଶାଇଲା (subsumed), କିନ୍ତୁ income tax କୁ ନୁହେଁ; goods ଓ services ର inter-state movement ଏବଂ imports ଓ exports ଉପରେ IGST ଲାଗୁ ହୁଏ (states ଦ୍ୱାରା SGST, union ଦ୍ୱାରା CGST)।	Q1, Q2, Q3	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan (×2)	ଏକକ 1, 1.5 (Centre and State Finance — କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ), p. 7.14

ବିଷୟ 3.4 Public Expenditure Management

39 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 9 · RTP 2 · MTP 17 · Model Q 11

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.4.1	ଅନୁତ୍ପାଦକ (unproductive) public expenditure ର economic costs: ବୃହତ୍ତର deficits, ଅଧିକ taxation, କମ୍ economic growth, ଅନ୍ୟତ୍ର ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ କମ୍ resources ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅଧିକ debt burden — ଅତ୍ୟଧିକ ବା ଅପରିକଳ୍ପିତ ଖର୍ଚ୍ଚ fiscal crisis ଓ debt burden ଆଣେ।	Q17, Q22	RTP 2026-Jan; MTP 2025-May S2	3.4, p. 7.58
3.4.2	SM ରେ expenditure ର ବର୍ଗୀକରଣ: Centre's expenditure (establishment expenditure, central sector schemes, CPSEs ଓ autonomous bodies ସହିତ other central expenditure) ବନାମ centrally sponsored schemes and other transfers (CSS, Finance Commission transfers, states କୁ other transfers); revenue ବନାମ capital; ଏବଂ 'charged' ବନାମ voted। Plan / non-Plan ପାର୍ଥକ୍ୟ ଉଚ୍ଛେଦ କରାଯାଇଛି।	Q16	MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 7.59; 3.2, p. 7.54; Unit 1, p. 7.13
3.4.3	ପୁରୁଣା (pre-2017-18) ବର୍ଗୀକରଣରେ Non-Plan expenditure ରେ defence, interest payments, salaries ଓ pensions, ଏବଂ subsidies ସାମିଲ ଥିଲା।	Q23	MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.4.4	ଫଳପ୍ରଦ government budgeting ର ଉପାଦାନ: aggregate fiscal discipline, allocative efficiency ଓ operational efficiency (revenue maximisation ନୁହେଁ)। Medium-term fiscal framework ସହ strategic planning ଏବଂ programme budgeting and evaluation ଦ୍ୱାରା allocative efficiency ଉନ୍ନତ ହୁଏ; information asymmetry ଯୋଗୁଁ operational efficiency କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ — resources ବଣ୍ଟନ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ତୁଳନାରେ service providers outputs ଓ costs ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଜାଣନ୍ତି।	Q18, Q19, Q20	MTP 2025-Aug S2 (×3)	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.4.5	ଉତ୍ତମ public expenditure management ର ଉପାଦାନରେ economy, productivity ଓ elasticity ସାମିଲ — 'deficit' ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ।	Q21	MTP 2025-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.4.6	Balanced budget: revenue = expenditure। Unbalanced budget: surplus (receipts > expenditure) ବା deficit (estimated receipts < expenditure); ଆଶା କରାଯାଉଥିବା revenue ଠାରୁ ଅଧିକ planned expenditure ହେଉଛି budget deficit, ଯାହା liabilities ବଢ଼ାଏ ବା reserves କମାଏ।	Q8	MTP 2025-Jan S2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.62
3.4.7	Budgetary (overall) deficit = ମୋଟ ଆନୁମାନିକ revenue ଉପରେ ମୋଟ ଆନୁମାନିକ expenditure ର ଆଧିକ୍ୟ — ସମସ୍ତ receipts ଓ expenditure, revenue ଓ capital ଉଭୟ, ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ (ଯଥା 60,000 − 54,000 = 6,000)।	Q13, Q14; MQ Budgetary Deficit or: Q1	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan; Model Q	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.63

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.4.8	Revenue deficit = Revenue expenditure − Revenue receipts (କେବଳ revenue account); ଏହା ଦର୍ଶାଏ ଯେ ସରକାରର ସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ current expenditure ତୁଳନାରେ current receipts କମ୍ ପଡ଼େ।	Q15, Q27; MQ Revenue Deficit: Q1, Q2	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep; Model Q ×2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.63
3.4.9	Fiscal deficit = Total expenditure − Total receipts excluding borrowing = (Revenue exp. + Capital exp.) − (Revenue receipts + Capital receipts excluding borrowing) = Revenue deficit + (Capital exp. − Capital receipts excluding borrowing)। ଏହା revenue ଓ capital ଉଭୟ accounts କୁ ଆବୃତ କରେ ଏବଂ ପ୍ରାୟତଃ GDP ର % ଭାବେ ଦର୍ଶାଯାଏ।	Q7, Q28; MQ Budgetary Deficit or: Q2; MQ Revenue Deficit: Q2; MQ Fiscal Deficit: Q1, Q2	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; Model Q ×4	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.63
3.4.10	Fiscal deficit borrowing ଦ୍ୱାରା ପୂରଣ କରିବାକୁ ହୁଏ, ତେଣୁ ଏହା ସମସ୍ତ ଉତ୍ସରୁ ସରକାରଙ୍କ ମୋଟ borrowing requirement ସୂଚାଏ; ଯଦି ଏଥିରେ revenue deficit ର ଅଂଶ ବଡ଼, ତେବେ borrowing, investment ବଦଳରେ consumption ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଛି (ତେଣୁ capital formation ପାଇଁ revenue surplus ଆବଶ୍ୟକ)।	Q6, Q24	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64
3.4.11	Primary deficit = Fiscal deficit − Net interest liabilities (interest payments − interest receipts): interest ବାଦ୍ ଦେଇ borrowing requirement। ତେଣୁ Fiscal deficit = Primary deficit + Net interest liabilities (20,500 + 3,500 = 24,000)।	Q2, Q12, Q25, Q26; MQ Primary Deficit: Q1, Q2	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S2; Model Q ×2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64
3.4.12	Deficit financing ଉତ୍ପାଦନ (output) ବୃଦ୍ଧି ପୂର୍ବରୁ ଲୋକଙ୍କ purchasing power ବଢ଼ାଇଦିଏ, ଫଳରେ prices କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ବଢ଼ିଚାଲେ (inflation); ସରକାରଙ୍କ ଅଧିକ borrowing interest rates ବଢ଼ାଏ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ପିଢ଼ି ଉପରେ ବୋଝ ପକାଏ।	Q9	MTP 2025-Jan S2	4.4.7, p. 7.82 (Unit 4)
3.4.13	*ବିଷୟ 3.5 ଦେଖନ୍ତୁ: ସରକାରଙ୍କ short-term cash requirements ପୂରଣ ପାଇଁ treasury bills ଜାରି କରାଯାଏ; fiscal deficit ପାଇଁ ଅର୍ଥ ଯୋଗାଇବାକୁ dated securities ଦୀର୍ଘକାଳୀନ resources ସଂଗ୍ରହ କରେ।*	Q10	RTP 2025-Jan	3.5, p. 7.60
3.4.14	*ବିଷୟ 3.5 ଦେଖନ୍ତୁ: public debt ହେଉଛି ଲୋକଙ୍କ savings କୁ ସୁଧ ସହ ପରିଶୋଧଯୋଗ୍ୟ loans ଭାବେ ସଂଗ୍ରହ (mobilising) କରିବାରେ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଆଯାଇଥିବା ଋଣ; public debt management ଅର୍ଥ debt କୁ sustainable ରଖି ସର୍ବନିମ୍ନ long-term cost ରେ ଏହାର size, composition, maturity, interest ଓ redemption ର ପରିଚାଳନା।*	Q11; MQ 1.1: Q1; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Apr S1; Model Q ×2	3.5, pp. 7.59 – 7.60
3.4.15	*ବିଷୟ 3.5 ଦେଖନ୍ତୁ: external debt ର ପରିଚାଳନା Department of Economic Affairs (Ministry of Finance) କରେ; 2016 ରେ DEA ଅଧୀନରେ Public Debt Management Cell ଗଠନ କରାଯାଇଥିଲା।*	Q1, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.5, pp. 7.60 – 7.61

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.4.16	Debt-to-GDP ratio ଦେଶର economic output ତୁଳନାରେ debt ର ଅନୁପାତ ମାପେ — ଏହା debt sustainability ର ଏକ ସୂଚକ, ଯାହା debt ର ସ୍ତର ଓ ତାହାକୁ service କରିବାର ସରକାରଙ୍କ କ୍ଷମତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ।	Q3; MQ 1.5: Q2	MTP 2024-Dec S1; Model Q	3.5, p. 7.59 (ଏହି ratio ର ନାମ SM ରେ ଦିଆଯାଇନାହିଁ)
3.4.17	External debt କୁ debt ଚୁକ୍ତି (contracting) ସମୟରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ (historical) exchange rate ରେ ଦର୍ଶାଯାଏ।	Q5	MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 3.5 Public Debt Management

25 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 6 · RTP – · MTP 14 · Model Q 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.1	Public debt ହେଉଛି Consolidated Fund of India ରେ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଓ ବାହ୍ୟ ଉତ୍ସରୁ ନିଆଯାଇଥିବା ସରକାରୀ debt — ଲୋକଙ୍କ savings କୁ ସୁଧ ସହ ପରିଶୋଧଯୋଗ୍ୟ loans ଭାବେ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ନିଆଯାଇଥିବା debt। Public debt management ହେଉଛି debt ର size ଓ composition, ଏହାର maturity pattern, interest rates ଓ redemption (ପରିଶୋଧ) ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ — ଇଚ୍ଛିତ risk ଓ cost ସ୍ତରରେ ଆବଶ୍ୟକ funding ସଂଗ୍ରହ କରିବା।	Q10, Q18 (+ 3.4 MQ 1.5 Q1, 3.4 Q11)	MTP 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2; Model Q	3.5, pp. 7.59 – 7.60
3.5.2	Debt management ର ଲକ୍ଷ୍ୟ: ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସର୍ବନିମ୍ନ long-term borrowing cost ରେ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ financing needs ପୂରଣ କରିବା, ମୋଟ debt କୁ sustainable ସ୍ତର ଭିତରେ ରଖିବା ଏବଂ domestic bond market ର ବିକାଶ କରିବା; strategy ତିନୋଟି ସ୍ତମ୍ଭ (pillars) ଉପରେ ଆଧାରିତ — low cost of borrowing, risk mitigation ଓ market development।	Q15 (+ 3.4 MQ 1.1 Q1)	MTP 2026-Apr S1; Model Q	3.5, p. 7.60
3.5.3	Public debt management ପାଇଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ: RBI — ଏହାର Internal Debt Management Department ମାଧ୍ୟମରେ domestic marketable debt (dated securities, treasury bills, cash management bills); Ministry of Finance / Department of Economic Affairs — external debt; MoF Budget Division ଓ RBI — ଅନ୍ୟ liabilities (small savings, deposits, reserve funds)। SEBI ର କୌଣସି ଭୂମିକା ନାହିଁ। 2016 ରେ DEA ଅଧୀନରେ Public Debt Management Cell (PDMC) ଗଠନ କରାଯାଇଥିଲା।	Q9, Q13 (+ 3.4 Q1, 3.4 Q4)	PYQ 2024-Sep, 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	3.5, pp. 7.60 – 7.61
3.5.4	T-bills short-term cash requirements ପୂରଣ କରେ; dated securities fiscal deficit ପାଇଁ ଅର୍ଥ ଯୋଗାଏ। 1997 ଠାରୁ cash flows ର ଅସ୍ଥାୟୀ mismatches ଦୂର କରିବା ପାଇଁ RBI ରାଜ୍ୟ ସରକାରମାନଙ୍କୁ Ways and Means Advances (WMA) ଭାବେ ତିନି ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ short-term credit ଦିଏ।	Q17 (+ 3.4 Q10)	RTP 2025-Jan; MTP 2026-Apr S2	3.5, p. 7.60

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.5	FRBM Act, 2003 deficit, ଏବଂ ଏହା ଦ୍ୱାରା debt କୁ, sustainable ସ୍ତରକୁ ହ୍ରାସ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଆଇନଗତ ଢାଞ୍ଚା (legislative framework) ପ୍ରଦାନ କରେ। ଲକ୍ଷ୍ୟ: fiscal management ରେ inter-generational equity; long-run macroeconomic stability; fiscal ଓ monetary policy ମଧ୍ୟରେ ଉନ୍ନତ ସମନ୍ୱୟ; fiscal operations ରେ transparency।	Q5, Q19	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Jan S2	3.5, p. 7.61
3.5.6	*ବିଷୟ 3.2 ଦେଖନ୍ତୁ: FRBM Act ଅଧୀନରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ budget documents କେବଳ ଦୁଇଟି — Macro-Economic Framework Statement ଓ Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy Statement।*	Q1	MTP 2024-Aug	3.2, p. 7.54
3.5.7	Fiscal deficit ହେଉଛି fiscal framework ର ମୁଖ୍ୟ operational target (debt ହେଉଛି anchor)।	Q4	MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.5.8	Department of Expenditure (Ministry of Finance) କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରରେ public financial management system ର ତଦାରଖ ଏବଂ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଷୟ (Finance Commission ଓ Pay Commission ର ସୁପାରିଶ, audit observations, କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ accounts) ପାଇଁ nodal department।	Q3, Q6	PYQ 2025-May; MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 7.58
3.5.9	Consolidated Fund of India (Article 266): ସମସ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତ revenues, ଉଠାଯାଇଥିବା loans ଓ loans ପରିଶୋଧ ବାବଦରେ ପ୍ରାପ୍ତ ଅର୍ଥ ଏଥିରେ ଜମା ହୁଏ ଏବଂ ସମସ୍ତ ସରକାରୀ expenditure ଏଥିରୁ କରାଯାଏ — କେବଳ Parliament ଦ୍ୱାରା appropriate ହେଲେ ହିଁ; ଏହାର revenue ଓ capital ବିଭାଗ (divisions) ଅଛି।	Q2; MQ Consolidated Fund of: Q1	PYQ 2024-Sep; Model Q	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.65
3.5.10	'Charged' expenditure — ଯଥା President ଓ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟର emoluments ଓ allowances, Supreme Court ର Judges ଓ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ ସାମ୍ବିଧାନିକ ପଦାଧିକାରୀ (ଏବଂ public debt ଉପରେ interest) — Consolidated Fund of India ଉପରେ charged ହୁଏ ଏବଂ ଏହା Parliament ର vote ଅଧୀନ ନୁହେଁ।	Q16; MQ Consolidated Fund of: Q2	MTP 2026-Apr S1; Model Q	3.2, p. 7.54
3.5.11	Contingency Fund of India: ପୂର୍ବ ଆଇନଗତ ଅନୁମୋଦନ (prior legislative approval) ବିନା ଜରୁରୀ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ expenditure ପୂରଣ ପାଇଁ advances ଦେବାକୁ ଏହା President ଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରଖାଯାଏ; ପରେ Consolidated Fund ରୁ recoupment ପାଇଁ ସେହି advances ବିଷୟରେ Parliament କୁ ଜଣାଯାଏ। (ଏହାର corpus Parliament ସ୍ଥିର କରେ।)	MQ Contingency Fund of: Q1, Q2	Model Q ×2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.65
3.5.12	Public Account (Article 266; SM 266(1) କହେ): ଯେଉଁ ସମସ୍ତ fund flows ରେ ସରକାର ଏକ banker ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ସେଥିପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ — ଯଥା provident funds ଓ small savings; ଏହି ଅର୍ଥ depositors ଙ୍କର ଏବଂ ଏହାର expenditure ପାଇଁ Parliamentary approval ଦରକାର ନାହିଁ।	MQ Public Account: Q1, Q2 (+ 3.2 Q4)	PYQ 2025-Sep; Model Q ×2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.65

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.13	*ବିଷୟ 3.4 ଦେଖନ୍ତୁ: Fiscal deficit = Total expenditure − (Revenue receipts + Capital receipts excluding borrowing) = Revenue deficit + Capital expenditure − Capital receipts excluding borrowing (17,000 − 12,000 = 5,000; 5,000 + 45,000 − 42,500 = 7,500)।*	Q7, Q8	PYQ 2025-Sep, 2026-May	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.63
3.5.14	Effective revenue deficit = Revenue deficit − Grants for creation of capital assets (capital assets ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଅନୁଦାନ)।	Q11	MTP 2025-Aug S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.5.15	*ବିଷୟ 3.1 ଦେଖନ୍ତୁ: Guillotine — ସମସ୍ତ ବାକି ଥିବା demands for grants କୁ ଏକାଥରେ vote ପାଇଁ ରଖାଯାଏ।*	Q12	MTP 2025-Aug S2	3.2, p. 7.55
3.5.16	*ବିଷୟ 3.1 ଦେଖନ୍ତୁ: outcome budget budgetary allocations କୁ performance (output ଓ outcome) targets ସହ ଯୋଡ଼େ।*	Q14	MTP 2025-Aug S2	3.5 (Budget concepts — Budget ଧାରଣା), p. 7.64

ଏକକ 4: Fiscal Policy

SM ଅଧ୍ୟାୟ 7, ଏକକ 4, ପୃଷ୍ଠା 7.72 – 7.85

ବିଷୟ 4.1 ପରିଚୟ (Introduction)

15 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 7 · RTP – · MTP 9

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.1.1	Fiscal policy ହେଉଛି ସରକାରଙ୍କ (Finance Ministry, RBI ନୁହେଁ) ସୁଚିନ୍ତିତ (deliberate) policy, ଯାହା ଅଧୀନରେ ସରକାର economic activity ର ଢାଞ୍ଚା ଏବଂ aggregate demand, output ଓ employment ର ସ୍ତରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ପାଇଁ taxation, public expenditure ଓ public borrowing ବ୍ୟବହାର କରେ; ସରକାରଙ୍କ taxation ଓ expenditure policies ମିଶି ହିଁ ଏହାର fiscal policy।	Q1, Q5, Q6, Q9, Q15 (+ 4.4 Q12)	PYQ 2020-Nov, 2023-Dec, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	4.1, p. 7.72
4.1.2	Fiscal policy ର tools: taxes, government expenditure, public debt ଓ government budget (budgetary tools: taxation ସମେତ public revenue, public expenditure, public debt ଓ deficit financing)। Interest rates, money supply ଓ inflation targeting ହେଉଛି monetary tools।	Q3, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug	4.1, p. 7.72; 4.4, p. 7.76
4.1.3	Fiscal policy ଏକ demand-side policy; full employment ରେ ଉତ୍ପାଦନ କରୁଥିବା economy ପାଇଁ fiscal policy ରୂପରେ ସରକାରୀ ପଦକ୍ଷେପର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ।	Q11	PYQ 2025-May	4.1, p. 7.72
4.1.4	*ବିଷୟ 4.2 ଦେଖନ୍ତୁ: ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ — full employment, price stability, ତ୍ୱରିତ economic development, income ଓ wealth ର equitable distribution (export/import promotion ନୁହେଁ)।*	Q14	PYQ 2026-Jan	4.2, p. 7.73

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.1.5	*ବିଷୟ 4.4 ଦେଖନ୍ତୁ: fiscal policy progressive taxation ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟଭିତ୍ତିକ (targeted) welfare spending ମାଧ୍ୟମରେ inequality କମାଏ।*	Q12	MTP 2025-Aug S2	4.4.6, p. 7.80
4.1.6	*ବିଷୟ 3.4 ଦେଖନ୍ତୁ: revenue ବା capital expenditure ରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ବୃଦ୍ଧି (total expenditure non-borrowed receipts କୁ ଟପିଗଲେ) fiscal deficit କୁ ବଢ଼ାଏ।*	Q7	MTP 2024-Dec S1	3.5 (Budget concepts), p. 7.63 (ଏକକ 3)
4.1.7	ଏକ deficit budget ପାଇଁ ଅର୍ଥ borrowing ବା monetisation (ଅତିରିକ୍ତ money ସୃଷ୍ଟି) ଦ୍ୱାରା ଯୋଗାଯାଇପାରେ; କେବଳ monetisation (deficit financing) money supply ବଢ଼ାଏ — ଜନସାଧାରଣଙ୍କଠାରୁ borrowing aggregate demand କୁ ସଙ୍କୁଚିତ କରେ।	Q8	MTP 2024-Dec S1	4.4.1, p. 7.77; 4.4.3, p. 7.78
4.1.8	ସରକାରଙ୍କ ବର୍ଦ୍ଧିତ borrowing ଭବିଷ୍ୟତ ପିଢ଼ି ଉପରେ ଏକ ସ୍ଥାୟୀ (perpetual) ବୋଝ ସୃଷ୍ଟି କରେ, କାରଣ debts ପରିଶୋଧ କରିବାକୁ ପଡ଼େ (ଅଧିକ taxes ଓ debt-servicing); borrowed money ଉତ୍ପାଦନଶୀଳ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର ନହେଲେ debt କୁ service କରିବା ପାଇଁ surpluses ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ।	Q10	MTP 2025-Apr S1	4.4.7, p. 7.82
4.1.9	ଭାରତରେ fiscal federalism Finance Commission (Article 280) ଦ୍ୱାରା ବଜାୟ ରଖାଯାଏ — ଏହା fiscal federalism ର କେନ୍ଦ୍ରରେ ଥିବା ସାମ୍ବିଧାନିକ ସଂସ୍ଥା।	Q2	PYQ 2024-Jun	ଏକକ 1, 1.5 (Centre and State Finance), pp. 7.12 – 7.13
4.1.10	Fiscal reforms (1991) ରେ ସାମିଲ ଥିଲା: ସ୍ଥିର ଓ ସ୍ୱଚ୍ଛ tax structure, ଉନ୍ନତ tax compliance, government expenditure ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ, subsidies ହ୍ରାସ, disinvestment ଏବଂ private sector participation କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ।	Q13	PYQ 2025-Sep	SM Chapter 10, 10.4.1, pp. 10.10 – 10.11

ବିଷୟ 4.2 Fiscal policy ର ଲକ୍ଷ୍ୟ (Objectives of Fiscal Policy)

9 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP 1 · MTP 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.2.1	Fiscal policy ର ସର୍ବାଧିକ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ: full employment ହାସଲ ଓ ବଜାୟ ରଖିବା; price stability ବଜାୟ ରଖିବା; economic development ର ହାରକୁ ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରିବା; income ଓ wealth ର equitable distribution (ପ୍ରାଥମିକତା ଭିନ୍ନ — ବିକଶିତ ଦେଶରେ stability ଓ equality; ବିକାଶଶୀଳ ଦେଶରେ growth, employment ଓ equity)।	Q8 (+ 4.1 Q14)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Dec S1	4.2, p. 7.73
4.2.2	GDP = C + I + G + NX: ସରକାର G କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ ଏବଂ taxes, transfers ଓ expenditure ମାଧ୍ୟମରେ C, I ଓ NX କୁ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରେ — ତେଣୁ ଅଧିକ government spending, ବା ଅଧିକ spending ସହ tax cut, aggregate demand କୁ ତାହାଣକୁ shift କରେ; tax ବୃଦ୍ଧି ଏହାକୁ ବାମକୁ shift କରେ।	Q3	MTP 2024-Dec S1	4.2, p. 7.74

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.2.3	*ବିଷୟ 4.3 ଦେଖନ୍ତୁ: recession ରେ counter-cyclical (expansionary) policy — demand କୁ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରିବା ପାଇଁ taxes କମାନ୍ତୁ ଏବଂ/ବା government expenditure ବଢ଼ାନ୍ତୁ।*	Q5, Q6	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2 (×2)	4.3, pp. 7.74 – 7.75
4.2.4	*ବିଷୟ 4.3 ଦେଖନ୍ତୁ: contractionary fiscal policy inflationary phase ରେ economic activity କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରେ — government spending କମାନ୍ତୁ ଏବଂ/ବା taxes ବଢ଼ାନ୍ତୁ।*	Q1, Q7	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep	4.3, p. 7.75
4.2.5	*ବିଷୟ 4.3 ଦେଖନ୍ତୁ: deflation ବା ମନ୍ଥର activity (resources ର କମ୍ utilisation) ସମୟରେ fiscal policy aggregate spending ବଢ଼ାଇ effective demand ର ଅଭାବକୁ ପୂରଣ (compensate) କରେ।*	Q2	PYQ 2024-Jun	4.3, pp. 7.75 – 7.76
4.2.6	*ବିଷୟ 4.3 ଦେଖନ୍ତୁ: pump priming — ଏକ ମନ୍ଦାଗ୍ରସ୍ତ (depressed) economy ରେ government expenditure ର ଏକକାଳୀନ (one-shot) injection — ଏକ fiscal policy ପଦକ୍ଷେପ।*	Q4, Q9	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 4.3 Fiscal policy ର ପ୍ରକାର (Types of Fiscal Policy)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP 1 · MTP 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.3.1	Expansionary fiscal policy contractionary phase (recession) ରେ economy କୁ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରେ — 'recessionary gap' ଦୂର କରେ — taxes (direct ଓ indirect) କମାଇ, government expenditure ବଢ଼ାଇ, ବା ଉଭୟର ମିଶ୍ରଣ ଦ୍ୱାରା; ଏହା budget deficits ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ।	Q6, Q7 (+ 4.2 Q5, 4.2 Q6)	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2 (×2), 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	4.3 (a), pp. 7.74 – 7.75
4.3.2	Contractionary fiscal policy inflationary phase ରେ economic activity କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରେ — 'inflationary gap' ଦୂର କରେ — government spending ହ୍ରାସ, personal income ଏବଂ/ବା business taxes ବୃଦ୍ଧି, ବା ଉଭୟ ଦ୍ୱାରା; ଏହାର ଫଳ ଛୋଟ budget deficit ବା ବଡ଼ surplus ହେବା ଉଚିତ।	Q4 (+ 4.2 Q1, 4.2 Q7)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	4.3 (b), p. 7.75
4.3.3	Inflation ସମୟରେ ସରକାର disposable incomes କମାଇବା ଓ surplus purchasing power ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ନିଜ expenditure କମାଏ, ନୂଆ taxes ଲଗାଏ ଏବଂ ବିଦ୍ୟମାନ taxes ର ହାର ବଢ଼ାଏ।	Q1	PYQ 2024-Sep	4.4.1 and 4.4.2, p. 7.77
4.3.4	ସାରାଂଶରେ: inflation ରେ fiscal policy ଅତ୍ୟଧିକ aggregate spending କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ; deflation ରେ aggregate spending ବଢ଼ାଇ effective demand ର ଅଭାବକୁ ପୂରଣ କରେ। Recession ସମୟରେ ସରକାର expenditure ବଢ଼ାଏ ବା taxes କମାଏ; deficit budgets economic activity କୁ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରେ, surplus budgets ଏହାକୁ ମନ୍ଥର କରେ।	Q3 (+ 4.2 Q2)	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan	4.3, pp. 7.75 – 7.76; Unit 1, 1.5, p. 7.11

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.3.5	Pump priming: ଯେତେବେଳେ private spending ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ଏକ ମନ୍ଦାଗ୍ରସ୍ତ (deflationary) economy ରେ public spending ର ଏକକାଳୀନ (one-shot) injection business confidence ଫେରାଇ ଆଣେ ଏବଂ ଅଧିକ private investment କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ — ଏକ fiscal policy ପଦକ୍ଷେପ।	Q5 (+ 4.2 Q4, 4.2 Q9)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); Glossary ରେ ଶବ୍ଦଟିର ସଂଜ୍ଞା ଦିଆଯାଇଛି
4.3.6	Automatic (built-in) stabilisers — ଯଥା unemployment benefits ଓ progressive income taxes — ନୂଆ policy ନିଷ୍ପତ୍ତି ବିନା economic fluctuations ସହ government spending ଓ taxation କୁ ସ୍ୱୟଂଚାଳିତ ଭାବେ adjust କରନ୍ତି।	Q2 (+ 4.4 MQ 1.4.9 Q2)	RTP 2025-Jan; Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP)

ବିଷୟ 4.4 Fiscal policy ର ଉପକରଣ (The Instruments of Fiscal Policy)

19 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 10 · Model Q 7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.4.1	Government expenditure (current, capital ଓ transfer payments) income-generating: recession ରେ public works ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ incomes ସୃଷ୍ଟି କରେ ଏବଂ multiplier ମାଧ୍ୟମରେ output ଓ employment ବଢ଼ାଏ (primary employment, secondary ଓ tertiary employment କୁ ପ୍ରେରିତ କରେ); ଏହାକୁ କମାଇଲେ inflationary excess demand କମେ।	Q4	MTP 2025-Aug S1	4.4.1, pp. 7.76 – 7.77
4.4.2	ଅତିରିକ୍ତ spending ପାଇଁ ଅର୍ଥ deficit budget ମାଧ୍ୟମରେ — borrowing ବା monetisation (printing money) ଦ୍ୱାରା — ଯୋଗାଯାଏ, taxes ବଢ଼ାଇ ନୁହେଁ, କାରଣ ତାହା self-defeating ହେବ; borrowing ରେ private spending ର crowding out ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଥାଏ।	Q3 (+ 4.1 Q8)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	4.4.1, p. 7.77
4.4.3	Taxes ସରକାରଙ୍କ revenue ର ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ସ; ଏଗୁଡ଼ିକ disposable income ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ aggregate demand ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ — recession ରେ କମାଯାଏ, inflation ରେ ବଢ଼ାଯାଏ (ଏବଂ ନୂଆ taxes ଲଗାଯାଏ)।	Q8	MTP 2025-Dec S1	4.4.2, p. 7.77
4.4.4	ଏକ ସାଧନ (instrument) ଭାବେ Budget: balanced budget (expenditure = tax revenue) ର aggregate demand ଉପରେ କୌଣସି net effect ନାହିଁ; surplus ର negative ଏବଂ deficit ର positive net effect ଥାଏ। Surplus national debt କମାଏ; deficit ଏହାକୁ ବଢ଼ାଏ।	Q6 (+ 4.3 Q3)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1	4.4.4, p. 7.78
4.4.5	Fiscal policy (taxation ଓ public spending) redistribution ଓ inequality ହ୍ରାସ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ସାଧନ: progressive direct taxes; differential indirect taxes (luxuries ଉପରେ ଅଧିକ, necessities ଉପରେ କମ୍ ବା ଆଦୌ ନୁହେଁ); welfare spending — poverty alleviation, subsidised health, education ଓ housing, social security ଇତ୍ୟାଦି।	MQ 1: Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1 (+ 4.1 Q12)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×3	4.4.6, pp. 7.79 – 7.80

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.4.6	Lags fiscal policy କୁ ସୀମିତ କରେ: recognition lag, decision lag, implementation lag ଓ impact lag (policy ର ଫଳାଫଳ କିଛି ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ); lags ଯୋଗୁଁ policy ର ସମୟ ଭୁଲ ହୋଇପାରେ — recovery ଆରମ୍ଭ ହୋଇସାରିବା ପରେ expansion ଆରମ୍ଭ ହୋଇପାରେ।	Q1, Q2, Q10; MQ 1.4.7: Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S1; Model Q	4.4.7, p. 7.81
4.4.7	ଅନ୍ୟ limitations: spending ଓ taxes କୁ ତୁରନ୍ତ ବଦଳାଇବାରେ ଅସୁବିଧା; defence, social security ଓ ଅଧାଗଢ଼ା projects ଉପରେ spending କମାଇବା କଷ୍ଟକର; public works ର ଦୀର୍ଘ gestation; disincentives (supply-side view); deficit financing prices କୁ କ୍ରମାଗତ ବଢ଼ାଏ; borrowing ଭବିଷ୍ୟତ ପିଢ଼ି ଉପରେ ବୋଝ ପକାଏ; ସରକାରୀ borrowing interest rates ବଢ଼ାଏ।	Q2, Q5; MQ 1.4.7: Q1	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1; Model Q	4.4.7, pp. 7.81 – 7.82
4.4.8	Crowding out: ଅଧିକ spending ଏବଂ/ବା tax cuts ରୁ ସୃଷ୍ଟ deficit ସରକାରୀ borrowing ଦ୍ୱାରା ପୂରଣ ହୁଏ, ଯାହା loanable funds କମାଏ ଓ interest rates ବଢ଼ାଏ, ଫଳରେ interest-sensitive private investment ଓ consumption କମେ — private spending 'crowded out' ହୁଏ; ଗଭୀର recession ରେ ଏହାର ସମ୍ଭାବନା କମ୍।	Q5, Q7, Q9	MTP 2025-Aug S1 (×2), 2025-Dec S1	4.4.8, p. 7.82
4.4.9	SM ରେ fiscal deficit ର ପ୍ରଭାବ (implications): private spending ର crowding out (ଅଧିକ interest rates), deficit financing ରୁ inflationary price spiral, ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ପିଢ଼ି ଉପରେ debt burden।	Q9	MTP 2025-Dec S1	4.4.7 and 4.4.8, p. 7.82
4.4.10	*ବିଷୟ 4.1 ଦେଖନ୍ତୁ: fiscal policy = public expenditure, taxation ଓ public borrowing (subsidies ଓ bonds ସାମିଲ; population control ନୁହେଁ); monetary policy = money supply ଓ interest rates (bank rate, OMO, CRR)।*	Q11, Q12; MQ 1.4.9: Q1	PYQ 2026-Sep; MTP 2026-Apr S2; Model Q	4.1, p. 7.72
4.4.11	*ବିଷୟ 4.3 ଦେଖନ୍ତୁ: automatic stabilisers economic fluctuations ସହ government spending ଓ taxation କୁ ସ୍ୱୟଂଚାଳିତ ଭାବେ adjust କରେ।*	MQ 1.4.9: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 7 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 17% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — Fiscal functions — ଏକ ସାମଗ୍ରିକ ଦୃଷ୍ଟି, କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ବିତ୍ତ (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	ତିନୋଟି macro ଲକ୍ଷ୍ୟ: economic growth, high employment, stable prices।	★	1.5.7
2	**Musgrave ଙ୍କ 'The Theory of Public Finance' (1959): allocation (efficiency), redistribution (fairness), stabilisation (price stability)।**	★★★	1.2.1
3	Allocation ଓ distribution = micro; stabilisation = macro।	★	1.2.2
4	Allocation: market price mechanism ମାଧ୍ୟମରେ (consumer sovereignty, profit motive); State budget ମାଧ୍ୟମରେ; ବାସ୍ତବରେ ଉଭୟ।।	★★	1.3.1, 1.3.2
5	Market failures = allocation function ର ଯୌକ୍ତିକତା (rationale)।	★	1.3.3
6	Allocation ର ସାଧନ: direct production (electricity, public transport), taxes/subsidies, legislation, competition policy, regulation।	★	1.3.4
7	Redistribution 'for whom' ର ଉତ୍ତର ଦିଏ; expenditure side (subsidised services) + revenue side (progressive tax); BPL ପରିବାରଙ୍କ ପାଇଁ food grains।	★★	1.4.1, 1.4.2, 1.4.3, 1.4.5
8	ଲକ୍ଷ୍ୟ: income, wealth ଓ opportunities ର equality; minimum standard of living।	★	1.4.4
9	Equity ବନାମ efficiency: ଧନୀଙ୍କ ଉପରେ ଅଧିକ taxes = କାମ ଓ enterprise ପ୍ରତି disincentive → deadweight loss। ଆଧୁନିକ state = welfare state।	★	1.4.6, 1.4.7
10	Stabilisation: Keynesian rationale; fiscal policy ର ଏକ ମୁଖ୍ୟ function; stagflation = inflation + unemployment।	★	1.5.1, 1.5.2, 1.5.3
11	Tools: monetary (money supply, interest rate) + fiscal (spending, taxes)। Inflation → spending କମାନ୍ତୁ, taxes ବଢ଼ାନ୍ତୁ, money supply କମାନ୍ତୁ।	★	1.5.4, 1.5.5
12	Fiscal federalism (Musgrave): ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ମଧ୍ୟରେ functions ଓ finances ର ବିଭାଜନ; Centre → stabilisation ଓ redistribution, states → allocation।	★★	1.5.8, 1.5.9
13	Art. 246: union, state ଓ concurrent lists। Agricultural income ଓ vehicles → states।	★★	1.5.10, 1.5.11
14	Arts. 268–281: finances ର ବଣ୍ଟନ; 271 surcharge; 275 statutory grants; divisible pool = 2000 ଠାରୁ ସମସ୍ତ union taxes।	★★	1.5.12, 1.5.13
15	**Art. 280: Finance Commission — tax sharing, grants-in-aid, vertical ଓ horizontal equity; NDP = gross tax revenue ରୁ cesses, surcharges, non-tax revenue ବାଦ୍।**	★★★	1.5.14, 1.5.15, 1.5.16
16	15th FC (2021-26): ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କୁ 41%; ମାନଦଣ୍ଡ (criteria) — income distance, area, population (2011), demographic performance, forest and ecology, tax and fiscal efforts।	★	1.5.17

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
17	GST (1 July 2017): ଅଧିକାଂଶ indirect taxes କୁ ନିଜ ଭିତରେ ସାମିଲ (subsume) କରେ; union gross tax revenue ର 35%।	★	1.5.18, 1.5.19
18	କେନ୍ଦ୍ର (Centre): defence, foreign affairs, money ଓ banking; ରାଜ୍ୟ: police, health, education; local bodies: water, sanitation।	★	1.5.21
19	SM ବାହାରେ: Adam Smith ଙ୍କ canons (equity), Economic Survey (Finance Ministry), automatic stabilisers, cascading effect।	★★	1.2.3, 1.2.4, 1.5.6, 1.5.20

ଏକକ 2 — Market failure / Market failure ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Market failure = over- ବା under-production; complete (missing markets) ବନାମ partial।	★	2.2.1, 2.2.2
2	ଚାରୋଟି କାରଣ: market power, externalities, public goods, incomplete information।	★★	2.3.1
3	Market power = price କୁ marginal cost ଠାରୁ ଉପରକୁ ବଢ଼ାଇବାର କ୍ଷମତା।	MQ	2.4.5
4	Externalities = prices ରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଉନଥିବା third-party costs/benefits; ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା (disruptive) students = negative consumption externality।	★★	2.3.2, 2.2.3, 2.3.3
5	Social Cost = Private Cost + External Cost; negative externality → social optimum ଠାରୁ ଅଧିକ output।	★	2.3.4, 2.2.4
6	Samuelson (1954): collective consumption goods (ସାମୂହିକ ଉପଭୋଗ ସାମଗ୍ରୀ)।	★	2.4.1, 2.1.3
7	Public goods: non-rival, non-excludable, indivisible → free-rider problem → under-provision (ଆବଶ୍ୟକତାଠାରୁ କମ୍ ଯୋଗାଣ)।	★★	2.4.2, 2.4.3, 2.1.2, 2.1.1
8	Information failure → market failure; asymmetric information ଉଭୟ ଦିଗରେ ହୋଇପାରେ।	MQ	2.5.1, 2.5.2
9	Adverse selection (deal ପୂର୍ବରୁ): high-risk buyers ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ insurance ଖୋଜନ୍ତି।	★	2.5.3
10	**Akerlof ଙ୍କ lemons = ନିମ୍ନ ମାନର used cars; ଭଲ cars market ରୁ ବାହାରିଯାଆନ୍ତି; buyers ଶେଷରେ sub-standard goods ପାଆନ୍ତି।**	★★★	2.5.5, 2.5.6
11	Moral hazard (deal ପରେ): insured driver ଅସାବଧାନ ଭାବେ ଗାଡ଼ି ଚଲାନ୍ତି।	★	2.5.7
12	Market power: competition laws, liberalisation, price regulation; natural monopoly = ଗୋଟିଏ firm ସହ ସର୍ବନିମ୍ନ cost।	★	2.6.1, 2.6.2
13	Negative externalities: direct controls (command solutions, smoking ban) ବା market-based tools (Pigouvian tax, cap and trade)।	★★	2.7.1, 2.7.2, 2.7.4
14	Inelastic demand → tax buyers ଉପରକୁ shift ହୁଏ; elastic → ବୋଝ sellers ଉପରେ ଅଧିକ।	★	2.7.3
15	Positive externalities: producer ବା consumer subsidies → କମ୍ cost ଓ price।	★★	2.7.5

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
16	Merit goods: positive externalities, under-consumed; regulation, ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ (compulsory) insurance, RTE Act 2009।	★★	2.8.1, 2.8.2, 2.3.7
17	Demerit goods: free markets ରେ over-produced।	MQ	2.5.8
18	Information failure: labelling, mandatory disclosure (SEBI, mutual-fund disclaimer), advertising ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିୟମ।	★	2.12.1, 2.5.9

ଏକକ 3 — Budget ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରକ୍ରିୟା, revenue, expenditure ଓ public debt (The Process of Budget Making, Revenue, Expenditure and Public Debt)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Budget = ଅର୍ଥ କେଉଁଠୁ ଆସେ / କେଉଁଠିକି ଯାଏ; ଆଗାମୀ ବର୍ଷର revenues ଓ expenditures ର schedule; ସରକାରୀ finances ର ସବୁଠାରୁ ବ୍ୟାପକ report।	MQ	3.1.1
2	Budget = ଆର୍ଥିକ ପ୍ରାଥମିକତାଗୁଡ଼ିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ପୁନର୍ଗଠନ କରିବାର policy instrument; ଲକ୍ଷ୍ୟ: allocation, redistribution, stability, real GDP growth, regional balance।	★	3.1.2
3	NITI Aayog ସହ Ministry of Finance ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ; fiscal year 1 April – 31 March।	MQ	3.1.5
4	Art. 112 → 'Annual Financial Statement' (Constitution ରେ 'budget' ଶବ୍ଦ କେବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇନାହିଁ)।	★	3.1.7
5	ପ୍ରକ୍ରିୟା: Preparation → Presentation & enactment → Execution।	★	3.1.6, 3.2.1
6	Documents ରେ BE (ଚଳିତ + ଆଗାମୀ ବର୍ଷ), RE (ଚଳିତ ବର୍ଷ), Actuals (ପୂର୍ବ ବର୍ଷ) ଦର୍ଶାଯାଏ।	★	3.1.8
7	Budget speech ପ୍ରଥମେ Lok Sabha ରେ; Rajya Sabha କେବଳ ଆଲୋଚନା କରେ, demands ଉପରେ vote କରେ ନାହିଁ।	★	3.2.2
8	ଦସ୍ତାବିଜ (Documents): AFS · Demands for Grants · Finance Bill · FRBM statements (Macro-Economic Framework; Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy)।	★★	3.2.3, 3.5.6
9	CFI ଉପରେ charged, vote ହୁଏ ନାହିଁ: President, SC Judges, constitutional authorities (ଏବଂ debt ଉପରେ interest)।	★	3.5.10
10	Cut motions ଦ୍ୱାରା demands for grants କମାଯାଏ (economy / policy / grievance)।	MQ	3.1.12
11	Finance Bill = tax proposals; budget ପରେ Lok Sabha ରେ ଉପସ୍ଥାପିତ; 75 ଦିନ ମଧ୍ୟରେ pass; Rajya Sabha 14 ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଫେରାଏ।	★	3.1.9, 3.2.4
12	Guillotine: ସମୟ ସରିଗଲେ Speaker ସମସ୍ତ ବାକି demands କୁ vote ପାଇଁ ରଖନ୍ତି।	★	3.1.11, 3.5.15
13	Receipts: revenue (tax + non-tax; କୌଣସି liability ନାହିଁ, asset ହ୍ରାସ ନାହିଁ) ବନାମ capital (debt + non-debt)।	★	3.3.1, 3.2.7
14	Tax ଉତ୍ସ: corporation tax, income tax, wealth tax, customs, union excise, GST + compensation cess, UT taxes।	★★	3.3.2, 3.2.6
15	Non-tax: interest, PSEs ର dividends/profits + RBI surplus, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ, UT receipts।	★★	3.3.3

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
16	Non-debt capital = loan recoveries + disinvestment; debt capital = market loans, T-bills, small savings, State PF ଓ external debt।	★	3.3.4
17	GST: consumption-based; excise, service tax, VAT କୁ subsume କଲା (income tax ନୁହେଁ); inter-state ଓ imports/exports ଉପରେ IGST।	★★	3.3.5
18	ଅନୁତ୍ପାଦକ (unproductive) spending → ବଡ଼ deficits, ଅଧିକ taxes, କମ୍ growth, ଭବିଷ୍ୟତରେ ବଡ଼ debt।	★	3.4.1
19	Dept of Expenditure = public financial management ପାଇଁ nodal department।	★	3.5.8
20	Expenditure ର ବର୍ଗ: Centre ର expenditure ବନାମ CSS ଓ transfers; revenue ବନାମ capital; charged ବନାମ voted (Plan/non-Plan ଉଚ୍ଛେଦ ହୋଇଛି)।	★	3.4.2, 3.4.3
21	Public debt = CFI ରେ ନିଆଯାଇଥିବା debt; PDM = size, composition, maturity, interest, redemption।	★★	3.5.1, 3.4.14
22	PDM ର ଲକ୍ଷ୍ୟ: ସର୍ବନିମ୍ନ long-term cost, sustainable debt; ସ୍ତମ୍ଭ (pillars) — low cost, risk mitigation, market development।	★	3.5.2, 3.4.16
23	RBI (IDMD) → internal marketable debt; DEA (MoF) → external debt; PDMC ଗଠନ 2016।	★★	3.5.3, 3.4.15
24	T-bills = short-term cash needs; WMA = ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କୁ 3 ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ RBI credit।	★	3.5.4, 3.4.13
25	FRBM 2003: deficit ଓ debt ହ୍ରାସ; inter-generational equity, ଦୀର୍ଘକାଳୀନ (long-run) stability, fiscal–monetary coordination, transparency ।	★	3.5.5
26	Balanced (ସନ୍ତୁଳିତ) R = E; surplus R > E; deficit R < E।	★	3.4.6
27	Budgetary deficit = ମୋଟ expenditure − ମୋଟ receipts (revenue + capital)।	★	3.4.7
28	Revenue deficit (ରାଜସ୍ୱ ଘାଟ) = revenue expenditure − revenue receipts।	★	3.4.8
29	**Fiscal deficit = ମୋଟ expenditure − borrowing ବ୍ୟତୀତ receipts = RD + (CE − non-debt capital receipts) = borrowing requirement।**	★★★	3.4.9, 3.4.10, 3.5.13
30	Primary deficit (ପ୍ରାଥମିକ ଘାଟ) = fiscal deficit − net interest liabilities।	★★	3.4.11
31	Outcome budget allocations କୁ output/outcome targets ସହ ଯୋଡ଼।	★	3.1.10, 3.5.16
32	CFI: ସମସ୍ତ revenues, loans, repayments; Parliament appropriate କଲେ ହିଁ ଖର୍ଚ୍ଚ।	★	3.5.9
33	Contingency Fund: President ଙ୍କ ପାଖରେ, ଜରୁରୀ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ spending ପାଇଁ, ପରେ CFI ରୁ recoup କରାଯାଏ।	MQ	3.5.11
34	Public Account: ସରକାର banker ଭାବେ (PF, small savings); Parliamentary approval ଦରକାର ନାହିଁ।	★	3.5.12, 3.2.8

ଏକକ 4 — Fiscal Policy

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	**Fiscal policy = AD, output, employment କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା taxation, public expenditure ଓ borrowing ର ସୁଚିନ୍ତିତ ବ୍ୟବହାର।**	★★★	4.1.1, 4.4.10
2	Fiscal policy demand-side; full employment ରେ ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ।	★	4.1.3
3	Tools: taxes, ସରକାରୀ expenditure, public debt, budget (interest rate ହେଉଛି monetary)।	★	4.1.2
4	ଲକ୍ଷ୍ୟ: full employment, price stability, ଦ୍ରୁତତର development, equitable distribution।	★	4.2.1, 4.1.4
5	GDP = C + I + G + NX: G ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ; C, I, NX ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ taxes, transfers, spending ମାଧ୍ୟମରେ।	★	4.2.2
6	Expansionary (recession, recessionary gap): taxes କମାନ୍ତୁ ଏବଂ/ବା spending ବଢ଼ାନ୍ତୁ।	★★	4.3.1, 4.2.3
7	Contractionary (inflation, inflationary gap): spending କମାନ୍ତୁ ଏବଂ/ବା taxes ବଢ଼ାନ୍ତୁ → ଛୋଟ deficit।	★★	4.3.2, 4.2.4, 4.3.3
8	Deficit budget ଉଦ୍ଦୀପିତ କରେ, surplus ମନ୍ଥର କରେ; balanced ର AD ଉପରେ କୌଣସି net effect ନାହିଁ।	★★	4.3.4, 4.4.4
9	Pump priming = ମନ୍ଦାଗ୍ରସ୍ତ economy କୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରିବା ପାଇଁ ଏକକାଳୀନ (one-shot) public spending।	★★	4.3.5, 4.2.6
10	ସରକାରୀ spending → incomes + multiplier → output ଓ employment; borrowing ବା monetisation ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥ ଯୋଗାଣ।	★★	4.4.1, 4.4.2, 4.1.7
11	Taxes: revenue ର ମୁଖ୍ୟ ଉତ୍ସ; recession ରେ କମାଯାଏ, inflation ରେ ବଢ଼ାଯାଏ।	★	4.4.3
12	Redistribution: progressive direct taxes, differential indirect taxes ଓ welfare spending।	★	4.4.5, 4.1.5
13	Lags: recognition, decision, implementation, impact (ଫଳାଫଳ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖାଯାଉନାହିଁ)।	★★	4.4.6
14	ସୀମାବଦ୍ଧତା: କଠୋର (rigid) spending, ଦୀର୍ଘ gestation, disincentives, price spiral, ଭବିଷ୍ୟତ ପିଢ଼ି ଉପରେ debt burden।	★★	4.4.7, 4.1.8
15	Crowding out: ସରକାରୀ borrowing → ଅଧିକ interest → କମ୍ private investment; ଗଭୀର recession ରେ ଏହାର ସମ୍ଭାବନା କମ୍।	★★	4.4.8, 4.4.9

ଅଧ୍ୟାୟ 8

Money Market

201 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 101 one-liners · 53 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: Money Demand ର ଧାରଣା — ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ theories (The Concept of Money Demand: Important Theories)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 8, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 8.1 – 8.18

ବିଷୟ 1.1 ପରିଚୟ (Introduction)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.1	Money ହେଉଛି ଯେକୌଣସି ଜିନିଷ ଯାହା store of value (ଲୋକମାନେ ଏହାକୁ ସଞ୍ଚୟ କରି ପରେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି), unit of account (prices ପାଇଁ ଏକ ସାଧାରଣ ଆଧାର) ଓ medium of exchange ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ; Summary ଏଥିରେ 'common measure of value' ଓ 'standard of deferred payments' ଯୋଡ଼େ। ସହଜରେ ପୁନରୁତ୍ପାଦନଯୋଗ୍ୟ (easily reproducible) ହେବା money ର କାର୍ଯ୍ୟ (function) **ନୁହେଁ** ।	Q1, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.1, p. 8.2; Summary, p. 8.16
1.1.2	Money ସାଧାରଣତଃ ଗ୍ରହଣୀୟ (generally acceptable); ସ୍ଥାୟୀ ବା ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ (durable); ସହଜରେ ଚିହ୍ନିହେବା ଯୋଗ୍ୟ (recognisable); ଜାଲ କରିବା କଷ୍ଟକର, ଅର୍ଥାତ୍ ଲୋକମାନେ ସହଜରେ ପୁନରୁତ୍ପାଦନ କରିପାରିବେ **ନାହିଁ**; ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ scarce କିନ୍ତୁ elasticity of supply ସହ; ବହନଯୋଗ୍ୟ (portable) ବା ସହଜରେ ପରିବହନଯୋଗ୍ୟ; ସମରୂପତା (uniformity) ଥିବା; ଏବଂ ମୂଲ୍ୟ ନ ହରାଇ ବିଭାଜ୍ୟ (divisible) ହେବା ଉଚିତ। 'Perishable' ଓ 'easily reproducible' ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (characteristics) **ନୁହେଁ** ।	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-May	1.1, pp. 8.3 – 8.4
1.1.3	Fiat money ବସ୍ତୁଗତ ଭାବେ ମୂଲ୍ୟହୀନ, କିନ୍ତୁ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଅଛି କେବଳ ଏଥିପାଇଁ ଯେ ଏକ ଜାତି ସାମୂହିକ ଭାବେ ଏହାକୁ ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ସହମତ (money କାମ କରେ କାରଣ ଲୋକମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ଏହା କାମ କରିବ); ଏହାର ଉତ୍ସ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରୁ (barter) ସରକାରଙ୍କ ପାଖକୁ ଗତି କରିଛି।	Q5	MTP 2026-Apr S1	1.1, p. 8.3

ବିଷୟ 1.2 Money ପାଇଁ Demand (The Demand for Money)

4 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP 1 · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	Demand for money ଏକ derived demand ଏବଂ real balances ପାଇଁ demand, ଅର୍ଥାତ୍ price level ଅନୁସାରେ ସଂଶୋଧିତ nominal money, କାରଣ ଲୋକମାନେ ପ୍ରକୃତ goods ଓ services ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ (command) ଚାହାନ୍ତି।	Q1	PYQ 2024-Sep	1.2, pp. 8.4 – 8.5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.2	Nominal money demand ଆୟ (income), general price level, rate of interest, real GDP ଓ financial innovation ର ମାତ୍ରା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ। ଅଧିକ income ଓ ଅଧିକ prices ଏହାକୁ ବଢ଼ାଏ; ଅଧିକ interest rate (money ଧରି ରଖିବାର opportunity cost) ଏହାକୁ କମାଏ, ତେଣୁ interest rate କମିଲେ money demand ବଢ଼େ। Fiscal deficit ଏକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନିର୍ଦ୍ଧାରକ (direct determinant) **ନୁହେଁ** ।	Q2, Q3	RTP 2025-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	1.2, p. 8.5
1.2.3	ଏକକ 8.3, ବିଷୟ 3.3 ଦେଖନ୍ତୁ: saving and investment channel ରେ bank deposits ଉପରେ କମ୍ interest rates ପରିବାରଗୁଡ଼ିକର (households) ସଞ୍ଚୟ ପ୍ରେରଣା କମାଏ ଓ ଖର୍ଚ୍ଚ ପ୍ରେରଣା ବଢ଼ାଏ।	Q4	PYQ 2026-Sep	3.3.2, p. 8.46 (Unit 3)

ବିଷୟ 1.3 Demand for Money ର theories (Theories of Demand for Money)

43 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 11 · RTP 1 · MTP 18 · Model Q 20

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.1	Quantity Theory of Money (Irving Fisher, 'The Purchasing Power of Money', 1911): money ର ପରିମାଣ ହିଁ price level ବା value of money ର ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରକ। ଅଧିକ money price level ବଢ଼ାଏ (inflation); V ଓ T ସ୍ଥିର ଥିଲେ P, M ର ଅନୁପାତରେ ବଢ଼େ। Value of money, price level ସହ ବିପରୀତ ସମ୍ପର୍କିତ (inversely related)।	Q7, Q16; MQ 1.1: Q1	PYQ 2026-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2; Model Q	1.3.1, p. 8.5
1.3.2	Fisher ଙ୍କ equation of exchange (transaction approach): MV = PT, ଯେଉଁଠାରେ M = circulation ରେ ଥିବା money, V = transactions velocity of circulation, P = ହାରାହାରି price level (P = MV/T) ଓ T = transactions ର ମୋଟ ସଂଖ୍ୟା; ବିସ୍ତାରିତ ରୂପ ହେଉଛି MV + M'V' = PT। V (ଓ V') କୁ ସ୍ଥିର ଏବଂ short run (full employment) ରେ T କୁ ସ୍ଥିର ଧରିନେଲେ ଏହା quantity theory ହୋଇଯାଏ, ତେଣୁ ଏହା money supply କୁ price level ସହ ଯୋଡ଼େ।	Q22; MQ 1.2.1: Q1, Q2	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	1.3.1, pp. 8.5 – 8.6
1.3.3	Fisher numericals: MV = PT କୁ ପୁନଃସଜାନ୍ତୁ, ତେଣୁ V = PT/M, P = MV/T ଓ M = PT/V। Units ସମାନ ରଖନ୍ତୁ (₹ କୋଟି ÷ transactions ର ସଂଖ୍ୟା। ଦେଲେ ₹ କୋଟି ମିଳେ; ₹0.25 କୋଟି = ₹25 ଲକ୍ଷ)।	Q23 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2026-Sep	1.3.1, p. 8.6
1.3.4	Fisher ଙ୍କ version ରେ transactions ର ମୋଟ ପରିମାଣ ଗୁଣନ price level (PT) ହିଁ demand for money, ଏବଂ ଲୋକମାନେ ଯେତେ ଅଧିକ transactions ଚାହାନ୍ତି, demand for money ସେତେ ଅଧିକ। Demand (PT) supply (MV + M'V') ସହ ସମାନ, କିନ୍ତୁ Fisher prices ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ money ର supply (quantity) ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ।	Q15, Q19; MQ 1.2.3: Q2	MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1; Model Q	1.3.1, p. 8.6; 1.5, p. 8.15

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.5	Cambridge cash-balance approach (Marshall, Pigou, Robertson, Keynes): Md = kPY, ଯେଉଁଠାରେ Md = money balances ପାଇଁ demand, Y = real national income, P = ହାରାହାରି price level, PY = nominal income ଓ k ('Cambridge k') = nominal income ର ଯେଉଁ ଅନୁପାତ ଲୋକମାନେ cash balances ଭାବେ ରଖିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି। Demand for money ମୋଟ money income ର k ଗୁଣ, ତେଣୁ ଏହା income ସହ ସମାନୁପାତିକ (proportional)।	Q3, Q9; MQ 1.1: Q2; MQ 1.2.2: Q1, Q2	PYQ 2025-May; MTP 2024-Dec S1; Model Q ×3	1.3.2, p. 8.7
1.3.6	Cambridge version quantity theory ର focus କୁ money demand ଆଡ଼କୁ ନେଲା: money ନିଜ ପାଇଁ ଚାହିଁଦା ହୁଏ — transactions ପାଇଁ ଏବଂ wealth ର ଅସ୍ଥାୟୀ store (precautionary) ଭାବେ, ଉଭୟ ପାଇଁ। ତେଣୁ Cambridge approach ରେ value of money, demand for money ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ, ଯେଉଁଠାରେ Fisher ଏହାର supply ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ।	Q4	MTP 2024-Dec S1	1.3.2, pp. 8.6 – 8.7; 1.5, p. 8.15
1.3.7	Cambridge: କେତେ money ଚାହିଁଦା ହୁଏ ତାହା ଆଂଶିକ ଭାବେ income ଉପରେ ଓ ଆଂଶିକ ଭାବେ ଅନ୍ୟ factors — ମୁଖ୍ୟତଃ wealth ଓ interest rates — ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ, କିନ୍ତୁ neoclassical theory money demand କୁ କେବଳ money income ର function ଭାବେ ଅନୁମାନ (hypothesise) କରିଥିଲା। Interest rate କୁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ Keynes ହିଁ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ।	MQ 1.2: Q2	Model Q	1.3.2, p. 8.7; 1.5, p. 8.15
1.3.8	Keynes ଙ୍କ 'Liquidity Preference Theory' ('The General Theory', 1936): ଲୋକମାନେ ତିନୋଟି motives ପାଇଁ money ରଖନ୍ତି — transactions, precautionary ଓ speculative। 'investment motive' ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ। Money demand income ସହ ବଢ଼େ (transactions ଓ precautionary motives) ଏବଂ interest rate ସହ ବିପରୀତ ସମ୍ପର୍କିତ (speculative motive)।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.2.3: Q1, Q2, Q3	Model Q ×5	1.3.3, p. 8.8
1.3.9	Transactions motive: 'the need for cash for current transactions for personal and business exchange' (ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ବ୍ୟବସାୟିକ ବିନିମୟରେ ଚଳନ୍ତି transactions ପାଇଁ cash ର ଆବଶ୍ୟକତା), ଯାହା ଆୟ (receipts) ଓ ବ୍ୟୟ (expenditure) ମଧ୍ୟରେ ସମକାଳୀନତାର ଅଭାବ (lack of synchronisation) ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ (income motive ଓ business motive)। ଏହା interest rates ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ income ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମାନୁପାତିକ, positive function: Lr = kY (k = transactions ପାଇଁ ରଖାଯାଉଥିବା ଆୟର ଅନୁପାତ, Y = ଆୟ)।	Q1, Q6, Q14; MQ 1.2.3: Q1	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1; Model Q	1.3.3 (a), p. 8.8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.3.10	Precautionary motive: ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଓ ଅନିଶ୍ଚିତ ଆକସ୍ମିକ ପରିସ୍ଥିତି (unforeseen contingencies) ପୂରଣ ପାଇଁ money ରଖାଯାଏ। ଏହାର ପରିମାଣ income ର ଆକାର, ପ୍ରଚଳିତ ଆର୍ଥିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ପରିସ୍ଥିତି, ଏବଂ ଆଶାବାଦ ବା ନିରାଶାବାଦ ଓ ଦୂରଦର୍ଶିତା ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଗୁଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ। ଏହା income elastic ଏବଂ interest rate ପ୍ରତି ବେଶି ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ନୁହେଁ, ତେଣୁ ଅଧିକ income ବା ଅଧିକ ଅନିଶ୍ଚିତତା ଏହାକୁ ବଢ଼ାଏ।	MQ 1.2.3: Q1, Q2	Model Q ×2	1.3.3 (b), pp. 8.8 – 8.9
1.3.11	Speculative motive: cash ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିବା ଯେକୌଣସି ଆକର୍ଷଣୀୟ investment opportunity ର ଲାଭ ଉଠାଇବା ପାଇଁ cash ରଖିବାର ଇଚ୍ଛା, ଅର୍ଥାତ୍ interest rate (bond prices) ର ଭବିଷ୍ୟତ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୁଯୋଗ ନେବା। ଯେତେବେଳେ ଲୋକମାନେ interest rates ବଢ଼ିବ (bond prices କମିବ) ବୋଲି ଆଶା କରନ୍ତି, ସେମାନେ cash ରଖନ୍ତି, ତେଣୁ speculative demand ବଢ଼େ। Speculative demand ଓ interest rate ବିପରୀତ ସମ୍ପର୍କିତ।	Q2, Q12; MQ 1.2.3: Q1, Q2	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan; Model Q ×2	1.3.3 (c), pp. 8.9 – 8.11
1.3.12	Liquidity trap ହେଉଛି monetary policy ର ଚରମ ପ୍ରଭାବ। ଶୂନ୍ୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ short-term interest rate ରେ ସାଧାରଣ ଲୋକ (public) bonds ବଦଳରେ ଯେତିକି money supply କରାଯାଏ ସବୁ ରଖିବେ, ଏବଂ speculative demand perfectly elastic ହୋଇଯାଏ (curve X-axis ସହ ସମାନ୍ତରାଳ)। ସେତେବେଳେ money supply ରେ ବୃଦ୍ଧି interest rate କିମ୍ବା income କୌଣସିଟିକୁ ବଦଳାଏ ନାହିଁ, ତେଣୁ monetary policy ନିଷ୍ପ୍ରଭାବ (ineffective)।	Q5, Q10, Q11, Q17, Q18, Q21	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1 (×2), 2026-Apr S2	1.3.3, p. 8.11; Summary, p. 8.17
1.3.13	Keynes 'rate of interest' କୁ bonds ଉପରେ return ଭାବେ ଧରନ୍ତି; SM nominal ଓ real interest rates ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କରେ ନାହିଁ।	MQ 1.3: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q); ତୁଳନା କରନ୍ତୁ 1.3.3, p. 8.9
1.3.14	Inflation ମୁଖ୍ୟତଃ money supply ର ଅତ୍ୟଧିକ ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ହୁଏ — ଏହି ମତ monetarist (Friedman) ଙ୍କ। ନିକଟତମ SM ଉକ୍ତି QTM ର: money ର ପରିମାଣ ହିଁ price level ର ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରକ।	MQ 1.3.2: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q); ତୁଳନା କରନ୍ତୁ 1.3.1, p. 8.5
1.3.15	ଏକକ 8.2, ବିଷୟ 2.7 ଦେଖନ୍ତୁ: required reserve ratio କମିଲେ ସେହି reserves ଅଧିକ deposits କୁ ସମର୍ଥନ କରେ, ତେଣୁ money supply ବଢ଼େ।	Q8	MTP 2025-Jan S2	2.7 (b), pp. 8.29 – 8.30 (Unit 2)
1.3.16	*ବିଷୟ 1.4 ଦେଖନ୍ତୁ: Baumol–Tobin inventory-theoretic approach value ସଞ୍ଚୟ ପାଇଁ ଦୁଇଟି ମାଧ୍ୟମ (money ଓ ଏକ interest-bearing financial asset) ଧରିନିଏ ଏବଂ transfers ର cost ଓ interest forgone କୁ ସର୍ବନିମ୍ନ କରିବା ପାଇଁ money ରଖାଯାଏ।*	Q13, Q20	PYQ 2026-May; MTP 2026-Apr S1	1.4.1, pp. 8.12 – 8.13

ବିଷୟ 1.4 Demand for Money theory ରେ Post-Keynesian ବିକାଶ (Post-Keynesian Developments in the Theory of Demand for Money)

19 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 6 · RTP – · MTP 5 · Model Q 9

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.1	Money demand income, price level, interest rate, real GDP ଓ financial innovation ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ। ସମସ୍ତ theories ଏହାକୁ real income ସହ ସକାରାତ୍ମକ ଭାବେ ଓ interest rate ସହ ବିପରୀତ ଭାବେ ଯୋଡ଼ନ୍ତି; real income, interest rates ଓ inflation expectations ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ predictors। Money supply, money demand କୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ ନାହିଁ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	1.2, p. 8.5; 1.5, p. 8.16
1.4.2	Post-Keynesian theories money ର store-of-value (asset) function ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି। SM ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ତିନୋଟିକୁ ଆବୃତ କରେ: Baumol–Tobin inventory approach, Friedman ଙ୍କ restatement of the quantity theory, ଏବଂ Tobin ଙ୍କ demand for money as behaviour toward risk।	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.4, p. 8.12
1.4.3	Inventory Theoretic Approach (Baumol 1952, Tobin 1956): real cash balance ହେଉଛି transactions ପାଇଁ ରଖାଯାଉଥିବା ଏକ inventory। Value ସଞ୍ଚୟର ଦୁଇଟି ମାଧ୍ୟମ ଅଛି — money ଓ ଏକ interest-bearing financial asset — ଏବଂ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ବଦଳାଇବାର ଏକ fixed cost (ଯଥା brokerage) ଅଛି। Money ରଖିବାର cost ହେଉଛି ଏହାର opportunity cost, ଅର୍ଥାତ୍ interest forgone, ତେଣୁ ସଞ୍ଚୟକୁ deposits ରେ ରଖି ଆବଶ୍ୟକ ଅନୁସାରେ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ cash ଉଠାଇବା ହେଉଛି Baumol ଙ୍କ inventory approach।	Q10; MQ 1.3.1: Q1, Q2 (+ 1.3 Q13)	PYQ 2026-May, 2026-Sep; Model Q ×2	1.4.1, pp. 8.12 – 8.13
1.4.4	Baumol: cost-minimising ହାରାହାରି cash withdrawal ହେଉଛି C = √(2bY/r) (Square Root Rule), ଏବଂ ଲୋକମାନେ ମୋଟ cost ସର୍ବନିମ୍ନ କରିବା ପାଇଁ cash ଓ bonds କୁ ମିଶାନ୍ତି। Optimal ହାରାହାରି money holding, income Y, price level P ଓ transaction costs c ର positive function, ଏବଂ nominal interest rate i ର negative function।	Q5, Q8 (+ 1.3 Q20)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	1.4.1, p. 8.13; Summary, p. 8.17
1.4.5	Friedman (1956) demand for money କୁ capital assets ପାଇଁ demand ର ଏକ ଅଧିକ ସାଧାରଣ theory ର ପ୍ରୟୋଗ ଭାବେ ଦେଖନ୍ତି। ଏହା permanent income (current income ନୁହେଁ) ଓ assets ଉପରେ relative returns ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ। Nominal money demand ମୋଟ wealth ର function, price level ସହ ସକାରାତ୍ମକ ସମ୍ପର୍କିତ, bonds ଓ stocks ଉପରେ returns କମିଲେ ବଢ଼େ, ଏବଂ inflation ଦ୍ୱାରା କମେ।	Q2, Q3, Q7	PYQ 2025-Sep; MTP 2024-Aug S2, 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	1.4.2, p. 8.14
1.4.6	Inflation ଓ velocity ଉପରେ Friedman ଙ୍କ ମତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ Model questions SM ରେ ନାହିଁ; SM ର Friedman ଅଂଶ କେବଳ money-demand function (ଉପରେ) କୁ ଆବୃତ କରେ। Keyed answers: (b) inflation ମୁଖ୍ୟତଃ money supply ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ; (c) velocity — ସନ୍ଦେହଜନକ, editorial note ଦେଖନ୍ତୁ।	MQ 1.3.2: Q1, Q2	Model Q ×2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.4.7	Tobin, demand for money as behaviour toward risk ('aversion to risk'): ସମାନ return ରେ ଲୋକମାନେ ଅଧିକ risk ଅପେକ୍ଷା କମ୍ risk ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି, ତେଣୁ ସେମାନେ ସୁରକ୍ଷିତ money (cash ଓ demand deposits: ପ୍ରାୟ ଶୂନ୍ୟ risk, କୌଣସି return ନାହିଁ) ଓ risky bonds ଓ shares ମଧ୍ୟରେ diversify କରନ୍ତି। Bonds ଓ shares ର ଅଧିକ ଅଂଶ ଅଧିକ return ଓ ଅଧିକ risk ଆଣେ; money ହେଉଛି ସୁରକ୍ଷିତ, liquid asset, ତେଣୁ ଅଧିକ ଅନିଶ୍ଚିତତା। ଏକ risk-averter ର money holding ବଢ଼ାଏ।	Q1, Q9; MQ 1.3.3: Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; Model Q ×3	1.4.3, pp. 8.14 – 8.15; Summary, p. 8.18
1.4.8	Tobin ଙ୍କ liquidity preference function rate of interest କୁ demand for money ସହ ଯୋଡ଼େ। ଅଧିକ interest rate ରେ ଲୋକମାନେ ଅଧିକ bonds ଓ କମ୍ money ରଖନ୍ତି, ତେଣୁ asset-demand curve ତଳକୁ ଢାଲୁ (slopes downwards)।	Q4	PYQ 2026-Jan	1.4.3, p. 8.15
1.4.9	SM ରେ liquidity trap ର ବାସ୍ତବ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି Bank of Japan, ଯେଉଁଠାରେ ଅଧିକ deflation ର ଆଶଙ୍କାରେ ଛପା ହୋଇଥିବା money ଜମା କରି ରଖାଗଲା (10-year yield 0.2 ପ୍ରତିଶତ)। MTP, Global Financial Crisis କୁ key କରେ, ଯାହା SM ରେ ନାହିଁ।	Q6	MTP 2025-Aug S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); ତୁଳନା କରନ୍ତୁ 1.3.3, p. 8.12

ବିଷୟ 1.5 ଉପସଂହାର (Conclusion)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 2 · Model Q 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.5.1	Fisher prices ନିର୍ଦ୍ଧାରଣରେ money ର supply ଉପରେ ଏବଂ Cambridge approach real income ତୁଳନାରେ real money ପାଇଁ demand ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲା। Keynes real balances ପାଇଁ demand ର ଏକ explanatory variable ଭାବେ interest rate କୁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ।	Q1 (+ 1.3 MQ 1.2 Q2)	MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1; Model Q	1.5, p. 8.15
1.5.2	Post-Keynesian models real money balances କୁ real income ଓ interest rates ସହ ଯୋଡ଼ନ୍ତି। ସମସ୍ତ theories real income ସହ ସକାରାତ୍ମକ ଓ interest rate ସହ ବିପରୀତ ସମ୍ପର୍କ ଦିଅନ୍ତି, ଏବଂ real income, interest rates ଓ inflation expectations ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ predictors।	MQ 1.3: Q1 (+ 1.4 MQ 1.2 Q1)	Model Q ×2	1.5, pp. 8.15 – 8.16

ଏକକ 2: Money Supply ର ଧାରଣା (The Concept of Money Supply)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 8, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 8.22 – 8.39

ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 3 · Model Q 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	Money supply ଏକ stock: ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ବିନ୍ଦୁରେ payment ର ମାଧ୍ୟମ ଓ store of value ଭାବେ 'public' ପାଖରେ ଉପଲବ୍ଧ ମୋଟ money। ଏଥିରେ inter-bank deposits ସାମିଲ ନୁହେଁ।	MQ 1.1: Q1 (+ 2.4 Q10)	RTP 2025-May; Model Q	Summary, p. 8.37

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.2	Economic stability ପାଇଁ money supply କୁ ଏକ optimum ସ୍ତରରେ ରଖିବା ଆବଶ୍ୟକ, ତେଣୁ ଏହାର stock ସଠିକ ଓ ନିୟମିତ ଭାବେ ଆକଳନ କରି ଦେଶର monetary ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାକୁ ହେବ। ଏହା ଦ୍ୱାରା ଏହା ଖର୍ଚ୍ଚ ପାଇଁ ଉପଲବ୍ଧ funds ର ସୂଚକ (indicator) ହୁଏ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	2.1, p. 8.23; 2.2, pp. 8.24 – 8.25
2.1.3	Broad money ହେଉଛି M3 = M1 + banking system ପାଖରେ time deposits।	Q3	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	2.1, p. 8.24
2.1.4	ଏକକ 8.1, ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: P = MV/T = ₹500 କୋଟି × 5 ÷ 10,000 = ₹0.25 କୋଟି = ₹25 ଲକ୍ଷ।	Q1	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep	1.3.1, p. 8.6 (Unit 1)
2.1.5	Call money, certificates of deposit, trade bills ଓ commercial paper ସମସ୍ତେ money-market instruments। SM certificates of deposit ଓ commercial paper କୁ କେବଳ broad-money securities ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରେ।	Q2	MTP 2025-Aug S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); ତୁଳନା କରନ୍ତୁ 1.1, p. 8.4

ବିଷୟ 2.2 Money Supply ମାପିବାର ଯୌକ୍ତିକତା (Rationale of Measuring Money Supply)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	Monetary-policy ଦୃଷ୍ଟିରୁ money supply ମାପିବା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ: ଏହା ଦେଖାଏ ଯେ money ର stock price stability ସହ ସଙ୍ଗତ କି ନାହିଁ। Central banks money supply କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି, ମୁଖ୍ୟତଃ monetary base ପରିଚାଳନା ଦ୍ୱାରା, price level ଓ GDP growth କୁ ସ୍ଥିର କରିବା ପାଇଁ monetary policy ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1; MQ 1.8: Q1	Model Q ×3	2.2, pp. 8.24 – 8.25
2.2.2	'Public' ଅର୍ଥ money ର ଉତ୍ପାଦକ — ଅର୍ଥାତ୍ ସରକାର ଓ banking system — କୁ ଛାଡ଼ି ସମସ୍ତ economic units (households, firms, institutions)। ସରକାର ଓ banking system ପାଖରେ ଥିବା money (central bank ପାଖରେ ଥିବା currency ସମେତ) ଓ inter-bank deposits money supply ର ଅଂଶ ନୁହେଁ।	Q1, Q2	PYQ 2025-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2	2.1, p. 8.24

ବିଷୟ 2.3 Money Supply ର ଉତ୍ସ (The Sources of Money Supply)

8 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP 3 · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	Central bank ଦ୍ୱାରା ଜାରି currency ହେଉଛି 'fiat money': କେବଳ sovereign (ବା ଏହାର ପ୍ରତିନିଧି ଭାବେ central bank) ଦ୍ୱାରା ଜାରି legal tender, supporting reserves ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ, ଏବଂ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ (guaranteed)। Gold ବା silver coins ନୁହେଁ, currency notes ହିଁ fiat money।	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan	2.3, p. 8.25

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.2	Central bank (ଭାରତରେ RBI) money supply ର ପ୍ରାଥମିକ ଉତ୍ସ। ଏହାର high-powered money (currency ସହ bank reserves) money ର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ରୂପର ଉତ୍ସ। Paper currency ହେଉଛି representative money, 'minimum reserve system' ଅଧୀନରେ ଜାରି ଏକ debt instrument।	Q5, Q6, Q8	RTP 2025-Jan, 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 8.25; 2.5, p. 8.27
2.3.3	ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଉତ୍ସ ହେଉଛି banking system। Banks public ସହ borrowing ଓ lending ମାଧ୍ୟମରେ money ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି; ଏହି 'credit money' fractional-reserve banking ଅଧୀନରେ deposits ଉପରେ ଆଧାରିତ।	Q4, Q7 (+ 3.3 Q42)	PYQ 2025-Jan; RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	2.3, p. 8.25; 2.9, p. 8.34
2.3.4	Crypto currencies ଗୁରୁତର ଆଇନଗତ ଅନିଶ୍ଚିତତାର ସମ୍ମୁଖୀନ, ଭାରତରେ currency ଭାବେ ଆଇନଗତ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇନାହାନ୍ତି, ତେଣୁ money ଭାବେ ବର୍ଗୀକୃତ ନୁହନ୍ତି।	(+ 2.5 Q15)	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 8.26

ବିଷୟ 2.4 Money Supply ର ମାପ (Measurement of Money Supply)

14 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 10 · RTP 4 · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.1	RBI ର ଚାରୋଟି measures (April 1977 ଠାରୁ, Second Working Group ର ସୁପାରିଶରେ): • M1 = ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଖରେ currency notes ଓ coins + banking system ପାଖରେ demand deposits (current ଓ savings) + RBI ପାଖରେ other deposits • M2 = M1 + post office savings banks ପାଖରେ savings deposits • M3 = M1 + banking system ପାଖରେ (net) time deposits (broad money) • M4 = M3 + ମୋଟ post office deposits (NSCs ବ୍ୟତୀତ) Time deposits M1 ରେ **ନାହିଁ** ।	Q1, Q3, Q6, Q9	PYQ 2024-Jun, 2025-May; RTP 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	2.4, p. 8.27; Summary, p. 8.38
2.4.2	Money-aggregate numericals: କେବଳ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ ଉପାଦାନ ଯୋଡ଼ନ୍ତୁ। • M1 = public ପାଖରେ currency ଓ coins + demand deposits + RBI ପାଖରେ other deposits • M3 = M1 + time deposits (post office deposits ସାମିଲ ନୁହେଁ) • M4 = M3 + ମୋଟ post office deposits (NSCs ବ୍ୟତୀତ)	Q4, Q12, Q13, Q14	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep (×3)	2.4, p. 8.27; Illustration 1, pp. 8.35 – 8.36
2.4.3	Public ପାଖରେ currency = circulation ରେ notes + rupee coins ର circulation + small coins ର circulation − banks ପାଖରେ ହାତରେ ଥିବା cash (notes ଓ coins)।	Q2, Q5, Q7 (+ 2.9 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May, 2026-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	Illustration 3, p. 8.36
2.4.4	Broad money (M3) ରେ ସାମିଲ: currency, ଦୁଇ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସହମତ maturity ଥିବା deposits, ତିନି ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ notice ରେ redeemable deposits, repurchase agreements, money market fund shares/units ଓ ଦୁଇ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ debt securities।	Q8	PYQ 2025-May	2.1, p. 8.24
2.4.5	Money supply ହେଉଛି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ବିନ୍ଦୁରେ public ପାଖରେ ଥିବା money ର ମୋଟ ପରିମାଣ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ଅବଧି ମଧ୍ୟରେ flow ନୁହେଁ, ଏକ stock।	Q10	RTP 2025-May	Summary, p. 8.37

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.6	*ବିଷୟ 2.7 ଦେଖନ୍ତୁ: public deposits ତୁଳନାରେ ଅଧିକ currency ରଖିଲେ money multiplier ଓ money supply କମେ।*	Q11	MTP 2026-Apr S1	2.7 (c), p. 8.31

ବିଷୟ 2.5 Money Supply ର ନିର୍ଦ୍ଧାରକ (Determinants of Money Supply)

21 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 13 · RTP – · MTP 9

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.1	Money multiplier ତିନୋଟି ratios ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ: currency ratio c (public ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର), excess-reserves ratio e (banks ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର) ଓ required reserve ratio r (central bank ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର)। ତେଣୁ reserve ratio ହିଁ central bank ର policy ପ୍ରଭାବ ବହନ କରେ।	Q20	MTP 2026-Apr S2	2.7, p. 8.32
2.5.2	Money multiplier m = money supply ÷ monetary base: ଏହି ratio monetary base (high-powered money) ରେ ଦତ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ money supply ର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଯୋଡ଼େ। ତେଣୁ M = m × MB।	Q1, Q7	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1	2.6, p. 8.28
2.5.3	Multiplier numericals: m = M ÷ MB (ବା ΔM ÷ ΔMB) ଓ MB = M ÷ m। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ₹100 କୋଟି OMO injection money supply କୁ ₹500 କୋଟି ବଢ଼ାଇଲେ m = 5।	Q4, Q11, Q16, Q19	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May	2.6, p. 8.28
2.5.4	Credit (deposit) multiplier = 1 ÷ required reserve ratio। ତେଣୁ ସୃଷ୍ଟ credit = initial deposit × 1/RRR, RRR = initial deposit ÷ ସୃଷ୍ଟ credit, ଏବଂ ΔMoney supply = (1/R) × ΔReserves।	Q5, Q8, Q12, Q14, Q17	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.9, p. 8.34; Illustration 2, p. 8.36; 2.8, p. 8.33
2.5.5	Monetary base କୁ high-powered money, reserve money, base money ବା central bank money ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ; ଏହା = circulation ରେ currency + bank reserves। Narrow money (M1) ଏକ ଭିନ୍ନ aggregate। Money supply monetary base ସହ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ (M = m × H) ଏବଂ currency ଓ reserve ratios ସହ ବିପରୀତ ଭାବେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ।	Q6, Q21	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	2.5, p. 8.27; 2.7, p. 8.31; Summary, p. 8.38
2.5.6	Excess reserves = total reserves − required reserves (ER = TR − RR)। Excess reserves କୌଣସି deposits ସୃଷ୍ଟି କରେ ନାହିଁ, ତେଣୁ banks କମ୍ excess reserves ରଖିଲେ multiplier ଓ money supply ବଢ଼େ।	Q2, Q3, Q10	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.7 (b), p. 8.30; Summary, p. 8.39
2.5.7	Currency ଓ excess reserves ସହ, m = (1 + c)/(r + e + c), ଯେଉଁଠାରେ c = C/D ଓ e = ER/D। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, r = 0.10, c = 0.5 ଓ e = 0.001 ହେଲେ, m = 1.5/0.601 = 2.5।	Q9	MTP 2024-Dec S1	2.7, pp. 8.32 – 8.33; Illustration 4, p. 8.37
2.5.8	Currency–deposit ratio ଯେତେ କମ୍, money multiplier ସେତେ ବଡ଼। Time deposit–demand deposit (TD/DD) ratio ବଢ଼ିଲେ ଅଧିକ reserves ମୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ multiple deposit expansion ଓ monetary expansion ବଢ଼େ।	Q13, Q18	PYQ 2025-May, 2026-Jan	2.7 (c), p. 8.31

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.5.9	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: ଭାରତରେ crypto currencies currency ଭାବେ ଆଇନଗତ ସ୍ୱୀକୃତିପ୍ରାପ୍ତ ନୁହେଁ ଏବଂ money ଭାବେ ବର୍ଗୀକୃତ ନୁହେଁ*	Q15	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 8.26

ବିଷୟ 2.6 Money Multiplier ର ଧାରଣା (The Concept of Money Multiplier)

4 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.6.1	Money supply = money multiplier × monetary base (M = m × MB), ଏବଂ money ହେଉଛି public ପାଖରେ ଥିବା currency ବା bank deposits (M = C + D)।	Q1	MTP 2025-Aug S2	2.6, p. 8.28
2.6.2	Simple money multiplier = 1/R (ଯଥା R = 10% ରେ 10; R = 20% ରେ 5)। ଅଧିକ reserve ratio ଅର୍ଥ ଛୋଟ multiplier, ଏବଂ currency ଭାବେ ରଖାଯାଇଥିବା money multiply ହୁଏ ନାହିଁ, ତେଣୁ public ଅଧିକ currency ରଖିଲେ m କମେ।	Q3, Q4	MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	2.6, pp. 8.28 – 8.29
2.6.3	ଉଚ୍ଚ money multiplier base money ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏକକକୁ ଅଧିକ money supply ରେ ପରିଣତ କରେ ଏବଂ ତେଣୁ inflation risk ବଢ଼ାଏ। SM କେବଳ କହେ ଯେ reserve money liquidity ଓ price level ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ।	Q2	MTP 2025-Aug S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); ତୁଳନା କରନ୍ତୁ Summary, p. 8.38

ବିଷୟ 2.7 Supply of Money ପ୍ରତି Money Multiplier Approach (The Money Multiplier Approach to Supply of Money)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP 3 · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.7.1	Reserve ratio: ଅଧିକ required reserve ratio banks କୁ loans ସଙ୍କୁଚିତ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରେ, ତେଣୁ deposits ଓ money supply କମେ (money supply କମାଇବାର ସାଧନ)। କମ୍ ratio, ଯଥା CRR କଟ୍, ସେହି reserves କୁ ଅଧିକ deposits ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ଦିଏ, ତେଣୁ lending capacity ଓ money supply ବଢ଼େ।	Q1, Q2, Q3 (+ 1.3 Q8)	RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×3), 2025-Apr S1	2.7 (b), pp. 8.29 – 8.30
2.7.2	Currency–deposit ratio c = C/D (public ପାଖରେ currency ÷ bank deposits) ଲୋକମାନେ banking habits କେତେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ତାହା ମାପେ। Money multiplier ଓ money supply, c ସହ ବିପରୀତ ଭାବେ (negatively) ସମ୍ପର୍କିତ।	Q4, Q5 (+ 2.4 Q11)	PYQ 2026-May; RTP 2025-May; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	2.7 (c), p. 8.31
2.7.3	Excess reserves ସହ money multiplier ହେଉଛି m = (1 + c)/(r + e + c), ଏବଂ M = [(1 + c)/(r + e + c)] × H।	Q6	MTP 2025-Aug S1	2.7, p. 8.32
2.7.4	M = m × MB, reserve money ଓ ମୋଟ money stock ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ଦେଖାଏ।	Q7	PYQ 2026-Sep	Summary, p. 8.38

ବିଷୟ 2.8 Monetary Policy ଓ Money Supply (Monetary Policy and Money Supply)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.8.1	Open market operations: central bank ଦ୍ୱାରା government securities କ୍ରୟ high-powered money inject କରେ, ଏବଂ ତାପରେ credit creation ଦ୍ୱାରା ΔMoney supply = (1/R) × ΔReserves। Open market sale ବିପରୀତ ଦିଗରେ କାମ କରେ — reserves ଓ money supply କମାଏ।	Q1, Q2	PYQ 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 8.33

ବିଷୟ 2.9 Money Supply ଉପରେ Government Expenditure ର ପ୍ରଭାବ (Effect of Government Expenditure on Money Supply)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP 1 · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.9.1	Credit multiplier = 1/RRR, ତେଣୁ RRR = 1 ÷ credit multiplier (multiplier 4 ହେଲେ 25%)।	Q2	PYQ 2026-May	2.9, p. 8.34
2.9.2	*ବିଷୟ 2.4 ଦେଖନ୍ତୁ: public ପାଖରେ currency = circulation ରେ notes + rupee coins + small coins – banks ପାଖରେ ହାତରେ ଥିବା cash।*	Q1	PYQ 2026-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	Illustration 3, p. 8.36

ଏକକ 3: Monetary Policy

SM ଅଧ୍ୟାୟ 8, ଏକକ 3, ପୃଷ୍ଠା 8.44 – 8.53

ବିଷୟ 3.1 ପରିଚୟ (Introduction)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 3 · Model Q 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.1	RBI money supply ସମାୟୋଜନ କରି economic fluctuations ପରିଚାଳନା ଓ price stability (କମ୍ ଓ ସ୍ଥିର inflation) ହାସଲ ପାଇଁ monetary policy ବ୍ୟବହାର କରେ। ଏହାର ପ୍ରାଥମିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ price stability ଓ economic growth ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବିଚକ୍ଷଣ ସନ୍ତୁଳନ (judicious balance)।	MQ 1.1: Q1 (+ 2.2 MQ 1.8 Q1)	Model Q ×2	3.2, p. 8.45; 3.3.1, p. 8.45
3.1.2	Hawtrey: trade cycle ଏକ (ବିଶୁଦ୍ଧ) monetary phenomenon।	Q1	MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	SM ଅଧ୍ୟାୟ 8 ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 3.2 Monetary Policy ର ସଂଜ୍ଞା (Monetary Policy Defined)

3 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP 2 · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.1	ଭାରତରେ monetary policy RBI ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ, ଯାହା ଏହାକୁ economic fluctuations (business cycle) ପରିଚାଳନା ଓ price stability ହାସଲ ପାଇଁ ବ୍ୟବହାର କରେ।	Q1, Q2	PYQ 2021-Dec; MTP 2024-Aug	3.2, p. 8.45

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.2	RBI money supply ସମାୟୋଜନ କରି monetary policy ପରିଚାଳନା କରେ, ସାଧାରଣତଃ OMOs ମାଧ୍ୟମରେ। ଏଗୁଡ଼ିକ short-term interest rates କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ, ଯାହା ପୁଣି longer-term rates ଓ economic activity କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ, ତେଣୁ monetary policy interest rate କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରି କାମ କରେ। Rates କମାଇବା easing; ବଢ଼ାଇବା tightening।	Q3 (+ 3.3 Q33)	RTP 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2025-Dec S1	3.2, p. 8.45; 3.3.2, p. 8.46

ବିଷୟ 3.3 The Monetary Policy Framework

44 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 19 · RTP 2 · MTP 29

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.1	ଲକ୍ଷ୍ୟ: RBI Act, 1934 ର preamble monetary stability ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖେ। ପ୍ରାଥମିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ price stability ଓ economic growth ମଧ୍ୟରେ ଏକ judicious balance, ସବୁଠୁ ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି inflation ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ growth। ବିକାଶଶୀଳ ଦେଶମାନେ ଏଥିରେ growth, productive sectors କୁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ credit flow, ଏକ moderate interest-rate structure ଓ ଏକ ଦକ୍ଷ government-securities market ଯୋଡ଼ନ୍ତି।	Q9, Q11, Q16	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×2)	3.3.1, pp. 8.45 – 8.46; Summary, p. 8.51
3.3.2	MTP ର label: 'stabilisation objective' ହେଉଛି employment ଓ growth ଉପରେ କେନ୍ଦ୍ରିତ ଲକ୍ଷ୍ୟ। SM କେବଳ କହେ ଯେ monetary policy growth, price stability, optimum output ଓ employment କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ।	Q38	MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP); ତୁଳନା କରନ୍ତୁ Summary, p. 8.51
3.3.3	SM ରେ monetary policy transmission ର channels ହେଉଛି saving and investment channel, cash-flow channel, asset prices and wealth channel, ଓ exchange rate channel; Summary ଏଥିରେ interest rate, quantum ଓ credit channels ଯୋଡ଼େ। 'International trade channel' ଓ 'open market channel' channels **ନୁହେଁ** ।	Q1, Q20	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan	3.3.2, pp. 8.46 – 8.48; Summary, p. 8.51
3.3.4	Saving and investment channel: କମ୍ deposit rates households ର ସଞ୍ଚୟ ପ୍ରେରଣା କମାଏ ଓ ଖର୍ଚ୍ଚ ପ୍ରେରଣା ବଢ଼ାଏ। କମ୍ lending rates borrowing ଓ business investment କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ।	(+ 1.2 Q4)	PYQ 2026-Sep	3.3.2, pp. 8.46 – 8.47
3.3.5	Monetary-policy instruments ହେଉଛି RBI ର ସାଧନ: CRR, SLR, OMO, bank rate, LAF (repo ଓ reverse repo), MSF ଓ qualitative tools। Tax rates ଓ public expenditure fiscal instruments, monetary ନୁହେଁ।	Q8, Q25	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.6	Quantitative tools ସମଗ୍ର economy ରେ money supply ଉପରେ କାମ କରେ: reserve ratios (CRR, SLR) ଓ OMO। Qualitative (selective) tools ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ sectors ଉପରେ କାମ କରେ: margin requirements, moral suasion, selective credit control ଓ MSS। SM bank rate, LAF ଓ MSF କୁ ଅଲଗା ଭାବେ 'policy rates' ରୂପେ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ କରେ।	Q14, Q17, Q28	PYQ 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49
3.3.7	CRR ହେଉଛି NDTL ର ସେହି ଅଂଶ ଯାହା ଏକ bank କୁ RBI ପାଖରେ cash ଭାବେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼େ, ଯାହାକୁ ଏହା ଋଣ ଦେଇପାରେ ନାହିଁ କି ଏଥିରୁ interest ପାଏ ନାହିଁ। SLR ହେଉଛି liquid assets (gold ବା RBI-ଅନୁମୋଦିତ government securities) ରେ ରଖାଯାଉଥିବା ଅଂଶ, ଯାହା କମ୍ interest ଦିଏ। Reserve ratios ବଢ଼ାଇଲେ lending ଓ inflation ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ, ଏବଂ CRR, SLR ଓ repo ସମସ୍ତେ bank ର lending capacity କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି।	Q10, Q31, Q37	MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	3.3.3, p. 8.48; Summary, p. 8.52
3.3.8	CRR numerical: RBI ପାଖରେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିବା ଅତିରିକ୍ତ cash = NDTL × CRR ରେ ବୃଦ୍ଧି। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ₹1,800 କୋଟି × (4.5% − 3%) = ₹27 କୋଟି।	Q43	PYQ 2026-Sep	Summary, p. 8.52; 3.3.3, p. 8.48
3.3.9	OMO: money supply ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ RBI open market ରେ government securities କିଣେ ଓ ବିକ୍ରି କରେ। ବିକ୍ରି liquidity ଶୋଷଣ (absorb) କରେ; କ୍ରୟ liquidity inject କରେ ଓ bank reserves ବଢ଼ାଏ। ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି foreign capital flows ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅସ୍ଥାୟୀ liquidity mismatches କୁ ରୋକିବା, ନିୟମିତ ଭାବେ rupee liquidity ସମାୟୋଜନ କରି।	Q2, Q12, Q19, Q30	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.10	Margin requirements: RBI collateral ବିପକ୍ଷରେ ଏକ margin ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ, ତେଣୁ ଅଧିକ margin ଅର୍ଥ କମ୍ borrowing। Moral suasion: RBI banks କୁ କେତେକ sectors କୁ ଋଣ ଦେବା ବଦଳରେ government securities ରେ money ରଖିବାକୁ ବୁଝାଏ (persuade)। Selective credit control: ବଛା ବଛା industries ବା speculative businesses କୁ ଋଣ ନ ଦେଇ credit ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଏ।	Q21, Q23, Q28	PYQ 2026-Jan, 2026-May; MTP 2025-Aug S1	3.3.3, p. 8.49
3.3.11	Bank rate ହେଉଛି ସେହି rate ଯେଉଁଥିରେ RBI banks କୁ long-term funds ଋଣ ଦିଏ, ଏବଂ ଯେଉଁ standard rate ରେ ଏହା bills of exchange କିଣେ ବା rediscount କରେ। CRR ବା SLR ବଜାୟ ରଖିବାରେ ବିଫଳ ହେଲେ penalty ଭାବେ ମଧ୍ୟ ଏହା ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ। ଅଧିକ bank rate borrowing କୁ ମହଙ୍ଗା କରେ ଏବଂ borrowing ଓ spending କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରେ, ଏବଂ କମ୍ bank rate ଏକ CRR ବୃଦ୍ଧିକୁ offset କରିପାରେ।	Q3, Q24, Q41 (+ 3.4 Q5)	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.12	Narasimham Committee ର ସୁପାରିଶରେ ପ୍ରଚଳିତ Liquidity Adjustment Facility (LAF) repo ଓ reverse repo ମାଧ୍ୟମରେ liquidity ଓ money supply ସମାୟୋଜନ କରେ।	Q7, Q29	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Aug S1	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.52

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.13	Repo rate: repurchase agreement ଅଧୀନରେ government securities ବିପକ୍ଷରେ banks RBI ଠାରୁ short-term borrow କରୁଥିବା rate। Reverse repo rate: banks ର ବଳକା funds ନିଜ ପାଖରେ ରଖିବା ପାଇଁ RBI banks କୁ ଦେଉଥିବା rate (banks RBI କୁ ଋଣ ଦିଅନ୍ତି), ଯାହା liquidity ଶୋଷଣ କରେ ଓ banks କୁ interest income ଦିଏ। Reverse Repo Rate = Repo Rate − 1।	Q4, Q5, Q15, Q34, Q35	PYQ 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1 (×2)	3.3.3, p. 8.49; Summary, pp. 8.52 – 8.53
3.3.14	MSF rate: repo (LAF) window ଉପରେ ଅତିରିକ୍ତ ଭାବେ RBI banks କୁ overnight ଋଣ ଦେଉଥିବା penal rate। Banks ସେମାନଙ୍କ SLR securities ରୁ, ସେଗୁଡ଼ିକର 1% ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ବ୍ୟବହାର କରି (dipping) borrow କରନ୍ତି। MSF Rate = Repo Rate + 1।	Q6, Q13, Q18, Q32	PYQ 2025-Jan, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S2	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.15	Market Stabilisation Scheme (MSS): Government of India ଏହାର ସାଧାରଣ borrowing ଉପରେ ଅତିରିକ୍ତ ଭାବେ RBI ଠାରୁ borrow କରେ ଏବଂ treasury bills ବା dated securities ଜାରି କରେ। MSS money ସାଧାରଣ government expenditure ପାଇଁ ନୁହେଁ। Treasury bills ହେଉଛି RBI ମାଧ୍ୟମରେ ଜାରି Government of India securities।	Q26, Q27	MTP 2025-Aug S1 (×2)	Summary, p. 8.53
3.3.16	Quantitative easing: central bank financial assets କିଣି money supply ବଢ଼ାଏ।	Q36	MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.3.17	Macro-prudential policy measures systemic risk କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ନିଆଯାଏ।	Q40	MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
3.3.18	ଏକକ 8.1, ବିଷୟ 1.3 ଦେଖନ୍ତୁ: liquidity trap ରେ monetary policy ନିଷ୍ପ୍ରଭାବ (SM ଏହାକୁ expansionary policy ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହେ)।	Q39	MTP 2026-Apr S1	1.3.3, p. 8.11 (Unit 1)
3.3.19	ଏକକ 8.2, ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: credit (credit money) ସୃଷ୍ଟି commercial banks କରନ୍ତି; central bank currency (high-powered money) ଜାରି କରେ।	Q42	MTP 2026-Apr S2	2.3, p. 8.25 (Unit 2)
3.3.20	*ବିଷୟ 3.2 ଦେଖନ୍ତୁ: short run ରେ spending କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ପାଇଁ monetary policy interest rate କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖେ।*	Q33	MTP 2025-Dec S1	3.2, p. 8.45
3.3.21	*ବିଷୟ 3.4 ଦେଖନ୍ତୁ: MPFA ହେଉଛି RBI ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ ସର୍ବାଧିକ ସହନୀୟ inflation rate ଉପରେ Government of India ଓ RBI ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଚୁକ୍ତି (agreement)।*	Q22, Q44	PYQ 2026-May, 2026-Sep	3.4, p. 8.50

ବିଷୟ 3.4 Monetary Policy ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ସାଂଗଠନିକ ଢାଞ୍ଚା (The Organisational Structure for Monetary Policy Decisions)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP – · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.4.1	RBI Act କୁ 27 June 2016 ରେ ସଂଶୋଧନ କରି flexible inflation targeting ଅଧୀନରେ MPFA (ସର୍ବାଧିକ ସହନୀୟ inflation rate ଉପରେ Government of India–RBI ଚୁକ୍ତି) ଓ MPC କୁ ବିଧିବଦ୍ଧ ଆଧାର (statutory backing) ଦିଆଗଲା। ସରକାର RBI ସହ ପରାମର୍ଶ କରି ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷରେ ଥରେ target ସ୍ଥିର କରନ୍ତି: 5 August 2016 ରୁ 31 March 2021 ପାଇଁ 4% CPI inflation, 6% ଉପର ଓ 2% ତଳ tolerance limit ସହ (4% ± 2%)।	Q3, Q4, Q7 (+ 3.3 Q22, 3.3 Q44)	PYQ 2026-Jan, 2026-May (×2), 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	3.4, p. 8.50; Summary, p. 8.53
3.4.2	RBI କୁ ପ୍ରତି ଛଅ ମାସରେ ଏକ Monetary Policy Report ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ଯେଉଁଥିରେ inflation ର ଉତ୍ସ ବୁଝାଯାଏ ଓ ଆଗାମୀ ଛଅରୁ ଅଠର ମାସ ପାଇଁ inflation ର ପୂର୍ବାନୁମାନ (forecast) କରାଯାଏ।	Q1, Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 8.50
3.4.3	ଛଅ ସଦସ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ Monetary Policy Committee (MPC) inflation target ହାସଲ ପାଇଁ ବିତର୍କ ଓ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ଭୋଟ ଦ୍ୱାରା policy (repo) rate ସ୍ଥିର କରେ।	Q6	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	Summary, p. 8.53
3.4.4	*ବିଷୟ 3.3 ଦେଖନ୍ତୁ: bank rate ହେଉଛି ସେହି rate ଯେଉଁଥିରେ RBI banks କୁ long-term funds ଋଣ ଦିଏ।*	Q5	MTP 2025-May S2	3.3.3, p. 8.49

ବିଷୟ 3.5 ଉପସଂହାର (Conclusion)

4 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP 1 · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.1	ଭାରତ ଭଳି ଏକ emerging market ରେ ଆହ୍ୱାନଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅଛି ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଓ ଅପ୍ରତିଯୋଗୀ financial systems ଏବଂ integrated money ଓ interbank markets ର ଅଭାବ। Bank rate ଓ OMO ଭଳି instruments କାମ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ସୁବିକଶିତ money, bill ଓ securities market ଆବଶ୍ୟକ।	Q1, Q4	RTP 2025-May; MTP 2025-May S2	3.5, p. 8.51
3.5.2	Explicit inflation targeting ପାଇଁ central bank ର operational autonomy ଏବଂ fiscal ଓ monetary authorities ମଧ୍ୟରେ ଭଲ ସମନ୍ୱୟ ଆବଶ୍ୟକ, ତେଣୁ inflation, monetary ଓ fiscal policies ଏକାଠି ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ।	Q2	MTP 2025-May S2	3.5, p. 8.51
3.5.3	Call money: ନିଜର cash reserve ratio ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ banks ପରସ୍ପରଠାରୁ (overnight) borrow କରନ୍ତି।	Q3	MTP 2025-Aug S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 8 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 43% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — Money Demand ର ଧାରଣା — ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ theories (The Concept of Money Demand: Important Theories)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Money ର functions: store of value, unit of account, medium of exchange (ଓ standard of deferred payments)।	★	1.1.1
2	Money ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: acceptable, durable, recognisable, ଜାଲ କରିବା କଷ୍ଟକର, scarce, portable, uniform, divisible। Perishable ବା easily reproducible money ବିଫଳ।	★★	1.1.2
3	Fiat money ବସ୍ତୁ ଭାବେ ମୂଲ୍ୟହୀନ; ଏହାର ମୂଲ୍ୟ କେବଳ ଏଥିପାଇଁ ଯେ ଲୋକମାନେ ସାମୂହିକ ଭାବେ ତାହା ମାନନ୍ତି।	★	1.1.3
4	Money demand ହେଉଛି real balances (nominal money ÷ price level) ପାଇଁ ଏକ derived demand।	★	1.2.1
5	ନିର୍ଦ୍ଧାରକ: income (+), price level (+), interest rate (−, opportunity cost), real GDP, financial innovation। Fiscal deficit ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ନୁହେଁ।	★★	1.2.2, 1.4.1
6	**Fisher (1911): MV = PT, ଯାହା MV + M'V' = PT କୁ ବିସ୍ତାରିତ। V ଓ T ସ୍ଥିର ଥିଲେ P, M ର ଅନୁପାତରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ।**	★★★	1.3.1, 1.3.2
7	Numericals: V = PT/M ଓ P = MV/T। କୋଟି ଓ ଲକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତର ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ଦିଅନ୍ତୁ।	★★	1.3.3
8	Fisher: PT ହେଉଛି demand for money ଏବଂ money ର supply prices ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ। Cambridge: value of money, demand ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ।	★★	1.3.4, 1.3.6
9	Cambridge: Md = kPY, ଯେଉଁଠାରେ k = cash ଭାବେ ରଖାଯାଉଥିବା nominal income ର ଅଂଶ ଓ Y = real national income।	★	1.3.5
10	Keynes (1936), liquidity preference: transactions, precautionary ଓ speculative motives। କୌଣସି 'investment motive' ନାହିଁ।	MQ	1.3.8
11	Transactions motive: Lr = kY, income ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ, interest rate ଉପରେ ନୁହେଁ।	★★	1.3.9
12	Precautionary motive: ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଆକସ୍ମିକ ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ; income, ପରିସ୍ଥିତି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ।	MQ	1.3.10
13	Speculative motive: investment opportunities ର ଲାଭ ଉଠାଇବା; interest rate ସହ ବିପରୀତ ସମ୍ପର୍କିତ। Rates ବଢ଼ିବ ବୋଲି ଆଶା କଲେ cash ରଖାଯାଏ।	★	1.3.11
14	**Liquidity trap: interest rate 0 ନିକଟରେ, speculative demand perfectly elastic, curve X-axis ସହ ସମାନ୍ତରାଳ, monetary policy ନିଷ୍ପ୍ରଭାବ।**	★★★	1.3.12, 1.4.9
15	Post-Keynesian theories money କୁ ଏକ asset (store of value) ଭାବେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି।	MQ	1.4.2
16	Baumol–Tobin inventory approach: ଦୁଇଟି ମାଧ୍ୟମ (money ଓ ଏକ interest-bearing asset); opportunity cost = interest forgone।	★★	1.4.3, 1.3.16

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
17	Square Root Rule C = √(2bY/r): optimal money holding Y, P ଓ c ସହ ବଢ଼େ ଏବଂ i ସହ କମେ।	★★	1.4.4
18	Friedman (1956): capital asset ଭାବେ money; permanent income (current income ନୁହେଁ); P ସହ demand ବଢ଼େ।	★★	1.4.5
19	Tobin: risk aversion ଓ ଏକ diversified portfolio। ଅଧିକ bonds ଓ shares ଅର୍ଥ ଅଧିକ return ଓ ଅଧିକ risk। Liquidity preference curve interest rate କୁ money demand ସହ ଯୋଡ଼େ।	★★	1.4.7, 1.4.8
20	Keynes money demand ରେ interest rate କୁ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ ପ୍ରଚଳନ କଲେ। ସମସ୍ତ theories: + real income, − interest rate।	★	1.5.1, 1.5.2, 1.3.7

ଏକକ 2 — Money Supply ର ଧାରଣା (The Concept of Money Supply)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Money supply ହେଉଛି ଏକ ସମୟ ବିନ୍ଦୁରେ public ପାଖରେ ଥିବା ଏକ stock।	★	2.1.1, 2.4.5
2	ମାପ monetary policy କୁ ସେବା କରେ: ଏହା price stability ତୁଳନାରେ money ର stock ଯାଞ୍ଚ କରେ।	MQ	2.2.1, 2.1.2
3	'Public' ରେ ସରକାର ଓ banking system ସାମିଲ ନୁହେଁ, ତେଣୁ RBI ପାଖରେ currency ଓ inter-bank deposits ଗଣାଯାଏ ନାହିଁ।	★★	2.2.2
4	Central bank currency ହେଉଛି fiat money: reserves ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ଓ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ legal tender।	★★	2.3.1
5	**ଉତ୍ସ: central bank (high-powered money) ଓ banks (deposits ଉପରେ ସୃଷ୍ଟ credit money)।**	★★★	2.3.2, 2.3.3
6	ଭାରତରେ crypto currencies ଆଇନଗତ currency ନୁହେଁ ଏବଂ money ନୁହେଁ।	★	2.3.4
7	**M1 = C + DD + OD(RBI); M2 = M1 + post office savings deposits; M3 = M1 + time deposits; M4 = M3 + ମୋଟ post office deposits (NSCs ବ୍ୟତୀତ)।**	★★★	2.4.1, 2.1.3
8	Broad money: maturity 2 ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, notice 3 ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, debt securities 2 ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ।	★	2.4.4
9	**Public ପାଖରେ currency = notes + rupee coins + small coins − banks ପାଖରେ cash।**	★★★	2.4.3
10	**M = m × MB, ଏବଂ m = M/MB (ΔM/ΔMB)।**	★★★	2.5.2, 2.5.3, 2.6.1, 2.7.4
11	**Simple multiplier = 1/R; credit multiplier = 1/RRR; ସୃଷ୍ଟ credit = deposit × 1/RRR।**	★★★	2.6.2, 2.5.4, 2.9.1
12	High-powered money = reserve money = base money = currency + bank reserves (M1 ନୁହେଁ)।	★	2.5.5
13	Excess reserves ER = TR − RR। କମ୍ excess reserves ଅର୍ଥ ବଡ଼ multiplier।	★★	2.5.6
14	m = (1 + c)/(r + e + c), ଯାହା public (c), banks (e) ଓ central bank (r) ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ।	★★	2.5.7, 2.7.3, 2.5.1

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
15	**Required reserve ratio ବଢ଼ିଲେ money supply କମେ; CRR କଟ୍ lending capacity ବଢ଼ାଏ।**	★★★	2.7.1
16	**Currency–deposit ratio = banking habits। ଛୋଟ ratio ବଡ଼ multiplier ଦିଏ; ଅଧିକ cash ରଖିଲେ money supply କମେ।**	★★★	2.7.2, 2.6.2
17	ଅଧିକ TD/DD ratio ଅଧିକ reserves ମୁକ୍ତ କରେ ଓ monetary expansion ବଢ଼ାଏ।	★	2.5.8
18	OMO କ୍ରୟ high-powered money inject କରେ; OMO ବିକ୍ରି money supply କମାଏ।	★	2.8.1

ଏକକ 3 — Monetary Policy

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	RBI fluctuations ପରିଚାଳନା ଓ price stability ହାସଲ ପାଇଁ monetary policy କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରେ; rates କମାଇବା easing, ବଢ଼ାଇବା tightening।	★★	3.2.1, 3.2.2
2	ପ୍ରାଥମିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ: price stability ଓ growth ମଧ୍ୟରେ ଏକ judicious balance।	★★	3.3.1, 3.1.1
3	Transmission channels: saving and investment, cash-flow, asset prices and wealth, exchange rate। 'Open market' ଓ 'international trade' channels ନୁହେଁ।	★★	3.3.3, 3.3.4
4	**Quantitative tools: CRR, SLR, OMO। Qualitative tools: margin requirements, moral suasion, selective credit control। Taxes ଓ spending fiscal।**	★★★	3.3.6, 3.3.5, 3.3.10
5	**CRR = RBI ପାଖରେ cash, interest ନାହିଁ। SLR = liquid assets (gold ବା government securities)। ଅତିରିକ୍ତ CRR = NDTL × ΔCRR।**	★★★	3.3.7, 3.3.8
6	OMO: କ୍ରୟ liquidity inject କରେ ଓ ବିକ୍ରି absorb କରେ; foreign capital flows ରୁ ଅସ୍ଥାୟୀ mismatches ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ।	★★	3.3.9
7	Bank rate: long-term lending ଓ bills ର rediscounting; CRR/SLR ଅଭାବ ପାଇଁ penalty; ଅଧିକ rate borrowing କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରେ।	★★	3.3.11
8	**LAF (Narasimham Committee) = repo + reverse repo। Reverse repo = repo − 1 ଏବଂ liquidity absorb କରେ (banks RBI କୁ ଋଣ ଦିଅନ୍ତି)।**	★★★	3.3.12, 3.3.13
9	MSF = repo + 1: ଏକ penal overnight rate, SLR securities ର 1% ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ।	★★	3.3.14
10	MSS: ସରକାର RBI ଠାରୁ borrow କରି T-bills ଓ dated securities ଜାରି କରନ୍ତି; ଏହି money ସାଧାରଣ ଖର୍ଚ୍ଚ ପାଇଁ ନୁହେଁ।	★	3.3.15
11	RBI Act 27 June 2016 ରେ ସଂଶୋଧିତ: MPFA (Government of India ଓ RBI) ଓ MPC।	★★	3.4.1, 3.3.21
12	Inflation target: 4% CPI ± 2% (5 August 2016 ରୁ 31 March 2021), ସରକାର RBI ସହ ମିଶି ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷରେ ସ୍ଥିର କରନ୍ତି।	★★	3.4.1
13	ପ୍ରତି ଛଅ ମାସରେ Monetary Policy Report, 6–18 ମାସ ପାଇଁ inflation forecasts ସହ।	★	3.4.2
14	MPC (ଛଅ ସଦସ୍ୟ) repo rate ସ୍ଥିର କରେ।	★	3.4.3
15	Emerging-market ସୀମାବଦ୍ଧତା: ଦୁର୍ବଳ, non-integrated money markets; fiscal ଓ monetary ସମନ୍ୱୟ ଆବଶ୍ୟକ।	★★	3.5.1, 3.5.2

ଅଧ୍ୟାୟ 9

ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟ (International Trade)

257 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 165 one-liners · 85 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଏକକ 1: ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱ (Theories of International Trade)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 9, ଏକକ 1, ପୃଷ୍ଠା 9.1 – 9.11

ବିଷୟ 1.1 ପରିଚୟ (Introduction)

3 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.1.1	International trade ର ଲାଭ (SM ତାଲିକା): economic efficiency ଓ growth ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା; resources ର ଦକ୍ଷ ବିନିଯୋଗ (ଓ ଘରୋଇ monopolies ହ୍ରାସ); ନୂଆ markets ଓ ନୂଆ materials ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚ ଏବଂ inputs ର ପ୍ରତିଯୋଗିତାମୂଳକ sourcing; automation, technological change ଓ R&D; banking, insurance, logistics ଓ consultancy ରେ innovative services ପାଇଁ ଅଧିକ ପ୍ରେରଣା; emerging economies ପାଇଁ output ର ଗୁଣବତ୍ତାରେ ଉନ୍ନତି, ଉନ୍ନତ products ଏବଂ ଉନ୍ନତତର labour ଓ environmental standards; ବ୍ୟାପକତର productive base ଓ export diversification; human resource development; ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ତର ସମ୍ପର୍କ।	Q1	PYQ 2026-Jan	1.1, pp. 9.2 – 9.3
1.1.2	Trade openness ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁକ୍ତି (ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ କେବେ ବି 'benefits' ନୁହେଁ): ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅସମାନ ଲାଭ; economic exploitation, କାରଣ ବିଶ୍ୱସ୍ତରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା corporations ର ବଢ଼ୁଥିବା ରାଜନୈତିକ ଶକ୍ତି ସମ୍ମୁଖରେ ସୁବିଧାବଞ୍ଚିତ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ଅସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି; ପରିବେଶ କ୍ଷତି ଓ natural resources ର କ୍ଷୟ; trade cycles ର ଦ୍ରୁତ ସଂକ୍ରମଣ (transmission); underdeveloped countries ର ବିଦେଶୀ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିପଜ୍ଜନକ ନିର୍ଭରଶୀଳତା, ଯାହା economic autonomy ଓ political sovereignty କୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରେ; ଅତ୍ୟଧିକ export orientation; ଅଂଶୀଦାର ଦେଶମାନଙ୍କ trade policies ରେ transparency ଓ predictability ର ଅଭାବ।	Q1, Q3	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-May S2	1.1, pp. 9.3 – 9.4
1.1.3	*ବିଷୟ 1.2 ଦେଖନ୍ତୁ: Absolute Advantage theory ଧରିନିଏ ଯେ କୌଣସି transportation cost* ***ନାହିଁ*** *(ଅନ୍ୟ assumptions: ଦୁଇଟି ଦେଶ, ଦୁଇଟି commodities, labour-cost ଆଧାର, labour ଦେଶ ଭିତରେ mobile କିନ୍ତୁ ଦେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ immobile)।*	Q2	PYQ 2026-May	1.2.2, p. 9.5

ବିଷୟ 1.2 ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ (Important Theories of International Trade)

21 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 8 · RTP 2 · MTP 19

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.1	Mercantilism (Europe, 16th–18th ଶତାବ୍ଦୀ): imports ତୁଳନାରେ ନିରନ୍ତର ବିପୁଳ ପରିମାଣର exports ଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ଶକ୍ତି ହାସଲ ହୁଏ — 'massive and aggressive export over import to accumulate wealth' ଏବଂ ଅନୁକୂଳ (favourable) balance of payments ଓ balance of trade ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବା; ଏହା precious metals (bullion) ଆଣିବା ପାଇଁ exports ସର୍ବାଧିକ କରିବା ଏବଂ ଅତି ଉଚ୍ଚ tariffs ଦ୍ୱାରା imports ସର୍ବନିମ୍ନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲା। ଏହାର ମାପକାଠି ହେଉଛି balance of trade, ସାମଗ୍ରିକ welfare ନୁହେଁ।	Q2, Q6, Q19, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2 (×2)	1.2.1, p. 9.4; Summary, p. 9.10
1.2.2	Adam Smith (ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରର ଜନକ — father of economics): ବାଣିଜ୍ୟ absolute cost advantage ଉପରେ ଆଧାରିତ — ସମାନ ପରିମାଣର resources ବ୍ୟବହାର କରି ପ୍ରତିଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଏକ ଦ୍ରବ୍ୟର ଅଧିକ ପରିମାଣ ଉତ୍ପାଦନ କରିବାର କ୍ଷମତା। ସେ labour କୁ ଏକମାତ୍ର input ଭାବେ ନେଇଥିଲେ, ତେଣୁ ଯେଉଁ ରାଷ୍ଟ୍ରର କୌଣସି ଜିନିଷରେ absolute advantage ନାହିଁ, ସେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବ ନାହିଁ; ଗୋଟିଏ ଦେଶ ସେହି commodity ରେ specialise କରେ ଓ ତାହା export କରେ, ଯେଉଁଥିରେ ତାହାର absolute cost advantage ଅଛି।	Q4, Q17	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.2, p. 9.5; Summary, p. 9.10
1.2.3	Absolute Advantage theory ର assumptions: ଦୁଇଟି ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟ; two-country, two-commodity framework; transportation cost ନାହିଁ; ଆବଶ୍ୟକ labour ର ଆପେକ୍ଷିକ ପରିମାଣ ଦ୍ୱାରା costs ଗଣନା; labour ଦେଶ ଭିତରେ mobile କିନ୍ତୁ ଦେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ immobile; ଯଦି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ଗୋଟିଏ commodity ରେ absolutely lower cost ଥାଏ, ତେବେ ବାଣିଜ୍ୟ ହୁଏ।	Q17 (+ 1.1 Q2)	PYQ 2026-May; MTP 2025-Aug S2	1.2.2, p. 9.5
1.2.4	David Ricardo — Theory of Comparative Advantage: ବାଣିଜ୍ୟ absolute costs ନୁହେଁ, comparative costs ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ; ଗୋଟିଏ ଦେଶ ସେହି products export କରି ଲାଭବାନ ହୁଏ ଯେଉଁଥିରେ ତାହାର absolute advantage ସର୍ବାଧିକ, ଏବଂ ସେହିଗୁଡ଼ିକ import କରେ ଯେଉଁଥିରେ ତାହାର absolute advantage ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ କମ୍ (ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁଠି ତାହାର absolute disadvantage କମ୍, ସେଠାରେ export)। ସବୁ ଜିନିଷରେ ଅଧିକ ଦକ୍ଷ ଦେଶ ମଧ୍ୟ ଲାଭବାନ ହୁଏ, ତେଣୁ comparative cost ratios ଭିନ୍ନ ଥିଲେ ବାଣିଜ୍ୟ ସର୍ବଦା ଉପଯୋଗୀ।	Q8, Q12, Q15	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	1.2.3, pp. 9.5 – 9.6; Summary, p. 9.10
1.2.5	Ricardo ଙ୍କ comparative cost theory, labour theory of value ଉପରେ ଆଧାରିତ: labour ହିଁ ଏକମାତ୍ର factor (one-factor model) ଏବଂ comparative advantage ର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ productive efficiency ର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଏ — ସେହି ପାର୍ଥକ୍ୟର କାରଣ theory ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ ନାହିଁ। ପରେ Haberler opportunity-cost concept ଦ୍ୱାରା ଏହାକୁ କେବଳ labour ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତାରୁ ମୁକ୍ତ କଲେ।	Q3, Q10	RTP 2025-Sep; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8; Summary, p. 9.10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
1.2.6	Classical trade theory (Smith, Ricardo) constant costs ନେଇ କାମ କରେ; Haberler ଏହାକୁ opportunity-cost ଭାଷାରେ ପୁନଃ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ (opportunity cost = ତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଥିବା ବିକଳ୍ପର ମୂଲ୍ୟ), ତେଣୁ classical model constant opportunity costs ଧରିନିଏ।	Q21	MTP 2026-Apr S2	ସାରାଂଶ (Summary), p. 9.10 ('constant opportunity costs' SM ର ଶବ୍ଦାବଳୀ ନୁହେଁ)
1.2.7	Theory of Comparative Costs normative (ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟରୁ ମିଳୁଥିବା gains ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ) ଏବଂ factor price differences କୁ ବିଚାରକୁ **ନିଏ ନାହିଁ**; ଏହା money cost ଉପରେ ନୁହେଁ, labour theory of value ଉପରେ ଆଧାରିତ।	Q1, Q11	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8
1.2.8	Modern (Heckscher-Ohlin) theory positive (ବାଣିଜ୍ୟର ଆଧାର ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ଦିଏ); money cost ଉପରେ ଆଧାରିତ, ଯାହା ଅଧିକ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ; ଏକ 2-factor (labour ଓ capital) model; ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟକୁ inter-regional trade ର କେବଳ ଏକ ବିଶେଷ ଉଦାହରଣ (special case) ଭାବେ ଦେଖେ; factors ର relative prices ବିଚାର କରେ ଏବଂ factor price differences କୁ commodity price differences ର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରେ। ଏହା labour theory of value ଉପରେ ଆଧାରିତ **ନୁହେଁ** ।	Q13, Q16	PYQ 2026-May; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8
1.2.9	Heckscher-Ohlin theory (ସ୍ୱିଡେନର ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରୀ Eli Heckscher ଓ Bertil Ohlin) = Factor-Endowment Theory = Modern Theory of Trade: comparative advantage କୁ factor endowments ର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ (ଦୁଇଟି factors, labour ଓ capital); ଗୋଟିଏ ଦେଶ ସେହି goods export କରେ ଯାହାର ଉତ୍ପାଦନରେ ତାହାର ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ପ୍ରଚୁର (relatively abundant) factor ନିବିଡ଼ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ (capital-abundant → capital-intensive goods; labour-abundant → labour-intensive goods) ଏବଂ ସେହି goods import କରେ ଯେଉଁଥିରେ ତାହାର scarce factor ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ।	Q5, Q7, Q9, Q18	PYQ 2025-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2026-Apr S2	1.2.4, pp. 9.6 – 9.7; Summary, pp. 9.10 – 9.11
1.2.10	Balance of trade ଏକ flow concept — ଏହା ଏକ ସମୟ ଅବଧି (period of time) ମଧ୍ୟରେ ମପାଯାଏ, stock ପରି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ବିନ୍ଦୁ (point of time) ରେ ନୁହେଁ।	Q14	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ଏକକ 2: Trade Policy ର ସାଧନ (The Instruments of Trade Policy)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 9, ଏକକ 2, ପୃଷ୍ଠା 9.14 – 9.29

ବିଷୟ 2.1 ପରିଚୟ (Introduction)

3 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.1.1	Trade policy ରେ ସେହି ସମସ୍ତ instruments ସାମିଲ, ଯାହା ସରକାର imports ଓ exports କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ବା ସୀମିତ କରିବାକୁ ବ୍ୟବହାର କରିପାରନ୍ତି — ସାଧାରଣତଃ ଘରୋଇ ଶିଳ୍ପ (domestic industries) ର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ imports ସୀମିତ କରିବା ଓ/ବା exports କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା; trade negotiations ରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିବା ଆଭିମୁଖ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ସାମିଲ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	2.1, p. 9.16; Summary, p. 9.27
2.1.2	Trade policy ର instruments କୁ ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ tariffs ପରି price-related measures ଏବଂ non-price measures ବା non-tariff measures (NTMs) ରେ ବର୍ଗୀକୃତ କରାଯାଏ।	MQ 1.1: Q2	Model Q	2.1, p. 9.16; Summary, p. 9.27
2.1.3	Protectionism ହେଉଛି tariffs, quotas ଓ non-tariff trade policy instruments ମାଧ୍ୟମରେ ଘରୋଇ ଉତ୍ପାଦକ (domestic producers) ମାନଙ୍କୁ ବିଦେଶୀ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଏକ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ନୀତି; trade liberalisation ହେଉଛି trade barriers କମାଇ ଘରୋଇ markets କୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ବିଶ୍ୱର goods ଓ services ପାଇଁ ଖୋଲିଦେବା।	Q1; MQ 1.1: Q2	PYQ 2026-Jan; Model Q	2.1, p. 9.15

ବିଷୟ 2.2 Tariffs

22 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 16 · RTP – · MTP 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.1	Ad valorem tariff = ବାଣିଜ୍ୟିକ commodity ର ମୂଲ୍ୟର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତିଶତ ଭାବେ ଲାଗୁ duty (import ହୋଇଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟର ଗୋଟିଏ unit ର monetary value ର ଏକ ସ୍ଥିର ପ୍ରତିଶତ)। Specific tariff = ପ୍ରତି physical unit ପିଛା ବା ଓଜନ/ମାପ ଅନୁସାରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରାଶି — ଏହାର protective value import price ସହ ବିପରୀତ ଭାବେ (inversely) ବଦଳେ।	Q1, Q9	PYQ 2024-Jun, 2025-May	2.2.1(i)–(ii), pp. 9.16 – 9.17
2.2.2	ଗାଣିତିକ ପ୍ରଶ୍ନ (Numerical): ad valorem duty = rate × value, ତେଣୁ duty ଦାମ ସହ ସମାନୁପାତିକ ଭାବେ ବଦଳେ — duty ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ = rate × ଦାମରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ (ଯଥା 15% × (₹90 ଲକ୍ଷ − ₹60 ଲକ୍ଷ) = ₹4.50 ଲକ୍ଷ)। Specific duty ଦାମ ସହ ବଦଳିବ ନାହିଁ।	Q21	PYQ 2026-Sep	2.2.1(ii), p. 9.17
2.2.3	Mixed tariff = **ହୁଏ** ad valorem rate **ନଚେତ୍** specific duty, ଯାହା ଅଧିକ (ବା ବେଳେବେଳେ କମ୍) ଆୟ ସୃଷ ି କରେ — ଯଥା 5% ad valorem ବା ପ୍ରତି ଟନ୍ ₹3,000, ଯାହା ଅଧିକ; କେବଳ ଗୋଟିଏ ଆଦାୟ ହୁଏ। Compound tariff = ad valorem **ଯୁକ୍ତ** specific duty, ଦୁହେଁ ଏକାଠି ଯୋଡ଼ା (ଯଥା 5% ad valorem ସହିତ ପ୍ରତି kg ₹100)।	Q6, Q11	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep	2.2.1(a), p. 9.17

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.4	Technical/Other tariff import ହୋଇଥିବା goods ର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉପାଦାନ (specific contents) ଆଧାରରେ ଗଣନା କରାଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ duty ଏହାର components ବା ସମ୍ବନ୍ଧିତ items ଅନୁସାରେ ଦେୟ (ଯଥା ପ୍ରତ୍ୟେକ solar panel ଉପରେ ₹3,000 ସହିତ battery ଉପରେ ପ୍ରତି kg ₹50)।	Q8, Q14	PYQ 2025-Jan, 2026-May	2.2.1(b), p. 9.17
2.2.5	Tariff Rate Quotas (TRQs) ଦୁଇଟି policy instruments — quotas ଓ tariffs — କୁ ମିଶାଏ: quota ଭିତରେ ଥିବା imports ଉପରେ କମ୍ (ବେଳେବେଳେ ଶୂନ) tariff ଲାଗେ; quantitative threshold ଉପରେ ଥିବା imports ଉପରେ ବହୁତ ଅଧିକ tariff ଲାଗେ।	Q13, Q17	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2	2.2.1(c), p. 9.17
2.2.6	Preferential tariff: ଏକ reciprocal preferential agreement ଅଧୀନରେ ଅଂଶୀଦାର ଦେଶର goods ପାଇଁ MFN rate ଠାରୁ କମ୍ tariff — ଯଥା EU ଭିତରେ zero tariff, ଏବଂ Canada, Mexico ଓ USA ମଧ୍ୟରେ North American Free Trade Agreement (NAFTA) (ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ products ଉପରେ zero); GSP ଏକ unilateral preference।	Q5	PYQ 2024-Sep	2.2.1(f), p. 9.18
2.2.7	Bound tariff: ଏକ WTO member ଆଇନଗତ ପ୍ରତିବଦ୍ଧତା (legal commitment) ଦ୍ୱାରା ନିଜକୁ ବାନ୍ଧେ ଯେ tariff rate କୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ତରରୁ ଅଧିକ ବଢ଼ାଇବ ନାହିଁ (ସେହି product ଉପରେ maximum duty); applied tariff = MFN ଆଧାରରେ ପ୍ରକୃତରେ ଆଦାୟ ହେଉଥିବା duty, ଯାହା bound level ଠାରୁ କମ୍ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ କେବେ ବି ଅଧିକ ନୁହେଁ।	Q4	PYQ 2024-Sep	2.2.1(g)–(h), p. 9.18
2.2.8	Variable tariff: import ହୋଇଥିବା ଏକ commodity ର ଦାମକୁ ସେହି commodity ର domestic support price ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଣିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥିବା duty।	Q15	PYQ 2026-May	2.2.1(e), p. 9.18
2.2.9	Escalated tariff structure: manufactured goods ର imports ଉପରେ nominal tariff rates, intermediate inputs ଓ raw materials ଉପରେ ଥିବା rates ଠାରୁ ଅଧିକ — product value-added chain ରେ ଯେତେ ଉପରକୁ ଯାଏ, tariff ସେତେ ବଢ଼େ (ଯଥା iron ore ଉପରେ 4%, steel pipes ଉପରେ 12%); ଏହା developing exporters ପ୍ରତି ଭେଦଭାବମୂଳକ (discriminatory)।	Q3, Q7, Q18	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	2.2.1(i), pp. 9.18 – 9.19
2.2.10	Prohibitive tariff: ଏତେ ଉଚ୍ଚରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥିବା tariff ଯେ କୌଣସି imports ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ।	Q10	PYQ 2025-May	2.2.1(j), p. 9.19
2.2.11	Dumping ସେତେବେଳେ ହୁଏ ଯେତେବେଳେ ଉତ୍ପାଦକମାନେ ବିଦେଶରେ goods କୁ ନିଜ ଘରୋଇ market ର ବିକ୍ରୟ ଦାମ ଠାରୁ କମ୍ ବା ନିଜର full average cost ଠାରୁ କମ୍ ଦାମରେ ବିକ୍ରି କରନ୍ତି। Anti-dumping duty ହେଉଛି fair market value ଠାରୁ କମ୍ ଦାମରେ ଥିବା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଉଥିବା ବିଦେଶୀ imports ଉପରେ ଏକ protectionist tariff — ଏକ 'trigger-price' ପ୍ରତିକ୍ରିୟା, ଯାହା ବିଦେଶୀ firm ର ଅନୁଚିତ ଦାମ-ସୁବିଧା (unfair price advantage) କୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟ କରେ।	Q16, Q19 (+ 2.3 Q7, 2.3 Q10)	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	2.2.1(l)–(m), p. 9.19

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.2.12	Countervailing duties (CVD) ହେଉଛି ସେହି tariffs, ଯାହା ନିଜ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ export subsidies ଓ tax concessions ପାଉଥିବା exporters ଙ୍କ କୃତ୍ରିମ ଭାବେ କମ୍ ଦାମକୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖେ, ଯାହାଦ୍ୱାରା subsidy ସୁବିଧା ନିଷ୍ଫଳ ହୁଏ (ଯଥା ASEAN ରୁ ଆସୁଥିବା gold jewellery ଉପରେ ଭାରତର 12.5% CVD, 2016)।	Q12, Q22	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	2.2.1(n), p. 9.20
2.2.13	Tariff ର ପ୍ରଭାବ: trade volume ଓ exporter ର market access କମେ; ଘରୋଇ consumers consumer surplus ହରାନ୍ତି (ଅଧିକ ଦାମ, କମ୍ ପରିମାଣ); ଘରୋଇ import substitutes ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ହୁଏ; ଘରୋଇ producers ଙ୍କ well-being ଓ producer surplus ବଢ଼େ, କାରଣ ବିଦେଶୀ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କମିଯିବାରୁ ସେମାନେ ଅଧିକ ଦାମ ନେଇପାରନ୍ତି; ସେହି industry ରେ output, firms ଓ employment ବଢ଼େ; comparative advantage ଉପେକ୍ଷିତ ହୁଏ (ଅବଶିଷ୍ଟ ବିଶ୍ୱର ଦକ୍ଷ ଉତ୍ପାଦନ ନିରୁତ୍ସାହିତ ହୁଏ); government revenue ବଢ଼େ।	Q2, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	2.2.2, pp. 9.20 – 9.21

ବିଷୟ 2.3 Non-Tariff Measures (NTMs)

17 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 11 · RTP 2 · MTP 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.1	NTMs ହେଉଛି ସାଧାରଣ customs tariffs ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ policy measures, ଯାହା goods ର ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ବାଣିଜ୍ୟିକ ପରିମାଣ, ଦାମ ବା ଉଭୟକୁ ବଦଳାଇପାରେ; tariffs ଦୃଶ୍ୟମାନ barriers, NTMs ଲୁକ୍କାୟିତ ବା 'invisible' barriers। Non-tariff barriers (NTBs) ହେଉଛି protectionist ବା discriminatory ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିବା NTMs ର ଏକ ଉପସମୂହ (subset)। ତେଣୁ tariffs — countervailing ଓ anti-dumping duties ସମେତ — NTBs ନୁହେଁ, ଅଥଚ import quotas ଓ technical standards (TBT) NTMs ଅଟେ।	Q4, Q15	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.3, p. 9.21
2.3.2	Technical measures product-specific ଗୁଣ ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ — product ର characteristics, technical specifications ଓ production processes (SPS, TBT)। Non-technical measures trade requirements ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ — shipping requirements, custom formalities, trade rules, taxation policies — ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକ hard (price ଓ quantity control), threat (anti-dumping, safeguards) ବା other (trade-related finance ଓ investment) measures।	Q11, Q17	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	2.3, p. 9.22
2.3.3	Sanitary and Phytosanitary (SPS) measures additives, pests, contaminants, toxins ବା ରୋଗ ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ଜୀବାଣୁ (disease-causing organisms) ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବିପଦରୁ ମଣିଷ, ପଶୁ ବା ଉଦ୍ଭିଦ ଜୀବନକୁ ରକ୍ଷା କରେ ଏବଂ biodiversity ର ସୁରକ୍ଷା କରେ (ଯଥା avian-flu ପ୍ରଭାବିତ ଦେଶରୁ poultry ଉପରେ ନିଷେଧ); ଏଗୁଡ଼ିକ technical measures।	Q5, Q17	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	2.3.1(I), p. 9.22

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.4	Technical Barriers to Trade (TBT) food ଓ non-food ଉଭୟ ବାଣିଜ୍ୟିକ products କୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରେ: size, shape, design, labelling/marking/packaging, functionality, performance ଓ production methods ଉପରେ mandatory standards ଓ technical regulations (SPS ବ୍ୟତୀତ), ସହିତ conformity assessment (testing, inspection, certification)। ଉଦାହରଣ: food laws, quality standards, industrial standards, organic certification, eco-labelling, marketing ଓ label requirements — import quotas TBT **ନୁହେଁ** ।	Q2, Q9, Q14	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-Dec S1	2.3.1(II), pp. 9.22 – 9.23
2.3.5	Imports ଉପରେ non-technical measures (SM ତାଲିକା): import quotas; price control (para-tariff) measures; non-automatic licensing ଓ prohibitions; financial measures; competition କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା measures; government procurement policies; trade-related investment measures; distribution restrictions; post-sales services ଉପରେ restriction; administrative procedures; rules of origin; safeguard measures; embargoes। SPS ଏକ technical measure, non-technical ନୁହେଁ।	Q17	PYQ 2026-Sep	2.3.2, pp. 9.23 – 9.26
2.3.6	Import quota: ଏକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରତିବନ୍ଧ, ଯାହା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧିରେ (ସାଧାରଣତଃ ଏକ ବର୍ଷ) ଦେଶ ଭିତରକୁ ଏକ ଦ୍ରବ୍ୟର କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ physical ପରିମାଣ ଆସିବାକୁ ଅନୁମତି ଦିଏ ଏବଂ licences ଦ୍ୱାରା ଲାଗୁ କରାଯାଏ — ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ imports ର ପରିମାଣ ସୀମିତ କରିବା; ସରକାର କୌଣସି revenue ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ licence holders 'quota rents' ଅର୍ଜନ କରନ୍ତି। ପରିମାଣ ସୀମା imports (quotas, prohibitions) ଓ exports (export bans, VERs) ଉଭୟ ଉପରେ ଲାଗୁ ହୋଇପାରେ।	Q3, Q16	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.3.2(i), pp. 9.23 – 9.24; 2.4, p. 9.26 ('quantitative restrictions' SM ରେ ସଂଜ୍ଞାୟିତ ନୁହେଁ)
2.3.7	Non-automatic licensing ଓ prohibitions ର ଲକ୍ଷ୍ୟ import ହୋଇପାରୁଥିବା goods ର ପରିମାଣ ସୀମିତ କରିବା, goods ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍ସରୁ ଆସୁ ବା କୌଣସି ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ supplier ଠାରୁ (ଯଥା textiles କେବଳ discretionary licence ରେ)।	Q12	PYQ 2026-May	2.3.2(iii), p. 9.24
2.3.8	Financial measures foreign exchange ପ୍ରାପ୍ତି ଓ ଏହାର cost କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ଏବଂ terms of payment ସ୍ଥିର କରି import costs ବଢ଼ାନ୍ତି — ଯଥା ପହଞ୍ଚିବାର ତିନି ମାସ ପୂର୍ବରୁ ମୂଲ୍ୟର ଏକ ପ୍ରତିଶତ advance payment, ବା କିଛି imports ପାଇଁ foreign exchange ଦିଆନଯିବା।	Q8	PYQ 2025-Sep	2.3.2(iv), p. 9.24
2.3.9	Safeguard measures ଏକ product ର imports କୁ ଅସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ ସୀମିତ କରେ, ଯଦି imports ର ହଠାତ୍ ବୃଦ୍ଧି (surge) ଦ୍ୱାରା ତାହାର ଘରୋଇ industry କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ବା ଗୁରୁତର କ୍ଷତିର ଆଶଙ୍କା ଥାଏ; ଏଗୁଡ଼ିକ ସୀମିତ ସମୟ ପାଇଁ ଓ non-discriminatory ହେବା ଆବଶ୍ୟକ।	Q13	PYQ 2026-May	2.3.2(xii), p. 9.26

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.3.10	Embargo: ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦେଶ ବା ଅଞ୍ଚଳ ସହ କିଛି ବା ସମସ୍ତ commodities ର import ବା export ଉପରେ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବା ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧି ପାଇଁ ଲାଗୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷେଧ (ରାଜନୈତିକ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବା ଧାର୍ମିକ କାରଣରୁ) — trade barrier ର ସବୁଠୁ ଚରମ ରୂପ।	Q1, Q6	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	2.3.2(xiii), p. 9.26
2.3.11	*ବିଷୟ 2.2 ଦେଖନ୍ତୁ: dumping = ଘରୋଇ market ଦାମ ବା full average cost ଠାରୁ କମ୍ ଦାମରେ ବିଦେଶରେ ବିକ୍ରି; fair market value ଠାରୁ କମ୍ ଦାମର imports ଉପରେ anti-dumping duty ଲାଗୁ ହୁଏ।*	Q7, Q10	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-May S2	2.2.1(m), p. 9.19

ବିଷୟ 2.4 Export ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପଦକ୍ଷେପ (Export-Related Measures)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
2.4.1	Voluntary Export Restraints (VERs) ହେଉଛି **ରପ୍ତାନିକାରୀ** (exporting) ଦେଶ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଏକ informal quota, ଯାହା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧିରେ export ପରିମାଣକୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ସୀମିତ କରେ; ଏଗୁଡ଼ିକ importer ସହ ଆଲୋଚନାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ଓ ପ୍ରତିଶୋଧମୂଳକ (retaliatory) restraints ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ। ତେଣୁ VERs importing countries ଦ୍ୱାରା ଲାଗୁ ହୁଏ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଏଗୁଡ଼ିକ formal legal quotas ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ।	Q2	PYQ 2026-Sep	2.4(iv), pp. 9.26 – 9.27
2.4.2	*ବିଷୟ 2.2 ଦେଖନ୍ତୁ: CVD export subsidies କୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟ କରେ। ଏହା ଲାଗୁ କରିବାର ସର୍ତ୍ତ — export performance ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ subsidy, export article ରେ imported goods ବଦଳରେ domestic goods ବ୍ୟବହାର ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ subsidy, ବା ସୀମିତ ସଂଖ୍ୟକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇଥିବା subsidy — customs law ରୁ ଆସିଛି, SM ରୁ ନୁହେଁ; ICAI ର ଉତ୍ତର 'all the above'।*	Q1	MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ଏକକ 3: ବାଣିଜ୍ୟ ଆଲୋଚନା (Trade Negotiations)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 9, ଏକକ 3, ପୃଷ୍ଠା 9.33 – 9.47

ବିଷୟ 3.1 ପରିଚୟ (Introduction)

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.1.1	UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) developing countries କୁ ବିଶ୍ୱ economy ସହ development-friendly ଭାବେ ସମନ୍ୱିତ (integration) କରିବାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ।	Q1	MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 3.2 RTAs ର ବର୍ଗୀକରଣ — Taxonomy of Regional Trade Agreements (RTAs)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.2.1	RTAs ହେଉଛି ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ trade barriers କମାଇବା ପାଇଁ ଗଠିତ ଦେଶମାନଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀ (ସେମାନେ ସମାନ ଅଞ୍ଚଳର ହେବା ଜରୁରୀ ନୁହେଁ) — ଦୁଇ ବା ଅଧିକ ସରକାରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ treaty, ଯାହା ସମସ୍ତ ସ୍ୱାକ୍ଷରକାରୀଙ୍କ ପାଇଁ ବାଣିଜ୍ୟର ନିୟମ ସ୍ଥିର କରେ; 1 February 2021 ସୁଦ୍ଧା 339 RTAs ବଳବତ୍ତର ଥିଲା।	(+ 3.5 Q3)	PYQ 2024-Sep	3.2, p. 9.34
3.2.2	RTA ର ପ୍ରକାର: unilateral, bilateral, regional preferential, trading bloc, free-trade area, customs union, common market, economic and monetary union। Bilateral agreements ଦୁଇଟି ଦେଶ, ଦୁଇଟି blocs ବା ଗୋଟିଏ bloc ଓ ଗୋଟିଏ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟର ନିୟମ ସ୍ଥିର କରେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ tariffs ଓ barriers କମାଏ (ଯଥା EU–South Africa FTA; ASEAN–India FTA)।	Q1	MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35
3.2.3	Multilateral negotiations ଓ agreements ରେ ସମଗ୍ର WTO membership ସାମିଲ ଥାଏ — GATT ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ WTO ର multilateral trading system; WTO agreements multilateral, ଅଥଚ NAFTA ଓ EU regional arrangements।	Q3	MTP 2025-Jan S2	3.2, p. 9.36; 3.5.3 ବିନ୍ଦୁ (item) 16, p. 9.43
3.2.4	Trading bloc: ନିଜ ମଧ୍ୟରେ free trade agreement ଥିବା ଦେଶମାନଙ୍କ ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ, ଯାହା ଅନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକ common external tariff ଲାଗୁ କରିପାରେ (ଯଥା Arab League, EFTA)।	Q4 (+ 3.5 Q2, 3.5 Q5)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35
3.2.5	Free-trade area: ସଦସ୍ୟମାନେ tariff-free ବାଣିଜ୍ୟ କରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ନିଜ ନିଜର ଭିନ୍ନ external tariffs ରଖନ୍ତି (ଯଥା ASEAN–India FTA, 2005)। Customs union: ସଦସ୍ୟମାନେ ସମସ୍ତ internal tariffs ହଟାନ୍ତି ଏବଂ ଏକ common external tariff ବଜାୟ ରଖନ୍ତି — EU (27 ସଦସ୍ୟ), Gulf Cooperation Council (GCC), MERCOSUR।	Q5 (+ 3.5 Q8)	PYQ 2025-Jan, 2026-May	3.2, p. 9.35
3.2.6	Common market ଏକ customs union କୁ ଆହୁରି ଗଭୀର କରେ — output ଓ factors of production (labour, capital) ର ମୁକ୍ତ ପ୍ରବାହ ଏବଂ ସମନ୍ୱିତ (harmonised) ଆଇନ ସହ; Economic and Monetary Union ଏଥିରେ ଏକ common currency ଓ macroeconomic policies ର ଦୃଢ଼ convergence ଯୋଡ଼େ (ଯଥା EU ର single currency)।	Q6	MTP 2025-Aug S1	3.2, pp. 9.35 – 9.36
3.2.7	ମୁଖ୍ୟ exporting industries କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିବା policies ସେହି sector ରେ employment ବଢ଼ାଏ ଏବଂ exports ବୃଦ୍ଧି କରି current account balance ରେ ଉନ୍ନତି ଆଣେ।	Q2	MTP 2025-Jan S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 3.3 The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1 · Model Q 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.3.1	GATT goods ର ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରେ; ଏହା 47 ବର୍ଷ (1948–1994) ଧରି ବିଶ୍ୱ ବାଣିଜ୍ୟର ଅଧିକାଂଶ ପାଇଁ ନିୟମ ଯୋଗାଇଥିଲା, ଏବଂ ଏହାର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଆୟୋଜିତ ଆଠଟି multilateral 'trade rounds' tariffs କମାଇଥିଲା ଓ ଯଥେଷ୍ଟ trade liberalisation ଆଣିଥିଲା। GATT ଏକ agreement ଥିଲା — treaty ନୁହେଁ, international organisation ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ।	Q1; MQ 1.3: Q1 (+ 3.4 MQ 1.3 Q2)	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	3.3, pp. 9.36 – 9.37; Summary, p. 9.46

ବିଷୟ 3.4 Uruguay Round ଓ WTO ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା (The Uruguay Round and the Establishment of WTO)

10 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.4.1	SM ଅନୁସାରେ GATT 1948 ରୁ ଆରମ୍ଭ — ଏହା 47 ବର୍ଷ, 1948 ରୁ 1994 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ବିଶ୍ୱ ବାଣିଜ୍ୟର ନିୟମ ଯୋଗାଇଥିଲା।	Q1; MQ 1.3: Q1	PYQ 2024-Jun; Model Q	Summary, p. 9.46
3.4.2	*ବିଷୟ 3.3 ଦେଖନ୍ତୁ: GATT multilateral trade negotiations ଆୟୋଜନ କରି trade barriers କମାଇଥିଲା — ଆଠଟି 'trade rounds'।*	MQ 1.3: Q2	Model Q	Summary, p. 9.46
3.4.3	1980 ଦଶକ ସୁଦ୍ଧା GATT ର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା, କାରଣ: ଉଦୀୟମାନ globalisation ପାଇଁ ଏହା ପୁରୁଣା (obsolete) ହୋଇଯାଇଥିଲା; international investments ଯଥେଷ୍ଟ ବଢ଼ିଥିଲା; intellectual property rights ଓ services ଏଥିରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନଥିଲା; merchandise trade ଏହାର ପରିସର ବାହାରକୁ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା; ଅସ୍ପଷ୍ଟତା (ambiguities) ର ଅନୁଚିତ ସୁଯୋଗ ନିଆଯାଉଥିଲା; agricultural trade ଉଦାରୀକରଣର ପ୍ରୟାସ ସଫଳ ହୋଇନଥିଲା; institutional structure ଓ dispute settlement system ରେ ତ୍ରୁଟି ଥିଲା; ଏହା ଏକ treaty ନଥିଲା।	Q4	PYQ 2025-May	3.3, pp. 9.36 – 9.37
3.4.4	Uruguay Round (ଅଷ୍ଟମ, ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଓ ସବୁଠୁ ମହତ୍ତ୍ୱାକାଂକ୍ଷୀ round; 123 ଦେଶ): September 1986 ରେ Punta del Este, Uruguay ରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ December 1993 ରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା (1986–94 round); 15 April 1994 ରେ ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ହୋଇ ଏହା 1995 ରେ World Trade Organisation କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4: Q1, Q2; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Aug S1; Model Q ×3	3.4, p. 9.37; Summary, p. 9.46
3.4.5	WTO ହେଉଛି Uruguay Round ଦ୍ୱାରା ସଂଶୋଧିତ GATT କୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରୁଥିବା ଏକକ institutional framework — Uruguay Round ର final act, ଅର୍ଥାତ୍ GATT ର ସ୍ଥାନ ନେଉଥିବା ନୂଆ agreements ସମୂହକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା।	Q2	RTP 2025-Jan	3.4, p. 9.37; Summary, p. 9.46
3.4.6	*ବିଷୟ 3.1 ଦେଖନ୍ତୁ: USMCA (United States–Mexico–Canada Agreement), 2020 ରେ Canada, Mexico ଓ United States ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ, NAFTA ର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ (successor)।*	Q3	PYQ 2025-May	3.1, pp. 9.33 – 9.34

ବିଷୟ 3.5 The World Trade Organisation (WTO)

39 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 7 · RTP 1 · MTP 9 · Model Q 23

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.1	*ବିଷୟ 3.1 ଦେଖନ୍ତୁ; trade negotiations ହେଉଛି ପାରସ୍ପରିକ (interactive) ପ୍ରକ୍ରିୟା, ଯେଉଁଥିରେ ପ୍ରତିଯୋଗୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିବା ଦେଶମାନେ ବାଣିଜ୍ୟର ନିୟମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ସହଯୋଗ କରନ୍ତି — ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷ କମ୍ tariffs ମାଧ୍ୟମରେ market access ପାଇଁ ଦରଦାମ କରେ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷ domestic industry ର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ; agenda market access ଠାରୁ trade-related intellectual property ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ।*	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	3.1, pp. 9.33 – 9.34; 3.4, p. 9.37 (କେବଳ Model Q)
3.5.2	WTO ହେଉଛି ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟର ନିୟମ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ଏକମାତ୍ର global international organisation; ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟର ପ୍ରବାହକୁ ସୁଗମ, ମୁକ୍ତ, ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ଓ ପୂର୍ବାନୁମେୟ ଭାବେ ସହଜ କରିବା, ଏବଂ multilateral talks ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ trade barriers କମାଇବା ('freer trade: gradually, through negotiation')।	Q11; MQ 1.4: Q1	RTP 2026-Jan; Model Q	3.5, p. 9.37; 3.5.2, p. 9.40
3.5.3	WTO ର ଛଅଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ (objectives): ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟ ପାଇଁ ନିୟମ ସ୍ଥିର କରିବା ଓ ଲାଗୁ କରିବା; ଅଧିକ trade liberalisation ପାଇଁ ଆଲୋଚନା ଓ ତଦାରଖ (monitoring) ର ଏକ ମଞ୍ଚ (forum) ଯୋଗାଇବା; trade disputes ସମାଧାନ କରିବା; decision-making ରେ transparency ବଢ଼ାଇବା; ଅନ୍ୟ international economic institutions ସହ ସହଯୋଗ କରିବା; developing countries କୁ trading system ରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲାଭ ପାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା। ଗୋପନୀୟତା (secrecy) କେବେ ବି ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ।	Q9	PYQ 2026-Jan	3.5, p. 9.38
3.5.4	WTO ର ଗଠନ: Geneva ରେ Secretariat, ଯାହାର ମୁଖ୍ୟ ଜଣେ Director General; ତିନି-ସ୍ତରୀୟ decision-making — Ministerial Conference ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସଂସ୍ଥା (ଅତି କମ୍‌ରେ ପ୍ରତି ଦୁଇ ବର୍ଷରେ ଥରେ ବସେ); ତାପରେ General Council (ଯାହା Trade Policy Review Body ଓ Dispute Settlement Body ଭାବେ ମଧ୍ୟ ବସେ); ତାପରେ Goods, Services ଓ TRIPS Councils।	MQ 1.5: Q2; MQ 1.5.1: Q1	Model Q ×2	3.5.1, p. 9.38
3.5.5	Dispute-panel ନିଷ୍ପତ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ appeals WTO Appellate Body କୁ ଯାଏ (SM କେବଳ Dispute Settlement Body ର ଉଲ୍ଲେଖ କରେ)।	MQ 1.5.1: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
3.5.6	Most-favoured-nation (MFN): ଦେଶମାନେ ସାଧାରଣତଃ ନିଜ trading partners ମଧ୍ୟରେ ଭେଦଭାବ କରିପାରିବେ ନାହିଁ — ଗୋଟିଏକୁ ବିଶେଷ ସୁବିଧା ଦେଲେ ସମସ୍ତ WTO members ଙ୍କୁ ସେହିପରି ଦେବାକୁ ହେବ (ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସମାନ ସର୍ତ୍ତ)। ଏହା GATT ର ପ୍ରଥମ article (ତେଣୁ GATT ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ), ଏବଂ GATS (Art. 2) ଓ TRIPS (Art. 4) ରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି; FTAs ଓ developing countries ପାଇଁ special access ଅନୁମୋଦିତ ବ୍ୟତିକ୍ରମ।	Q1, Q6, Q10, Q12; MQ 1.3: Q1	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.5.2, p. 9.39

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.7	National treatment: imported ଓ ସ୍ଥାନୀୟ ଭାବେ ଉତ୍ପାଦିତ goods (ଏବଂ foreign ଓ domestic services, trademarks, copyrights, patents) market ରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପରେ ସମାନ ବ୍ୟବହାର ପାଇବା ଉଚିତ; ତେଣୁ post-sales services କେବଳ local companies ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ ରଖିବା national treatment ର ଉଲ୍ଲଂଘନ, କିନ୍ତୁ import ଉପରେ customs duty ଆଦାୟ କରିବା ଉଲ୍ଲଂଘନ ନୁହେଁ।	Q7; MQ (ix) Restriction on: Q1; MQ 1.5.2: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	3.5.2, p. 9.39; 2.3.2(ix), p. 9.25
3.5.8	WTO guiding principles: ଭେଦଭାବ ବିନା ବାଣିଜ୍ୟ (MFN ଓ national treatment); ଆଲୋଚନା ମାଧ୍ୟମରେ ଧୀରେ ଧୀରେ freer trade; binding ଓ transparency ଦ୍ୱାରା predictability; fair competition କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ; development ଓ economic reform କୁ ଉତ୍ସାହ। 'Special treatment' ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ।	Q15; MQ 1.5.2: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	3.5.2, pp. 9.39 – 9.41
3.5.9	Trade Policy Review Mechanism (TPRM): Trade Policy Review Body ଦ୍ୱାରା ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ trade policies ଓ practices ର ନିୟମିତ ତଦାରଖ (surveillance) ଓ ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମିକ ସମୀକ୍ଷା, ଯାହା transparency କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରେ।	Q13	MTP 2025-Aug S2	3.5.2, p. 9.40; 3.5.3 ବିନ୍ଦୁ (item) 15, p. 9.43
3.5.10	Development କୁ ଉତ୍ସାହ: developing countries ଦୀର୍ଘତର transition periods, ବିଶେଷ ସହାୟତା ଓ trade concessions ପାଆନ୍ତି; least-developed countries ପାଇଁ ସମ୍ପନ୍ନ (better-off) members market access ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରନ୍ତି, technical assistance ବଢ଼ାନ୍ତି ଏବଂ duty-free, quota-free imports ର ଅନୁମତି ଦିଅନ୍ତି।	MQ 1.5.2: Q2	Model Q	3.5.2, p. 9.41
3.5.11	ପ୍ରମୁଖ WTO agreements: Agriculture; SPS; Textiles and Clothing; TBT; TRIMs; Anti-Dumping; Customs Valuation; Pre-shipment Inspection; Rules of Origin; Import Licensing; Subsidies and Countervailing Measures; Safeguards; GATS; TRIPS; TPRM; Plurilateral Agreements (GATT ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ) — NAFTA ଏକ regional agreement, WTO agreement ନୁହେଁ।	MQ 1.5: Q1	Model Q	3.5.3, pp. 9.41 – 9.43
3.5.12	TRIPS = Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights: copyright, trademarks, geographical indications, industrial designs, patents ଇତ୍ୟାଦି ପାଇଁ MFN ଓ national treatment, ଉଚ୍ଚ ସୁରକ୍ଷା (protection) ଓ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ (enforcement) ସହ।	Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	3.5.3 ବିନ୍ଦୁ (item) 14, p. 9.43
3.5.13	Trade-related investment measures investment ନିୟମ ମାଧ୍ୟମରେ ବାଣିଜ୍ୟକୁ ସୀମିତ କରେ — local content requirements (ଯଥା automobile components ର 25% ଦେଶ ଭିତରୁ ସଂଗ୍ରହ), imported components ଉପରେ ସୀମା, trade balancing (imports କୁ export earnings ର 75% ରେ ସୀମିତ); TRIMs Agreement national treatment ଓ quantitative restrictions ର ସାଧାରଣ ଉଚ୍ଛେଦ (general elimination) ସହ ଅସଙ୍ଗତ measures କୁ ନିଷେଧ କରେ।	MQ (vii) Trade-Related Investment: Q1, Q2	Model Q ×2	2.3.2(vii), p. 9.25; 3.5.3 ବିନ୍ଦୁ (item) 5, p. 9.42

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.5.14	Agreement on Agriculture ତିନୋଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ binding commitments ମାଧ୍ୟମରେ farm trade ଉପରେ GATT disciplines କୁ ଦୃଢ଼ କରେ: market access, domestic support ଓ export subsidies।	Q14	MTP 2026-Apr S2	3.5.3 ବିନ୍ଦୁ (item) 1, p. 9.42 (ଅନୁମୋଦିତ support ର ବିବରଣୀ କେବଳ MTP 6ର)
3.5.15	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: WTO agreements ଅଧୀନରେ NTMs କେବଳ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅନୁମୋଦିତ, ତେଣୁ import quotas, price controls, non-automatic licensing, financial measures, competition କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା measures ଓ government procurement policies କୁ WTO ନିୟମ ଅଧୀନରେ ଆହ୍ୱାନ (challenge) କରାଯାଇପାରେ; WTO quotas କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରେ।*	MQ (i) Import Quotas:: Q1; MQ (ii) Price Control: Q1; MQ (iii) Non-automatic Licensing: Q1; MQ (iv) Financial Measures:: Q1; MQ (v) Measures Affecting: Q1; MQ (vi) Government Procurement: Q1	Model Q ×6	2.3, p. 9.21; 3.5.2, p. 9.40 (କେବଳ Model Q)
3.5.16	*ବିଷୟ 2.3 ଦେଖନ୍ତୁ: distribution restrictions ଓ ବ୍ୟୟବହୁଳ administrative procedures (licences, ବିଳମ୍ବ, red tape) transaction costs ବଢ଼ାଏ ଓ imports କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରେ; WTO ର Agreement on Import Licensing Procedures ପ୍ରକ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକୁ ସରଳ କରେ ଯେପରି ସେଗୁଡ଼ିକ trade barriers ଭାବେ କାମ ନକରନ୍ତି — ସୁବିନ୍ୟସ୍ତ (streamlined) procedures ଦକ୍ଷତା ବଢ଼ାଏ ଓ cross-border transactions କୁ ସହଜ କରେ।*	MQ (viii) Distribution Restrictions:: Q1; MQ (x) Administrative Procedures:: Q1, Q2	Model Q ×3	2.3.2(viii), (x), p. 9.25; 3.5.3 ବିନ୍ଦୁ (item) 10, p. 9.43
3.5.17	Safeguard measures ହେଉଛି ଅସ୍ଥାୟୀ ଜରୁରୀକାଳୀନ (emergency) import ପ୍ରତିବନ୍ଧ, ଯେତେବେଳେ imports ର ହଠାତ୍ ବୃଦ୍ଧି ଏକ domestic industry କୁ କ୍ଷତି କରେ ବା ଗୁରୁତର କ୍ଷତିର ଆଶଙ୍କା ସୃଷ୍ଟି କରେ; Agreement on Safeguards ଏହାର ନିୟମାବଳୀ (disciplines) ସ୍ଥିର କରେ।	MQ (xii) Safeguard Measures:: Q1	Model Q	2.3.2(xii), p. 9.26; 3.5.3 ବିନ୍ଦୁ (item) 12, p. 9.43
3.5.18	SM କେବଳ ଦାବି କରେ ଯେ safeguards ସୀମିତ ସମୟ ପାଇଁ ଓ non-discriminatory ହେବ; ଏହା କୌଣସି ଅବଧି ଦିଏ ନାହିଁ (WTO Agreement on Safeguards ଚାରି ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁମତି ଦିଏ, ଯାହା ସର୍ବାଧିକ ଆଠ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼ାଯାଇପାରେ)।	MQ (xii) Safeguard Measures:: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
3.5.19	*ବିଷୟ 3.2 ଦେଖନ୍ତୁ: trading bloc = ନିଜ ମଧ୍ୟରେ FTA ଥିବା ଦେଶମାନଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀ, ଯାହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି common external tariff ଲାଗୁ କରିପାରେ; EU ଏକ customs union; 1 February 2021 ରେ 339 RTAs ବଳବତ୍ତର ଥିଲା।*	Q2, Q3, Q5, Q8	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35

ବିଷୟ 3.6 The Doha Round

3 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ

3.6.1	Doha Round = Doha Development Agenda: ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧ (Second World War) ପରଠାରୁ ନବମ round, November 2001 ରେ Doha, Qatar ରେ WTO ର Fourth Ministerial Conference ରେ ଆରମ୍ଭ; ଏହା 20 କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରେ (agriculture, services, NAMA, trade facilitation, environment, IP issues) ଏବଂ ଏହାର ସବୁଠୁ ବିବାଦୀୟ ବିଷୟ ଥିଲା agriculture trade।	Q1, Q3	PYQ 2025-May, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	3.6, p. 9.44
3.6.2	Doha Development Agenda developing countries ର ଚିନ୍ତାଗୁଡ଼ିକୁ ବିଚାରକୁ ନିଏ, Uruguay Round agreements କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାରେ ସେମାନେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିବା ଅସୁବିଧା ସମେତ।	Q2	MTP 2026-Apr S2	3.5.2, p. 9.41; 3.6, p. 9.44

ବିଷୟ 3.7 ବାଣିଜ୍ୟ ସହଜୀକରଣ — G 20 Economies: Facilitating Trade

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP –

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
3.7.1	G20 ସଦସ୍ୟ: Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, European Union, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Republic of Korea, Mexico, Russian Federation, Saudi Arabia, South Africa, Türkiye, United Kingdom ଓ United States (Tunisia ସଦସ୍ୟ ନୁହେଁ)।	Q1	PYQ 2025-Jan	3.7, p. 9.45

ଏକକ 4: Exchange Rate ଓ ଏହାର ଆର୍ଥିକ ପ୍ରଭାବ (Exchange Rate and its Economic Effects)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 9, ଏକକ 4, ପୃଷ୍ଠା 9.50 – 9.66

ବିଷୟ 4.1 ପରିଚୟ (Introduction)

3 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.1.1	Exchange rate ହେଉଛି ସେହି ହାର, ଯେଉଁ ହାରରେ ଗୋଟିଏ ଦେଶର currency ଅନ୍ୟ ଦେଶର currency ସହ ବିନିମୟ ହୁଏ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	Summary, p. 9.64
4.1.2	ଦିଆଯାଇଥିବା rate ରେ ଏକ ରାଶିକୁ ରୂପାନ୍ତର କରିବାକୁ, ପ୍ରତି unit ପିଛା ଅନ୍ୟ currency ର units ସହ ଗୁଣନ କରନ୍ତୁ: 1 USD = 0.85 EUR ରେ, 100 USD = 100 × 0.85 = 85 EUR।	MQ 1.2: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
4.1.3	*ବିଷୟ 4.4 ଦେଖନ୍ତୁ: nominal exchange rate ହେଉଛି ସେହି ହାର, ଯେଉଁ ହାରରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଦେଶର currency କୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶର currency ସହ ବିନିମୟ କରିପାରେ।*	MQ 1.4: Q1	Model Q	4.4, p. 9.54

ବିଷୟ 4.2 The Exchange Rate

1 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 1

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.2.1	Foreign goods, services ଓ assets କିଣୁଥିବା US ବାସିନ୍ଦାମାନେ forex market କୁ dollars supply କରନ୍ତି (ସେମାନଙ୍କୁ foreign currency ଦରକାର — SM ର demand-side କାରଣ 'purchase goods and services from another country'); ଯଦି କମ୍ US ବାସିନ୍ଦା ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି, ତେବେ supply ହେଉଥିବା dollars ର ପରିମାଣ କମେ।	Q1	MTP 2025-Dec S1	4.6, pp. 9.56 – 9.57 (US-ପକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉପସ୍ଥାପନା କେବଳ MTP ରେ)

ବିଷୟ 4.3 The Exchange Rate Regimes

16 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP 1 · MTP 5 · Model Q 10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.3.1	Exchange rate regime ହେଉଛି ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଏକ ଦେଶ foreign currencies ସମ୍ପର୍କରେ ନିଜ currency କୁ ପରିଚାଳନା କରେ — foreign currencies ରେ domestic currency ର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର ପଦ୍ଧତି; ଦୁଇଟି ଚରମ ସୀମା ହେଉଛି floating (flexible) ଓ fixed regime।	MQ 1.3: Q1	Model Q	4.3, p. 9.52
4.3.2	Floating regime ରେ exchange rate market-determined — ଅନ୍ୟ currencies ତୁଳନାରେ currency ର demand ଓ supply ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣୀତ; free float ରେ ସରକାର ଓ central banks foreign exchange market ରେ ଭାଗ ନିଅନ୍ତି ନାହିଁ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	4.3, p. 9.52; Summary, p. 9.64
4.3.3	Managed float: rates ତଥାପି float କରିବାକୁ ମୁକ୍ତ, କିନ୍ତୁ ସରକାର ବା central bank ଭାଗ ନିଏ — currency କିଣି ବା ବିକି — ସେଗୁଡ଼ିକର ମୂଲ୍ୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ପାଇଁ, ସାଧାରଣତଃ ହଠାତ୍ ବଡ଼ ଉତ୍ଥାନପତନ ରୋକିବାକୁ। RBI ର ହସ୍ତକ୍ଷେପ (intervention) ଭାରତର ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଏକ managed float କରେ (ଏହାକୁ ଶିଥିଳ ଭାବେ 'dirty float' ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ — ଏହା floating regimes ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ, fixed ର ନୁହେଁ)।	Q2, Q4, Q6; MQ Managed Float Systems: Q1, Q2	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S1; Model Q ×2	4.3, pp. 9.52 – 9.53 (ଭାରତର regime ଓ 'dirty float' SM ରେ ନାମିତ ନୁହେଁ)
4.3.4	Fixed (pegged) exchange rate: government policy ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର — ସରକାର ଘୋଷଣା କରନ୍ତି ବା ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କ currency ର ମୂଲ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଏକ currency, currencies ର ଏକ basket ବା gold ପରି ମୂଲ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ମାପକ ତୁଳନାରେ କେତେ; central bank କୁ forex market ରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ (foreign currency କିଣିବା ବା ବିକିବା) ପାଇଁ ସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିବାକୁ ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ foreign exchange reserves ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ହେବ।	MQ 1.2: Q2; MQ Fixed Exchange Rates: Q1, Q2	Model Q ×3	4.3, p. 9.53; Summary, p. 9.64
4.3.5	Soft peg: exchange rate ସାଧାରଣତଃ market ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣୀତ; hard peg: central bank ଏକ ସ୍ଥିର ଓ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ମୂଲ୍ୟ ସ୍ଥିର କରେ। Soft peg ହେଉଛି ସର୍ବାଧିକ ସଂଖ୍ୟକ IMF members ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ regime।	Q1	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	ସାରାଂଶ (Summary), p. 9.64 (IMF-membership ତଥ୍ୟ କେବଳ RTP/MTP ରେ)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.3.6	Crawling peg (ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ indicators ଆଧାରରେ ସମୟକ୍ରମେ ଧୀରେ ଧୀରେ ସଂଶୋଧିତ rate) ଓ currency board (domestic currency ଏକ foreign currency ସହ ସ୍ଥିର rate ରେ pegged) ହେଉଛି intermediate regimes, ଯାହା SM ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନାହିଁ।	MQ 1.3: Q2, Q3	Model Q ×2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
4.3.7	Fixed regime ର ସୁବିଧା: currency fluctuations ଏଡ଼ାଏ ଏବଂ exchange rate risks ଓ transaction costs ଦୂର କରେ; international trade ଓ investment କୁ ବହୁତ ବଢ଼ାଏ; exchange rate movements ଉପରେ speculation ରେ **ହ୍ରାସ**; monetary authority ଉପରେ ଅନୁଶାସନ (discipline) (କମ୍ inflation); ସ୍ଥିରତା investment କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରେ; monetary policy ର credibility ବଢ଼ାଏ। ଏହାର ମୂଲ୍ୟ (cost): central bank କୁ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ reserves ରଖିବାକୁ ପଡ଼େ।	Q3	PYQ 2025-Sep	4.3, p. 9.53
4.3.8	Floating regime — ସୁବିଧା: independent monetary policy; exchange rate କୁ policy tool ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ; ବିପୁଳ forex reserves ର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ। ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଅସୁବିଧା: ଅସ୍ଥିର (volatile) exchange rates international transactions ରେ ଅନିଶ୍ଚିତତା ସୃଷ୍ଟି କରେ ଏବଂ costs ରେ ଏକ risk premium ଯୋଡ଼େ। Fixed = ସ୍ଥିରତା ଓ credibility କିନ୍ତୁ flexibility ନାହିଁ; floating = policy flexibility କିନ୍ତୁ କମ୍ ସ୍ଥିରତା।	Q5	MTP 2025-Aug S2	4.3, p. 9.54
4.3.9	*ବିଷୟ 4.7 ଦେଖନ୍ତୁ: ଅନ୍ୟ ଏକ currency ବା ଅନ୍ୟ currencies ର ଏକ basket ତୁଳନାରେ ଯେତେବେଳେ ଏକ currency ର ମୂଲ୍ୟ ବଢ଼େ, ସେତେବେଳେ ତାହା appreciate ହୁଏ।*	MQ 1.2: Q1	Model Q	4.7, p. 9.57

ବିଷୟ 4.4 Nominal ବନାମ Real Exchange Rates (Nominal versus Real Exchange Rates)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.4.1	Nominal exchange rate: ଯେଉଁ ହାରରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଦେଶର currency କୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶର currency ସହ ବିନିମୟ କରିପାରେ। Real exchange rate: ଯେଉଁ ହାରରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଦେଶର goods ଓ services କୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶର goods ଓ services ସହ ବିନିମୟ କରିପାରେ — ଗୋଟିଏ ଦେଶର କୌଣସି good ବା service ର 'how many' (କେତେ) ଏକକ ବିଦେଶରେ ସେହି good ବା service ର 'one' (ଗୋଟିଏ) ଏକକ ସହ ବିନିମୟ ହୋଇପାରେ। Trade flows real rate ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ, nominal rate ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ।	(+ 4.1 MQ 1.4 Q1, 4.5 Q4)	PYQ 2026-Sep; Model Q	4.4, p. 9.54
4.4.2	Real exchange rate = Nominal exchange rate × (Domestic price index ÷ Foreign price index) — nominal rate ଓ prices ର ଅନୁପାତ (ratio) ର ଗୁଣଫଳ। Nominal rate ପାଇଁ ସୂତ୍ରକୁ ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ କରନ୍ତୁ: NER = RER × Foreign index ÷ Domestic index (25 × 70/140 = 12.5); ସିଧା ଦିଗରେ: 15 × 250/200 = 18.75।	Q2, Q3 (+ 4.6 MQ 1.4 Q1)	PYQ 2026-Jan, 2026-May; Model Q	4.4, p. 9.55

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.4.3	REER = nominal effective exchange rate (ବିଭିନ୍ନ foreign currencies ର ଏକ weighted average ତୁଳନାରେ domestic currency ର ମୂଲ୍ୟ) କୁ ଏକ price deflator ବା index of costs ଦ୍ୱାରା ଭାଗ କଲେ ମିଳେ, ଅର୍ଥାତ୍ inflation ପାଇଁ ସମନ୍ୱିତ (adjusted) NEER; nominal rate ସ୍ଥିର ରହିଲେ, REER କେବଳ ସେତେବେଳେ ବଢ଼େ ଯେତେବେଳେ domestic inflation foreign inflation ଠାରୁ ଅଧିକ ହୁଏ।	Q4, Q5	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	4.4, p. 9.55; Summary, p. 9.65
4.4.4	REER ରେ ବୃଦ୍ଧି (ଏକ ଉଚ୍ଚ real exchange rate) ର ଅର୍ଥ exports ମହଙ୍ଗା ଓ imports ଶସ୍ତା ହୁଏ — trade competitiveness ରେ କ୍ଷତି, ତେଣୁ exports କମ୍ competitive ହୁଏ ଏବଂ current account, deficit ଆଡ଼କୁ ଗତି କରେ।	Q1, Q6	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	4.4, p. 9.55; 4.9, p. 9.63

ବିଷୟ 4.5 The Foreign Exchange Market

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 2 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.5.1	Foreign exchange market ହେଉଛି foreign currencies ର ବିନିମୟ ପରିଚାଳନା କରୁଥିବା markets ଓ institutions ର ଏକ ବ୍ୟାପକ ସମଷ୍ଟି — ଏକ over-the-counter, electronically linked network (କୌଣସି ଭୌତିକ ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ), ଯାହାର spreads ଅତି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ (very narrow)।	MQ 1.5: Q1	Model Q	Summary, p. 9.65
4.5.2	ଅଧିକାଂଶ forex transactions ରେ foreign currencies କୁ US dollars ସହ ବିନିମୟ କରାଯାଏ, ଯଦିଓ dollar importer ବା exporter କାହାରି national currency ନୁହେଁ — ତେଣୁ dollar ହେଉଛି 'vehicle currency'।	Q1, Q2	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug	4.5, p. 9.56
4.5.3	ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ କାରବାର ହେଉଥିବା currency pair ହେଉଛି EUR/USD (dollar ର vehicle ଭୂମିକା ସହ ସଙ୍ଗତ)।	MQ 1.5: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
4.5.4	Foreign currency ର demand ର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ speculation ଓ hedging ଅନ୍ୟତମ; speculative trading ରାଜନୈତିକ ଘଟଣା ଓ economic indicators ରୁ ଗଠିତ ଆଶା (expectations) ଉପରେ ଚାଲେ।	MQ 1.6: Q1	Model Q	4.6, p. 9.57 (expectations କାରକ କେବଳ Model Q ରେ)
4.5.5	ଭାରତରେ foreign exchange, Foreign Exchange Management Act (FEMA), 1999 ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ, ଯାହା RBI ପରିଚାଳନା କରେ।	Q3	MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
4.5.6	Direct quote (European) = ଗୋଟିଏ ଏକକ foreign currency ପିଛା local currency ର ଏକକ (₹65/US$; foreign currency ହେଉଛି base); indirect quote (American) = ଗୋଟିଏ ଏକକ local currency ପିଛା foreign currency ର ଏକକ (ଟଙ୍କା ପିଛା $0.0151; domestic currency ହେଉଛି base)। Cross rate = X–Y ଓ X–Z rates ରୁ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ Y ଓ Z ମଧ୍ୟରେ rate।	(+ 4.9 Q1, 4.9 Q2)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep	Summary, p. 9.64

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.5.7	Arbitrage — ବିଭିନ୍ନ dealing places ରେ ଏକ asset ର price ପାର୍ଥକ୍ୟର ସୁଯୋଗ ନେଇ risk-less profits ଅର୍ଜନ — ଯୋଗୁଁ ଯେକୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ currency ପାଇଁ ସମସ୍ତ markets ରେ ସମାନ exchange rate ରହେ।	(+ 4.9 Q3)	MTP 2024-Dec S1	Summary, p. 9.65
4.5.8	*ବିଷୟ 4.4 ଦେଖନ୍ତୁ: real exchange rate ଦର୍ଶାଏ ଯେ ଗୋଟିଏ ଦେଶର କୌଣସି good ବା service ର 'how many' (କେତେ) ଏକକ ବିଦେଶରେ ସେହି good ବା service ର 'one' (ଗୋଟିଏ) ଏକକ ସହ ବିନିମୟ ହୋଇପାରେ।*	Q4	PYQ 2026-Sep	4.4, p. 9.54; Summary, p. 9.65

ବିଷୟ 4.6 Nominal Exchange Rate ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ (Determination of Nominal Exchange Rate)

10 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.6.1	ସାଧାରଣତଃ foreign exchange ର supply ଓ demand domestic currency ର external value ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ; equilibrium rate ସେଠାରେ, ଯେଉଁଠି ତଳମୁହାଁ (downward-sloping) demand curve (D$) ଉପରମୁହାଁ (upward-sloping) supply curve (S$) କୁ ଛେଦ କରେ। Foreign currency ର demand: ବିଦେଶୀ goods ଓ services କ୍ରୟ, unilateral transfers, ବିଦେଶକୁ investment income payments, ବିଦେଶୀ financial assets କ୍ରୟ, ବିଦେଶୀ bank account ଖୋଲିବା, real capital ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମାଲିକାନା, speculation ଓ hedging। Supply: home exports ର କ୍ରୟ, home country କୁ transfers, investment income, FDI ଓ portfolio investment, bank deposits, speculation।	MQ 1.5: Q1 (+ 4.2 Q1)	MTP 2025-Dec S1; Model Q	4.6, pp. 9.56 – 9.57
4.6.2	*ବିଷୟ 4.9 ଦେଖନ୍ତୁ: depreciation ଏକ ଦେଶର exports ର relative price କମାଏ (ଅଧିକ competitive); appreciation ଏହାର imports ର relative price କମାଏ (domestic consumers ପାଇଁ ଅଧିକ ଆକର୍ଷଣୀୟ)।*	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	4.9, p. 9.60
4.6.3	Trade deficit: ଏକ ଦେଶର imports ଏହାର exports ଠାରୁ ଅଧିକ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
4.6.4	*ବିଷୟ 4.4 ଦେଖନ୍ତୁ: RER = NER × (domestic price ÷ foreign price); US inflation 2% ଓ Eurozone inflation 1% ହେଲେ, 0.85 × 1.02/1.01 ≈ 0.858 EUR (ଛପା key 0.8685 — Editorial Note ଦେଖନ୍ତୁ)।*	MQ 1.4: Q1, Q2	Model Q ×2	4.4, p. 9.55
4.6.5	SM ବାହାରେ: ସ୍ୱଳ୍ପ ଅବଧି (short term) ରେ relative inflation, relative interest rates ଓ trade balances ସମସ୍ତେ nominal rate କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି; ଦୀର୍ଘ ଅବଧି (long-term) ର ଧାରା relative inflation rates କୁ ଅନୁସରଣ କରେ (purchasing power parity)।	MQ 1.6: Q1, Q2	Model Q ×2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
4.6.6	SM ବାହାରେ: ଅଧିକ domestic interest rates ଓ ରାଜନୈତିକ ସ୍ଥିରତା foreign capital କୁ ଆକର୍ଷିତ କରେ, domestic currency ର demand ବଢ଼ାଏ, ତେଣୁ ଏହାର appreciation ହୁଏ।	MQ 1.7: Q1, Q2	Model Q ×2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ବିଷୟ 4.7 Exchange Rates ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ (Changes in Exchange Rates)

3 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.7.1	ଅନ୍ୟ ଏକ currency ବା currencies ର ଏକ basket ତୁଳନାରେ, ଏକ currency ର ମୂଲ୍ୟ ବଢ଼ିଲେ ଏହାର appreciation ଏବଂ ମୂଲ୍ୟ କମିଲେ depreciation ହୁଏ; ଗୋଟିଏର depreciation ହେଲେ ଅନ୍ୟଟିର ଏକାସାଙ୍ଗରେ appreciation ହୁଏ। Home-currency depreciation = foreign currency ର home-currency price ରେ ବୃଦ୍ଧି: $1 = ₹70 → ₹75 (ବା €1 = ₹80 → ₹85) ର ଅର୍ଥ ଟଙ୍କା (rupee) ର depreciation ହୋଇଛି।	Q1 (+ 4.3 MQ 1.2 Q1)	PYQ 2024-Sep; Model Q	4.7, pp. 9.57 – 9.58
4.7.2	Floating rate ଅଧୀନରେ, ଏକ currency ର demand ବଢ଼ିଲେ (supply ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହି) ଏହାର exchange value ବଢ଼େ — ଏହାର appreciation ହୁଏ; foreign currency ର demand ରେ ଡାହାଣକୁ (rightward) shift ହେଲେ home currency ର depreciation ହୁଏ, ଏବଂ foreign exchange ର supply ରେ ଡାହାଣକୁ shift ହେଲେ ଏହାର appreciation ହୁଏ।	MQ 1.6: Q1; MQ 1.7: Q1 (+ 4.9 MQ 1.6 Q1)	Model Q ×3	4.7, pp. 9.58 – 9.59

ବିଷୟ 4.8 Devaluation Vs Depreciation

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 1 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.8.1	Devaluation: ଏକ currency ର fixed par value ର ଜାଣିଶୁଣି, ଏକକାଳୀନ (discrete) ସରକାରୀ ନିମ୍ନମୁଖୀ ସଂଶୋଧନ (fixed ବା nearly fixed regime); revaluation: ସେହି par value ରେ ଏକକାଳୀନ ସରକାରୀ ବୃଦ୍ଧି। Depreciation / appreciation: floating rate ଅଧୀନରେ demand ଓ supply ର market forces ଯୋଗୁଁ ମୂଲ୍ୟରେ ହ୍ରାସ / ବୃଦ୍ଧି, ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ନୁହେଁ।	Q1; MQ 1.8: Q1, Q2	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	4.8, pp. 9.59 – 9.60
4.8.2	Devaluation ବା revaluation ଏକ policy act: monetary authority ଏକ reference currency ବା basket ତୁଳନାରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ ନୂଆ fixed rate ସ୍ଥିର କରେ; ତା'ପରେ foreign currency କିଣି ବା ବିକି central bank ସେହି rate ବଜାୟ ରଖେ।	MQ 1.8: Q3	Model Q	4.8, p. 9.59; 4.3, p. 9.53
4.8.3	*ବିଷୟ 4.9 ଦେଖନ୍ତୁ: depreciation imports ର relative price ବଢ଼ାଏ (କମାଏ ନାହିଁ); ଏହା output expansion ଘଟାଏ, economic activity କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରେ ଓ trade balance ରେ ଉନ୍ନତି ଆଣେ।*	Q2	PYQ 2026-May	Summary, p. 9.66

ବିଷୟ 4.9 Exchange Rate ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧିର ଘରୋଇ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ପ୍ରଭାବ (Impacts of Exchange Rate Fluctuation on Domestic Economy)

16 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 5 · RTP 4 · MTP 5 · Model Q 6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.9.1	Depreciation ଏକ ଦେଶର exports ର relative price କମାଏ ଓ imports ର relative price ବଢ଼ାଏ: ବିଦେଶୀମାନେ ଏହାର exports ଶସ୍ତା (ଅଧିକ competitive) ପାଆନ୍ତି, ବାସିନ୍ଦାମାନେ imports ମହଙ୍ଗା ପାଆନ୍ତି — ତେଣୁ euro ତୁଳନାରେ dollar ର depreciation ହେଲେ Eurozone କୁ US exports ବଢ଼େ।	Q6; MQ 1.7: Q1; MQ 1.9: Q1 (+ 4.6 MQ 1.1 Q1)	PYQ 2024-Jun; RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2; Model Q ×3	4.9, p. 9.60
4.9.2	Appreciation exports ର relative price ବଢ଼ାଏ ଓ imports ର relative price କମାଏ: ବିଦେଶୀମାନେ ଦେଶର products ପାଇଁ ଅଧିକ ଦିଅନ୍ତି, domestic consumers ବିଦେଶୀ products ପାଇଁ କମ୍ ଦିଅନ୍ତି — US exchange rate ବଢ଼ିଲେ ବିଦେଶୀ goods ଶସ୍ତା ହୁଏ ଓ US imports ବଢ଼େ; ସେହିପରି revaluation ମଧ୍ୟ imports ର cost କମାଏ।	Q5, Q9 (+ 4.6 MQ 1.1 Q2)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2; Model Q	4.9, p. 9.60
4.9.3	Currency ର appreciation ବା ଏକ strong currency domestic currency କୁ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ କରେ, ତେଣୁ ଏହା ବଦଳରେ ଅଧିକ ପରିମାଣର foreign currency ମିଳିପାରେ।	Q7	PYQ 2025-May	4.9, p. 9.62
4.9.4	Appreciation exports ର price ବଢ଼ାଏ, ତେଣୁ exports ର quantity କମିବ; ଶସ୍ତା imports import quantity ବଢ଼ାଏ, aggregate demand ଓ growth କମେ, ଏବଂ current account ଖରାପ ହେବା ଆଡ଼କୁ ଯାଏ (elasticities ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି)।	Q10	PYQ 2026-Sep	4.9, p. 9.63
4.9.5	Depreciation ଖର୍ଚ୍ଚକୁ domestic goods ଆଡ଼କୁ ମୋଡ଼େ, economic activity ଓ output expansion କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରେ ଏବଂ trade balance ରେ ଉନ୍ନତି ଆଣେ — ଏହି କାରଣରୁ ଏହା price competitiveness ଉପରେ domestic inflation ର ପ୍ରଭାବକୁ ଭରଣା (offset) କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଅବଧି (short run) ରେ ଏହା consumer price inflation ବଢ଼ାଏ (ମହଙ୍ଗା imported goods) ଏବଂ imported inputs ମାଧ୍ୟମରେ cost-push inflation ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ।	Q8; MQ 1.9: Q2 (+ 4.8 Q2)	PYQ 2026-May; RTP 2025-May; Model Q	4.9, p. 9.61; Summary, p. 9.66
4.9.6	Exchange rate volatility (ହଠାତ୍, ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଉଠାଣି-ଗିରାଣି) forecasting କୁ କଠିନ କରେ ଓ hedging costs ବଢ଼ାଏ; foreign investors ଦ୍ୱିଧାଗ୍ରସ୍ତ ବା ଅତି ସତର୍କ ହୁଅନ୍ତି, ତେଣୁ FPI ଓ FDI inflows ସଙ୍କୁଚିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା।	MQ 1.7: Q2; MQ 1.9: Q3	Model Q ×2	4.9, p. 9.62 ('volatility' ର ସଂଜ୍ଞା କେବଳ Model Q ରେ)
4.9.7	Flexible regime ରେ trade deficit ବଢ଼ିଲେ foreign currency ର demand ବଢ଼େ, ତେଣୁ domestic currency ର depreciation ହୁଏ (ଛପା key 'appreciation' ଭୁଲ — Editorial Note ଦେଖନ୍ତୁ)।	MQ 1.6: Q1	Model Q	4.7, p. 9.58
4.9.8	Current account deficit: imports (payments) exports (receipts) ଠାରୁ ଅଧିକ; ବଢ଼ୁଥିବା current account deficit growth prospects ପାଇଁ ଏକ ବିପଦ ସଙ୍କେତ।	Q4	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	4.9, p. 9.61 (ସଂଜ୍ଞା SM ରେ ନାହିଁ)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
4.9.9	*ବିଷୟ 4.5 ଦେଖନ୍ତୁ: indirect quote = ଗୋଟିଏ ଏକକ local currency ପିଛା foreign currency ର ଏକକ; cross rate = ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି currency pairs ରୁ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ rate; arbitrage ଯୋଗୁଁ ସମସ୍ତ markets ସମାନ rate quote କରନ୍ତି।*	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	Summary, pp. 9.64 – 9.65

ଏକକ 5: ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ପୁଞ୍ଜି ଗତିବିଧି (International Capital Movements)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 9, ଏକକ 5, ପୃଷ୍ଠା 9.70 – 9.86

ବିଷୟ 5.2 Foreign Capital ର ପ୍ରକାର (Type of Foreign Capital)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP 1 · MTP 3 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.2.1	International capital movements ହେଉଛି financial assets ଓ liabilities ର ସୀମାପାର (cross-border) ପ୍ରବାହ; 'foreign capital' ରେ ବିଦେଶରୁ home country କୁ ଆସୁଥିବା ଯେକୌଣସି capital inflow ସାମିଲ — ଯଥା, FDI ପାଉଥିବା ଏକ ଦେଶ।	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	5.2, p. 9.71 (ସଂଜ୍ଞାର ଶବ୍ଦାବଳୀ କେବଳ Model Q ରେ)
5.2.2	Foreign capital ର ଉପାଦାନ: (1) foreign aid — bilateral, multilateral (World Bank ପରି international organisations ସହ ଏକତ୍ରିତ funds), tied ବା untied, grants; (2) borrowings — inter-government loans, international institutions (World Bank, IMF, ADB) ରୁ loans, soft loans (IDA), external commercial borrowing, trade credit; (3) NRI deposits; (4) investments — FPI ଓ FDI।	MQ 1.2: Q1	Model Q	5.2, pp. 9.71 – 9.72
5.2.3	World Bank ହେଉଛି International Bank for Reconstruction and Development (IBRD)।	Q1	RTP 2025-Jan	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP)
5.2.4	World Bank lending ହେଉଛି ମଧ୍ୟମ ଓ ଦୀର୍ଘ ଅବଧି ପାଇଁ development lending (IMF lending short-term); MTP key 'medium term loans' ଛାପିଛି — Editorial Note ଦେଖନ୍ତୁ।	Q2	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
5.2.5	Global Depository Receipt ହେଉଛି ଏକ domestic company ର shares ବଦଳରେ ଏକ overseas (depository) bank ଦ୍ୱାରା ଜାରି ଏକ negotiable receipt।	Q3	MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 5.3 Foreign Direct Investment (FDI)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 4 · RTP – · MTP 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.3.1	FDI (IMF): ଏପରି investment ଯେଉଁଥିରେ long-term relationship ଥାଏ ଏବଂ ଯାହା ଏକ economy ର resident entity ର ଅନ୍ୟ economy ରେ resident ଏକ enterprise ରେ lasting interest ଓ control ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ — ସାଧାରଣତଃ ଅତି କମାରେ 10% ordinary shares ବା voting power; investor control ବଜାୟ ରଖେ ଓ management କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ।	Q7	MTP 2026-Apr S1	5.3, p. 9.72

ବିଷୟ 5.4 Foreign Portfolio Investment (FPI)

10 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 7

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.4.1	FPI ହେଉଛି 'real capital' ବଦଳରେ 'financial capital' ର ପ୍ରବାହ — capital market ମାଧ୍ୟମରେ stocks, bonds ଓ ଅନ୍ୟ financial instruments ରେ investment, କୌଣସି ownership ବା control ବିନା, 10% ରୁ କମ୍ ଅଂଶ (stake), ଏବଂ ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଲାଭଜନକ (remunerative) return; ଏହା ଅଧିକ returns ର ସମ୍ଭାବନା ଦେଖାଉଥିବା ଦେଶକୁ ଯାଏ।	Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1, Q3	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×3	5.4, pp. 9.73 – 9.74
5.4.2	FDI ବନାମ FPI (Table 4.5.1): FDI physical assets ସୃଷ୍ଟି କରେ, long-term interest ରଖେ, ଫେରାଇ ନେବା (withdraw) ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ କଠିନ, speculative ନୁହେଁ, technology transfer ଆଣେ, employment ଓ wages ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଭାବ ପକାଏ, ଏବଂ ସ୍ଥାୟୀ management control ବହନ କରେ; FPI କେବଳ financial assets ରେ, short-term, ସହଜରେ withdraw କରିହୁଏ, speculative, କୌଣସି technology transfer ନାହିଁ, employment ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଭାବ ନାହିଁ ଓ management control ନାହିଁ।	Q2; MQ 1.4: Q2	PYQ 2025-May; Model Q	5.4, p. 9.74
5.4.3	Control ନ ଖୋଜି shares କିଣିବା ହେଉଛି portfolio investment — FDI ର mode ନୁହେଁ (Editorial Note ଦେଖନ୍ତୁ)।	MQ 1.6: Q1	Model Q	5.4, p. 9.73
5.4.4	FII = domestic securities ରେ foreign institutions ଦ୍ୱାରା investment — portfolio capital ଯାହା capital market ର ବିକାଶ କରେ, equity capital ର ପ୍ରବାହରେ ଉନ୍ନତି ଆଣେ ଓ financial innovation କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ।	Q3; MQ 1.2: Q2	RTP 2025-May; Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ RTP)
5.4.5	Capital flight = ଆର୍ଥିକ ବା ରାଜନୈତିକ ଅନିଶ୍ଚିତତାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରେ ଏକ ଦେଶରୁ capital ର ଦ୍ରୁତ ବହିର୍ଗମନ (outflow) (ଛପା key ସାଧାରଣ investment flows ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ — Editorial Note ଦେଖନ୍ତୁ)।	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
5.4.6	ଅନ୍ୟ ଏକକଗୁଡ଼ିକରୁ matching items: developing countries କୁ global trading system ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲାଭ ପାଇବାରେ ସହାୟତା = WTO (ଏକକ 3); governments ଓ central banks forex market ରେ ଅଂଶ ନ ନେବା = free-floating exchange rate system।	Q2	PYQ 2025-May	4.3, p. 9.52; WTO, SM ଏକକ 3 ରେ

ବିଷୟ 5.5 Foreign Direct Investment ର କାରଣ (Reason for Foreign Direct Investment)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 2 · Model Q 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.5.1	Regions ବା industries ମଧ୍ୟରେ capital ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରିବାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଘରେ ସମ୍ଭବ ହେଉଥିବାଠାରୁ ଅଧିକ rate of return ର ଆଶା (economic interests ର maximisation); superior management skills ବା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ patent ପରି firm-specific assets ବିଦେଶୀ firm କୁ host-country firms ଠାରୁ ଭଲ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	5.5, pp. 9.74 – 9.75
5.5.2	FDI ର କାରଣ: ବଡ଼, ଦ୍ରୁତ ବଢ଼ୁଥିବା markets ଦଖଲ; strategic raw materials ଉପରେ control ଓ mineral ବା raw-material deposits କୁ ପହଞ୍ଚ (resource-seeking); କମ୍ relative wages; economies of large-scale operation; risk diversification — ସଂକ୍ଷେପରେ, ନୂଆ markets, resources ଓ technologies କୁ ପହଞ୍ଚ।	Q2; MQ 1.3: Q1; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Jan S2; Model Q ×2	5.5, pp. 9.75 – 9.76; Table 4.5.2, pp. 9.76 – 9.77
5.5.3	'Getting behind the tariff wall': blanket bans, ଉଚ୍ଚ customs duties ବା non-tariff barriers ଦ୍ୱାରା ସୁରକ୍ଷିତ markets ରେ ପ୍ରବେଶକୁ FDI ସହଜ କରେ — ସ୍ଥାନୀୟ ଭାବେ ଉତ୍ପାଦନ କଲେ import tariffs ଓ quotas ଏଡ଼ାଯାଇପାରେ।	MQ 1.5: Q2	Model Q	5.5, p. 9.75
5.5.4	Tax breaks ଓ ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ କମ୍ salaries ପରି investment privileges ର ଲାଭ ନେବା ପାଇଁ ଭାରତରେ ବିଦେଶୀ corporations ର investment ହେଉଛି Foreign Direct Investment।	Q1	PYQ 2024-Sep	5.9, pp. 9.82 – 9.83; 5.5, p. 9.76
5.5.5	FDI ଆକର୍ଷିତ କରୁଥିବା host-country policies: ସହାୟକ tax policies (tax holidays), openness ଓ special economic zones ପରି preferential investment systems, ସ୍ଥିର ଓ ଅନୁକୂଳ investment climate, business facilitation (ease of doing business); protectionist import bans FDI incentive ନୁହେଁ।	Q3	MTP 2025-Dec S1	5.5, p. 9.76; Table 4.5.2, p. 9.77

ବିଷୟ 5.6 Modes of Foreign Direct Investment (FDI)

8 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 5 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.6.1	FDI ର modes: (i) ବିଦେଶରେ subsidiary ବା associate company ଖୋଲିବା; (ii) ଏକ overseas company ରେ equity injection; (iii) ବିଦ୍ୟମାନ ବିଦେଶୀ company ରେ controlling interest ଅଧିଗ୍ରହଣ; (iv) mergers and acquisitions; (v) joint venture; (vi) greenfield investment; (vii) brownfield investment।	Q5; MQ 1.3: Q1; MQ 1.6: Q1	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	5.6, pp. 9.77 – 9.78
5.6.2	Greenfield investment: ଏକ parent company ଦ୍ୱାରା ନୂଆ କରି production ଆରମ୍ଭ ପାଇଁ ଏକ ନୂଆ overseas affiliate ସ୍ଥାପନ (fresh assets ର ସୃଷ୍ଟି) — ଯଥା, ବିଦେଶରେ exploration ଓ production ପାଇଁ ONGC ଦ୍ୱାରା incorporated ONGC Videsh।	Q1, Q4; MQ 1.6: Q2	MTP 2024-Aug, 2026-Apr S1; Model Q	5.6, p. 9.78

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.6.3	Brownfield investment: ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂଆ infrastructure ବିକାଶ ବଦଳରେ merging, acquiring ବା leasing ମାଧ୍ୟମରେ ବିଦ୍ୟମାନ infrastructure ବ୍ୟବହାର କରେ; ଭାରତରେ brownfield airport projects ରେ automatic route ଅଧୀନରେ 100% FDI ଅନୁମୋଦିତ।	Q2, Q3 (+ 5.9 Q3)	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	5.6, p. 9.78

ବିଷୟ 5.7 Foreign Direct Investment ର ଲାଭ (Benefits of Foreign Direct Investment)

2 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.7.1	FDI ଏକ production base ସ୍ଥାପନ କରେ ଏବଂ ଏହିପରି direct employment ସହ backward ଓ forward linkages, ancillary units ଓ multiplier effects ମାଧ୍ୟମରେ indirect employment ସୃଷ୍ଟି କରେ; ଏହା technological know-how, management skills ଓ skill development ଆଣେ।	Q1, Q2	MTP 2025-Jan S2, 2025-Dec S1	5.7, pp. 9.78 – 9.79
5.7.2	ଅନ୍ୟ ଲାଭ: competition (cost କମାଉଥିବା, quality ଉନ୍ନତ କରୁଥିବା innovations, କମ୍ prices), domestic savings ବାହାରେ finance, technology spill-overs, foreign markets ଓ exports କୁ ଉନ୍ନତ ପହଞ୍ଚ, ନୂଆ tax revenue, economies of scale, ଦୁର୍ବଳ domestic monopolies, ଅନୁକୂଳ balance of payments, ଉନ୍ନତ work culture।	(+ 5.8 MQ 1.7 Q1)	Model Q	5.7, pp. 9.78 – 9.80

ବିଷୟ 5.8 Foreign Direct Investment ସହ ଜଡ଼ିତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସମସ୍ୟା (Potential Problems Associated with Foreign Direct Investment)

6 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.8.1	*ବିଷୟ 5.7 ଦେଖନ୍ତୁ: job creation, technology transfer ଓ competition-ଜନିତ କମ୍ prices FDI ର ଲାଭ; capital flight ଓ foreign exchange reserves ର କ୍ଷତି ଲାଭ ନୁହେଁ — FDI foreign exchange ଆଣେ।*	MQ 1.7: Q1	Model Q	5.7, pp. 9.78 – 9.80
5.8.2	FDI foreign exchange ଆଣେ, balance of payments ରେ ଉନ୍ନତି ଆଣେ ଓ host currency ର ମୂଲ୍ୟ ବଢ଼ାଏ; imported inputs ଓ profits ର repatriation balance of payments ଉପରେ ଚାପ ପକାଏ ଓ ଏହାର depreciation ଘଟାଏ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	5.8, p. 9.81
5.8.3	FDI ର ସମସ୍ୟା: labour-abundant ଦେଶରେ capital-intensive methods, regional disparity, tax revenue ର କ୍ଷତି, crowding-out, balance-of-payments ଓ exchange rate instability, low-skill jobs, ବିକୃତ production, anti-ethical practices, monopoly power, off-shoring, labour ଓ environmental standards ରେ ହ୍ରାସ, security risks, terms of trade ଖରାପ ହେବା, natural resources ର ଶୋଷଣ, ଏକ dual economy (ବିକଶିତ foreign sector, ଅନୁନ୍ନତ domestic sector) ଓ sovereignty ର କ୍ଷତି।	MQ 1.8: Q4	PYQ 2026-Sep	5.8, pp. 9.80 – 9.82

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.8.4	Tax competition / 'race to the bottom': FDI ଆକର୍ଷିତ କରିବା ପାଇଁ host governments ଅତ୍ୟଧିକ tax incentives, subsidies ଓ ନିମ୍ନ standards ସହ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରନ୍ତି; tax holidays ଯୋଗୁଁ host country tax revenue ହରାଏ।	MQ 1.8: Q2, Q3	Model Q ×2	5.8, pp. 9.80, 9.82 (ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ SM ରେ ନାହିଁ)
5.8.5	'Resource curse' (ଶବ୍ଦଟି SM ରେ ନାହିଁ): resource-rich ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ଧୀର growth; SM ର ସମ୍ପର୍କିତ ଅଭିଯୋଗ ହେଉଛି natural resources ର ନିର୍ମମ ଶୋଷଣ (ruthless exploitation) ଓ foreign capital ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତା — ଛପା key ଉପରେ Editorial Note ଦେଖନ୍ତୁ।	MQ 1.8: Q1	Model Q	5.8, pp. 9.80, 9.82 (ଶବ୍ଦଟି କେବଳ Model Q ରେ)

ବିଷୟ 5.9 ଭାରତରେ FDI — Foreign Direct Investment in India (FDI)

9 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 5 · RTP 1 · MTP – · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.9.1	FDI economic growth ର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଚାଳକ ଓ ଭାରତ ପାଇଁ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ non-debt financial resource; FY22 ରେ IT, telecommunication ଓ automobile FDI ର ମୁଖ୍ୟ ଗ୍ରହୀତା ଥିଲେ (Model Q key ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ଶୀର୍ଷ sector ରୂପେ 'Services' ଦେଇଛି)।	MQ 1.9: Q1	Model Q	5.9, pp. 9.82 – 9.83
5.9.2	'Make in India' ର ଲକ୍ଷ୍ୟ foreign investment ଆକର୍ଷିତ କରିବା ଓ ଭାରତରେ manufacturing କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିବା।	MQ 1.9: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
5.9.3	ଭାରତରେ FDI, Government ର FDI Policy ସହ Foreign Exchange Management Act (FEMA) ଅଧୀନରେ RBI ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ।	MQ 1.9: Q3	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
5.9.4	Sectoral caps ସମୟ-ନିର୍ଭର ତଥ୍ୟ — ବର୍ତ୍ତମାନର FDI Policy ଯାଞ୍ଚ କରନ୍ତୁ: telecom 100% କୁ ବୃଦ୍ଧି; food products ର marketing ଓ food e-commerce ରେ automatic route ଅଧୀନରେ 100%; 2019 key: private sector banking ରେ 49%।	Q1, Q2, Q5	PYQ 2019-May, 2026-May; RTP 2025-Jan	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
5.9.5	*ବିଷୟ 5.6 ଦେଖନ୍ତୁ: brownfield airport projects ରେ automatic route ଅଧୀନରେ 100% FDI ଅନୁମୋଦିତ।*	Q3	PYQ 2025-Sep	5.6, p. 9.78
5.9.6	*ବିଷୟ 5.3 ଦେଖନ୍ତୁ: ଘରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାରର business, ବିଦେଶରେ ସେହି ପ୍ରକାରର business ସ୍ଥାପନ (ଭାରତରେ US cell-phone provider; Canada ରେ ସମାନ outlets ଖୋଲୁଥିବା ଭାରତୀୟ restaurant chain) ହେଉଛି horizontal direct investment।*	Q4, Q6	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	5.3, p. 9.73

ବିଷୟ 5.10 ଭାରତୀୟ କମ୍ପାନୀଗୁଡ଼ିକର Overseas Direct Investment (Overseas Direct Investment by Indian Companies)

5 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 5

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
5.10.1	Overseas direct investment (outbound FDI) = ବିଦେଶରେ ଭାରତୀୟ companies ର investment; inward FDI ଦେଶ ଭିତରକୁ ଆସେ, outward FDI ଦେଶ ବାହାରକୁ ଯାଏ। Capital controls ର କ୍ରମିକ ଶିଥିଳୀକରଣ ଯୋଗୁଁ ODI ସମ୍ଭବ ହେଲା — capital controls ହେଉଛି ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ capital ର ପ୍ରବାହକୁ ସୀମିତ କରୁଥିବା controls।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.6: Q1; MQ 1.10: Q1	Model Q ×3	5.10, p. 9.83; Summary, p. 9.86
5.10.2	RBI ODI data ପ୍ରକାଶ କରେ (ସେପ୍ଟେମ୍ବର 2022 ରେ US$ 1,922.51 million) ଏବଂ FEMA ଅଧୀନରେ ODI ର monitoring ଓ regulation କରେ।	MQ 1.10: Q2	Model Q	5.10, p. 9.83 (regulatory ଭୂମିକା କେବଳ Model Q ରେ)
5.10.3	SM ର ODI ଉଦାହରଣ steel, telecom, energy, IT, pharma ଓ retail brands କୁ ସାମିଲ କରେ (Tata Steel, Tata Communications, Wipro, ONGC Videsh, Dr Reddy's); Model Q key 'IT and BPO' SM ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ।	MQ 1.10: Q3	Model Q	5.10, pp. 9.83 – 9.85 (କେବଳ Model Q)

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 9 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି (ଗୁଡ଼ିକ) କୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 22% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ 1 — ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱ (Theories of International Trade)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	ଲାଭ: efficiency ଓ growth, ନୂଆ markets ଓ materials, innovative services, emerging economies ପାଇଁ quality upgrade।	★	1.1.1
2	Trade ବିପକ୍ଷରେ: global corporations ଦ୍ୱାରା ସୁବିଧାବଞ୍ଚିତ (underprivileged) ଦେଶର ଶୋଷଣ; ବିପଜ୍ଜନକ ନିର୍ଭରଶୀଳତା; trade-cycle ର ସଞ୍ଚାର (transmission)।	★	1.1.2
3	**Mercantilism (16th–18th ଶତାବ୍ଦୀ): imports ଅପେକ୍ଷା ଆକ୍ରମଣାତ୍ମକ exports → ସମ୍ପଦ, bullion, ଅନୁକୂଳ BoT; ଉଚ୍ଚ import tariffs।**	★★★	1.2.1
4	Adam Smith — absolute advantage: ସମାନ resources ରୁ ଅଧିକ output; labour ହିଁ ଏକମାତ୍ର input।	★	1.2.2
5	Absolute advantage ର assumptions: 2 ଦେଶ × 2 goods, transport cost ନାହିଁ, labour-cost ଆଧାର, ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ labour immobile।	★	1.2.3, 1.1.3
6	Ricardo — comparative advantage: ଯେଉଁଠି absolute advantage ସର୍ବାଧିକ ସେଠାରେ export, ଯେଉଁଠି ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ କମ୍ ସେଠାରେ import; ସବୁଥିରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଲାଭ।	★★	1.2.4
7	Comparative cost theory: labour theory of value, ଗୋଟିଏ factor; Haberler → opportunity cost (constant)।	★★	1.2.5, 1.2.6
8	Comparative costs = normative, factor prices କୁ ଉପେକ୍ଷା କରେ; Modern = positive, money cost, factor price ପାର୍ଥକ୍ୟ, inter-regional trade ର ଏକ ବିଶେଷ ରୂପ (special case)।	★★	1.2.7, 1.2.8
9	**H-O = Factor-Endowment = Modern theory: 2 factors; abundant factor ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା goods ର export।**	★★★	1.2.9
10	Balance of trade = flow concept (SM ରେ ନାହିଁ)।	★	1.2.10

ଏକକ 2 — Trade Policy ର ସାଧନ (The Instruments of Trade Policy)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Trade policy = imports/exports କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ବା ସୀମିତ କରିବାର ସମସ୍ତ instruments; price-related (tariffs) ବନାମ non-price (NTMs)।	MQ	2.1.1, 2.1.2
2	Protectionism = domestic producers ଙ୍କ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ tariffs, quotas, NTMs; liberalisation = barriers କମାଇବା।	★	2.1.3
3	Specific = ପ୍ରତି unit ପିଛା ସ୍ଥିର ରାଶି; ad valorem = value ର ସ୍ଥିର % (duty ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ = rate × price ରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ)।	★★	2.2.1, 2.2.2
4	Mixed = ad valorem ବା specific, ଯେଉଁଟି ଅଧିକ; compound = ଉଭୟ ଯୋଗ; technical = contents/components ଉପରେ।	★★	2.2.3, 2.2.4

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
5	TRQ = quota + tariff: quota ଭିତରେ କମ୍ tariff, ତା' ବାହାରେ ଅଧିକ।	★	2.2.5
6	Preferential (NAFTA: USA, Canada, Mexico); bound = ଆଇନଗତ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସୀମା (legal ceiling), applied ≤ bound; variable → domestic support price।	★★	2.2.6, 2.2.7, 2.2.8
7	Escalated = raw materials ଅପେକ୍ଷା manufactures ଉପରେ ଅଧିକ tariff; prohibitive = କୌଣସି imports ପ୍ରବେଶ କରେ ନାହିଁ।	★★	2.2.9, 2.2.10
8	**Dumping = home price ବା full average cost ଠାରୁ କମ୍ ଦାମରେ ବିଦେଶରେ ବିକ୍ରି; fair market value ଠାରୁ କମ୍ ଦାମର imports ଉପରେ ADD; CVD export subsidies କୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟ (offset) କରେ।**	★★★	2.2.11, 2.2.12, 2.3.11, 2.4.2
9	Tariff ର ପ୍ରଭାବ: consumers surplus ହରାନ୍ତି; foreign competition କମିବାରୁ producers ଲାଭ ପାଆନ୍ତି; revenue ବଢ଼େ; comparative advantage ଉପେକ୍ଷିତ।	★	2.2.13
10	NTMs = non-tariff, ଅଦୃଶ୍ୟ (invisible); NTBs = ଭେଦଭାବମୂଳକ (discriminatory) ଉପସମୂହ; tariffs ଓ CVD NTBs ନୁହେଁ।	★	2.3.1
11	Technical = product properties ଓ production processes (SPS, TBT); non-technical = trade requirements (hard, threat, other)।	★	2.3.2, 2.3.5
12	SPS: ମଣିଷ, ପଶୁ, ଉଦ୍ଭିଦ ଜୀବନ ଓ biodiversity; TBT: food ଓ non-food standards, labels, eco-labels, organic certification — quotas ନୁହେଁ।	★★	2.3.3, 2.3.4
13	Import quota = ଭୌତିକ ସୀମା (physical limit), ସାଧାରଣତଃ ବର୍ଷ ପିଛା; government revenue ନାହିଁ; quota rents।	★★	2.3.6
14	Non-automatic licensing ଯେକୌଣସି ଉତ୍ସରୁ quantity ସୀମିତ କରେ; financial measures = advance payment, forex controls।	★	2.3.7, 2.3.8
15	Safeguards: ଅସ୍ଥାୟୀ, non-discriminatory, import surges ବିରୁଦ୍ଧରେ; embargo = ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷେଧ, ସବୁଠାରୁ ଚରମ barrier।	★★	2.3.9, 2.3.10
16	VERs: ଆଲୋଚନା ପରେ exporting country ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଅନୌପଚାରିକ (informal) quota।	★	2.4.1

ଏକକ 3 — ବାଣିଜ୍ୟ ଆଲୋଚନା (Trade Negotiations)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	UNCTAD: developing countries ର development-friendly integration (SM ରେ ନାହିଁ)।	★	3.1.1
2	Trade negotiations: market access ବନାମ protection; USMCA (2020) = NAFTA ର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ (successor) (USA, Mexico, Canada)।	★	3.5.1, 3.4.6
3	**RTAs: 1 Feb 2021 ରେ 339 ବଳବତ୍ତର; ଆଠ ପ୍ରକାର, unilateral → EMU; bilateral = ଦୁଇଟି ଦେଶ/blocs।**	★★★	3.2.1, 3.2.2, 3.5.19
4	Multilateral = ସମଗ୍ର WTO membership (WTO agreements); NAFTA/EU regional।	★	3.2.3
5	Trading bloc: FTA + common external tariff ଲାଗୁ କରିପାରେ (Arab League, EFTA)।	★★	3.2.4

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
6	FTA ନିଜ external tariffs ରଖେ; customs union ରେ common external tariff (EU, GCC, MERCOSUR); common market ରେ factor mobility ଯୋଗ ହୁଏ; EMU ରେ common currency ଯୋଗ ହୁଏ।	★★	3.2.5, 3.2.6
7	Export-industry targeting → sector ରେ jobs, ଉନ୍ନତ current account (SM ରେ ନାହିଁ)।	★	3.2.7
8	GATT: goods; 1948–1994; ଆଠଟି trade rounds; ଏକ agreement, treaty ନୁହେଁ।	★	3.3.1, 3.4.1, 3.4.2
9	GATT ର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ହ୍ରାସ: investments, IPR ଓ services ଏହାର ବାହାରେ, agriculture ରେ ବିଫଳତା, ଦୁର୍ବଳ institutions ଓ dispute settlement, treaty ନୁହେଁ।	★	3.4.3
10	Uruguay Round 1986–94 (8th, 123 ଦେଶ) → WTO 1995, ସଂଶୋଧିତ GATT କୁ ସାମିଲ କରି।	★	3.4.4, 3.4.5
11	WTO ର ଲକ୍ଷ୍ୟ: trade ସୁଗମ, ମୁକ୍ତ, ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ଓ ପୂର୍ବାନୁମେୟ ଭାବେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉ; transparency ସମେତ ଛଅଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ — secrecy କେବେ ନୁହେଁ।	★	3.5.2, 3.5.3
12	Structure: DG ଅଧୀନରେ Geneva Secretariat; Ministerial Conference (ଶୀର୍ଷ, ପ୍ରତି 2 ବର୍ଷ) → General Council (TPRB, DSB) → Goods, Services, TRIPS Councils।	MQ	3.5.4, 3.5.5
13	MFN: partners ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଭେଦଭାବ ନାହିଁ; GATT ର Article 1।	★★	3.5.6
14	National treatment: market ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ ପରେ imported = local goods; post-sales restrictions ଏହାର ଉଲ୍ଲଂଘନ।	★	3.5.7
15	Guiding principles: non-discrimination, freer trade, predictability (binding ଓ transparency), fair competition, development ଓ reform।	★	3.5.8, 3.5.10
16	TPRM: members ଙ୍କ trade policies ର ନିୟମିତ (periodical) ସମୀକ୍ଷା।	★	3.5.9
17	WTO agreements: AoA (market access, domestic support, export subsidies), SPS, TBT, TRIMs, TRIPS, GATS … — NAFTA ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ନୁହେଁ।	★★	3.5.11, 3.5.12, 3.5.13, 3.5.14
18	WTO ଅଧୀନରେ NTMs: quotas, licensing, procedures ଉପରେ ଶୃଙ୍ଖଳା (disciplined); safeguards ଅସ୍ଥାୟୀ emergency measures।	MQ	3.5.15, 3.5.16, 3.5.17, 3.5.18
19	Doha Development Agenda: 9th round, Doha, Nov 2001; ସବୁଠାରୁ ବିବାଦୀୟ = agriculture; developing countries ର ଚିନ୍ତା।	★★	3.6.1, 3.6.2
20	G20: 19 ଦେଶ + EU (Tunisia ସଦସ୍ୟ ନୁହେଁ)।	★	3.7.1

ଏକକ 4 — Exchange Rate ଓ ଏହାର ଆର୍ଥିକ ପ୍ରଭାବ (Exchange Rate and its Economic Effects)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Exchange rate = ଯେଉଁ rate ରେ ଗୋଟିଏ currency ଅନ୍ୟ currency ସହ ବିନିମୟ ହୁଏ; quoted rate ଦ୍ୱାରା ଗୁଣନ କରି convert କରନ୍ତୁ।	MQ	4.1.1, 4.1.2
2	Regime = ଯେଉଁ system ଦ୍ୱାରା ଏକ ଦେଶ foreign currencies ତୁଳନାରେ ନିଜ currency ପରିଚାଳନା କରେ; ଦୁଇ ଚରମ ରୂପ: floating (flexible) ଓ fixed।	MQ	4.3.1
3	Free float: demand ଓ supply ଦ୍ୱାରା market-determined; governments ଓ central banks ଦୂରରେ ରହନ୍ତି।	MQ	4.3.2

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
4	Managed float: rate float କରେ କିନ୍ତୁ central bank ଏହାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବାକୁ କିଣେ/ବିକେ — ଭାରତ = managed float।	★★	4.3.3
5	Fixed (pegged): government ଏକ currency, basket ବା gold ତୁଳନାରେ ମୂଲ୍ୟ ଘୋଷଣା କରେ; central bank ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରେ ଓ reserves ରଖେ।	MQ	4.3.4
6	Soft peg (market-led; ଅଧିକାଂଶ IMF ସଦସ୍ୟ) ବନାମ hard peg (fixed, ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ); crawling peg ଓ currency board SM ବାହାରେ।	★	4.3.5, 4.3.6
7	Fixed: fluctuation ର ବିପଦ ନାହିଁ, ଅଧିକ trade ଓ investment, କମ୍ speculation, monetary discipline, ବିଶ୍ୱସନୀୟତା (credibility)।	★	4.3.7
8	Floating: ସ୍ୱାଧୀନ monetary policy, policy tool ଭାବେ rate, ବିପୁଳ reserves ଅନାବଶ୍ୟକ — କିନ୍ତୁ volatility, uncertainty, risk premium।	★	4.3.8
9	Nominal = currency ବଦଳରେ currency; real = goods ବଦଳରେ goods ('one' ପାଇଁ 'how many'); trade flows real rate କୁ ଅନୁସରଣ କରେ।	★	4.4.1, 4.5.8, 4.1.3
10	RER = NER × Domestic price index ÷ Foreign price index; NER ବାହାର କରିବାକୁ ସୂତ୍ରକୁ ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ କରନ୍ତୁ।	★	4.4.2, 4.6.4
11	REER = NEER ÷ price deflator; REER ବଢ଼ିଲେ → exports ମହଙ୍ଗା, imports ଶସ୍ତା, competitiveness ହ୍ରାସ, current account deficit।	★★	4.4.3, 4.4.4
12	Forex market: over-the-counter electronic network, ଅତି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ spreads; US dollar = vehicle currency; ଭାରତରେ FEMA forex କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ।	★★	4.5.1, 4.5.2, 4.5.3, 4.5.5
13	Direct quote (European) = 1 foreign ପିଛା local; indirect (American) = 1 local ପିଛା foreign; ଦୁଇଟି pairs ରୁ cross rate; arbitrage rates କୁ ସମାନ କରେ।	★★	4.5.6, 4.5.7, 4.9.9
14	D$ ଓ S$ ର ଛେଦ ବିନ୍ଦୁରେ equilibrium rate; demand ଆସେ imports, transfers, income payments, assets, speculation ରୁ; supply ଆସେ exports, FDI/FPI inflows ରୁ।	★	4.6.1, 4.2.1, 4.5.4
15	SM ବାହାରେ: short run — interest, inflation, trade balance; long run — relative inflation; ଅଧିକ interest ଓ ସ୍ଥିରତା → appreciation।	MQ	4.6.5, 4.6.6
16	Appreciation = ମୂଲ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି, depreciation = ମୂଲ୍ୟ ହ୍ରାସ; $1 = ₹70 → ₹75 ର ଅର୍ଥ ଟଙ୍କାର depreciation ଓ dollar ର appreciation ହୋଇଛି।	★	4.7.1, 4.3.9
17	ଏକ currency ର ଅଧିକ demand → ଏହାର appreciation; foreign currency ର ଅଧିକ demand (ଯଥା, ବଢ଼ୁଥିବା trade deficit) → home currency ର depreciation।	MQ	4.7.2, 4.9.7
18	Devaluation / revaluation = fixed par value ରେ ସରକାରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ; depreciation / appreciation = floating ଅଧୀନରେ market forces।	★	4.8.1, 4.8.2
19	**Depreciation: exports ଶସ୍ତା, imports ମହଙ୍ଗା → output expansion, ଉନ୍ନତ trade balance, inflation ଜନିତ competitiveness କ୍ଷତିକୁ ଭରଣା କରେ; କିନ୍ତୁ inflation ବଢ଼ାଏ।**	★★★	4.9.1, 4.9.5, 4.8.3, 4.6.2
20	Appreciation: currency ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ, ଅଧିକ foreign currency କିଣେ; exports ମହଙ୍ଗା ତେଣୁ ସେଗୁଡ଼ିକର quantity କମେ; imports ଶସ୍ତା ତେଣୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ବଢ଼େ।	★★	4.9.2, 4.9.3, 4.9.4
21	Volatility FDI ଓ FPI କୁ ନିରୁତ୍ସାହିତ କରେ ଓ hedging costs ବଢ଼ାଏ; trade deficit / CAD = imports exports ଠାରୁ ଅଧିକ।	★	4.9.6, 4.6.3, 4.9.8

ଏକକ 5 — ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ପୁଞ୍ଜି ଗତିବିଧି (International Capital Movements)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	Capital movements = financial assets ଓ liabilities ର cross-border ପ୍ରବାହ; foreign capital = ଯେକୌଣସି capital inflow।	MQ	5.2.1
2	Foreign capital: aid, borrowings (World Bank/IMF/ADB, IDA soft loans, ECB, trade credit), NRI deposits, FPI ଓ FDI।	MQ	5.2.2
3	SM ବାହାରେ: World Bank = IBRD (long-term development loans); GDR = domestic shares ବଦଳରେ overseas bank ର receipt।	★★	5.2.3, 5.2.4, 5.2.5
4	FDI (IMF): lasting interest ଓ control, ଅତି କମରେ 10% voting power; components: equity, reinvested earnings, intra-company loans।	★	5.3.1, 5.3.2
5	ECB ହେଉଛି debt, FDI ନୁହେଁ; ଏକ FDI inflow capital account ରେ ଉନ୍ନତି ଆଣେ କିନ୍ତୁ NIIP କୁ ଖରାପ କରେ।	★	5.3.3, 5.3.6
6	Horizontal = ବିଦେଶରେ ସମାନ business; vertical = ସହାୟକ (supplementary) activity; conglomerate = ଅସମ୍ପର୍କିତ (ପ୍ରାୟତଃ JV); two-way = ପାରସ୍ପରିକ (reciprocal)।	★★	5.3.4, 5.9.6
7	FPI: stocks/bonds ରେ financial capital, 10% ରୁ କମ୍, control ନାହିଁ, short-term, speculative, return-seeking।	★	5.4.1, 5.4.3
8	FDI ବନାମ FPI: physical ବନାମ financial, long ବନାମ short, କଠିନ ବନାମ ସହଜ exit, technology ଓ employment ବନାମ କିଛି ନାହିଁ।	★	5.4.2, 5.4.6
9	SM ବାହାରେ: FII capital market ଓ equity flows ର ବିକାଶ କରେ; capital flight = ଅନିଶ୍ଚିତତାରେ ଦ୍ରୁତ outflow।	★	5.4.4, 5.4.5
10	ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ: ଘର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ return; firm-specific assets (management skill, patents)।	MQ	5.5.1
11	କାରଣ: markets, resources, କମ୍ wages, scale, diversification, tariff-jumping, tax breaks, SEZs, ସ୍ଥିର climate।	★★	5.5.2, 5.5.3, 5.5.4, 5.5.5
12	Modes (ପ୍ରକାର): subsidiary, equity injection, controlling interest, M&A, joint venture, greenfield, brownfield।	★	5.6.1
13	**Greenfield = ନୂଆ affiliate, fresh assets; brownfield = merger, acquisition ବା lease ମାଧ୍ୟମରେ ବିଦ୍ୟମାନ infrastructure (brownfield airports ରେ 100% automatic)।**	★★★	5.6.2, 5.6.3, 5.9.5
14	ଲାଭ: direct ଓ indirect employment, technology, competition, savings ବାହାରେ finance, exports, tax revenue, BoP।	★	5.7.1, 5.7.2, 5.8.1
15	FDI inflow host currency ର appreciation ଘଟାଏ; imported inputs ଓ profit repatriation ଏହାର depreciation ଘଟାଏ।	MQ	5.8.2
16	ସମସ୍ୟା: capital-intensive methods, regional disparity, crowding-out, BoP instability, distortions, monopoly, dual economy, sovereignty; tax competition।	★	5.8.3, 5.8.4, 5.8.5
17	ଭାରତରେ FDI: non-debt resource; tax breaks ଓ କମ୍ salaries ଏହାକୁ ଆକର୍ଷିତ କରେ; RBI/FEMA ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତି; Make in India; sectoral caps ସମୟ-ନିର୍ଭର।	★★	5.9.1, 5.9.2, 5.9.3, 5.9.4, 5.5.4

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
18	ODI = ବିଦେଶରେ ଭାରତୀୟ companies ର investment (outbound FDI), ଶିଥିଳ capital controls ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ; RBI data ପ୍ରକାଶ କରେ।	MQ	5.10.1, 5.10.2, 5.10.3

ଅଧ୍ୟାୟ 10

ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି (Indian Economy)

178 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · 113 one-liners · 45 revision pointers

ଭାଗ A — Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ Study Material ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଇଥିବା One-liners

ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି (Indian Economy)

SM ଅଧ୍ୟାୟ 10, ପୃଷ୍ଠା 10.1 – 10.34

ବିଷୟ 10.1 ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତିର ସ୍ଥିତି: ସ୍ୱାଧୀନତା-ପୂର୍ବ ଅବଧି — Status of Indian Economy: Pre Independence Period (1850-1947)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 2 · RTP – · MTP 3 · Model Q 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.1.1	ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପ୍ରଥମରୁ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ (first to seventeenth century AD) ମଧ୍ୟରେ ଭାରତ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ବିଶ୍ୱର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଅର୍ଥନୀତି ଥିଲା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ — ସମୃଦ୍ଧ ଓ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ (prosperous and self-reliant), ବିଶ୍ୱ ସମ୍ପଦର ଏକ-ତୃତୀୟାଂଶରୁ ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଥିଲା; ଏଥିରେ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରାମ (self-sufficient villages) ସହିତ ବାଣିଜ୍ୟ, ତୀର୍ଥ ଓ ପ୍ରଶାସନର କେନ୍ଦ୍ର ଥିବା ନଗର ମଧ୍ୟ ଥିଲା।	Q5 (+ 10.2 Q1, 10.2 Q2)	PYQ 2025-May, 2025-Sep, 2026-Sep	10.1, p. 10.1
10.1.2	ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ (East India Company 1757–1858; British government 1858–1947) ଭାରତର ବାଣିଜ୍ୟକୁ ଓଲଟାଇ ଦେଲା — ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ (manufactures) ର ରପ୍ତାନିକାରୀରୁ କଞ୍ଚାମାଲ (raw materials) ର ରପ୍ତାନିକାରୀ; ଭେଦଭାବମୂଳକ tariffs ଓ ମେସିନରେ ତିଆରି ଶସ୍ତା ଆମଦାନି ଭାରତୀୟ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ (handicrafts) କୁ ନଷ୍ଟ କରିଦେଲା। ପରିଣାମ: ବ୍ୟାପକ ବେକାରି ଓ କୃଷି ଉପରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ନିର୍ଭରତା (agriculture ପ୍ରମୁଖ କ୍ଷେତ୍ର), ଜମିର ଉପ-ବିଭାଜନ ଓ ଖଣ୍ଡୀକରଣ (sub-division and fragmentation of holdings), subsistence farming, ନିମ୍ନ ଉତ୍ପାଦକତା ଓ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, zamindari, ଅତ୍ୟଧିକ ଖଜଣା, absentee landlordism, ଋଣଗ୍ରସ୍ତତା ଓ ଶୋଷଣକାରୀ ମହାଜନ — ଭାରତୀୟ କୃଷିର ପ୍ରାୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପତନ (virtual collapse)। ତେଣୁ 1850–1947 ର ଅର୍ଥନୀତି ଏକ ଦରିଦ୍ର, ଅନୁନ୍ନତ (impoverished, under-developed) ଅର୍ଥନୀତି ଥିଲା, 'prosperous and self-reliant' ନୁହେଁ (ତାହା 1st–17th ଶତାବ୍ଦୀର ବର୍ଣ୍ଣନା)।	Q5; MQ 1.1: Q2	PYQ 2026-Sep; Model Q	10.1, pp. 10.2 – 10.3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.1.3	ବ୍ରିଟିଶ ଅବଧିରେ ଆଧୁନିକ ଶିଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ cotton ଓ jute ର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସହ ଏକପାଖିଆ ବୃଦ୍ଧି (lopsided growth) ହେଲା: 1850 ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି factory production ନଥିଲା; 1930s ରେ cotton mills ରେ 9 million spindles ଥିଲା (ବିଶ୍ୱରେ 5th); 19th ଶତାବ୍ଦୀ ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଭାରତୀୟ jute mills ବିଶ୍ୱର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଥିଲା; iron industry 1814 ମସିହାରୁ ହିଁ ସ୍ଥାପିତ (1930 ରେ ବିଶ୍ୱରେ 8th); Great Depression ର ଠିକ୍ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତ ବିଶ୍ୱର 12th ବୃହତ୍ତମ ଶିଳ୍ପାୟିତ ଦେଶ ଥିଲା। Producer goods industries ପଛରେ ରହିଲା; 1946 ରେ manufacturing NDP ର ମାତ୍ର 7% ଥିଲା; factory employment ଜନସଂଖ୍ୟାର କେବଳ 0.4% (1900) ଓ 1.4% (1941)।	Q1	PYQ 2025-Jan	10.1, p. 10.4; Summary, p. 10.27
10.1.4	1930s ର Great Depression ଭାରତରେ ଗୁରୁତର ଆର୍ଥିକ କଷ୍ଟ ଓ ବେକାରି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା (SM, Depression କୁ କେବଳ ଭାରତର 12th-ସ୍ଥାନ ଶିଳ୍ପ ର୍ୟାଙ୍କିଂ ପାଇଁ ଏକ ସମୟ-ଚିହ୍ନ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରେ)।	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
10.1.5	ଆର୍ଥିକ ବୃଦ୍ଧି (economic growth) ଅଧିକ resources (labour, capital), ଉନ୍ନତ technology ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ବା ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ମିଳୁଥିବା ଜ୍ଞାନରୁ ଆସେ — କେବଳ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାର ବୃଦ୍ଧି ନିଜେ growth ରେ ଯୋଗଦାନ କରେ ନାହିଁ।	Q2	MTP 2025-Jan S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.1.6	Disguised unemployment କୃଷି କ୍ଷେତ୍ରର ବିଶେଷତ୍ୱ — SM ର ଔପନିବେଶିକ କାହାଣୀ (ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ଶ୍ରମିକଙ୍କୁ ଜମି ଉପରକୁ ଠେଲି ଦିଆଯିବା, ଅତ୍ୟଧିକ ଭିଡ଼, ଉପ-ବିଭାଜନ, subsistence farming) ହିଁ ଏହାର ଉତ୍ପତ୍ତି।	Q3	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.1.7	Industry ଏହାର ଶ୍ରମିକଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ, agro-based industries ପାଇଁ କଞ୍ଚାମାଲ ଓ ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟର market ପାଇଁ agriculture ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ (all of the above — ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ)।	Q4	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 10.2 ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି: ସ୍ୱାଧୀନତା-ପରବର୍ତ୍ତୀ — Indian Economy: Post Independence (1947-1991)

15 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 3 · RTP – · MTP 9 · Model Q 3

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.2.1	*ବିଷୟ 10.1 ଦେଖନ୍ତୁ: ବ୍ରିଟିଶ ପୂର୍ବ ଭାରତ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରାମ ଓ ବାଣିଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ର ଥିବା ନଗରଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ଗଠିତ ଏକ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ ଓ ସମୃଦ୍ଧ (self-reliant and prosperous) ଅର୍ଥନୀତି ଥିଲା।*	Q1, Q2	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.1, p. 10.1
10.2.2	*ବିଷୟ 10.1 ଦେଖନ୍ତୁ: ସ୍ୱାଧୀନତା ପୂର୍ବ ଭାରତରେ ଆଧୁନିକ technology ଓ infrastructure ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚ ସୀମିତ ଥିଲା — producer goods industries ପଛରେ ଥିଲା ଏବଂ ଦେଶରେ physical, financial ଓ human capital ର ଅଭାବ ଥିଲା।*	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.2.3	ସ୍ୱାଧୀନତା-ପରବର୍ତ୍ତୀ ନୀତିରେ କେନ୍ଦ୍ରୀକୃତ ଆର୍ଥିକ ଯୋଜନା (centralised economic planning) ସହ state-directed industrialisation ର Nehruvian model ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପାଇଥିଲା: Planning Commission, five-year plans ମାଧ୍ୟମରେ ସମାଜବାଦୀ ଢାଞ୍ଚାରେ (socialistic lines) ଯୋଜନା କରୁଥିଲା, ଯାହା ସମତା ଓ ବଣ୍ଟନମୂଳକ ନ୍ୟାୟ (equity and distributive justice) ସହ ଦ୍ରୁତ ଆର୍ଥିକ ବୃଦ୍ଧି ହାସଲ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା (growth with social justice) — ଔପନିବେଶିକ ଶୋଷଣରୁ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ବିକାଶ (planned development) ଆଡ଼କୁ ଏକ ପଦକ୍ଷେପ।	Q10, Q11 (+ 10.6 Q8)	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	10.2, pp. 10.4 – 10.5
10.2.4	Inward-looking strategy: 1958 ର balance of payments crisis ପରେ ବାଣିଜ୍ୟ କଡ଼ାକଡ଼ି କରାଗଲା ଏବଂ 1966 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ import controls ରଖାଗଲା; ଘରୋଇ ଶିଳ୍ପକୁ ସୁରକ୍ଷା ଦେବା ପାଇଁ tariffs, quotas ଓ quantitative restrictions ବିଦେଶୀ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ବାହାରେ ରଖିଲା (ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଅର୍ଥନୀତି ଭିତରେ import substitution)।	MQ 1.2: Q1 (+ 10.4 Q13)	MTP 2024-Dec S1; Model Q	10.2, p. 10.5; 10.3, p. 10.8
10.2.5	1950s ର ନୀତି ଦୁଇଟି ଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଥିଲା: heavy industry ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ସହ Nehru ଙ୍କ ସମାଜବାଦୀ ସମାଜ (socialistic society), ଏବଂ small-scale ଓ cottage industry ତଥା village republics ର Gandhian philosophy। Industrial Policy Resolution 1948 atomic energy, arms and ammunition ଓ railways ରେ State କୁ ଏକଚାଟିଆ ଅଧିକାର (monopoly) ଦେଲା; IPR 1956 public sector କୁ ବହୁତ ବିସ୍ତାର କଲା।	Q3	PYQ 2026-May	10.2, p. 10.5
10.2.6	'Hindu growth rate' = ସ୍ୱାଧୀନତା ପରର ପ୍ରଥମ ତିନି ଦଶନ୍ଧି (1950–80) ରେ ଭାରତର ସାମାନ୍ୟ ହାରାହାରି ବାର୍ଷିକ GDP growth 3.5 ପ୍ରତିଶତ।	Q9, Q12	MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	10.2, p. 10.5
10.2.7	Green revolution ପୂର୍ବରୁ କୃଷି strategy institutional model ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା — land reforms, farm cooperatives — R&D ଓ irrigation ଭଳି technocratic କ୍ଷେତ୍ର ଉପରେ ନୁହେଁ; ଉତ୍ପାଦକତା ବୃଦ୍ଧି ନଗଣ୍ୟ ଥିଲା।	Q4	MTP 2025-Apr S1	10.2, p. 10.6
10.2.8	Green revolution (strategy ରେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରମୁଖ ପରିବର୍ତ୍ତନ, mid-1960s): 1966 ଓ 1967 ର ମରୁଡ଼ି ଏବଂ PL 480 food aid ପରେ ନୀତି ଉତ୍ପାଦକତା ବୃଦ୍ଧି ଆଡ଼କୁ ମୋଡ଼ ନେଲା, ବିଶେଷକରି wheat (food grains) ର; ଅଭିନବ farm technologies — high yielding seed varieties ଏବଂ ଜଳ, fertiliser ଓ pesticides ର ନିବିଡ଼ ବ୍ୟବହାର — ଦ୍ୱାରା ଏହା ସାକାର ହେଲା ଏବଂ ଭାରତ ଖାଦ୍ୟ ସମସ୍ୟା ଅତିକ୍ରମ କଲା (food grains ରେ ଆତ୍ମନିର୍ଭରତା)। SM କୌଣସି ସଠିକ୍ ଆରମ୍ଭ ବର୍ଷ ଦିଏ ନାହିଁ।	Q6, Q8; MQ 1.2: Q2 (+ 10.7 Q2, 10.7 Q10, 10.7 Q22)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S2; Model Q	10.2, p. 10.6
10.2.9	Interventionist 1960s–70s: କଡ଼ା trade ଓ licensing controls ଏବଂ nationalisation ର ଏକ ଲହରି (private sector ଠାରୁ State ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାଲିକାନା ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଗ୍ରହଣ) — 1969 ରେ 14 banks ଓ 1980 ରେ ଆଉ 6। 1965–81 ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ସବୁଠୁ ଖରାପ growth ଅବଧି ଥିଲା।	(+ 10.4 Q12)	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.2.10	Industrial retrogression and deceleration (mid-1960s ପରଠାରୁ) ର କାରଣ ଭାବେ ଦୁର୍ବଳ କୃଷି ପ୍ରଦର୍ଶନ, public investment ରେ ଶିଥିଳତା ଓ industrial goods ପାଇଁ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ market କୁ ଦର୍ଶାଯାଏ। (1965–81 ମନ୍ଥରତା ପାଇଁ SM ର କାରଣ: licence-raj, autarchic policies, ତିନୋଟି ଯୁଦ୍ଧ, ମରୁଡ଼ି ଏବଂ 1973 ଓ 1979 ର oil shocks।)	Q5	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.2.11	ଯେତେବେଳେ ଜୀବନଧାରଣ ମାନ (living standards) ଓ ଉତ୍ପାଦକତା କମ୍, ନିମ୍ନ ଉତ୍ପାଦକତା ସହ agriculture ମୁଖ୍ୟ ବୃତ୍ତି, ଏବଂ ଉତ୍ପାଦନ କୌଶଳ ପଛୁଆ, ସେତେବେଳେ ଏକ economy underdeveloped।	Q7	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 10.4 ଆର୍ଥିକ ସଂସ୍କାର — The Economic Reforms of 1991

67 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 28 · RTP 2 · MTP 20 · Model Q 19

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.4.1	Early liberalisation: ସଂସ୍କାରର ମଞ୍ଜି 1980s ରେ, ବିଶେଷକରି 1985 ପରେ ବୁଣାଯାଇଥିଲା; 1981–89 ର ପଦକ୍ଷେପ ('early liberalisation' ବା 'reforms by stealth') industry, trade ଓ taxation କୁ ସାମିଲ କଲା, ଏବଂ GDP growth 5.7% (Sixth Plan, 1980–85) ଓ 5.8% (Seventh Plan, 1985–90) କୁ ବଢ଼ିଲା।	Q22	PYQ 2025-May	10.3, p. 10.7
10.4.2	Broad-banding (1980s): industry groups ନୂଆ licence ବିନା ବିଦ୍ୟମାନ capacity ଭିତରେ ସେମାନଙ୍କ product mix ବଦଳାଇ ପାରୁଥିଲେ — ଯଥା trucks ରୁ cars କୁ production ବଦଳାଇବା।	Q27, Q45	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	10.3, pp. 10.7 – 10.8
10.4.3	1980s ର ଅନ୍ୟ ସଂସ୍କାର: 25 ଟି ବ୍ୟାପକ ଶ୍ରେଣୀର industries ର delicensing (1985); MRTP asset limit ₹20 crore ରୁ ₹100 crore କୁ ବୃଦ୍ଧି (1985–86); multipoint excise duties ବଦଳରେ MODVAT; SEBI ଏକ non-statutory body ଭାବେ ଗଠିତ (12 April 1988); OGL list ର ବିସ୍ତାର (April 1990 ସୁଦ୍ଧା 1,329 capital goods items); export incentives; ଏକ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ (realistic) exchange rate; cement ଓ aluminium ଉପରେ price ଓ distribution controls ର ଉଚ୍ଛେଦ। Currency demonetisation ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ।	Q28	PYQ 2026-Jan	10.3, p. 10.8
10.4.4	MRTP Act, 1969 ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବେ ବଡ଼ market power ଥିବା ବଡ଼ firms କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଥିଲା (licensing, capacity addition, mergers and acquisitions ଉପରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧ); 1991 ନୀତି ଏହାକୁ ପୁନର୍ଗଠନ କଲା ଏବଂ ଏହାର merger, amalgamation ଓ takeover provisions ରଦ୍ଦ କଲା।	Q5, Q15	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	10.2, p. 10.6; 10.4.4, p. 10.12
10.4.5	*ବିଷୟ 10.2 ଦେଖନ୍ତୁ: import controls ଘରୋଇ ଶିଳ୍ପକୁ ସୁରକ୍ଷା ଦେଲା — import substitution ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଘରୋଇ industries କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେଇ ବିଦେଶୀ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭରତା କମାଇବା।*	Q13	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.5; 10.3, p. 10.8

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.4.6	*ବିଷୟ 10.2 ଦେଖନ୍ତୁ: nationalisation = private sector ଠାରୁ ସରକାରଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ପରିଚାଳନା ଗ୍ରହଣ (1969 ରେ 14 banks, 1980 ରେ 6)।*	Q12	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.6
10.4.7	P. V. Narasimha Rao ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଭାରତ 1991 ର ସାହସିକ ଆର୍ଥିକ ସଂସ୍କାର (economic reforms) ଆରମ୍ଭ କଲା।	Q47; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	10.4, p. 10.9
10.4.8	Dr Manmohan Singh (Finance Minister) ଙ୍କୁ 1991 ସଂସ୍କାରର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥପତି (key architect) ଭାବେ ଗଣାଯାଏ — SM କେବଳ Narasimha Rao ସରକାରଙ୍କ ନାମ ଦିଏ।	MQ 1.3: Q3	MTP 2025-Aug S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.4.9	1991 ସଂସ୍କାରର କାରଣ (SM ତାଲିକା): revenue expenditure ଲଗାତାର revenue receipts ଠାରୁ ଅଧିକ, ଏବଂ fiscal deficit ବିପୁଳ ଘରୋଇ ଓ ବାହ୍ୟ ଋଣ ଦ୍ୱାରା ପୂରଣ; ବଢ଼ୁଥିବା public debt ଓ ସୁଧ ଦେୟ; 1990 Gulf-war ରେ ତୈଳ ମୂଲ୍ୟର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଓ balance of payments ଉପରେ ଗୁରୁତର ଚାପ; କଡ଼ା import curbs ଯୋଗୁଁ ଶିଳ୍ପ ଉତ୍ପାଦନ ହ୍ରାସ; କଠୋର ସର୍ତ୍ତ ସହ IMF ଋଣ ଉପରେ ନିର୍ଭରତା; ଏବଂ ଅସ୍ଥିର ରାଜନୈତିକ ପରିସ୍ଥିତି, ଯାହା ଆର୍ଥିକ ସଙ୍କଟ ସହ ମିଶି ଏକ 'crisis of confidence' (ବିଶ୍ୱାସର ସଙ୍କଟ) ରେ ପରିଣତ ହେଲା। ଉଚ୍ଚ forex reserves ଏହାର କାରଣ **ନଥିଲା** ।	Q3, Q32, Q46; MQ 1.2: Q2	PYQ 2024-Jun, 2026-May, 2026-Sep; Model Q	10.4, pp. 10.9 – 10.10
10.4.10	ତତ୍କାଳ କାରଣ (immediate trigger) ଥିଲା balance of payments crisis: foreign exchange reserves ସର୍ବନିମ୍ନ ସ୍ତରକୁ ଖସିଲା — ମାତ୍ର $1.2 billion, ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ସପ୍ତାହର imports ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ — 'the major context that triggered economic reforms'; ସଂସ୍କାରର ଗତି ଗୁରୁତର economic, fiscal ଓ BoP crises ରୁ ଆସିଥିଲା (କେବଳ stagnation ରୁ ନୁହେଁ)।	Q39, Q41; MQ 1.3: Q2	MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1; Model Q	10.4, pp. 10.9 – 10.10
10.4.11	1991 ଏକ paradigm shift ଥିଲା: Soviet ପତନ ଓ China ର outward-oriented ସଫଳତା ପରେ, ସଂସ୍କାର economy କୁ ଅଧିକ market orientation ଓ external openness ଆଡ଼କୁ ନେଲା — markets ବନାମ state ର ଭୂମିକାର ପୁନର୍ବିଚାର (liberalisation and opening up)।	Q19; MQ 1.2: Q1 (+ 10.6 Q5)	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1; Model Q	10.3, p. 10.9; 10.4, p. 10.10
10.4.12	1991 ସଂସ୍କାର ଲୋକପ୍ରିୟ ଭାବେ Liberalisation, Privatisation and Globalisation (LPG) ନାମରେ ପରିଚିତ — 'socialisation' ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନୁହେଁ; liberalisation ଅର୍ଥ decontrol, deregulation ଓ ବ୍ୟବସାୟ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତା, ଯେତେବେଳେ PSUs ର disinvestment ହେଉଛି privatisation।	Q1, Q2; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2022-Dec, 2023-Dec; Model Q	10.4, p. 10.10; 10.4.4, p. 10.13
10.4.13	ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ: (1) କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ, ଅତ୍ୟଧିକ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ economy ରୁ ଏକ 'market friendly' economy କୁ ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ; (2) fiscal deficit ରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ହ୍ରାସ ଦ୍ୱାରା macroeconomic stabilisation। ପଦକ୍ଷେପ ଥିଲା (a) inflation ଓ ପ୍ରତିକୂଳ BoP ବିରୁଦ୍ଧରେ short-term stabilisation measures ଏବଂ (b) structural rigidities ଦୂର କରୁଥିବା long-term structural reform measures।	Q44; MQ 1.4.1: Q2	MTP 2026-Apr S1; Model Q	10.4, p. 10.10

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.4.14	Fiscal reforms (fiscal deficit କମାଇବା ପାଇଁ): ସ୍ଥିର ଓ ସ୍ୱଚ୍ଛ tax structure; ଉନ୍ନତ tax compliance; ସରକାରୀ expenditure ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଉପରେ ଜୋର; subsidies ର ହ୍ରାସ ଓ ଉଚ୍ଛେଦ; ବଚ୍ଚା ଯାଇଥିବା PSUs ରେ ସରକାରୀ equity ର ଅଂଶ disinvestment; private sector ଅଂଶଗ୍ରହଣକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ। RBI ସହ September 1994 ର ଏକ ଚୁକ୍ତି 1997–98 ସୁଦ୍ଧା money creation ଦ୍ୱାରା deficit financing କୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଥିଲା।	Q20; MQ 1.4.1: Q3	PYQ 2025-May; Model Q	10.4.1, pp. 10.10 – 10.11
10.4.15	Monetary ଓ financial sector reforms — focus: ସରକାରୀ banks ର NPAs ହ୍ରାସ, competition ପ୍ରଚଳନ ଓ ବଜାୟ ରଖିବା, interest rates ର deregulation। ପଦକ୍ଷେପ: interest rate liberalisation ଏବଂ lending ଓ deposit rates ଉପରେ RBI ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ହ୍ରାସ; ନୂଆ private sector banks ଓ foreign banks ସହ competition; Narasimham Committee Report, 1991 (banking and financial sector) ଅନୁସାରେ SLR ଓ CRR ହ୍ରାସ; ଉଦାର branch licensing; asset classification, income disclosure ଓ bad-debt provisioning ଉପରେ prudential norms। Banks ରେ foreign investment ସୀମିତ କରିବା focus ନଥିଲା।	Q26, Q29, Q31; MQ 1.4.2: Q1, Q2	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-May; Model Q ×2	10.4.2, p. 10.11
10.4.16	ସଂସ୍କାର-ପୂର୍ବ banking ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲା administered interest rates, ଉଚ୍ଚ reserve requirements, credit flow ଉପରେ quantitative restrictions ଓ ବିପୁଳ directed (priority-sector) lending — ତେଣୁ 'very little lendable resources for the priority sector' ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ନଥିଲା।	Q34	MTP 2025-May S2	10.4.2, p. 10.11 (ସଂସ୍କାର-ପୂର୍ବ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅନୁମାନିତ; SM ରେ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ)
10.4.17	Liquidity Adjustment Facility (LAF) repo ଓ reverse repo operations ମାଧ୍ୟମରେ banks କୁ liquidity ଯୋଗାଏ।	MQ 1.4.2: Q3	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
10.4.18	1988 ରେ (non-statutory) ଗଠିତ SEBI କୁ 1992 ରେ capital market ର ସ୍ୱାଧୀନ regulator ଭାବେ statutory recognition ଦିଆଗଲା, ଯଥେଷ୍ଟ resources ର ସଂଗ୍ରହ (mobilisation) ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ଦକ୍ଷ ବଣ୍ଟନ (efficient allocation) ସହଜ କରିବା ପାଇଁ।	Q17; MQ 1.4.3: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-May S2; Model Q	10.4.3, p. 10.12
10.4.19	Depository system securities ର electronic (dematerialised) holding ଓ transfer ସମ୍ଭବ କରେ।	MQ 1.4.3: Q2	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
10.4.20	24 July 1991 ରେ ଘୋଷିତ New Industrial Policy industry କୁ ବହୁଳ ଭାବେ deregulate କଲା ଏବଂ 'Licence Raj' ର ଅନ୍ତ ଘଟାଇଲା: 18 ଟି (ବର୍ତ୍ତମାନ 5 ଟି — arms and ammunition, atomic substances, narcotic drugs and hazardous chemicals, alcoholic drinks, cigarettes and cigars) ବ୍ୟତୀତ ସମସ୍ତ industries ରୁ licensing ହଟାଗଲା; small-scale items de-reserve କରାଗଲା; public sector ସଙ୍କୁଚିତ କରାଗଲା — ଏସବୁ private sector ର ଉଦାର ଅଂଶଗ୍ରହଣ ସୁନିଶ୍ଚିତ କରିବା ପାଇଁ।	Q9, Q35, Q38, Q40; MQ 1.4: Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2; Model Q	10.4.4, p. 10.12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.4.21	Public sector reservation strategic ଓ security କାରଣରୁ ଆଠଟି industries କୁ କମାଗଲା; ପରେ କେବଳ ଦୁଇଟି ରହିଛି — railway transport ଓ atomic energy।	Q30; MQ 1.4.4: Q1	PYQ 2026-Jan; Model Q	10.4.4, p. 10.12
10.4.22	Public sector enterprises ରେ ସରକାରୀ equity ର disinvestment, ଅଧିକ ସ୍ୱାୟତ୍ତତା (autonomy), professional management ଓ କ୍ରମଶଃ କମୁଥିବା budgetary support ସହ — ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦକ୍ଷତା ଓ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ returns।	Q42	MTP 2026-Apr S1	10.4.4, p. 10.13
10.4.23	Foreign investment: 51 ପ୍ରତିଶତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ FDI ପାଇଁ automatic approval, ପରେ reserved industries ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ industries କୁ ବିସ୍ତାରିତ; FDI କେବଳ ଚାରୋଟି sectors ରେ ନିଷିଦ୍ଧ — retail trade, atomic energy, lottery business, ଏବଂ betting and gambling। Globalisation strategy = ଉଚ୍ଚ foreign equity limits, tariff reduction ଓ rupee convertibility।	Q18, Q43; MQ 1.4.4: Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1; Model Q	10.4.4, pp. 10.12 – 10.13
10.4.24	Trade policy reforms: imports ଓ exports ଉପରେ quantitative restrictions ର ଉଚ୍ଛେଦ; tariffs ର ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ହ୍ରାସ ଓ ସରଳୀକରଣ ସହ ଅଧିକ outward-oriented regime; import licensing ହଟାଗଲା (positive OGL list ବଦଳରେ negative list); export duties ହଟାଗଲା। Peak tariff 355% (1990–91) → 85% (1993–94) → 50% (1995–96) → 10% (2007–08)।	Q21; MQ 1.3: Q1; MQ 1.4.5: Q2	PYQ 2025-May; Model Q ×2	10.4.4 – 10.4.5, p. 10.13
10.4.25	Exchange rate: July 1991 ରେ dollar ବିରୁଦ୍ଧରେ rupee 18–19% devalue କରାଗଲା; March 1992 ରେ dual exchange rate; March 1993 ରେ ଏକୀକୃତ (unified) କରି float କରିବାକୁ ଦିଆଗଲା — 1993 ପରଠାରୁ managed floating; 1994 ରୁ current account ରେ rupee convertible।	Q16, Q33, Q43	PYQ 2025-Jan; RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S1	10.4.4 – 10.4.5, pp. 10.13 – 10.14
10.4.26	Tax incentives ଓ duty exemptions ମାଧ୍ୟମରେ SEZs କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରାଯାଏ।	MQ 1.4.5: Q1	Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ Model Q)
10.4.27	ଏକ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ (depreciated) exchange rate exports ବଢ଼ାଏ: 1985–86 ରୁ 1989–90 ମଧ୍ୟରେ rupee ର REER ପ୍ରାୟ 30% depreciate କରାଗଲା, ଯାହା exports ରେ ସହାୟକ ହେଲା ଓ forex ଚାପ କମାଇଲା।	MQ 1.6: Q1	Model Q	10.3, p. 10.8
10.4.28	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: automatic route ରେ food products ର marketing ଓ food product e-commerce ରେ 100% FDI ଅନୁମୋଦିତ।*	Q4	PYQ 2024-Jun	10.7.1, p. 10.19
10.4.29	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: 'Make in India' (2014) investment ଓ manufacturing କୁ ସହଜ କରେ — ଅଧିକ investment ଦ୍ୱାରା aggregate demand ବଢ଼ିବାର ସମ୍ଭାବନା।*	Q8	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	10.7.2, p. 10.22
10.4.30	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: DPIIT = Department for Promotion of Industry and Internal Trade।*	Q10	PYQ 2024-Sep	10.7.2, p. 10.22

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.4.31	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: May 2017 ରେ FIPB ଉଚ୍ଛେଦ କରି ଏହା ସ୍ଥାନରେ Foreign Investment Facilitation Portal (FIF) ଆଣାଗଲା; RoDTEP (2021) MEIS ର ସ୍ଥାନ ନେଲା।*	Q23, Q24, Q25	PYQ 2025-May (×2), 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.23 – 10.24
10.4.32	GST, Constitution (101st Amendment) Act, 2016 ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଣୀତ ହେଲା; Supreme Court ର May 2022 ରାୟ ଅନୁସାରେ GST ଆଇନ ପ୍ରଣୟନରେ Union ଓ State legislatures ର 'equal, simultaneous and unique powers' ଅଛି। (SM କେବଳ 1 July 2017 ରେ GST ର ପ୍ରଚଳନ ଦିଏ, p. 10.22।)	Q11, Q14	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ/MTP)
10.4.33	ଅଧ୍ୟାୟ 10 ରେ ଆଧାର ନଥିବା public finance ବିଷୟ: states କୁ statutory grants-in-aid Article 275 ଅଧୀନରେ; Finance Commission, Union taxes ର devolution ଓ grants-in-aid ସୁପାରିଶ କରେ ('trade tax' ନୁହେଁ); 16th Finance Commission ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ Dr Arvind Panagariyal	Q6, Q36, Q37	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1 (×2)	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.4.34	ଯେତେବେଳେ ସରକାରୀ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଅପ୍ରଭାବୀ ହୁଏ ଏବଂ ନୂଆ ଓ ଅଧିକ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରେ, ସେତେବେଳେ Government failure ଘଟେ।	Q7	MTP 2024-Aug	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 10.5 ସଂସ୍କାର-ପରବର୍ତ୍ତୀ GDP ବୃଦ୍ଧି ହାର — GDP Growth Rates Post 1991 Reforms

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 1 · RTP – · MTP 2 · Model Q 4

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.5.1	GDP growth rate କୁ economic growth ର ସବୁଠୁ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ସୂଚକ (indicator) ଭାବେ ଗଣାଯାଏ (ତେଣୁ ଉତ୍ତର-ସୂଚୀରେ 'gross production' ସର୍ବୋତ୍ତମ ସୂଚକ)।	Q3	MTP 2025-May S2	10.5, p. 10.15
10.5.2	ସଂସ୍କାର ତ୍ୱରିତ growth ଓ global competitiveness ଆଣିଲା: world economy ସହ ସମନ୍ୱୟ, market orientation, ଦ୍ରୁତ ବଢ଼ୁଥିବା private investment, ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତିଯୋଗୀ sectors (auto components, telecom, software, pharma), ସ୍ଥିର FDI, ପ୍ରାୟ ଆଠ ମାସର imports ସହ ସମାନ forex reserves, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ହ୍ରାସ — pandemic ବର୍ଷ 2020 ବ୍ୟତୀତ ହାରାହାରି GDP growth ପ୍ରଶଂସନୀୟ।	MQ 1.4: Q1	Model Q	10.4, pp. 10.14 – 10.15; Summary, p. 10.31
10.5.3	Table 10.1 (GDP growth, 1991–2021): ସର୍ବନିମ୍ନ 1991 (1.06%) ଓ 2020 (–6.60%); ସର୍ବାଧିକ 1999 (8.85%), ତାପରେ 2021 (8.68%) ଓ 2010 (8.50%)। ହାରାହାରି 1991–2000 ≈ 5.6%; 1992–2001 ≈ 6.0%; 2001–2010 ≈ 6.8%।	MQ 1.4.6: Q1, Q2	Model Q ×2	10.5, Table 10.1, p. 10.15
10.5.4	Average growth ପଦ୍ଧତି: n ବର୍ଷର average = sum ÷ n, ତେଣୁ ନିଖୋଜ ବର୍ଷ = (n × average) – ଜଣାଥିବା ବର୍ଷଗୁଡ଼ିକର sum (ମୁଦ୍ରିତ ସମାଧାନ: x + 7.9 + 8.5 = 3 × 8.2 = 24.6, ତେଣୁ x = 8.2%)।	Q1	PYQ 2024-Jun	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ PYQ)
10.5.5	ଭାରତରେ inflation ସାଧାରଣତଃ Consumer Price Index (CPI) ଦ୍ୱାରା ମପାଯାଏ।	Q2; MQ 1.6: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ବିଷୟ 10.6 NITI Aayog: ଭାରତର ରୂପାନ୍ତର ପାଇଁ ଏକ ସାହସିକ ପଦକ୍ଷେପ (NITI Aayog: A Bold Step for Transforming India)

18 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 7 · RTP 3 · MTP 12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.6.1	1 January 2015 ରେ Planning Commission (ପ୍ରାୟ ଚଉଷଠି ବର୍ଷ ଧରି ଚାଲୁଥିବା) ର ସ୍ଥାନ National Institution for Transforming India (NITI) Aayog ନେଲା — 'spur innovative thinking by objective experts' ଏବଂ states ର ସ୍ୱର ଓ ପ୍ରଭାବ ବଢ଼ାଇ 'co-operative federalism' କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେବା ପାଇଁ; ଏହା ସରକାରଙ୍କ 'Think Tank' ଏବଂ ଏକ 'directional and policy dynamo' ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ।	Q2, Q16, Q17	PYQ 2024-Sep; MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	10.6, p. 10.16
10.6.2	NITI Aayog ର ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସାମିଲ: ଗ୍ରାମ ସ୍ତରରେ ବିଶ୍ୱସନୀୟ (credible) plans ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରମଶଃ ସରକାରର ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରରେ ସମନ୍ୱିତ (aggregate) କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିକାଶ (ସହିତ states ସହ ଏକ ସାଧାରଣ ଜାତୀୟ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଓ cooperative federalism କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ)।	Q1	PYQ 2024-Jun	10.6, p. 10.16
10.6.3	NITI ର ଭୂମିକା ସୀମିତ: ଏହା national (five-year) plans ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ନାହିଁ, expenditure ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ ନାହିଁ ବା state plans ସମୀକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ, ଏବଂ budgeting process ରୁ ବାଦ୍ — ତେଣୁ five-year plans ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା କିମ୍ବା states କୁ financial resources ବଣ୍ଟନ କରିବା ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ।	Q4, Q11	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1	10.6, p. 10.18
10.6.4	NDAP (National Data and Analytics Platform) ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ data ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚକୁ ସହଜ ଓ ଉନ୍ନତ କରେ।	Q3, Q7	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan	10.6, p. 10.17
10.6.5	Electric vehicles: E-Amrit, electric vehicles ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ସୂଚନା ପାଇଁ ଏକ one-stop destination; Shoonya campaign ର ଲକ୍ଷ୍ୟ electric vehicles ର ବ୍ୟବହାର ତ୍ୱରାନ୍ୱିତ କରି ବାୟୁର ଗୁଣବତ୍ତା (air quality) ଉନ୍ନତ କରିବା।	Q9, Q10 (+ 10.7 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2026-Jan	10.6, p. 10.17
10.6.6	'LiFE' (Lifestyle for Environment) ପ୍ରଚଳିତ 'use-and-dispose' economy କୁ ବଦଳାଇବାର ପରିକଳ୍ପନା କରେ — ସ୍ଥାୟୀ ଜୀବନଶୈଳୀ ବିକଳ୍ପ (sustainable lifestyle choices)। (SM 'Life' ଲେଖେ ଏବଂ ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପ ଦିଏ ନାହିଁ।)	Q12, Q14	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	10.6, p. 10.17
10.6.7	'Methanol Economy' programme ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାରତର oil import bill ଓ GHG emissions କମାଇବା, ଏବଂ coal reserves ଓ municipal solid waste (industrial waste ନୁହେଁ) କୁ methanol ରେ ପରିଣତ କରିବା।	Q13 (+ 10.7 Q11)	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	10.6, p. 10.18
10.6.8	NITI Aayog ର ସାତୋଟି ମୁଖ୍ୟ initiatives: LiFE, NDAP, Shoonya, E-Amrit, India Policy Insights (IPI), Methanol Economy, Transforming India's Gold Market। Agriculture ରେ start-up ecosystem ସୃଷ୍ଟି ଏକ farm-sector ପଦକ୍ଷେପ, NITI initiative ନୁହେଁ।	Q15, Q18	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	10.6, pp. 10.17 – 10.18
10.6.9	Atal Tinkering Labs, NITI Aayog ର ଏକ initiative (Atal Innovation Mission)।	Q6	MTP 2024-Dec S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.6.10	*ବିଷୟ 10.4 ଦେଖନ୍ତୁ: New Economic Policy liberalisation ମାଧ୍ୟମରେ economy କୁ ବିସ୍ତାର କଲା — କମ୍ tariffs, deregulation, private ଓ foreign players ପାଇଁ markets ଖୋଲିବା — ତେଣୁ A ଓ R ଉଭୟ ସତ୍ୟ ଏବଂ R, A ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ।*	Q5	MTP 2024-Dec S1	10.4, p. 10.10
10.6.11	*ବିଷୟ 10.2 ଦେଖନ୍ତୁ: five-year plans ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା equity ଓ distributive justice ସହ ଦ୍ରୁତ growth (ସନ୍ତୁଳିତ, ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ growth)।*	Q8	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.2, pp. 10.4 – 10.5

ବିଷୟ 10.7 ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତିର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତି: ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସମୀକ୍ଷା (The current state of the Indian Economy: A brief overview)

57 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 36 · RTP 4 · MTP 23

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.7.1	Primary sector = agriculture ଓ ଏହାର allied sectors (livestock, dairy, fisheries) — ଜୀବିକାର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଉତ୍ସ; ଭାରତ ବିଶ୍ୱରେ milk, pulses, jute ଓ spices ର ସର୍ବବୃହତ୍ ଉତ୍ପାଦକ, ତେଣୁ milk production ଏକ primary-sector କାର୍ଯ୍ୟ।	Q18	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1	10.7.1, p. 10.18
10.7.2	ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର 47 ପ୍ରତିଶତ ସିଧାସଳଖ agriculture ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ; 2021–22 ରେ agriculture ଓ allied GVA ଅଂଶ 18.8% ଥିଲା; food grains output 315.7 million tonnes (2021–22)।	Q24	PYQ 2025-May	10.7.1, p. 10.19
10.7.3	ସମସ୍ତ 23 ଟି mandated crops ପାଇଁ MSP, all-India weighted average cost of production ର 1.5 ଗୁଣ (ଦେଢ଼ ଗୁଣ) ରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ।	Q16, Q33	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan	10.7.1, pp. 10.19 – 10.20
10.7.4	Food Corporation of India (FCI) food grains ର buffer stock ରଖେ; MSP, Cabinet Committee on Economic Affairs ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହୁଏ।	Q12, Q13	MTP 2024-Dec S1 (×2)	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.7.5	APEDA = Agricultural and Processed Food Products Export Development Authority, agri-products ର export promotion ଦାୟିତ୍ୱ ଏହା ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ; ଭାରତ ଶୀର୍ଷ ଦଶ agri-exporters ମଧ୍ୟରେ।	Q4	PYQ 2024-Jun	10.7.1, p. 10.19
10.7.6	FDI liberalisation: food products ର marketing ଓ food e-commerce, telecommunication services (ସମସ୍ତ services ଓ infrastructure providers) ଏବଂ coal sale ଓ mining ରେ automatic route ଅଧୀନରେ 100% FDI; insurance FDI cap 49% ରୁ 74% କୁ ବୃଦ୍ଧି। Telecom ଆଉ public sector monopoly ନୁହେଁ — କେବଳ railway transport ଓ atomic energy reserved ରହିଛି।	Q47 (+ 10.4 Q4)	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Dec S1	10.7.1, p. 10.19; 10.7.2, p. 10.23; 10.7.3, p. 10.26; 10.4.4, p. 10.12

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.7.7	Farm measures (SM ତାଲିକା): PM KISAN — କୃଷକଙ୍କୁ income support; Pradhan Mantri Fasal Bima Yojana — ଫସଲ କ୍ଷତି ବା ନଷ୍ଟ ହେଉଥିବା କୃଷକଙ୍କ ପାଇଁ insurance; Paramparagat Krishi Vikas Yojana — organic farming ଓ soil health; Per Drop More Crop — farm ସ୍ତରରେ water use efficiency; Kisan Rail — farm produce logistics ରେ ଉନ୍ନତି; ଏହା ସହିତ MSP, Soil Health Cards, Agri Infrastructure Fund, FPOs, Micro Irrigation Fund।	Q7, Q25, Q27, Q29, Q34	PYQ 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep (×2), 2026-May; MTP 2025-Aug S1	10.7.1, p. 10.20
10.7.8	E-NAM ଏକ pan-India electronic trading portal, ଯାହା ବିଦ୍ୟମାନ APMC mandis କୁ network ରେ ଯୋଡ଼ି agricultural commodities ପାଇଁ ଏକ unified national market ସୃଷ୍ଟି କରେ।	Q5, Q23, Q36, Q45	PYQ 2024-Jun, 2026-May; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Aug S2	10.7.1, p. 10.20
10.7.9	କୃଷି ସମସ୍ୟା: ଛୋଟ ଓ ଖଣ୍ଡିତ holdings, କମ୍ farm productivity ଓ subsistence farming ଯୋଗୁଁ marketable surplus ଅତି କମ୍ ରହେ ଏବଂ ଘରୋଇ ଓ export markets ରେ କୃଷକଙ୍କ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କ୍ଷମତା କମେ; ଏହା ସହିତ ନୂଆ technologies ର ଦୁର୍ବଳ ଗ୍ରହଣ ଓ monsoons ଉପରେ ଅତ୍ୟଧିକ ନିର୍ଭରତା।	Q6, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Jan S2	10.7.1, pp. 10.20 – 10.21
10.7.10	ଭାରତୀୟ କୃଷି ମୁଖ୍ୟତଃ ବର୍ଷା-ନିର୍ଭର (rain-fed) (ପ୍ରାୟ ଦୁଇ-ତୃତୀୟାଂଶ କ୍ଷେତ୍ର), ତେଣୁ ପ୍ରାୟ 80% agricultural area irrigated ବୋଲି ଦାବି ଭୁଲ୍।	Q42	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.7.11	Index of Eight Core Industries (ICI) ରେ Coal, Crude Oil, Natural Gas, Refinery Products, Fertilisers, Steel, Cement ଓ Electricity ସାମିଲ — IIP ରେ items ର weight ର 40.27%; information and communication ଏକ core industry ନୁହେଁ।	Q32, Q37	PYQ 2026-Jan, 2026-May	10.7.2, p. 10.22
10.7.12	Manufacturing Purchasing Managers' Index (PMI) 55.4 ଥିଲା (31 January 2023); ଭାରତର Global Innovation Index rank 2015 ର 81st ରୁ 2022 ରେ 40th କୁ ଉନ୍ନତ ହେଲା।	(+ 10.8 Q4, 10.8 Q5)	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.22, 10.24
10.7.13	DPIIT (Department for Promotion of Industry and Internal Trade) industrial development ପାଇଁ industrial policy ଓ strategies ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରେ।	(+ 10.4 Q10)	PYQ 2024-Sep	10.7.2, p. 10.22
10.7.14	'Make in India' (2014), ଏକ 'Vocal for Local' initiative, investment କୁ ସହଜ କରେ, innovation କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ ଏବଂ ଭାରତକୁ manufacturing, design ଓ innovation ର hub କରେ; 'Make in India 2.0' 27 ଟି sectors ଉପରେ focus କରେ — 15 manufacturing ଓ 12 service sectors।	Q14, Q31 (+ 10.4 Q8)	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	10.7.2, p. 10.22
10.7.15	Ease of Doing Business: World Bank ର Doing Business Report 2020 ରେ ଭାରତ 63rd ସ୍ଥାନରେ ଥିଲା (2019 ରେ 77th), 14 ranks ର ଉନ୍ନତି।	Q43	MTP 2025-May S2	10.7.2, p. 10.22

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.7.16	PM Gati Shakti National Master Plan, multimodal infrastructure ର integrated planning ପାଇଁ data-ଆଧାରିତ ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ସହଜ କରେ, ଫଳରେ logistics cost କମେ।	Q3, Q54	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.17	Production Linked Incentive (PLI) Scheme (March 2020, 14 ଟି key sectors) ଭାରତର manufacturing capabilities ଓ export competitiveness ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ manufacturers ଙ୍କୁ incentives ଦିଏ; ବର୍ତ୍ତମାନ white goods (air conditioners ଓ LED lights) କୁ ବିସ୍ତାରିତ।	Q26, Q56	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.18	FAME-India (Faster Adoption and Manufacturing of Hybrid and Electric Vehicles) electric ଓ hybrid vehicle technology ର manufacturing ଓ ଏହାର ସ୍ଥାୟୀ ବୃଦ୍ଧି (sustainable growth) କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ।	Q15	PYQ 2025-Jan	10.7.2, p. 10.23
10.7.19	'Udyami Bharat' ର ଲକ୍ଷ୍ୟ Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) ର ସଶକ୍ତିକରଣ।	Q8, Q35	PYQ 2024-Sep, 2026-May	10.7.2, p. 10.23
10.7.20	Small businesses କୁ financial ଓ technical assistance ଯୋଗାଇ small-scale industries କୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରାଯାଏ (MNCs କୁ subsidy ଦେଇ ବା labour laws ଉଚ୍ଛେଦ କରି ନୁହେଁ)।	Q19	MTP 2025-Jan S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.7.21	PM MITRA (PM Mega Integrated Textile Region and Apparel) textiles ରେ cutting-edge technology ଆକର୍ଷିତ କରିବା ଏବଂ FDI ଓ local investment ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ world-class industrial infrastructure ସୁନିଶ୍ଚିତ କରେ।	Q17, Q55	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.22	May 2017 ରେ FIPB ଉଚ୍ଛେଦ କରି ଏହା ସ୍ଥାନରେ Foreign Investment Facilitation Portal (FIF) ଆଣାଗଲା; RoDTEP (Remission of Duties and Taxes on Export Products, 2021) MEIS ର ସ୍ଥାନ ନେଲା, exports ଉପରେ ଲୁକ୍କାୟିତ central, state ଓ local duties ଫେରସ୍ତ (rebate) କରି।	(+ 10.4 Q23, 10.4 Q24, 10.4 Q25)	PYQ 2025-May (×2), 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.23 – 10.24
10.7.23	Start-up India Programme ଦେଶରେ ideas ଓ innovation ପାଇଁ facilitator ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ।	Q57	PYQ 2026-Sep	10.7.2, p. 10.24
10.7.24	ECLGS = Emergency Credit Line Guarantee Scheme, ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ୟାରେଣ୍ଟିଯୁକ୍ତ (fully guaranteed) emergency credit line।	Q39	PYQ 2026-May	10.7.2, p. 10.24
10.7.25	National Manufacturing Policy ର ଲକ୍ଷ୍ୟ 2025 ସୁଦ୍ଧା GDP ରେ manufacturing ର ଅଂଶ 25 ପ୍ରତିଶତକୁ ବଢ଼ାଇବା।	Q28	PYQ 2025-Sep	10.7.2, p. 10.24
10.7.26	ଭାରତର growth trajectory ର ଅନନ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ: agriculture ରୁ ସିଧାସଳଖ services sector କୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା secondary sector କୁ ଏଡ଼ାଇଯିବା (bypassing)।	(+ 10.8 Q6)	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.25

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.7.27	Services (NIC 2008, Box 2) ରେ ସାମିଲ: trade and vehicle repair, transportation and storage, accommodation and food, information and communication, finance and insurance, real estate, professional and technical, administrative support, public administration and defence, education, health and social work, arts and recreation। Construction (ଯଥା ଏକ dam ର) ଏହି ତାଲିକାରେ ନାହିଁ — ଏହା ଏକ industrial (secondary) କାର୍ଯ୍ୟ।	Q9, Q40	PYQ 2024-Sep; RTP 2025-May	10.7.3, pp. 10.25 – 10.26
10.7.28	Services sector ସବୁଠୁ ବଡ଼ sector (ଭାରତର GVA ର 53.89%), ସବୁଠୁ ଦ୍ରୁତ ବଢ଼ୁଥିବା sector ଏବଂ ଏଥିରେ ସର୍ବାଧିକ labour productivity; ସଂସ୍କାର ପରଠାରୁ knowledge-based ଓ IT services growth କୁ ଚାଳିତ କରିଛି।	Q21, Q38, Q46, Q51 (+ 10.8 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	10.7.3, p. 10.26
10.7.29	Services sector, FDI inflows ର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଗ୍ରହୀତା — ମୋଟ FDI equity inflows ର 60 ପ୍ରତିଶତରୁ ଅଧିକ।	Q30	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.26
10.7.30	Services exports (software, business ଓ travel services; ଭାରତ ଶୀର୍ଷ 10 WTO service exporters ମଧ୍ୟରେ) ମୁଖ୍ୟ forex ଅର୍ଜନକାରୀ — IT ଓ financial services ର ମଜଭୁତ demand ଯୋଗୁଁ services trade surplus GDP ର ପ୍ରାୟ 3.7% ରେ ରହେ।	Q44	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.7.3, p. 10.26; 10.4, p. 10.14
10.7.31	Structural constraint: growth ସତ୍ତ୍ୱେ economy ଉଚ୍ଚ fiscal deficit, ବଢ଼ୁଥିବା inequalities, inflation ଓ ଉଚ୍ଚ public debt (FY21/22 ରେ GDP ର 86%) ଦ୍ୱାରା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ — ଉଚ୍ଚ inequality ହିଁ ସ୍ଥାୟୀ poverty ର କାରଣ।	Q49 (+ 10.8 Q3)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1	Summary, p. 10.31; 10.4, p. 10.15
10.7.32	କାର୍ଯ୍ୟରତ ଜନସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରାୟ 23 ପ୍ରତିଶତ service sector ରେ ନିୟୋଜିତ ବୋଲି କୁହାଯାଏ।	Q41	MTP 2025-May S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.7.33	Demographic dividend ର ଲାଭ ଉଠାଇବା ପାଇଁ ଭାରତକୁ skill development ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିବାକୁ ହେବ।	Q48	MTP 2026-Apr S2	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.7.34	ଦ୍ରୁତ GDP growth ସତ୍ତ୍ୱେ, ଅନ୍ୟ emerging economies ତୁଳନାରେ ଭାରତର per capita GDP କମ୍ ରହିଛି।	Q50	MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.7.35	GDP base year ର ସଂଶୋଧନ (revision) ଏକ structural reform ଯାହା GDP measurement କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ।	Q52	MTP 2026-Apr S1	SM ରେ ନାହିଁ (କେବଳ MTP)
10.7.36	*ବିଷୟ 10.6 ଦେଖନ୍ତୁ: E-Amrit, electric vehicles ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ସୂଚନା ପାଇଁ ଏକ one-stop destination।*	Q1	PYQ 2024-Jun	10.6, p. 10.17
10.7.37	*ବିଷୟ 10.6 ଦେଖନ୍ତୁ: Methanol Economy, coal reserves ଓ municipal solid waste (industrial waste ନୁହେଁ) କୁ methanol ରେ ପରିଣତ କରେ।*	Q11	PYQ 2024-Sep	10.6, p. 10.18
10.7.38	*ବିଷୟ 10.2 ଦେଖନ୍ତୁ: green revolution, food grain (ବିଶେଷକରି wheat) output ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ high yielding seed varieties ଏବଂ ଜଳ, fertiliser ଓ pesticides ର ନିବିଡ଼ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲା।*	Q2, Q10, Q22	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.2, p. 10.6

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.7.39	*ବିଷୟ 10.8 ଦେଖନ୍ତୁ: Russia-Ukraine ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଭାରତ ଉଚ୍ଚ crude oil ଓ commodity prices, ଲଗାତାର global supply disruptions, କଡ଼ା financial conditions ଓ ଉଚ୍ଚ ଘରୋଇ inflationary pressures ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା।*	Q53	PYQ 2026-Sep	10.8, p. 10.27

ବିଷୟ 10.8 ଉପସଂହାର (Conclusion)

7 Scanner ପ୍ରଶ୍ନ · ଆବୃତ୍ତି PYQ 5 · RTP – · MTP 2

ସନ୍ଦର୍ଭ	ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ One-liner	Scanner ପ୍ରଶ୍ନ	କେଉଁଠି ପଚରାଯାଇଛି	SM ଉତ୍ସ
10.8.1	World Bank ର India Development Update (IDU), November 2022: Russia-Ukraine ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଭାରତ ଉଚ୍ଚ crude oil ଓ commodity prices, ଲଗାତାର global supply disruptions, କଡ଼ା financial conditions ଓ ଉଚ୍ଚ ଘରୋଇ inflationary pressures ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା; ତଥାପି July–September 2022–23 ରେ real GDP 6.3% ବଢ଼ିଲା ଏବଂ ବିଶାଳ ଘରୋଇ market ଯୋଗୁଁ ଭାରତ ଅନ୍ୟ emerging markets ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ସୁରକ୍ଷିତ (insulated) ଓ ସହନଶୀଳ (resilient)।	Q2 (+ 10.7 Q53)	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	10.8, p. 10.27
10.8.2	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: ଭାରତର GVA ରେ tertiary (services) sector ର ଯୋଗଦାନ ସର୍ବାଧିକ (53.89%)।*	Q1	PYQ 2024-Jun	10.7.3, p. 10.26
10.8.3	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: ଭାରତ ଅନନ୍ୟ ଭାବେ agriculture ରୁ ସିଧାସଳଖ services sector କୁ ଗତି କଲା।*	Q6	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.25
10.8.4	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: PMI = Purchasing Managers' Index; 2022 ରେ ଭାରତର GII rank 40th ଥିଲା (2015 ରେ 81st)।*	Q4, Q5	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.22, 10.24
10.8.5	*ବିଷୟ 10.7 ଦେଖନ୍ତୁ: income ଓ resources ର ବଣ୍ଟନରେ ଉଚ୍ଚ inequality ହିଁ growth ସତ୍ତ୍ୱେ poverty ରହିବାର କାରଣ।*	Q3	MTP 2025-Jan S2	Summary, p. 10.31
10.8.6	Foreign exchange ର net inflows (FDI, portfolio flows, services surplus) ସହ foreign exchange reserves ବଢ଼େ; ଭାରତ ପାଖରେ ପ୍ରାୟ ଆଠ ମାସର import cover ସହ ସମାନ reserves ଅଛି।	Q7	MTP 2025-Dec S1	10.4, p. 10.14 (କାରଣ SM ରେ ନାହିଁ)

ଭାଗ B — ଅଧ୍ୟାୟ 10 One-liner ପୁନରାବୃତ୍ତି ତାଲିକା (Revision Sheet)

ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ବାଦ୍ ଦେଇ, Study Material କ୍ରମରେ। ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଠ, Scanner ପ୍ରଶ୍ନ ଓ SM ପୃଷ୍ଠା ଥିବା ଭାଗ A ଧାଡ଼ି (ଗୁଡ଼ିକ) କୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେକୌଣସି 'ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ' ଉପରେ click କରନ୍ତୁ। କେବଳ ★★★ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ICAI ପ୍ରଶ୍ନପତ୍ରରେ ଆସିଥିବା ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରାୟ 43% ସାମିଲ କରେ।

ଏକକ — ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥନୀତି (Indian Economy)

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
1	1st–17th ଶତାବ୍ଦୀ AD: ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଅର୍ଥନୀତି, ସମୃଦ୍ଧ ଓ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ; ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରାମ + ବାଣିଜ୍ୟିକ ନଗର।	★★	10.1.1
2	ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ: ଭାରତ raw materials ର ରପ୍ତାନିକାରୀ ହେଲା; ଭେଦଭାବମୂଳକ tariffs ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ନଷ୍ଟ କଲା → ଜମିରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଭିଡ଼, subsistence farming, zamindari, କୃଷିର ପତନ।	★	10.1.2
3	ଔପନିବେଶିକ industry ଏକପାଖିଆ — cotton ଓ jute; producer goods ପଛରେ; manufacturing NDP ର ~7% (1946)।	★	10.1.3
4	**Nehruvian model: Planning Commission, five-year plans, equity ଓ distributive justice ସହ growth।**	★★★	10.2.3
5	1950s ର ଦର୍ଶନ: Nehru (heavy industry) ବନାମ Gandhian (small-scale, cottage, village republics)।	★	10.2.5
6	IPR 1948: atomic energy, arms and ammunition, railways ରେ State ର monopoly; IPR 1956 public sector କୁ ଅତ୍ୟଧିକ ବିସ୍ତାର କଲା।	★	10.2.5
7	1958 BoP crisis → 1966 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ import controls; protection/import substitution।	★	10.2.4, 10.4.5
8	Hindu growth rate = 3.5% (1950–80 ମଧ୍ୟରେ)।	★	10.2.6
9	**1965-ପୂର୍ବ farm strategy institutional (land reforms, cooperatives); green revolution mid-1960s: HYV seeds, ଜଳ, fertiliser, pesticides; wheat।**	★★★	10.2.7, 10.2.8
10	Nationalisation: 1969 ରେ 14 banks + 1980 ରେ 6; MRTP Act 1969 ବଡ଼ market power ଥିବା ବଡ଼ firms କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କଲା।	★★	10.2.9, 10.4.4
11	1965–81 ସବୁଠୁ ଖରାପ growth ଅବଧି: licence-raj, autarchic policies, ତିନୋଟି ଯୁଦ୍ଧ, ମରୁଡ଼ି, 1973 ଓ 1979 ର oil shocks।	★	10.2.9, 10.2.10
12	Early liberalisation 1980s (1985 ପରେ), 'reforms by stealth'; growth 5.7% / 5.8%।	★	10.4.1
13	1980s: 25 ଟି ଶ୍ରେଣୀ delicensed; broad-banding (trucks ↔ cars, ନୂଆ licence ନାହିଁ); MRTP limit ₹20 → ₹100 crore; MODVAT; SEBI 12 April 1988 (non-statutory)।	★★	10.4.2, 10.4.3
14	REER ~30% depreciate (1985–86 ରୁ 1989–90) → exports ବଢ଼ିଲା।	MQ	10.4.27
15	P. V. Narasimha Rao ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ 1991 ସଂସ୍କାର (ସ୍ଥପତି Dr Manmohan Singh — SM ରେ ନାହିଁ)।	★	10.4.7, 10.4.8
16	କାରଣ: ଋଣ-ପୋଷିତ fiscal deficits, ସୁଧ ଭାର, Gulf-war oil shock, IMF ସର୍ତ୍ତ, 'crisis of confidence'।	★★	10.4.9
17	Trigger: BoP crisis — forex reserves $1.2 bn, ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ସପ୍ତାହର imports।	★	10.4.10

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
18	Market orientation ଓ external openness ଆଡ଼କୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ; LPG (socialisation ନୁହେଁ)।	★★	10.4.11, 10.4.12
19	ଯୁଗ୍ମ ଲକ୍ଷ୍ୟ: market-friendly ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ + କମ୍ fiscal deficit ଦ୍ୱାରା stabilisation; ପଦକ୍ଷେପ = stabilisation (short-term) + structural (long-term)।	★	10.4.13
20	Fiscal reforms: ସ୍ୱଚ୍ଛ taxes, tax compliance, expenditure ନିୟନ୍ତ୍ରଣ, subsidies ହ୍ରାସ, disinvestment, private ଅଂଶଗ୍ରହଣ।	★	10.4.14
21	Monetary/financial: interest rate deregulation, private banks, SLR/CRR ହ୍ରାସ (Narasimham Committee 1991), branch licensing, prudential norms।	★★	10.4.15
22	ସଂସ୍କାର-ପୂର୍ବ banking: administered interest rates, ଉଚ୍ଚ reserve requirements, credit restrictions।	★	10.4.16
23	SEBI: 1988 ରେ ଗଠିତ, 1992 ରେ statutory recognition।	★	10.4.18
24	New Industrial Policy 24 July 1991: Licence Raj ସମାପ୍ତ (18 → 5 licensed industries); public sector → railway transport + atomic energy।	★★	10.4.20, 10.4.21
25	1991: MRTP merger/takeover provisions ରଦ୍ଦ; SSI items de-reserved; PSU equity ର disinvestment (= privatisation, liberalisation ନୁହେଁ)।	★★	10.4.4, 10.4.22, 10.4.12
26	51% ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ FDI automatic approval; FDI କେବଳ retail trade, atomic energy, lottery, betting & gambling ରେ ନିଷିଦ୍ଧ।	★	10.4.23
27	Trade: QRs ଉଚ୍ଛେଦ, import licensing ହଟାଗଲା, tariffs 355% → 10%।	★	10.4.24
28	Rupee 18–19% devalued (July 1991); 1993 ରୁ managed float; 1994 ରେ current-account convertible।	★★	10.4.25
29	**ସଂସ୍କାର-ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲାଭ: ~8 ମାସର imports ସହ ସମାନ forex cushion; services trade surplus GDP ର ~3.7%; କିନ୍ତୁ public debt GDP ର 86% (FY21/22) ଓ ବଢ଼ୁଥିବା inequality।**	★★★	10.5.2, 10.7.30, 10.7.31, 10.8.6
30	ସଂସ୍କାର-ପରବର୍ତ୍ତୀ GDP growth 2020 (−6.6%) ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରଶଂସନୀୟ; ଶିଖର 1999 (8.85%); GDP growth rate = ସବୁଠୁ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ growth indicator।	★	10.5.1, 10.5.2, 10.5.3
31	1 January 2015 ରେ NITI Aayog, Planning Commission ର ସ୍ଥାନ ନେଲା — think tank, co-operative federalism।	★★	10.6.1
32	NITI: ଗ୍ରାମ-ସ୍ତରର credible plans ଉପର ସ୍ତରକୁ aggregated; five-year plans ନାହିଁ, budgeting/fund allocation ନାହିଁ।	★★	10.6.2, 10.6.3
33	**NITI initiatives: LiFE, NDAP (ସରକାରୀ data), Shoonya (EVs ଦ୍ୱାରା air quality), E-Amrit (EV ସୂଚନା), IPI, Methanol Economy, Gold Market।**	★★★	10.6.4, 10.6.5, 10.6.6, 10.6.7, 10.6.8
34	Primary: milk primary; ଜନସଂଖ୍ୟାର 47% agriculture ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ; agri GVA 18.8% (2021–22); food grains 315.7 mn tonnes।	★★	10.7.1, 10.7.2
35	MSP: 23 ଟି mandated crops, cost of production ର 1.5 × ରେ।	★	10.7.3
36	APEDA = Agricultural and Processed Food Products Export Development Authority; food marketing/e-commerce ଓ telecom ରେ 100% FDI (automatic)।	★★	10.7.5, 10.7.6

#	One-liner	ଗୁରୁତ୍ୱ	ଭାଗ A ସନ୍ଦର୍ଭ
37	**Farm schemes: PM KISAN (income), PMFBY (ଫସଲ କ୍ଷତି), PKVY (organic), PDMC (ଜଳ), Kisan Rail (logistics), E-NAM (APMC mandis ର unified market)।**	★★★	10.7.7, 10.7.8
38	କୃଷି ସମସ୍ୟା: ଛୋଟ holdings, କମ୍ productivity, subsistence farming, କମ୍ marketable surplus।	★	10.7.9
39	ICI: 8 ଟି core industries (coal, crude, gas, refinery, fertilisers, steel, cement, electricity) = IIP ର 40.27%; PMI 55.4; GII 40th (2022)।	★★	10.7.11, 10.7.12
40	**ଶିଳ୍ପ ନୀତି (Industry policy): DPIIT; Make in India 2014 (2.0: 15 mfg + 12 services); EoDB rank 63 (2020)।**	★★★	10.7.13, 10.7.14, 10.7.15
41	**Gati Shakti (multimodal planning), PLI (Mar 2020, white goods ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାରିତ), FAME (EVs), Udyami Bharat (MSMEs), PM MITRA (textiles)।**	★★★	10.7.16, 10.7.17, 10.7.18, 10.7.19, 10.7.21
42	**FIPB → FIF (May 2017); RoDTEP, MEIS ର ସ୍ଥାନ ନେଲା (2021); Start-up India; ECLGS; NMP 2025 ସୁଦ୍ଧା GDP ର 25%।**	★★★	10.7.22, 10.7.23, 10.7.24, 10.7.25
43	**Services: secondary କୁ ଏଡ଼ାଇଲା; GVA ର 53.89%; ସବୁଠୁ ଦ୍ରୁତ ବଢ଼ୁଥିବା; ସର୍ବାଧିକ labour productivity; FDI equity ର >60%।**	★★★	10.7.26, 10.7.28, 10.7.29
44	Construction ଏକ service ନୁହେଁ (NIC 2008 Box 2 ତାଲିକା)।	★	10.7.27
45	IDU (World Bank, Nov 2022): oil, supply disruptions, କଡ଼ା finance, inflation; ଭାରତ ସହନଶୀଳ (resilient)।	★	10.8.1